

Lars-Eric Jönsson, Anna Walleffe & Jes Wienberg (red.)
Kanon och kulturarv: historia och samtid i Danmark och Sverige
(2008)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 19, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores:

ISBN 978-91-7061-0509

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna ovanstående som upphovs personer; att spridning av texten är tillåten, men endast i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

KANON OCH KULTURARV

KANON OCH KULTURARV

Historia och samtid i Danmark och Sverige

REDAKTÖRER

LARS-ERIC JÖNSSON, ANNA WALLETTE

& JES WIENBERG

*Utgiven i samarbete med
Centrum för Danmarksstudier
vid Lunds universitet*

MAKADAM FÖRLAG

2008

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER 19
SERIEREDAKTÖR HANNE SANDERS

*Tryckt med bidrag från
Stiftelsen Elisabeth Rausings minnesfond
Åke Wibergs stiftelse
Ebbe Kocks stiftelse*

*Kopiering eller annat mångfaldigande
kräver förlagets särskilda tillstånd.*

© 2008 Centrum för Danmarksstudier, Makadam förlag
och respektive artikelförfattare
Omslagsbilder © Jes Wienberg 2007
Tryck Livonia Print, Riga 2008

ISBN 978-91-7061-050-9
ISSN 1651-775X

Innehåll

INLEDNING 7

LARS-ERIC JÖNSSON, ANNA WALLETTE, JES WIENBERG

– M I N N E N –

KANONISERING OG HISTORIEBRUG AF TRE DANSKE MINDEPARKER 16

INGE ADRIANSEN

KANON, MINDESMÆRKER OG OLDTIDSFUND 36

JES WIENBERG

INDUSTRISAMHÄLLETETS OMVANDLING – NYA BILDER AV GAMLA PLATSER 50

ANNA STORM

KULTURARV – INTEGRATION, LANDSKAB OG NATIONALE IDENTITETER 65

KELD BUCIEK

MELLAN KANON, DIALOG OCH FOTBOLL – KULTURARVETS DEMOKRATISKA POTENTIAL 83

HÅKAN KARLSSON

HISTORIEMEDVETANDE OCH BEVARANDE – ETT KULTURARV I SKILLINGARYD 98

CARL-JOHAN SVENSSON

MUSIK SOM KULTURARV OCH KANON 121

STEFAN BOHMAN

KOR I NATUREN? OM LANDSKAPETS VÅRD OCH VÄRDE I SVERIGE OCH AUSTRALIEN 137

KATARINA SALTZMAN

– SKOLAN –

KANON – ET MIDDEL TIL AT OPNÅ
SAMLINGSKRAFT I SAMFUNDET? 149

KELD GRINDER-HANSEN

HISTORIEUNDERVISNINGEN I DEN DANSKE FOLKESKOLE
I ET UDDANNELSESHISTORISK PERSPEKTIV 166

CARSTEN TAGE NIELSEN

KULTURARV OCH MEDBORGERLIG BILDNING
I DEN SVENSKA GRUNDSKOLAN 184

PER ELIASSON

– POLITIKEN –

ETNISKA GRUPPER OCH REGIONER SOM MINNESPLATSER 201

LARS ELENUS

KULTURARV I DET DANSK-TYSKE GRÆNSELAND
– NATIONALLIBERALISMENS LANGE
SKYGGER I EN CENTRALISTISK NATION 221

NIELS KAYSER NIELSEN

KULTURARV I ET KULTURTEORETISK PERSPEKTIV 247

ANNE KRESTINA POVLSEN

MITT OCH ALLAS KULTURARV – POLITISK RISK OCH RESURS 262

LARS-ERIC JÖNSSON

ATT MEDVERKA TILL FÖRÄNDRING
– KULTURARV OCH DEMOKRATI 275

HELEN AVERY

EUROPA FØR, UNDER OG EFTER NATIONALSTATEN
– REFLEKSIONER OVER IDENTITETSPOLITIK OG -HISTORIE 290

CARSTEN PALUDAN-MÜLLER

OM REDAKTÖRERNA 319

OM FÖRFATTARNA 320

OM CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER 324

INLEDNING

Lars-Eric Jönsson, Anna Walette, Jes Wienberg

Samtid och förflutenhet

Kanon och kulturarv är två ord som handlar om förhållningssätt till det förflutna. Inte i något avseende kan sådana förhållningssätt sägas vara passiva. Kanon och kulturarv är i denna mening produktiva till sin karaktär. Att vara verksam inom det fält som vi kan kalla kulturarvsfältet är att använda det förflutna, att framställa det på olika sätt och att ha olika syften med dessa framställningar. I denna mening finns det heller ingen färdig historia som ligger klar och väntar på oss. Varje samtid, varje situation, genererar olika »historier«, olika sätt att förstå och använda de källor till det förflutna som vi har tillgång till.

Vi har samlat texter som har orden kanon och kulturarv som gemensam nämnare, liksom frågan om hur människor, såväl lekmän som professionella, använder det förflutna i termer av kanon och kulturarv. Båda dessa begrepp omfattar ett slags bruks- eller produktionsperspektiv – att utse företeelser till kulturarv eller att föra upp dem på en kanonlista är att vilja något med dem. Sådana företeelser kan anses som föredömliga eller fränstötande, vackra eller fula, lyckade eller misslyckade. Positiva värden dominerar med viss självklarhet. Gemensamt för alla sådana upphöjda företeelser är att de betraktas som särskilt betydelsebärande i någon mening. Detta har som följd att varken kanon eller kulturarv kan frigöras från politiska aspekter, ett faktum som i olika grad är uppenbart i bokens artiklar.

Vi vill dock inte påstå att detta skulle vara den enda synvinkeln som kanon och kulturarv kan betraktas ur. Långt därifrån. Men som uttryck för de senaste årens diskussioner i Danmark och Sverige, liksom i Europa, inte minst i spåren av murens fall och kriget på Balkan, är det inte svårt att hävda relevansen av kritiska studier om hur det förflutna används i olika situationer och sammanhang. Man kan nog påstå att detta

intresse för det politiska inte bara har att göra med strömningar i den vetenskapliga sfären, utan också med den nyladdning som betydelse av det förflutna har fått inom det politiska fältet. I Sverige kan vi notera att begreppet kulturarv (ny)etablerades i slutet av 1980-talet i syfte att skapa vissa förändringar inom det som skulle komma att benämnas kulturarvssektorn (arkiv, kulturmiljövård och museer). I Danmark har på liknande vis kanonbegreppet aktiverats i uttalat politiska syften.

Två ord

Kanon är ett mångtydigt ord. Uttalat med betoning på sista stavelsen kan det betyda ett vapen att skjuta med. Och uttalat med betoning på första stavelsen kan det betyda ett rättesnöre eller en norm. Kanon kan också betyda en melodi där stämmorna bildar en kedja efter varandra, eller att något är bra: »Kanon!«

Kulturarv har inte riktigt samma laddning utan har en till synes mer opolitisk karaktär. Överföringen av kultur i form av arv associerar knappast till normer, politiska syften eller strider. Det riskerar också att ge ett orubbligt intryck, det vill säga det kan verka som om den kultur som ska ärvas från generation till generation ligger fast och färdig. Detta intryck av att begreppet har smält samman med de företeelser som ges hallstämpeln »Kulturarv« är möjligen en anledning till att dess politiska implikationer inte har uppmärksamats i Sverige i särskilt hög grad.

Kanon med betoning på första stavelsen hamnade däremot omedelbart i debattens centrum, när den danska regeringen 2004 tog initiativ till en litteraturkanon och kulturkanon. Den danska litteraturkanon utpekade fjorton författarskap som obligatoriska i skolans undervisning. Kulturkanons sju kommittéer valde ut tolv kanoniska verk inom kategorierna arkitektur, bildkonst, design och konsthantverk, film, litteratur, musik och teater samt även en barnkanon. 2006 tillkom en historisk kanon med 29 »händelser och förlopp«, som skulle ligga till grund för undervisningen i historia i skolan.

Debatten kring den danska kanon blev enorm i alla medier. Är kanon »kanon!«? Vem ska bestämma? Vilka kategorier är relevanta? Vilka författarskap, verk, händelser eller förlopp är eller bör vara kanoniska? Fanns och finns det ett sammanhang mellan kanon och regeringens så kallade kulturkamp? Var syftet en ökad integration kring gemensamma danska värden? Vad är i så fall det säregnet danska? Är kanon integrerande eller stöter den tvärtom bort det annorlunda, det andra? Debatten fick dessutom en utlöpare även i Sverige, där folkpartisten Cecilia Wikström under valrörelsen 2006 föreslog en svensk litterär kanon. Debatten fortsätter i denna antologi med det skrivna ordet som vapen.

I Sverige har diskussionerna om kulturarvsbegreppet alltså inte varit lika politiskt heta. År 2007 har ordet kulturarv enligt *Svenska Akademiens ordbok* funnits i 120 år i svenska språket. Med dess nutida betydelse (re)aktiverades det på allvar under 1990-talet då den svenska regeringen valde att samla arkiv, kulturmiljövård och museer under en flagg. Genomslaget var stort och, som det verkar, förhållandevis varaktigt. Vi talar idag, helt naturligt, om en kulturarvssektor. Kulturarv har dessutom en viktig ställning i skolan, inte minst i dess läroplaner. I många sammanhang pratar vi numera om »vårt« kulturarv när vi för några år sedan skulle ha talat i termer av traditioner eller historia. I själva verket förefaller ordet samla dessa två begrepp, det vill säga traditionsbegreppets överförande aspekt och historiebegruppets text- och berättelsecentrering.

I Sverige har diskussionerna om kulturarv kommit att handla om dess användbarhet, eller rättare sagt hur och med vilka syften vi använder företeelser ur det förflutna. Förutom det hävdvunna användningsområdet lokal, regional och nationell identitetspolitik, har kulturarv kommit till användning inom en rad andra områden som hälso- och sjukvård, regional- och lokalutveckling, turism och mångkultur. I den mån begreppet har granskats kritiskt är det framför allt demokratiska och jämställdhetspolitiska aspekter som beaktats. Eller rättare sagt, begreppet i sig har »slunkit undan« medan sätten att tillämpa det har varit föremål för undersökningar. Föga överraskande kan man konstatera att arkiv, kulturmiljövård och museer, trots talet om kulturarv i demokratins och jämställdhetens tjänst, i väsentliga delar präglas av kulturhistoriska experter och deras praktiker, perspektiv och svårigheter att bredda sina sociala synvinklar till grupper som varken är representerade på institutionerna eller finner någon mening i att besöka dem.

Kulturarv bör emellertid inte endast knytas till de särskilda och offentliga institutionerna som museer och arkiv. Samtidigt som de offentliga institutionerna kämpar med sin relevans och sina publiksiffror, är kulturarvsfältet i vid mening i allt högre grad befolkat även med andra aktörer som enskilda personer, föreningar och andra sammanslutningar. Fältet kännetecknas av en ökande heterogenisering som har sin svarighet i det omgivande samhällets tilltagande pluralism. Det är inte alltför vågat att påstå att antalet historiska berättelser har ökat utanför de offentliga institutionerna.

Två konferenser

Boken har sin utgångspunkt i två konferenser arrangerade av Centrum för Danmarksstudier, delvis i samarbete med nätverket MUSUND – Öresundsregionens museer. Båda konferenserna hade den frågande rubriken *Kulturarv idag – varför och för vem?*

Den första konferensen hölls i november 2006 på Kulturen i Lund och lade huvudvikten vid danska och svenska former för arbetet med och bruket av kulturarv. Här möttes museifolk och forskare, både praktiker och teoretiker, för att diskutera två teman: *Varför kulturarv?* och *Børn og unge på museum*.

Den andra konferensen samlade forskare från Danmark och Sverige på Stiftsgården Åkersberga i Höör i april 2007. På konferensen försökte vi föra in två nya teman i den pågående debatten. Dels ville vi leda in diskussionerna mot ett nordiskt perspektiv snarare än ett nationellt, dels sökte vi uppmärksamma regionala perspektiv. I linje med Centrum för Danmarksstudiers intentioner att stärka kunskapen om Danmark hos den östra grannen, samt att uppmuntra till jämförelser mellan länderna, diskuterades kulturarvsforskningen i Danmark, i Sverige – och i Skåne. De forskare som deltog i konferensen kom från olika vetenskapliga discipliner och kulturinstitutioner. Olika ämnen har olika infallsvinklar på dessa frågor, varför det är viktigt att hålla ett akademiskt tvärvetenskapligt samtal. Arkeologer, etnologer, historiker och andra talade om kulturminnesforskning och minnesmärken, natur och kultur, industrisamhällets kulturarv och inte minst den danska kanondebatten. Den övergripande frågan kom att handla om vem som skapar och hanterar föreställningar om det förflutna, men också hur detta sker.

Även om den andra konferensen framför allt var en forskarkonferens kom denna liksom den förra att i väsentliga delar präglas av mer eller mindre aktiva kultur(arvs)-politiska utgångspunkter. Liksom tjänstemän inom kulturarvsfältet är de flesta som forskar om detta också engagerade i vad som händer på fältet. Få forskare står endast vid sidan om och undersöker rörelserna; de flesta av oss kliver också in som kritiska aktörer. Flera av bokens författare är i detta avseende inte endast att betrakta som forskare. Med utgångspunkt i sitt forskningsintresse argumenterar de också på en kulturpolitisk arena. I detta avseende består boken dels av artiklar som redovisar undersökningar och resultat med kanon och kulturarv som en gemensam nämnare, dels av artiklar som uttalat för in forskningsresultat i ett kulturpolitiskt sammanhang. Vi betraktar detta som en tillgång. Forskare, inte minst inom humaniora och samhällsvetenskap, måste få välja om de vill ikläda sig en strikt forskarroll eller om de vill dra politiska slutsatser av sin forskning och vara aktiva i debatter. Begreppen kulturarv och, framför allt, kanon har genererat flera sådana debatter. Denna bok kan både ses som en kommentar till dessa debatter och, i vissa delar, som ett inlägg i dem.

Teman

De grundläggande begreppen i antologin, kanon och kulturarv, griper alltså över många områden, och vi har i artiklarna urskiljt tre olika teman som styr dispositionen. Den första sektionen kan sägas ha minnen och minnesplatser som gemensamma nämnare. Den andra sektionen fokuserar skolan som arena för användningen av såväl kanon som kulturarv. Den tredje sektionen, slutligen, lägger explicit vikt vid de politiska aspekterna på de två begreppen.

Minnen

Minnen är ett av många möjliga perspektiv på begreppet kulturarv. Det abstrakta förflutna blir begripligt som ett minne, något mänskligt alla känner igen. Glada minnen att återkalla, eller traumatiska minnen att glömma; individuella minnen eller kollektiva minnen; fragment av liv, bilder eller saker att kanonisera i ett bildalbum, på en hylla hemma eller på museum. Minnen kan också fästas till marken i minnesplatser, minnesmärken eller monument tänkta för evigheten. Alla antologins artiklar skulle i princip kunna kategoriseras under rubriken minnen eller minnesarbete, men här skall samlas åtta artiklar:

Inge Adriansen presenterar tre minnesparker i Danmark, Mindelunden ved Jægerspris från 1700-talet, Mindelunden i Ryvangen från 1940-talet och Kongenshus Mindepark från 1950-talet. Jægerspris har blivit ett oanvänt »glömselställe«, eftersom dess berättelse om den oldenburgska monarkin saknar relevans i dagens Danmark. Ryvangen däremot lever med sin berättelse om den tyska ockupationen likväl som Kongenshus, som berättar om bönders slit. *Jes Wienberg* drar fram ur glömskan 24 kanoniska platser i Danmark, där arkeologiska fynd har blivit markerade med minnesmärken. Minnesmärken över arkeologiska fynd tillkom på lokalt initiativ under hela 1900-talet, men de flesta är från 1930- och 40-talet eller från 1990-talet. Den gemensamma nämnaren för tider när det reses minnesmärken tycks vara att nationen upplevts som hotad, antingen av det expansiva Tyskland eller av invandring och globalisering.

Anna Storm utgår också från platser. I hennes fall handlar det om industrianläggningar som övergavs på 1970-talet och som har förvandlats till en resurs. I svenska Norberg, Ironbridge i England och Duisburg i Tyskland iakttar Storm tre gemensamma tendenser: omvandlingen tycks oberoende av arbetarnas egna berättelser; platserna karaktäriseras inte av kris utan av förändring och hopp för framtiden; och omvandlingen har drivits av folk utifrån. Även *Keld Buciek* tar utgångspunkt i industrisamhället. Han framhäver betydelsen av invandrarna för den industriella utvecklingen i Danmark. Ex-

emplet är Frederiksværk och dess stålverk, men även immigranter i bland annat Tyskland. Invandrarnas minnesarbete marginaliseras av de dominerande berättelserna om det typiskt danska. Kanonlistorna skulle således vara ett politiskt projekt, där minoriteter osynliggörs. En exkluderande uppfattning om nationen bör enligt Bucieks mening ersättas av en mer pragmatisk samtidsförståelse, som inkluderar minoriteternas integrerande minnesarbete.

En central aspekt av sådana exkluderande och inkluderande processer är vilka platser vi väljer att tilldela kulturarvsstatus. *Håkan Karlsson* menar, att »folkets« kulturarv inte har fått tillräcklig uppmärksamhet i de antikvariska myndigheternas förvaltning av kulturarv. Karlsson argumenterar för bevarings- och brukvärden förknippat med sport, till exempel fotbollsplanen Carlsrofvälet i Göteborg, och pläderar för en ökad demokratisk dialog med medborgarna om vilka kulturarv som är värda att bevara och bruka. *Carl-Johan Svensson* lyfter fram ett annat försummat kulturarv, en militär exercished i Skillingaryd i Småland, som nu ligger öde. Genom intervjuer med ortsbor framkommer berättelser som kan sorteras efter synen på utvecklingen som förfall eller framsteg, med hög eller låg förändringsgrad. Svensson ser ett samband mellan grundtroerna och åsikter kring bevarandet – framstegstro betyder lägre intresse för bevarandet, medan en hög förändringsgrad också ökar viljan att bevara.

Stefan Bohman argumenterar kraftfullt för musik som kulturarv, kanon och forskningsfält. Med olika exempel visar han på musikens betydelse för samhället estetiskt, funktionellt och symboliskt. Beethovens nionde symfoni är ett av Bohmans exempel på hur symbolvärdet kan skifta beroende på kontext – i Tyskland har den uppfattats som revolutionär i arbetarrörelsen, som opolitisk genialisk musik hos medelklassen, som uttryck för den högtstående kulturen hos högern och i Nazityskland, åter som revolutionär i DDR och senast har den fått status som EU:s officiella »nationalsång«.

Slutligen problematiserar *Katarina Saltzman* synen på natur och kultur, vård och värden, genom en jämförelse mellan Sverige och Australien. I Sverige kan kon och fåret symbolisera den bevaringsvärda naturen, det öppna landskapet, medan de gräsätande djuren i Australien symboliserar nybyggarnas förvandling av det ursprungliga landskapet. Således skiftar uppfattningen av centrala begrepp som natur och kultur beroende på den geografiska kontexten.

Skolan

Den historiska kanon initierades alltså av den danska undervisningsministern Bertel Haarder 2006, som ett led i arbetet med att förbättra elevernas historiekunskaper. Även i Sverige debatteras historieämnets status i skolan, ofta med skräckblandad förtjusning

över danskarnas tilltag. Historielärarnas förening (HLFÅ) hade i sin årsskrift 2007 historiekanon som tema, och under året har den svenska utbildningsministern Jan Björklunds uttalanden om historia som obligatoriskt ämne i gymnasiet, och en omarbetning av grundskolans läroplaner, framkallat en dämpad debatt.

I HLFÅ syns det tydligt att det efterfrågas någon form av gemensam grund av faktakunskap när ungdomar kommer som studenter till högre studier. I svenska skolan har det hittills enbart funnits direktiv om undervisning kring två konkreta historiska händelser: reformationen och, efter år 2000, Förintelsen. Rösterna mot en kanon handlar om en inskränkning av lärare och elevers självbestämmanderätt, och om hur unga människor bäst fostras till demokratiska medborgare. Det som tycks reta svenskarna mest är att danskarna implementerar ett politiskt beslut. Initiativet togs inte av lärare och baseras inte på pedagogiska överväganden. Rädslan för en politisk styrning av innehållet i undervisningen är tydlig.

Samma diskussion genljuder i denna antologi. Här finns tre artiklar om historieämnets status i skolan idag. En av medlemmarna i arbetsutskottet som Haarder formade för att revidera läroplanen för historia, och således för att föreslå den historiska kanon, är *Keld Grinder-Hansen*. I sin artikel framhåller han att den danska kulturkanon må vara ett politiskt styrt mediejiippo, men att en obligatorisk historiekanon är en allvarligare fråga. Att politikerna anser sig sakna ett kvantifierbart mätinstrument för att utvärdera faktakunskaper, och att de därför efterfrågar kontrollstationer av de ungas vetande, är givetvis ett brott i den danska utbildningstraditionen. Men artikelförfattaren försvarar kommitténs arbete med att historieämnet i stort måste förändras till det bättre.

Grinder-Hansens inlägg på konferensen i Höör föranledde flera deltagare att skriva om sina upplevelser kring den danska respektive svenska diskussionen. *Carsten Tage Nielsen* vill, liksom Grinder-Hansen, upphöja debatten från urvalet i kanon till den utbildningspolitiska kontext kanon ingår i. Han beskriver dansk historieundervisning ur ett långt tidsperspektiv, och visar med en genomgång av timantalet att historia alltid har stått i skymundan. Historia har fått lite tid i skolan, och kommer till och med att ha färre timmar efter år 2009. Detta kan jämföras med den svenska debatten, där man gärna lyfter fram Danmark som förebild när kvantiteten historia i skolan räknas.

Det är en styrning av läroinnehållet som möjliggör de nationella proven som efterfrågas, och Nielsen resonerar kring frågan om en kronologiskt förevisad kanon kan ge elever en sammanhangsförståelse. *Vem, vad, var, när* blir mer relevanta frågor att svara på än *varför* konstaterar han, och detta är en nyordning som oroar. Var hamnar uppskattningen av det historiemedvetande som idag är ett fundament i läroplanen? Eleverna påtvingas en viss historisk tolkning, styrd av en bestämd nutidsförståelse, vil-

ket ger en betingad förväntan på framtiden. Det blir, för att använda en av Nielsens rubriker, en *kanon versus historiebevidsthed*. Om läraren ska vara en auktoritär kunskapsförmedlare går den föreslagna läroplanen alltså helt emot värderingarna i dagens undervisning. Idag har eleverna läraren som handledare, utifrån en progressivistisk syn som ska främja kritiskt tänkande.

Flera debattörer, bland annat *Per Eliasson*, menar att det redan existerar en kanon även i Sverige. Det finns en traditionell uppsättning av viktiga händelser som ska läras ut. Det goda med en uttalad kanon skulle vara att de händelser och skeenden som redan lyfts fram som relevanta kan problematiseras. Men Nielsen menar att det inte går att problematisera händelsernas betydelse eftersom motiveringarna till det danska urvalet saknas. Detta är inte allas historia, inte ens alla danskars historia. Det är ingens historia – bara en rad abstrakta punkter som av något skäl ansetts som viktigare än andra.

I Eliassons bidrag får vi en intressant jämförelse med vad begreppet kulturarv har haft för betydelse i svenska läroplaner och kursplaner. Han är överens med Nielsen om att skolan inte kan överföra ett visst kulturarv, utan bör koncentrera sig på att fördjupa elevernas historiemedvetande/historiebevidsthed. Eliasson påpekar att kulturarv helt enkelt har blivit en mer korrekt term att använda, hellre än folkkaraktär eller nationellt sinne, när man försöker sätta namn på den gemensamma referensram ur vilken identiteter kan skapas. I grunden handlar det om en oenighet om vad historia är och bör vara. Det är också tydligt att diskussionen inte bara handlar om förståelse av historia, utan om dagens identitetspolitik.

Rösterna för en kanon i ungdomsskolan talar om en gemensam kulturell plattform där alla barn får sig samma stoff till godo. Detta gör det lättare för ungdomar att använda sitt historiska vetande längre fram i livet. Rösterna emot menar att kronologiska fixpunkter inte hjälper dagens unga att orientera sig i tiden. Och vem ska bestämma över skolan: läromedelsförfattarna och bokförlagen, utbildningsministrarna, lärarna och/eller eleverna?

Politiken

Debatten om kanon och kulturarv rör sig på flera områden, men har en fast punkt i frågan vad kulturarv är och vad som kan räknas dit. Finns det ett eller flera? Varför behövs det och vems är det? Vem bestämmer vad som är kulturarv? Kan kulturarv destilleras ner i en kanon? Flera artiklar i antologin ger uttryck för vad några av de danska och svenska forskarna anser idag och när frågorna ställs på detta vis ligger det nära till hands att förstå kanon och kulturarv utifrån politiska perspektiv. *Lars Elenius* pekar på hur nationalstatens monokulturella ideal har genererat exotiska bilder av minori-

teter. Som exempel tar han finsk-ugriska minoriteter i Sverige och hur de beskrivs av Olaus Magnus på 1500-talet, av Carl von Linné på 1700-talet och av Selma Lagerlöf på 1900-talet. Elenius undersöker också hur samer och tornedalingar har valt att exotisera sig själva i vad han kallar etnopolitiska idealbilder.

Niels Kayser Nielsen fortsätter med en undersökning av gränser, inte minst gränslandet mellan det danska och tyska. Han noterar det stora tyska inflytandet i Danmark men också hur detta inflytande har valts bort eller »glömts« i den danska nationens historia, kanon och kulturarv. I den centralistiska nationalstaten eftersöktes den riktiga danskheten. Avvikelser från denna norm har haft svårt att ta plats. *Anne Krestina Povlsen* understryker detta homogeniserande perspektiv på den danska nationalstaten. Som alternativ föreslår hon att konfrontera kulturarvsbegreppet med globaliserings-teorier i syfte att utmana gränserna för vad kulturarv kan vara. Men klarar sig kulturarvsbegreppet och dess praktiker utan territoriella gränser och förfäder? Den frågan väntar på sitt svar.

Lars-Eric Jönsson uppmärksammar ett slags försök till svar. Kan kulturarv vara både mitt, vårt och allas? Den svenska regeringens och Europarådets kulturarvspolitik har försökt svara ja på den frågan. I Sverige har sedan 1990-talet kulturarv kopplats samman med begrepp som demokrati, tolerans och jämställdhet. I Europa har liknande målsättningar lanserats. Samtidigt är det uppenbart att kulturarv också kan användas i rakt motsatta syften.

I Danmark har liknande problem uppmärksamrats i samband med kanondebatten. *Helen Avery* menar att meningsskiljaktigheter kring kulturarv inte kan reduceras till motsättning mellan traditionalister och förändringsbenägna. Avery argumenterar för ett kulturarvsbegrepp som inte nödvändigtvis innebär representation utan snarare ett slags tillgång till det förflutna, heterogent och motsägelsefullt som livet självt. *Carsten Paludan-Müller* avslutar med en bred politisk bakgrund till de europeiska nationalstaternas historiska strävan att skapa monokulturell identitetspolitik som stöd för nationens legitimitet. Liksom Helen Avery menar Paludan-Müller att nationalstaterna är utsatta för ett hårt tryck av processer som samlat brukar kallas globalisering. Ambitionerna att etablera en kanon i Danmark kan ses som ett nationalstatens identitetspolitiska försök att möta dessa processer.

KANONISERING OG HISTORIEBRUG AF TRE DANSKE MINDEPARKER

Inge Adriansen

I Danmark findes der omkring 20 mindeparker over »store og gode gerninger«, som titlen lød på en bog, der gav inspiration til en af de første mindesparker. Disse mindeparker er i enestående grad tidens spejl. De viser os, hvad en bestemt tid opfatter som hæderfuldt og rosværdigt, og brugen af disse parker afspejler iscenesættelse og italesættelse af patriotisme, nationalisme og heroisme. Når der sker brud i den politiske udvikling, vil dette brud afspejle sig i en ændret opfattelse af, hvad der bør stå som manende pegefingre på soklerne i det offentlige rum. Her vil tre af disse anlæg blive analyseret.

Den første danske materielle historiekanon er Mindelunden ved Jægerspris Slot i Nordsjælland, hvor kongehuset i 1780'erne skabte et hædersminde over fremragende borgere.

En helt anden karakter har Mindelunden i Ryvangen i det nordlige København. Det er en statslig kirkegård, anlagt lige efter 2. verdenskrig, og den rummer mindesmærker og grave for flere hundreder omkomne danske modstandsfolk. Et af de nyeste danske erindringssteder er Kongenshus Mindepark i Midtjylland. På den sidste store lynghede er der skabt en monumental mindepark for de bønder, der brugte deres liv på at opdyrke heden. Mindeparken blev anlagt på privat initiativ og forvaltes fortsat af et privat selskab.

Mindelunden ved Jægerspris – en glemt dansk historiekanon

Ideen om en fædrelandshistorisk mindelund blev fostret af den danske historiker og statsmand Ove Høegh-Guldberg, der havde været lærer for kong Frederik 5.s yngste

søn, arveprins Frederik. Fra 1772 til 1784 var Høegh-Guldberg en af enevældens mest indflydelsesrige statsmænd. Hans politiske og kulturelle virke var båret af en oprigtig kærlighed til sproget og helstatsfædrelandet. Han var også manden bag indførelsen af loven om indfødsretten, der sikrede, at kun indfødte kunne få embeder i det dansk-norsk-tyske monarki.

Efter anmodning fra arveprinsen forestod Høegh-Guldberg først forvandlingen af en oldtidshøj til en mindehøj for enkedronning Juliane Marie og syv dansk-norske sagnkonger.¹ Billedhuggeren Johannes Wiedewelt forestod arbejdet, og han lod gravhøjen ændre til et anlæg med to terrasser, Julianehøj. På den første forhøjning blev opsat syv runde stenstøtter af norsk marmor med navne på »fordums hedenske Konger«. Det var Skjold, Frode Fredegod, Dan, Harald Hildetand, Gorm den Gamle, Harald Hårfager og Wittekind. Udvalget var uhyre bevidst og skulle få Julianehøj til at fremstå som et monument over de regenter, der havde skabt det dansk-norske kongerige. Først fire sagnkonger, derpå den danske og den norske kongeslægts grundlæggere og til sidst det oldenborgske dynastis stamfader, Wittekind. Også materialevalget, norsk marmor, var med til at fastholde tvillingerigerne i erindringen.

På den øverste terrasse blev der plantet træer og blomster og anbragt bord og bæneke, så man kunne betragte de syv mindestøtter for de ældste regenter og nyde udsigten over egnen. Det øverste plateau blev i 1782 prydet med en nyfundet norsk runesten fra en høj i Telemarken. Wiedewelt lavede fodstykket til den, så runestenen i lighed med hele anlægget kunne fremtræde i en forunderlig blanding af antik stil og oldnordisk drøm.²

Oldtidshøjen var ikke blevet *genskabt*, men var *omskabt* til et minde om syv danske og norske konger og en levende tyskfødt dronning. Fremhævelsen af enkedronningen var forholdsvist beskeden. En hyldest til hende var anført på indgangsportalen, men når man gik ind i stenkammeret eller besteg højen, var det den agtværdige oldtid og de ældste konger, der blev fastholdt i opmærksomheden. Det var det oldenborgske dynastis legitimitet, som her blev fremhævet, og initiativtageren, arveprins Frederik, var jo selv en oldenborger.

Dernæst ønskede arveprinsen at skabe en mindelund for fremtrædende borgere i monarkiet. Mindesmærker for ikke-kongelige personer var et helt nyt fænomen i samtiden, og det blev til et erindringssted af en særlig karakter, Slotshegnet. Wiedewelt blev anmodet om at levere udkast til en serie mindesmærker over fremtrædende mænd og

---

1. Hakon Lund, *Mindelunden ved Jægerspris*, København 1977.

2. Tine Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, København 2000, s. 158ff.

begivenheder, og han blev straks fænget af opgaven og fremsendte hurtigt nogle forslag. I et ledsagende brev anførte han, at de første mindesten var helt enkle og kun med indskrift, mens de næste havde afbildninger, og den tredje gruppe allegorier: »Ligesom Grekernes og Romernes Monumenter ere prydede med deres Mythologi og Historisk Træck, saa har jeg her prøvet at bruge vort Eget.«³

Mens mindestøtterne over de syv konger på Julianevej var helt ens, bortset fra de indhuggede navne, blev alle mindesmærkerne i Slotshegnet forskellige. Alene af denne grund er anlægget af interesse, men i endnu højere grad på grund af de portrætterede selv. Udvælgelsen af personer og begivenheder og udformningen af mindestenene gør det til et unikt anlæg. Det er også ret enestående, at det er bevaret i sin oprindelige form, dog er nogle af mindestøtterne i tidens løb fornyet eller repareret.

To mindestøtter over fyrstelig broderkærlighed

Mindelunden omfatter 54 mindestøtter, der alle blev udført af Wiedewelt og bekostet af arveprins Frederik. Der er kun to fyrstelige personer i hele selskabet, og begge havde en særlig betydning for arveprinsen og har derfor fået de største mindesmærker. Det ene blev rejst over hertug Ferdinand af Braunschweig-Wolfenbüttel og det andet over prins Benedict, en af Svend Estridsens mange sønner. Denne glemte middelalderprins blev på sin mindesten fremhævet som den »broderlige Kierligheds ædle Mønster«, og netop broderkærligheden var en egenskab, som arveprinsen selv holdt højt i hævd i forhold til sin bror, Christian 7. Broderkærligheden understreges også i indskriften over hertug Ferdinand. Han var arveprinsens morbror og aflagde besøg i Danmark, mens arbejdet med mindelunden var i gang. Han kom flere gange som politisk sendebud for kong Frederik 2. af Preussen, der var gift med Ferdinands og Juliane Maries søster. Ferdinand udviste således broderlig kærlighed over for begge søstre.

Disse to mindesmærker adskiller sig fra de øvrige ved personvalget og ved en mere monumental form og placering. Det er således klart, at der her er noget særligt på spil. Arveprinsen ville fremhæve, at også han var besjælet af 'broderlig kærlighed'. Efter paladsrevolutionen i 1772 var det meget vigtigt at understrege over for omverdenen, at han ikke efterstræbte kongemagten, selvom han var arveberettiget til tronen, og selvom hans storebror, kong Christian 7., var notorisk sindssyg. De to prægtige mindestøtter over broderlig kærlighed viser, at mindesmærkerejsninger fortæller mere om samtidens behov end om de personer eller begivenheder, som de er rejst over.

---

3. Arne Hoff, »Mindeparken ved Jægerspris«, *Tilskueren, Maanedsskrift for Litteratur, Kunst, Samfundsspørgsmaal og almenfattelige Skildringer*, 1930, s. 364–76.

52 mindestøtter over 'store og gode handlinger'

Bortset fra de to mindestøtter over fyrster fortæller alle øvrige om bemærkelsesværdige personer i dansk og norsk historie. Det er en stor og broget flok borgere og adelsfolk fra Danmark, Norge og Island samt enkelte udlændinge, som her bliver mindet: søhelte, statsmænd, historikere, naturvidenskabsmænd, digtere, præster, missionærer og pædagoger. I alt er der 82 navne på mindestøtterne, udvalgt med hovedvægt på perioden 1500–1750. Fra middelalderen er der kun syv navne, mens der fra 1500-, 1600- og 1700-tallet er et rigt udvalg med tyngdepunkter omkring reformationen, Københavns belejring og enevældens indførelse. Selvom det ikke er krigsbedrifter, der dominerer, så deler søhelte dog ikke mindsten med andre, mens histori-

Mindestøtte over Ulrik Christian Gyldenløve, der var søn af Christian 4. og Vibeke Kruse. Han udmærkede sig under svenskekrigene, og murkronerne skal minde om det belejrede København. Jægerspris Mindelund er det eneste sted med adskillige mindesmærker for svenskekrigene. Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot 2003.

kere og digtere udmærket kan stå anført på samme sten. Det er bemærkelsesværdigt, at hele fire kvinder er nævnt i kraft af egen indsats. Ingen af dem har dog fået egen mindestøtte, men må nøjes med at være anført sammen med deres ægtemænd eller

brødre. Mest bemærkelsesværdig er dog mindstøtten over rigskansler Peder Griffenfeld, der på magtens tinde i 1676 blev fundet skyldig i mindre forseelser og fradømt liv, ære og gods. Det blev senere ændret til livsvarigt fængsel. Mindstøtten over ham var en oprejsning og en indrømmelse af, at en tidligere enevoldskonge kunne tage fejl.

Udvælgelsen af personer, der skulle hædres, blev i hvert fald i begyndelsen foretaget af Høegh-Guldberg, der netop på denne tid havde givet en ung forfatter, Ove Malling, opgaven at skrive en bog til brug for danskundervisningen i latinskolerne. Høegh-Guldberg havde i 1775 været en af hovedmændene bag en ny skoleforordning, der placerede dansk som et selvstændigt og vigtigt fag i latinskolerne. Der var brug for en patriotisk læsebog, der kunne indgive eleverne begejstring for og kærlighed til fædrelandet, og bogen skulle tillige være et sprogligt forbillede og ortografisk rettesnor. Denne opgave løste Ove Malling så hurtigt, at han allerede to år senere kunne udgive det digre værk *Store & gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*.⁴

Bogen var organiseret ud fra 18 borgerdyder, eksempelvis »Troskab mod Kongen«, »Ædelmodighed«, »Tapperhed«, »Embeds-Iver« eller »Store Fortjenester af Staten«. I hvert afsnit var der anekdoter eller fortællinger, der illustrerede den borgerdyd, som kapitlet omhandler. Bogen gik helt frem til samtiden og sluttede med at fortælle om loven om indfødsretten som kronen på værket. Sammenfaldet mellem navnene på mindstøtterne og de biograferede i Mallings bog er særdeles stort. Der er kun nogle få personer på mindesmærkerne, som ikke er omtalt i bogen.⁵ At *Store & gode Handlinger* virkelig har været rettesnoren for skabelsen af mindelunden, fremgår med al tydelighed af et bevaret eksemplar af bogen, hvori Wiedewelt har indskrevet sine overvejelser over, hvorledes den pågældende person kunne karakteriseres, og senere har han oven i købet tilføjet årstal for monumentets opstilling.⁶

Danskhed billedligt anskuet

Mindelunden i Jægerspris blev indviet i 1776, samme år som loven om indfødsretten blev vedtaget. Også her var Høegh-Guldberg ophavsmanden, og det er kun naturligt, for der er tale om to sider af de samme politiske og pædagogiske bestræbelser – en styrkelse af det dansk-norske rige til gavn for landenes egne indbyggere. Disse hensigter kom til udtryk både i mindstøtternes form og indhold. Wiedewelt havde i sine værker til slotshaven i Fredensborg i 1760'erne vist, at han mestrede den klassiske, ornament-

4. Ove Malling, *Store & gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, genudgivet af Erik Hansen, København 1992 [1777].

5. Det er bl.a. de tyske teologer Luther og Bugenhagen samt den islandske historiker Thormod Thorfæus.

6. Ny Kongelig Samling 111,1, fol. 1, Håndskriftsamlingen, Det Kongelige Bibliotek, København.

rige stil i store trofæer med ophobninger af krigsmateriel. Men han formåede at omstille sig til noget andet i Jægerspris, hvor budskabet ikke var kongemagtens forherligelse i antik stil, men fædrelandets helte mindet på en national måde. Til kongelige mindesmærker var der et helt arsenal af klassiske symboler og figurer, som kunne bruges, også heraldik og valgsprog kunne inddrages. Helt anderledes var det med de mange personer af borgerlig herkomst på mindestøtterne i Jægerspris. Her stod kunstneren på bar bund, men i et nært samspil med Høegh-Guldberg lykkedes det billedhuggeren at skabe noget nyt – et ikke før prøvet symbol- og formsprog.

Samtlige mindestøtter er forskellige, og de var ofte sindrigt udtænkt. I et brev til Høegh-Guldberg skildrede Wiedewelt sin grundlæggende ide således: »En Maade at bringe vigtige Tildragelser i Minde og ære vore Forfædre uden Paastand af Pragt.«⁷ Derfor fravalgte han at bruge den klassiske motivverden, som han var så fortrolig med. I mindelunden er der ingen urner eller vaser, søjlerne er ikke kannelerede og er hverken udstyret med baser eller kapitæler. Efterhånden som han arbejdede sig frem, valgte han dristigt helt nye emblemer, undertiden næsten naturalistiske. Alle mindestøtter er udført i norsk marmor, da hverken italiensk marmor eller breimersandsten kunne bruges, fordi Wiedewelt fra begyndelsen ville anskueliggøre 'vores eget'. Og det lykkedes. Med enkle virkemidler skabte han en stilfærdig, nordisk toneart, selvom man aner den klassiske stil bagved. Jo flere mindestøtter Wiedewelt lavede, desto dristigere blev han i sit symbolsprog. Værket kronedes med den allersidste mindesten, rejst i 1789 over flådens kvartermester Henrik Gerner, der var død to år tidligere. Emblemerne med delfin, kanon, hvedeaks og en maskindel hentyder til nogle af de fortjenstfulde opfindelser, som Gerner havde gjort.

Da det er den gode handling og ikke det enkelte individ, der skal fremhæves, er der heller ingen portrætmedaljoner, men kun emblemer på mindestenene. Den samme stilfærdige tone præger også indskrifterne. Her er kun fornavn og efternavn, slet ingen årstal eller oplysninger om de fortjenstfulde handlinger, som den hædrede har udført. Og dette princip er gennemført konsekvent, uanset om mindesmærkerne er rejst over admiralen Peder Skram, statsmanden J. H. E. Bernstorff eller den norske præstekone Anna Colbiørnsen. Det er den nye lighedstanke, som her for første gang får et billedligt udtryk på dansk grund i 1779 – altså ti år før den franske revolution.

Tidens tand og mindeparken som glemselssted

Alle 54 støtter blev hugget i norsk marmor fra Gjellebæk, og denne stenart forvitrer hurtigt og bliver mørk. Oprindeligt stod mindesmærkerne som lysende marmorstøtter,

---

7. Hoff, s. 367.

der glimtede mellem løvet i den dunkle skov, men de blev hurtigt tilgroede med mos og blev til mørke sten. Ved en paladsrevolution i 1784 overtog den unge kronprins Frederik (6.) styret, og både Høegh-Guldberg og arveprinsen mistede deres indflydelse. Det var medvirkende til, at mindeparken blev næsten glemt eller gik i glemme. Jægerspris Slot blev ikke anvendt af kongehuset i mere end et halvt århundrede. Men mindeparkens kunstneriske kvaliteter var erkendt blandt de ledende embedsmænd, og siden 1810 er der med mellemrum sket restaureringer og endda nyhugninger i et mere hårdt materiale af de mest medtagne mindesten.

Når Mindeparken ved Jægerspris blev til et glemselssted i den folkelige bevidsthed, hænger det sammen med, at den er et statspatriotisk og ikke et nationalt monument. Den fortæller om en tidsalder, hvor det nuværende Danmark var en del af det oldenborgske monarki, der strakte sig fra Nordkap til Hamborgs byporte. Det var en flerkulturel og flersproglig konglomeratstat, der havde svenskerne som hovedfjende. Intet af dette passer ind i dansk selvforståelse i det 20. eller 21. århundrede.

Endvidere er der aldrig blevet udviklet en historiebrug med ceremonier eller ritualer i tilknytning til Mindelunden i Jægerspris, og årligt tilbagevendende *events* er vigtige for at hindre, at et erindringssted synker hen til et glemselssted. Det bliver bekræftet, når man i København opsøger den nævnte mindepark for 2. verdenskrig.

Mindelunden i Ryvangen – fra ugerningssted til mindepark

Det største og mest kendte danske erindringssted for 2. verdenskrig var oprindeligt en militær øvelsesplads i det nordlige København. Efter de tyske tropper havde overtaget kasernen i 1943, anvendte de øvelsespladsen til henrettelser, og ligene af de dræbte modstandsfolk blev begravet direkte på stedet. Efter befrielsen blev her fundet 202 henrettede, hvoriblandt der også var seks tyske soldater. Heraf blev 91 af de henrettede efter ønske fra deres familier ført til deres hjemegn og begravet her, mens 105 danske modstandsfolk blev genbegravet i Ryvangen den 29. august 1945 ved en storslået ceremoni med deltagelse af hele det officielle Danmark. På denne dato i 1943 trådte den daværende danske regering tilbage, og samarbejdspolitikken blev brudt. At denne dag blev valgt til indvielsen af gravpladsen i Ryvangen i befrielsesåret, gjorde den til en national mindededag.⁸ Ryvangen blev nu til en statskirkegård og den centrale gravplads for danskere, der var faldet i kamp mod den tyske besættelsesmagt. Men da denne gruppe var tal-

8. Program for »Friedeskæmpernes Begravelse i Ryvangen«, D.7.b.-5.1.8. Sagligt Arkiv, Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

mæssigt meget beskeden, valgte man hurtigt at udvide gruppen af faldne med danske politiske fanger, der var døde i tyske kz-lejre.

I 1947 blev der hjemført kister med ligene af danske kz-fanger. Efter mindehøjtideligheder i Ryvangen blev 31 af dem gravlagt her, og resten blev ført til deres hjemegn.⁹ For at understrege karakteren af at være det centrale mindested for de folk, der var døde i kamp mod besættelsesmagten, blev der sat mindetavler op med navne og data både på dem, der efter familiens ønsker blev begravet andetsteds, og på de kz-ofre, som forsvandt sporløst i lejrene. Herved er der blevet knyttet navne på 378 personer til Mindelunden i Ryvangen.¹⁰ Men det er kun 25 % af de cirka 1.500, som anslås at være døde som følge af deltagelse i modstandsbevægelsen, og kun en meget lille del af krigens samlede ofre, som i 1947 blev anslået til knap 4.300.¹¹

Et monument for sejr eller for sorg?

Få uger efter befrielsen blev gravpladsen og henrettelsesstedet fundet i det militære område i Ryvangen, og det blev straks besluttet at foretage en værdig genbegravelse af døde og at omskabe området til det centrale mindested for frihedskampens ofre. Men der opstod hurtigt en strid om et hovedmonument i anlægget. Valget blev allerede i sommeren foretaget ret egenhændigt af Arne Sørensen, der havde stor autoritet som tidligere modstandsmand og medlem af Frihedsrådet. Og som kirkeminister i befrielsesregeringen havde han under sit ressortområde Mindelunden som kommende statskirkegård. Arne Sørensen havde i 1936 stiftet partiet Dansk Samling, der var kritisk over for parlamentarismen, og han valgte i monumentsagen egenhændigt at fremlægge et forslag for regeringen uden at høre de sædvanlige partnere som for eksempel Akademirådet. Sørensen valgte et forslag til en pietà, en sørgende mor med sin søn, udført af billedhuggeren Axel Poulsen allerede under besættelsen. Både forslaget og den egenhændige beslutningsproces vakte uventet stor harme.

På initiativ af modstandsgruppen Frit Danmark var der omkring 1. juli 1945 blevet nedsat en kunstkyndig gruppe, Modstandsbevægelsens Kunstneriske Udvalg, med repræsentanter fra Kunstakademiet, Akademisk Arkitektforening, Statens Museum for Kunst, kunstnere og kunstkyndige. Denne gruppe krævede, at der skulle afholdes en åben konkurrence blandt alle danske billedhuggere om projektet. Den ret voldsomme

---

9. Johannes Fosmark, *Mindelunden i Ryvangen*, Rødovre 1987.

10. 105 grave med henrettede og mindetavler med navne på de 91 henrettede, der blev begravet i hjemstaven, desuden 31 grave med kz-ofre samt en mindetavle med navne på 151 modstandsfolk, der er omkommet og aldrig fundet.

11. I 1947 udarbejdede Centralkontoret for særlige Anliggender en statistik over krigens ofre, der anførte 4.279 faldne, herunder 1.218 civile dræbt som følge af bombardementer og clearingmord. Fosmark, s. 46.

Midt på det store gravfelt i Mindelunden er der en pietà, en statue-gruppe med en sørgende moder med sin døde søn. Monumentet er udført af billedhuggeren Axel Poulsen, og det er centrum for alle mindehøjtideligheder på stedet. I lighed med indgangen til mindelunden styrker det følelsen af at befinde sig på et helligt sted. Foto: Anders Bjørnvad, Museet for Danmarks Frihedskamp, 1990'erne.

debat herom fortsatte frem til 1946, selvom regeringen stod fast på den beslutning, som Arne Sørensen havde truffet. Formanden for Modstandsbevægelsens Kunstneriske Udvalg, museumsdirektør Leo Swane, fremsatte en skarp kritik i et brev til regeringen lige før indvielsen af Mindelunden i august 1945. Heri påpegede han, at Axel Poulsens figurgruppe kun udtrykte sorg, men »ikke giver udtryk for det væsentlige, at døden her betød bevægelsens og folkets sejr«. ¹²

Kritikerne havde helt ret i, at Axel Poulsens enkle, alvorfulde pietà var et sørgemonument, men den skulle også stå midt på en gravplads, og et sejrsmonument kunne jo opstilles et andet sted. Når kritikken blev så heftig, skyldtes det nok de politiske undertoner. I Modstandsbevægelsens Kunstne-

12. Anders Bjørnvad, *Krigens monumenter 1940–1945*, Odense 1999, s. 92f.

Historiebrug af mindelunden 5. maj, hvor de yngste skoleklasser og børnehaveklasser aflægger besøg. Aftenen før, den 4. maj, er der lys på alle grave, og de tændes og passes af lidt ældre skoleelever, som herved socialiseres ind i mindekulturen. Foto: Anders Bjørnvad, Museet for Danmarks Frihedskamp, 1990'erne.

riske Udvalg var venstrefløjen, dvs. kommunisterne, godt repræsenteret, og en ældre naturalistisk billedhugger af nationalkonservativ observans som Axel Poulsen hørte hverken til avantgarden eller de meningsdannende lag.

Indvielsen af monumentet foregik 5. maj 1950, og igen var det en begivenhed med deltagelse af såvel kongehuset som regeringen, rigsdagen og talrige pårørende til de faldne. Selve afsløringen blev foretaget af statsminister Hans Hedtoft. Han fremhævede, at mindeparken rummede grundfortællingen for besættelsesårene:

Et folk der kunne klare den tid uden at gå i opløsning, har sundhed i sig og bærekraft frem i tiden. Det var det frie, folkestyrede Danmark, der holdt fast ved sine idealer og bar dem videre frem. Vi er et folk, der elsker friheden og vil hævde vor nationale ret.¹³

---

13. Fosmark.

Med denne tale undergik Ryvangen en metamorfose – fra først at være et gerningssted og dernæst en gravplads og mindelund blev området nu også et nationalt mindesmærke. Stedet blev dermed åbnet for nationalsymbolske fortolkninger og kunne uden videre understøtte det, man kalder for besættelsestidens grundfortælling. De faste årlige ceremonier den 4. maj om aftenen samler flere tusinde, og i 1995 ved 50-års-jubilæet for befrielsen samledes 50.000 mennesker i Mindelunden. Historikeren Bernard Eric Jensen har karakteriseret den årlige højtidelighed som »et samlende midtpunkt i dansk mindekultur«. ¹⁴

Det er også i Ryvangen, at udenlandske statsoverhoveder nedlægger krans under statsbesøg og ikke ved andre af de talrige mindesmærker og monumenter fra besættelsesårene, selvom nogle af dem, som for eksempel Mindeankeret i Nyhavn, omfatter langt flere personer end Ryvangen. I Nyhavn blev der i 1951 afsløret et mindesmærke for de 1.600 danske søfolk, der omkom på havet 1939–1945, mange af dem som krigssejlere i allierede landes skibe. Mindesmærket er et stort anker, hvorunder der er lagt en blykapsel med navne på alle de omkomne. Gennem en årrække blev der afholdt en andagt og tale den 4. maj og 24. december, og heri deltog især de efterladte og pårørende. Men placeringen på et uroligt sted i det offentlige rum og den manglende mulighed for en højtidelig, uforstyrret brug har bevirket, at Mindeankeret kun i begrænset omfang bruges som erindringssted. Navnene på de omkomne er godt skjult, og de forbipasserende uden forhåndsviden opfatter næppe ankeret som andet end maritim pryde ved en kanal. Hertil kommer, at det ikke er et begivenhedssted og derfor heller ikke opfattes som et sakralt sted. Dette kom klart til udtryk i 2002, hvor den danske latterklub valgte at afholde et medlemsmøde den 4. maj med et kvarters ’befriende latter’ ved Mindeankeret. ¹⁵ Et tilsvarende arrangement i Ryvangen ville udløse store protester.

For at skabe et erindringssted, der bliver brugt aktivt, er det ikke tilstrækkeligt at have væsentlige begivenheder eller personer, der har ofret livet for en sag større end dem selv. Der skal være en nær forbindelse mellem stedets betydningsindhold og dets fysiske udtryk – den mangler helt og aldeles i Nyhavn, men findes til gengæld i rig målestok i Ryvangen. Gennem en enkel anlægsplan og fordringsløse materialer er der her skabt et sted, der appellerer til alvor, ro og eftertanke. Det store gravfelt består af ens, regelmæssigt anbragte sten, der hviler på et lyngdække. Hele anlægget er omgærdet af et lavt stendige, hvortil man har hentet materialet fra marker på det meste af Sjælland. Herved skabes en forbindelse både til det danske kulturlandskab og det nationale territorium.

14. Bernard Eric Jensen, *Historie – livsverden og fag*, København 2003, s. 78.

15. *Politiken* 5. maj 2002, s. 5.

Kongenshus Mindepark – et storslået paradoks

Midt i Jylland ligger der et uberørt hedelandskab med en lille bæk, der løber gennem en smeltevandsdal. En grusvej snor sig gennem dalen, og den er flankeret af et par snese oprejste, ranke granitsten med enkle inskriptioner. Langs vejen, men delvist begravet i jorden, ligger der hundredvis af mindre sten med indhuggede personnavne. En høj himmel hvælver sig over dalen, der munder ud i en oval plads helt omkranset af større sten. Man føler sig hensat til et forhistorisk kultlanlæg eller til en moderne *land art installation*. Men de indhuggede navne og indskrifter gør det klart, at der er tale om en nutidig mindepark, der er dybt forankret i den danske tradition med monumenter over fortjenstfulde mænd, der blev grundlagt i 1700-tallet med mindestøtterne i Jægerspris og således spænder over tre århundreder.

Kongenshus Mindepark har en stærkere udstråling end de fleste andre mindeparker, og det skyldes, at der her er skabt en hybrid mellem et natur- og kulturmonument.¹⁶ Mindeparken fremstår som næsten ren natur, men den er i høj grad et kulturprodukt med stærke kunstneriske ambitioner. Dette erkender den besøgende dog først lidt efter lidt, og ligeledes opdager man efterhånden det sociale og kønsmæssige hierarki, der er tæt sammenvævet med anlægget.

Baggrund og historie

Ideen med at skabe en mindepark opstod i 1930'erne, hvor en privat gruppe besluttede at rejse »Bautasten for Mænd og Kvinder, der havde virket for Hedens Opdyrkning« på et uopdyrket hedeareal, så eftertiden kunne se, hvad hedeboenderne havde kæmpet imod. Det lykkedes at skaffe midler til opkøb af det største af de tilbageværende hedearealer, Kongenshus Hede. Det var en rest af den jyske alhede, der oprindeligt havde bredt sig over et stort areal i Midtjylland. Området blev opkøbt i 1941 af de to organisationer, der havde stået for hedens opdyrkning, Hedeselskabet og Hedebruget. De lod straks Kongenshus Hede frede med henblik på at skabe en mindepark. Det var paradoksalt at ville hædre hedens opdyrkere og skovrejsere i en træløs, lyngbevokset mindepark, men dette aspekt synes ikke at have anfægtet hverken initiativtagerne, entreprenørerne eller de besøgende.

Beslutningen om at skabe en mindepark på heden vakte ingen debat, for hedens natur var blevet til et dansk ideologisk landskab, der blev berømmet både af digtere og

---

16. Mette Haakonsen, *Kongenshus Mindepark. Visuel kulturanalyse af et kulturmonument med særlig fokus på mindeværdien*, utrykt speciale på Afdeling for Kunsthistorie, Københavns Universitet 2001.

Kongens Mindepark ligger midt i en fredet hede på 1200 hektar. Man når frem til mødepladsen ved at gå gennem Mindedalene, hvor der ligger sten, delvist gravet ned i jorden, med navne på 1200 hedeopdyrkere. Desuden er der rejst 39 granitsten, en for hvert herred, hvor der har været hede, som er blevet beplantet og opdyrket. På hver sten er indhugget et herredsvåben og to cirkler, der viser fordelingen af hede og skov og agerjord, henholdsvis i 1850 og 1950. Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

malere. Det havde medvirket til udviklingen af et nyt naturbegreb og en landskabsopfattelse, der satte spørgsmålstegn ved det sociale, æstetiske og økologiske grundlag for den fortsatte hedeopdyrkning.¹⁷ Heden blev ikke længere betragtet som gold, men som fascinerende, og fra omkring år 1900 var den gradvist blevet indlemmet som en del af den danske nationalkultur. Ved den første naturfredning af et hedeareal, i 1902, blev der anvendt æstetiske begrundelser.¹⁸

På grund af 2. verdenskrig kom der først for alvor gang i arbejdet med at skabe mindeparken i sidste halvdel af 1940'erne. Hedeselskabet valgte landets mest fremtrædende landskabsarkitekt, Carl Theodor Sørensen, til at skabe rammerne for mindeparken,

17. Kenneth Olwig, *Hedens natur. Om natursyn og naturanvendelse gennem tiderne*, København 1986, s. 104.

18. Inge Adriansen, *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000*, København 2003, bd. 2, s. 376f.

mens billedhuggeren Hans Georg Skovgaard fik opgaven at omsætte visionerne til virkelighed. Det blev et anlæg, der på en gang er gribende og monumentalt, og som mange andre imponante mindesmærkerejsninger indeholder det også konfliktpotentialer.

De bærende kræfter bag udformningen

Carl Theodor Sørensen var lektor i havekunst ved Kunstakademiet, da han blev valgt til at forestå udformningen af Kongenshus. Det blev en ejendommelig opgave, da her ikke skulle plantes noget som helst. Derimod skulle naturen bringes i samklang med tilførte kulturelementer. Opgaven var helt fri og kunne bestå i et traditionelt fællesmonument anbragt et eller andet sted i området, og det foreslog billedhuggeren også. Men efter at have vandret i tre dage over heden valgte Sørensen i stedet for at bruge smeltevandsdalen til en grøn mindesmærkesti med 39 'bautasten' med navne på alle jyske herreder med hede. Ved hver herredssten skulle der være fladt liggende sognesten med navne på fortjenstfulde hedeopdyrkere i det pågældende herred. Stien skulle kulminere i en åben plads, hvor organisatorerne blev hyldet. Sørensen havde en særlig evne til at skabe enkle anlæg med stærke rumlige indtryk, og hans bærende ide med mindeparken var at lade det hele fremtræde som mest mulig natur ved at minimere de menneskeskabte faktorer.

Så enkelt kom det ikke til at gå. For Hedeselskabet var det væsentligste *ikke* den kunstneriske oplevelse, men den historiebrug og mindekultur, som skulle være knyttet til stedet. Først og fremmest skulle parken være let tilgængelig, for besigtigelsen af stenene var jo hovedsagen. Derfor blev forslaget om en snoet græsklædt sti ændret til en grusbelagt vej, som muliggjorde bilkørsel. De eksisterende bygninger i nærheden, som C.Th. Sørensen havde foreslået nedrevet, skulle bevares, så der var mulighed for at drikke kaffe efter en tur gennem anlægget, og her skulle opbevares en bog med oplysninger om personerne bag de 1.250 navne, der var indhugget på mindeparkens sten.

Inkludering og ekskludering af personer på mindeparkens sten

Enhver indlemmelse af personer i mindeparken måtte uvægerligt betyde udelukkelse af andre, for der var kun plads til et begrænset antal personer på sognestenen. Selvom der var nedsat lokale udvalg, der skulle fremsende lokale indstillinger til hovedudvalget, har der givetvis været gråd og tænders gnidsel i mange hjem, når man erfarede, at ens egne forfædre ikke som forventet var blandt de udvalgte. Der blev afholdt møder i alle herreder vedrørende udpegningen og nedsat udvalg med repræsentanter fra amtsråd, sogneråd, landboforeninger, husmandsforeninger, plantningsselskaber samt Hedeselskabet og Hedebruget med den opgave at skaffe midler til realiseringen af det

kostbare projekt samt afgive indstilling om, hvem der burde hædres.¹⁹ Ikke mindst det sidste må have været et problem. Der er ikke bevaret ret meget korrespondance herom i Hedeselskabets arkiv. Men enhver, der har arbejdet med mindesmærkerejsninger, ved, at udpegninger af særligt fortjenstfulde personer er en yderst delikat sag, som aldrig vil kunne løses tilfredsstillende for alle.

Et grundlæggende princip for udpegning af de jævne, ihærdige hedeopdyrkere og plantningsmænd var, at de skulle være døde eller i det mindste over 90 år. Ingen levende kunne komme med i første omgang, men måske efter deres død. Derfor blev der også indsendt forslag om folk i samtiden, hvis navne burde indhugges senere. At være hedebonde krævede ikke blot sin mand, men i lige så høj grad sin kvinde, og derfor er hustruernes navne medtaget – medmindre da, at manden havde adskillige koner efter hinanden. Den kønsmæssige inkludering gør denne mindepark bemærkelsesværdig og afspejler den demokratisering, som var sket efter 1915-grundloven, der gav kvinderne valgret.

Men der er dog grænser for inkluderingen af kvinder! Når man når frem til mindeparkens kulmination – den store stenomkransede mødeplads – så ændres kriterierne brat for udvælgelsen. Her er det ikke de ydmyges slideres livsværk, der hylde, men indsatsen fra godsejere, proprietærer, præster, sagførere og vellønnede organisationsfolk. Deres navne er ikke anført på liggende sten, halvt nedgravet i jorden, men står indhugget i hver sin oprejste 'bautasten'. Naturligvis er personerne her indhugget uden hustruer, for mænd af denne karat kan godt klare sagerne selv! I denne omhyggeligt udvalgte skare blev der også plads til nulevende, idet direktøren for Hedeselskabet, Niels Basse, der var en central person ved mindeparkens oprettelse, fik sin egen sten, som han stolt lod sig fotografere ved.²⁰

Indvielsen i 1953

Mindeparken blev indviet i 1953 med en stor folkefest, der understregede både parkens og hedeopdyrkningens nationale aspekter. Kongeparret var til stede, og hedens for længst afdøde digter, St. St. Blicher, var (i form af en skuespiller) stået op af sin grav for at hylde anlægget med en monolog. Heri blev mindeparken præsenteret som et erindringssted om fortidens 'stille dannemænd, som skabte sædejord', men den var tillige en påmindelse til fremtidens generationer:

19. Niels Basse, »Om baggrunden«, *Hedens opdyrkning i Danmark*, red. Harald Skodshøj, Silkeborg 1953, s. 14–17.

20. Gert Lynge Sørensen, *Det begyndte på Kongenshus*, København 2003, s. 86.

Kulminationen på vandreturen gennem Mindedalen er Mødepladsen, der er formet som en oval. Den har en storslået virkning og føles næsten for et forhistorisk anlæg. Pladsen er omkranset af oprejste sten med indhuggede navne på personer, som har gjort en særlig betydningsfuld indsats for hedesagen. Foto: Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

Godt, at I endnu trofast agter gæld og arv,
ene igennem dåden sikrer vi fremtidens tarv! [...]
Kun gennem sammenhold i stort såvel som småt,
kun gennem pligtens port i hytte og i slot
lykke vi får at værne og tjene Danmark godt!²¹

Det paradoksale i hele mindeparkens placering og bærende ide kom dog også til udtryk under festen. En af talerne var en 94-årige hedebonde, Peter Clausen fra Haderup, som indledte således:

Jeg har ingen ret til at stå her i dag. Jeg har været med til at ødelægge hedens flora, hedens

---

21. Ibid., s. 100.

fauna. Jeg har gjort hjejlen husvild, hedens sangere, hedelærken, urhanen er jaget bort, ja selv rævenes hjem og hule har ploven jævnet – det var synd.²²

Denne tale var dog en enlig svale – eller hedelærke. Landbrugsministeren kunne ikke nære sig for at skose kritikerne af hedesagen, og de øvrige talere fremhævede, at hedeopdyrkningen havde 'bidraget til at gøre vort land rigere og skønnere'. Denne positive fortolkning tilsluttede kongen sig, da han til allersidst gik på talerstolen og hyldede de jyske hedeboenders »sejghed og ukuelighed« og opfordrede til, at befolkningen skulle »gå videre i de fodspor og ved sammenhold vise, at vi kan være med til at gøre Danmark større og rigere«.²³

Kongenshus mindepark som erindringssted i det 21. århundrede

Der var indsamlet 600.000 kr. til realisering af Mindeparken, og det tiloversblevne beskedne beløb blev hensat til vedligeholdelse. Herved blev det planlagte fællesmonument, som Hedeselskabet havde håbet også at kunne realisere, ikke til noget. Men det gjorde ingenting, for både hedeopdyrkerne, deres familier og den øvrige befolkning tog parken til sig i stor stil.

Mindeparken er blevet et yndet udflugtsmål. En opgørelse fra 2003 viser, at der har været cirka en million besøgende i løbet af det halve århundrede siden åbningen. Både 25-års- og 50-års-jubilæet kunne fejres med tusindvis af deltagere. Der arrangeres vandreture, hvor turføreren synger inskriptionerne på herredsstenene gennem herredsdalen sammen med deltagerne, der således oplever og indtager erindringsstedet rent fysisk.

Kongenshus mindepark modtog i 2004 en prestigefyldt international udmærkelse for fremragende landskabsarkitektur, Carlo Scarpa-prisen. I juryens bedømmelse fremhævedes C.Th. Sørensen for »den vidunderlige og sjældne kombination af sanselighed og symbolik, af følelser og forstand, som er selve kunstens væsen«.²⁴ Mindeparken er i høj grad hans værk, men også H.G. Skovgaard bør fremhæves, da han har formået at skabe en så rigt varieret udsmykning på herredsstenene, at hvert besøg bliver til en ny oplevelse. Selvom kun få besøgende i dag forbinder noget konkret med de enkelte navne på sognestenene, har helheden fortsat en stærk virkning. Det er arbejdsomme, nøjsomme jydernes livslange slid, der her er fremragende iscenesat. At deres arbejde ikke

22. Ibid., s. 98.

23. Ibid., s. 101.

24. *Kongenshus Mindepark. Premio Internazionale Carlo Scarpa per il Giardino, quindicesima edizione, Treviso 2004.*

stod mål med indsatsen, og at deres livsgerning i dag derfor vurderes anderledes, gør ikke erindringsstedet ringere, men forøger blot de paradokser, der er uløseligt forbundet med det.

Kongenshus Mindepark har fået flere funktioner i tidens løb. Mødepladsen danner ramme om grundlovsfester og andre møder, der kan siges at have national karakter. Desuden har der siden 2002 været afholdt en stor friluftskoncert i august, »En søndag på Heden«. Det er et stort arrangement, der omfatter langt mere end selve koncerten. I talrige boder præsenteres hedens produkter som jydepotter og lynghonning, og der demonstreres spinning og gamle håndværk.²⁵ For mange besøgende vil mindeparken herved komme til at rumme 'sammenbragte erindringer'. Det er ikke længere jævne folks hårde slid, der huskes i første række, men snarere den musikalske underholdning på den overdækkede scene på mødepladsen, hvortil man bekvemt kan nå frem med et lille tog. Næppe nogen vil dog forlade stedet uden at have en eller anden forestilling om hedens opdyrkning i baghovedet. Herved fungerer mindestedet fortsat efter initiativtagernes hensigt – men langt fra efter landskabsarkitektens!

Erindringssted eller glemselssted?

I de seneste år har den videnskabelige interesse forskudt sig fra relationer, tegn og betydninger til også at inddrage tingenes tingslighed – det vil sige deres materiale, fysiske udformning, anvendelse og påvirkning af menneskers liv. Betydning anskues nu både mentalt og praktisk. Man undersøger ikke blot tingenes symbolske betydning, men også hvad mennesker gør med ting, og hvad tingene gør med mennesker. Fokus er med andre ord flyttet fra tingene som betydningsbærere til tingene som aktive deltagere i hverdagens interaktion.

De tre mindeparker er vidt forskellige med hensyn til formål, udformning og brug, men de har til fælles, at de repræsenterer en form for fastfrysning af fortolkningen af det svundne. Det er ikke tilfældigt, at det flerkulturelle erindringssted i Jægerspris er blevet til et glemselssted. Det oldenborgske monarkis udstrækning og dets karakter af konglomeratstat er glemt af de fleste danskere. I deres statsopfattelse har det danske monarki siden grundlæggelsen for mere end 1.000 år siden været identisk med nutidens stærkt reducerede stat, 'Rest-Danmark'.

Når Mindelunden i Ryvangen fortsat er et virkelig erindringssted, skyldes det, at stedet opfylder nogle primære behov i den danske befolkning for at blive mindet om,

---

25. Lyng Sørensens.

at der blev gjort en aktiv indsats mod den tyske besættelsesmagt, og at de fem besættelsesår ikke kun var præget af samarbejdspolitik. De markante, stort iscenesatte årlige ceremonier og statens brug af mindelunden ved udenlandske statsbesøg er med til at fastholde den som et af de mest markante erindringssteder i dansk kultur, et sted, som folk af alle politiske observanser kan forbinde sig med.

Kongenshus Mindepark rummer ligesom Ryvangen en af de 'store fortællinger' i det nutidige Danmark: historien om arbejdsomme bønder som nationens grundlag. Ved afholdelsen af grundlovsfester knyttes forfatningskampen og partiet Venstre tæt sammen med hedeopdyrkerne. Det er nationens kernetropper, som her forsamles.

Erindringssteder og den historiebrug og andre aktiviteter, som de indgår i, er del af et samfunds pædagogiske diskurs. Hvis en mindepark skal fastholde sin tiltrækningskraft, er det ikke tilstrækkeligt med store landskabelige eller kunstneriske kvaliteter som i Jægerspris. Et erindringssted skal rumme en historie, som opleves som en meningsbærende fortælling i nutiden, ellers vil den gradvist synke hen til at være et glemsested. Endvidere er en vedvarende historiebrug særdeles vigtig. Der skal foregå årlige ceremonier eller festligheder, så der kan knyttes nye erindringer til stedet. Vi møder op for at mindes den fortid, som tilsyneladende er forbi for stedse, men når vi tager aktiv del i en italesættelse af fortidige begivenheder, bliver de til en del af vor egen verden og erindring. Erindringssteder er således underlagt bestandige fortolkninger og omtolkninger. Kulturarven er ikke et statisk, men et dynamisk, omskifteligt begreb, og derfor vil erindringspolitik ofte være nært forbundet med metaformoser.²⁶

Summary

Celebrating the use of history at three Danish commemorative parks

Denmark is home to three notable parks commemorating the "noble deeds of great men". They show us what a particular age thought was honourable and praiseworthy, and their use of history serves as a way of staging and expressing patriotism, nationalism and heroism. The Mindelunden memorial grove near Jægerspris Castle in the north of Zealand was erected by the Danish royal family as a monument to outstanding citizens in the 1780s. The Mindelunden at Ryvangen in northern Copenhagen was established at the end of World War II as a national cemetery that contains both memorials and the graves of several hundred members of the Danish resistance to the Nazi occupation

---

26. Inge Adriansen, »Die 12 Metamorphosen von Düppel – eine Kulturlandschaft im Dienst der Erinnerungspolitik«, *Kieler Blätter für Volkskunde* 2007, s. 17–43.

of Denmark. One of Denmark's most recent commemorative parks is the Kongenshus Mindepark in central Jutland, established by private citizens. Here, the country's last remaining large stretch of heathland has been designated a memorial to the farmers who cultivated these heaths.

The commemorative park at Ryvangen is a memorial that is still frequently visited because it fulfils the nation's need to be reminded that Danes also actively resisted the Nazi occupiers. Similarly, the Kongenshus Mindepark also tells one of the "great narratives" of modern Denmark, the story of industrious farmers as the founders of the Danish nation. If a commemorative site is to retain its power to draw visitors, it needs to tell a story that visitors experience as a meaningful narrative in a contemporary context.

Referenser

- Adriansen, Inge, *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000*, bd. 1–2, Museum Tusulanum, København 2003
- Adriansen, Inge, »Die 12 Metamorphosen von Düppel – eine Kulturlandschaft im Dienst der Erinnerungspolitik«, *Kieler Blätter für Volkskunde* 2007, s. 17–43
- Basse, Niels, »Om baggrunden«, *Hedens opdyrkning i Danmark*, red. Harald Skodshøj, Det danske Hedeselskab, Silkeborg 1953, s. 14–17
- Bjørnvad, Anders, *Krigens monumenter 1940–1945*, Odense Universitetsforlag, Odense 1999
- Damsholt, Tine, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, Museum Tusulanum, København 2000
- Fosmark, Johannes, *Mindelunden i Ryvangen*, Kammeraternes Hjælpefond, Rødovre 1987
- Hoff, Arne, »Mindeparken ved Jægerspris«, *Tilskueren, Maanedsskrift for Litteratur, Kunst, Samfundsspørgsmaal og almenfattelige videnskabelige Skildringer* 1930, s. 364–76
- Haakonsen, Mette, *Kongenshus Mindepark. Visuel kulturanalyse af et kulturmonument med særlig fokus på mindeværdien*, utrykt kunsthistorisk speciale, Københavns Universitet 2001
- Jensen, Bernard Eric, *Historie – livsverden og fag*, Gyldendal, København 2003
- Kongenshus Mindepark. Premio Internazionale Carlo Scarpa per il Giardino, quindicesima edizione*, Fondazione Benetton Studi Ricerche, Treviso 2004
- Lund, Hakon, *Mindelunden ved Jægerspris*, København 1977
- Lynge Sørensen, Gert, *Det begyndte på Kongenshus*, Nyt Nordisk Forlag, København 2003
- Malling, Ove, *Store & gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, genudgivet af Erik Hansen, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1992 [1777]
- Olwig, Kenneth, *Hedens natur. Om natursyn og naturanvendelse gennem tiderne*, Teknisk Forlag København 1986

KANON, MINDESMÆRKER OG OLDTIDSFUND

Jes Wienberg

Solvognen

Solvognen er verdensberømt. Solvognen er Nationalmuseets måske fornemste genstand, et nationalklenodie og et ikon for Danmarks oldtid. Vognen er central i forskningen om bronzealderens religiøse forestillinger. Den har givet navn til en teatergruppe og meget andet. Og Solvognen tilhører i dag både den danske kulturkanon og den danske historiekanon. Den er således medtaget i den nye omdiskuterede Kulturkanon som den første af 12 eksempler på billedkunst¹ samt én af 29 historiske 'begivenheder', som alle elever i grundskolen skal kende til.

Solvognen blev fundet i Trundholm Mose på Sjælland i 1902. Og mens fundet blev berømt og udstillet i hovedstaden, har findestedet vekslet mellem opmærksomhed og glemsel. Der er blevet foretaget flere arkæologiske undersøgelser. En stenobelisk blev rejst i 1925, og området blev fredet. Men stenen forfaldt, så en ny mindesten (fig. 1) blev indviet ved en højtidelighed i 1962.

I jubilæumsåret 2002 blev der arrangeret en »Solvognsfest« ved Sommerland Sjælland. Og samme år blev mindestenen så flyttet til en nærliggende rasteplads. Her skulle stenen få større opmærksomhed.

Stedet er Trundholm Mose, men det kunne være talrige andre pladser i Danmark, hvor øjeblikke af stor opmærksomhed er blevet afløst af langvarig glemsel. Hvor mennesker eller genstande er blevet ofret, efterladt eller nedgravet under rituelle former, for årtusinder eller århundreder senere at påkalde sig ny stor opmærksomhed. For atter kortvarigt at være i fokus, når fundet erindres med et mindesmærke. Men uden tilbagevendende højtideligheder eller ritualer bliver mindesmærket snart usynligt i

---

1. Kulturkanon 2006; www.kulturkanon.kum.dk.

Fig. 1. Mindesten nær findestedet for Solvognen i Trundholm Mose. Foto: förf.

landskabet. Mindesmærket glider ind i glemsel sammen med findestedet.

Gennem årene har jeg set, at en række fundpladser fra oldtiden og middelalderen er blevet markeret med mindesmærker. Men hvilke fund er blevet erindret med et mindesmærke på pladsen? Hvornår skete det? Hvem tog initiativet? Hvorfor huskes netop disse fund? Og har mindesmærkerne fået en renæssance? I så fald hvorfor?

Kanon og glemsel

Kanon, af latin *ca'non* fra det græske *kano'n*, betyder regel eller rettesnor. Kanoniske skrifter er således tekster i Bibelen, der anses for ægte. Og en kanonisering betyder, at en person af paven erkendes som helgen og dermed som et forbillede for andre.

Kanonlister blev oprettet allerede i antikken over normsættende værker, men har i nyere tid været et uddødt fænomen. Da så den amerikanske litteraturkritiker Harold Bloom udgav bogen *The Western Canon*, vakte det opmærksomhed.² Bloom udpegede

---

2. Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York, San Diego & London 1994.

bøger, som han mente var mesterværker. Blooms bog udkom som en reaktion på en tendens til relativisme og kritik af vestlige værdier.

Et årti senere er kanon det store debateme. Den danske regering tog i 2004 initiativ til en »Dansk litteraturkanon«. Resultatet blev genren folkeviser samt 14 forfatterskaber, som alle i skolen skal læse. Den litterære kanon blev fulgt op samme år med en »Kulturkanon«, som kunne offentliggøres i 2006 med 96 danske værker: 12 værker fremhæves på hvert af otte forskellige områder – arkitektur, billedkunst, design og kunsthåndværk, film, litteratur, partiturmusik, populærmusik og scenekunst. Dertil kom en kanon for børnekultur. Og i 2006 er der også blevet udarbejdet en historiekanon med 29 'be-givenheder og forløb', som alle i den danske grundskole skal kende til. Her optræder eksempelvis Ertebøllekulturen, Solvognen og Jellingesten.

Kanonlisterne for litteratur og kultur fastlægges for at tydeliggøre det særligt danske. Kanonlisterne kan anvendes for at samle alle omkring nogle fælles værdier, hvilket kan lede til øget integration – eller det stik modsatte. For markeringen af danske værdier kan også frastøde mennesker med en ikke-dansk baggrund. Uanset hvad, kan der næppe være tvivl om, at listerne hører sammen med den såkaldte kulturkamp og debatten om det danske kontra det fremmede, altså sammen med aktuel identitetspolitik i skyggen af indvandring og globalisering.

Listerne blev udarbejdet på politisk initiativ, men det var eksperter, som foretog udvalget. Og debatten om det rimelige i overhovedet at skabe en kanon, og dernæst i dens konkrete uformning, har været enorm. Hvad er dansk? Hvad skal med? Hvordan er kønsfordelingen? Hvad bliver konsekvenserne? Og det kan være fristende at skabe alternative lister. Eller enhver kan skabe sin egen kanon, hvormed kanon bliver bøjet i flertalsform, og selve tanken om en kanon ophører.

Kanon og kanonisering er en kamp mod relativisme og glemsel. Kanon handler om, at noget er eller bør være vigtigere end andet. Noget kan og bør erindres, mens andet kan glemmes. Kanonlister skrives, når værker og værdier opleves som truet af glemsel. Kanonlister er således udtryk for en vilje til netop at kanonisere. Ofte vil det ikke handle om relativisme, men om at udskifte en eksisterende, men uformel kanon med en anden kanon. Uden forgængelighed og glemsel er der imidlertid intet behov for kanonlister. Kanon og glemsel hører således uløseligt sammen.

Mindesmærker betyder en kanonisering af et udvalg af individer, kollektiver, hændelser og pladser, mens andet tillades at blive glemt. Arkæologiens mindesmærker indgår således i en kanonisering af et fåtal af fund og fundpladser. Følger vi den franske historiker Pierre Noras påstand, skulle erindringspladser eller mindesmærker etableres,

når den levende erindring trues, når pladserne risikerer at glide ind i glemselens mørke.³

Noras opfattelse synes overbevisende for de arkæologiske mindesmærker, men er ikke almengyldig. Således blev mange mindsten for Sønderjyllands genforening med Danmark rejst endog inden genforeningsdagen i 1920.

Oldtidens kanon

Uanset om man kan lide kanonlister eller ej, så er de intet nyt fænomen. Kanoniseringer har længe været normal praksis. Der sker til stadighed et udvalg af, hvad der er fremragende, hvad der tilhører kulturarven og dermed bør bevares. Og der sker hele tiden et udvalg af arkæologiske fund, hvor nogle prioriteres frem for andre, nogle udstilles, nogle havner i magasinet og andet kasseres.

Kanoniseringen kan aflæses i talrige internationale og nationale sammenhænge: UNESCO's liste over verdens kulturarv, altså pladser værd at bevare på vegne af hele menneskeheden, er en global kanonliste.⁴ Her er Danmark foreløbig repræsenteret med Jelling, Kronborg og Roskilde domkirke – tre pladser knyttet til det kongelige Danmark. Samme tendens kan aflæses i den aktuelle »Verdens nye syv underværker«, der kom i 2007 efter en global afstemning.⁵ Og mere nationalt og lokalt ses tendensen: Genstande, som erklæres for danefæ; fund, som hædres med en egen monografi eller artikel; fund, som får et eget kapitel i oversigtsværker og håndbøger; fund, som får et eget museum eller et eget rum i en udstilling.

Som et kuriosum kan jeg nævne, at jeg som barn engang i 1960'erne blev rundvist i Nationalmuseets oldtidsudstilling. Her husker jeg de røde prikker. I hvert rum var én eller flere særligt betydningsfulde fund mærket med en rød prik. Guiden stillede sig ofte netop ved fundet med den røde prik. Fund mærket med røde prikker skulle vist prioriteres ved ildebrand, altså reddes før andre. Og jeg husker, at Skarpsallingkarret tilhørte den eksklusive kategori.

I praksis er det de samme få fund, som dukker op igen og igen. Her synes at herske en stor grad af konsensus knyttet til det velbevarede, det unikke og spektakulære, de

---

3. Pierre Nora, »Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire«, *Representations* 26, Spring 1989, s. 7–24.

4. Se whc.unesco.org.

5. »Verdens nye syv underværker« blev fastlagt på initiativ af Bernard Weber. Efter en global afstemning blev følgende steder udvalgt: Petra i Jordan, Den store Mur i Kina, Taj Mahal i Indien, Kristusfiguren ved Rio de Janeiro i Brasilien, Machu Picchu i Peru, Chichen Itza i Mexico og Colosseum i Rom i Italien; www.new7wonders.com.

ædle metaller, billederne og det teknisk monumentale. Kort sagt, konsensus gælder fund, som ikke er særlig typiske for sin samtids materielle verden.

Hvis man vil sammenfatte prioriteringer til en top-ti-kanonliste for oldtidsfund i Danmark – fund, som dukker op i talrige sammenhænge – er det efter min opfattelse følgende: Solvognen fra Trundholm, Egtvedpigens, Dejbjergvognene, Gundestrupkedlen, Hjortspringbåden, Tollundmanden, Guldhornene fra Gallehus, Mammengraven, Ladbyskibet og Skuldelevskibene. Nydambåden er da udeladt med tanke på dens placering i Slesvig. Og når denne liste skal skærpes som i kulturkanonen, da bliver det netop til Solvognen som billedkunst og vikingskibet Skuldelev 2 som design og kunsthåndværk.

Det er fristende at forsøge at formulere alternative, oppositionelle kanonlister ud fra andre kriterier for at bryde det velkendte mønster – og måske bryde med det nationale perspektiv. Vælg nogle typiske sager fra almindelige menneskers hverdagsliv, altså slidte brugsgenstande. Vælg noget overraskende, noget frækt. Eller vælg det helt personlige fund – stenøksen jeg fandt nær Moesgård Strand. Men i stedet vil jeg i det følgende fokusere på en særlig kanon: Det skal handle om arkæologiske fund i Danmark, hvor findestedet er blevet markeret med et mindesmærke.

Mindesmærker over arkæologiske fund

Med samlerens blik har jeg hidtil kunnet dokumentere 26 mindesmærker over arkæologiske fund ved 24 lokaliteter i Danmark:⁶

- 1–2) Guldhornene fra Gallehus. Fund 1639 og 1734; to mindesten 1907.
- 3) Snoldelev runesten. Fund ca. 1780; mindesten 1915.
- 4) Solvognen fra Trundholm Mose. Fund 1902; mindesten 1925; fornyet 1962.
- 5) Egtvedpigens grav. Fund 1921; mindesten 1930.
- 6) Dejbjerg-vognene. Fund 1881–83; mindesten 1933.
- 7) Bregnebjerg gravplads. Fund 1932; miniatyredysse 1934.
- 8) Brangstrup guldskat. Fund 1865; mindesten 1935.
- 9) Gundestrupkedlen. Fund 1891; stolpe med plade erstattet af mindesten 1935.
- 10–11) Maglemoseboplads i Mullerup Mose. Påvist 1900–02; to mindesten henholdsvis 1935 og 1936.
- 12) Skarpsallingkarret fra Oudrup Hede. Fund 1891; mindesten 1936.

---

6. Jes Wienberg, »Kanon og glemsel. Arkæologiens mindesmærker«, *Kuml. Årbog for Jysk arkæologisk Selskab* 2007, s. 237–282.

- 13) Juellinge gravplads. Fund 1909; mindesten 1937.
- 14) Ladbyskibet. Fund 1935; mindesten antagelig 1937.
- 15) Hobygraven. Fund 1920; mindesten 1939.
- 16) Maltbæklurerne. Fund 1861 og 1863; mindesten 1942.
- 17) Ginnerup boplads. Første udgravning 1922; mindesten 1945.
- 18) Guldbådene fra Nors. Fund 1885; mindesten 1945.
- 19) Sædinge runesten. Fund 1854; mindesten 1945.
- 20) Nydambåden. Fund 1863; mindesten 1947.
- 21) Uroksen fra Vig. Fund 1904; mindesten 1957.
- 22) Tollundmanden. Fund 1950; træstolpe 1968; fornyet 2000.
- 23) Veksøhjelmene. Fund 1942; mindesten 1992.
- 24) Bjæverskov møntskat. Fund 1999; mindesten 1999.
- 25) Frydenhøjsværdet fra Hvidovre. Fund 1929; monument 2001; fornyet 2005.
- 26) Bellingengølen. Fund 1880; mindesten 2003.

Tradition og fornyelse

Traditionen med mindesmærker over arkæologiske fund begynder med, at to mindesten (fig. 2 a–b) blev rejst i 1907 over de forsvundne guldhorn fra Gallehus i Sønderjylland. Mindestenene blev rejst på initiativ af lensgreve Otto Diedrich Schack til Schackenberg og historikeren Peter Lauridsen. Mindestenene blev rejst umiddelbart efter, at Lauridsen havde lokaliseret fundstederne. Tilhørte initiativet en greve og en historiker, var det centrale dog guldhornene og opdagerne, kniplepigen Kirsten (eller Kristine) Svendsdatter fra Østerby og husmanden Erik Lassen fra Gallehus.

Mindestenene i Gallehus markerede noget nyt i forhold til tidligere mindesmærker fra 1700–1800-tallet, som også knyttede an til fund og fortidsminder, for med dem glider mindesmærkerne ud af den kongelige sfære. Fundet selv og de folkelige findere kommer i fokus. Samtidig afløses et klassicistisk eller oldnordisk formsprog af enkle bautasten. Det nye århundrede skulle se mange mindesmærker efter samme model som i Gallehus.

Fundene, som er blevet markeret med mindesmærker gennem 1900-årene, repræsenterer flere kategorier end den tidligere nævnte top-ti-kanonliste. Her findes sager af guld, sølv og bronze, offerfund i moser, skattefund og rige grave, bemærkelsesværdige eller enestående fund. Men her forekommer også boplads, en brandgravplads, to runesten, et moselig og et dyreskelet. Og mindesmærkerne fordeler sig over alle perioder fra stenalderen til middelalderen.

Fig. 2 a–b. Mindesten i Gallehus for fundet af Guldhornene. Foto: Mogens Bo Henriksen.

Mindesmærkerne er rejst gennem det meste af 1900-tallet med et tydeligt tyngdepunkt i 1930'erne og 1940'erne. Det bemærkes, at ingen nye mindesmærker etableres i 1970'erne og 1980'erne. For at være mere præcis: Mellem rejsningen af en træstolpe i 1968 ved fundstedet for Tollundmanden og en mindesten rejst i 1992 ved fundstedet for Vekshøjhelmene sker intet. Kronologien for mindesmærkerne over arkæologiske fund synes her helt at følge tendensen for andre mindesmærker med 1930'erne og 1940'erne som højdepunkter.

Mindesmærkerne har alle indskrifter. De kan være lange, slingrende formuleringer eller korte som i en islandsk saga. Et eksempel, som belyser begge muligheder, er mindestenen for fundet af Gundestrupkedlen. En sten blev rejst i 1935 med en kort tekst af forfatteren og Nobelpristageren Johannes V. Jensen: »HER UDGRAVEDES GUNDESTRUPKEDLEN« samt »JENS SØRENSEN FANDT KEDLEN 1891«. Skuffelsen over indskriften var stor. En Nobelpristager var ikke nødvendig for den indskrift, mente man. Og der blev fremsat et forslag om at tillægge et vers: »Kimbrerfolkets Offerkar,

her i Oldtiden nedsat var. Glimt fra Oldtids fjerne Dage, fik i Fundet vi tilbage.« Men det blev ikke gennemført.⁷

Hvem har da ladet mindesmærkerne rejse over arkæologiske fund? Det er næsten altid folk omkring fundstedet, som vil mindes det fundne, så det ikke glemmes, at 'netop her skete det'. Stedet må forblive i erindringen. Men det synes ofte at være en forgæves stræben.

Mindesmærker rejses gennem 1900-tallet af et bredt udsnit af befolkningen. Her findes eksempelvis en husmand og en gårdejer, en lokomotivfører og en arbejdsmand, et par lærere og en pastor, et par menighedsråd, en turistforening, et museum, en kommune, flere foreninger og samfund.

Mindesmærkerne er i flere tilfælde rejst af lokalhistoriske foreninger med enkelt-individer som drivkraft. Eksempelvis rejste Lolland-Falsters historiske Samfund, under ledelse af amtsforvalteren Axel Holck, ti mindesten over historiske personer, monumenter eller fund i perioden 1936–1951. Mindestenene over Juellingegravpladsen, Hobygraven og Sædinge runestenen indgår således i en mangeårig satsning for at markere historien i landskabet.

Mindesmærket (fig. 3) over Frydenhøjsværdet i Hvidovre, der blev opført i 2001, er en fornyelse af denne tradition for at markere historien i landskabet. Mindesmærket er et led i kommunens formidlingsprojekt »Historien i Gaden«. Tanken er at have et decentralt museum, hvor forstadens historie berettes på steder, hvor noget hændte.⁸

Mindesmærkerne kan synes at være en ganske traditionel måde at fremhæve steder i landskabet på. De mange nye besøgscentre eller 'sted-museer' burde have overtaget deres rolle. For det er samme typer af fund eller monumenter, som får opmærksomhed i kulturturismens tidsalder: Ertebølle Stenaldercenter, Dejbjerg Jernalder, Lejre Museum og Kongernes Jelling. Men nej! Nye mindesmærker indvies i samme årtier, som besøgscentre etableres. Traditionen lever sammen med nye former for formidling af fortiden.⁹

---

7. Erling Benner Larsen, *Historien om Det store Sølvfund fra Gundestrup* (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter), Højbjerg 1995, s. 202f.

8. Poul Sverrild, »Historien i Gaden«, *Journalen. Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift* 2001:4, s. 3–10; www.historien-i-gaden.dk.

9. Jf. også *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Värend och Sunnerbo* (Kronobergsboken 2003), red. Peter Aronsson & Lennart Johansson, Växjö 2003, s. 9ff.

Fig. 3. Mindesmærke ved findestedet for Frydenhøjsværdet på Avedøre i Hvidovre. Foto: förf.

Nationale symboler

Meget er sagt og skrevet om arkæologiens sammenhæng med nationalismen: Hvordan arkæologien har støttet det nationale projekt. Og meget er skrevet om bruget eller misbruget af arkæologien. Også i Danmark har arkæologien og dens fund spillet en central, men måske defensiv rolle i at hævde det danske og Danmark, eksempelvis i striden om Sønderjylland.

Mindestenene over guldhornene i Gallehus kan forstås ud fra det nationale og kampen om Sønderjylland. De tabte guldhorn kom til at symbolisere det tabte Sønderjylland, som fra 1864 og til 1920 var en del af Preussen eller Tyskland. Finderen Kirsten Svendsdatter blev et yndet motiv. Og guldhornenes runeindskrift blev anvendt som et vidnesbyrd om, at Sønderjylland havde været dansk – ikke tysk eller germansk. De to mindesmærker i Gallehus blev rejst i 1907 på initiativ af en ung lensgreve, som i de følgende år var aktiv på den danske side i kampen om Sønderjyllands tilhørsforhold. Min-

Fig. 4. Mindesten i Mullerup Mose. Foto: förf.

desmærkerne blev rejst med dansk indskrift over danske guldhorn fundne af danskere i det dengang tyske land. Paradoksalt er stenene dog hentet i det urtyske Harzen.

Det nationale mærkes også i de besværgende formuleringer på mindesmærkerne om folket, danskerne og Danmark, selvom menneskene, landet og tiden ikke kunne kende disse begreber. Således aktiveres fortiden i samtiden. Og ikke overraskende tilhører indskrifterne tiden for 1. verdenskrig, 1930'erne og besættelsesårene under 2. verdenskrig.

På mindestenen for runestenen fra Snoldelev kan vi således læse: »SOM FORTIDS MINDE MED DET FREMTIDS HAAB, 'GUD BEVARE DANMARK', REJSTES DENNE STEN I AARET 1915«. Ordene 'Gud bevare Danmark' er siden blevet et velkendt nationalt og kongeligt valgsprog. Bronzealderens Egtvedpige beskrives på mindestenen fra 1930 som »EN UNG DANSK KVINDE«. På bagsiden af mindestenen fra 1935 i Mul-

lerup Mose (fig. 4) står: »MINDET MÆLER OM MULLERUPFUNDET, 8000 AAR ER RUNDET, DANMARKS DAG DOG EJ SVUNDET, GUD HAR FOLKETS SAGA GRUNDET.« Således forlænges Danmark og dets folk med Guds hjælp tilbage ikke blot til bronzealderen, men til stenalderens Maglemosekultur.

Arkæologen Marie Louise Stig Sørensen og etnologen Inge Adriansen mener, at især Guldhornene, bronzelurerne, Solvognen og dysserne er blevet 'folkeejede' og anvendt i opbygningen af den nationale identitet. Som nationale symboler opfylder oldsagerne da tre kriterier: 1) De er usædvanlige og iøjnefaldende i deres tekniske og kunstneriske kvalitet. 2) De er fremstillet lokalt, dvs. de er danske. 3) De har været anvendt i religiøse ceremonier og processioner.¹⁰ Adriansen mener imidlertid, at Solvognen hidtil har spillet en beskeden rolle som nationalt symbol.¹¹ Men Solvognens placering i kulturkanonen og historiekanoenen kan dog tyde på en ny udvikling.

Overføres Sørensens og Adriansens kriterier til de 26 mindesmærker over arkæologiske fund, så stemmer billedet kun delvist. For gravpladsen fra Bregnebjerg, bopladserne i Mullerup og Ginnerup, runestenene fra Snoldelev og Sædinge, møntskatten fra Bjæverskov, sværdet fra Frydenhøj og nøglen fra Bellinge kan ikke betegnes som usædvanlige. De færreste af fundene kan betegnes som ophøjede eller mytiske. Endelig stammer Gundestrupkedlen fra Bulgarien, Brangstrupfundets smykker og mønter fra Sortehavet og Hobygravens sølvbægre fra Syditalien. Kulturkanonens Skuldelev 2 er bygget i Dublin, Irland. Fund, som tilhører oldtidens kanon, behøver altså ikke være 'danske' i deres oprindelse.

Fundet kan også bidrage til at styrke en regional eller lokal identitet inden for rammen af det nationale. Solvognen er blevet et symbol på Trundholm kommune eller Odsherred. Og Gundestrupkedlen er blevet et symbol for kimbrenere i Himmerland.

Nationen truet

Nostalgi, brug af fortiden og rejsning af mindesmærker knyttes ofte til krisetider. Det synes rimeligt for de mange mindesmærker med nationale formuleringer i perioden 1915–45. Her skrives om håb, trøst og mørke.

Et eksempel møder vi i mindesmærket over lurerne fra Maltbæk. Mindestenen blev rejst under den tyske besættelse med følgende indskrift: »100 m MOD ØST ER DISSE

10. Marie Louise Stig Sørensen, »...Føie Oldtidens Kraft til Nutidens kløgt...«, *Stofskifte. Tidsskrift for Antropologi* 1986:13, s. 35–45.

11. Inge Adriansen, *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000*, bd. 2 (Etnologiske studier), København 2003, s. 161ff.

LURER FUNDNE AF GAARDEJER LAUST MADSEN, BAUNGAARD, I AARET 1861. MED FORTIDS RØST SKAL LUREN GJALDE TIL FREMTIDS TRØST I TIDER TRANGE. REJST I DANMARKS MØRKETID 1942.«

Men hvorfor rejses da ingen nye mindesmærker over arkæologiske fund i 1970'erne og 80'erne med økonomisk krise? Hvorfor skal man frem til 1990'erne, for at mindesmærkerne får en renæssance? Og en renæssance for mindesmærker i alle deres former er unægtelig et faktum. Svaret må blive, at det synes, som om oldtiden påkaldes, når nationen opleves som truet udefra – i 1930'erne og 1940'erne af det ekspansive Tyskland og i 1990'erne af øget indvandring og globalisering.

I lyset af den politiske debat er det så oplagt at spørge, om mindesmærker over arkæologiske fund er typiske for netop Danmark. Lignende mindesmærker optræder imidlertid også i Norge og Sverige, men mit umiddelbare indtryk er, at der faktisk er flere i Danmark.

Jelling i passet

Koblingen mellem kulturkanonen og den nationale fortælling er krystalklar, men det er vel hensigten. De udvalgte fund er ikke typiske. Derimod er fundene usædvanlige og pragtfulde. Og så er de brugbare til at repræsentere nationen.

Ertebøllekulturens udbredelse dækker det senere Danmark, hvilket af arkæologen Klavs Randsborg er blevet set som et tegn på kulturel kontinuitet siden stenalderen i det danske område.¹² Solvogngen knytter Danmark sammen med det europæiske, hvor netop bronzealderen er blevet fremhævet i EU som en fælles fortid. Og Skuldelevskibet henviser til vikinger og handel i det danske Nordsøimperium.

Afslutningsvis vil jeg hævde, at koblingen mellem den danske verdensarv og de nationale mindesmærker er lige så klar: Jelling – kristendom og kongemagt; Roskilde domkirke – kongernes gravkirke; Kronborg – kong Christian IV, søfart og handel!

Jelling symboliserer nationens dåbsattest og en kongemagt med kontinuitet fra en halvmytisk Gorm den Gamle via Christian IV til dagens kongefamilie. Jellingestenen med dens Kristusfigur (fig. 5) findes endog som billede i mit danske pas.¹³ Jellingstenen i passet! Nærmere det kanoniske arkæologiske monument kan vi næppe komme.

Tak til Inge Dam (Nyborg) for revision af sproget.

12. Klavs Randsborg, »Danmark i tusinde år«, *Weekendavisen* 2.–9. maj 1996.

13. Inge Adriansen, *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000*, bd. 1 (Etnologiske studier), København 2003, s. 247ff.

Fig. 5. Mit danske pas med Jellingestenens Kristusfigur. Foto: Bodil Petersson.

Summary

Canon, memorials and prehistoric finds

The sun-chariot from Trundholm is world-famous, and the finding place is marked with a monument. In the same way the finding places for the golden horns from Gallehus, the Egtved girl, the Dejbjerg chariots, the Gundestrup cauldron, the Nydam boat and many other finds have been remembered during the twentieth century with memorials, often a stone monument.

Which finds have become national symbols or have received their own memorial? When did it happen? Who took the initiative? Why exactly these finds? Why raise memorials to archaeological finds? The 26 memorials to archaeological finds in Denmark are related to a debate on canonization and nationalism, currently a topic because of the Danish Cultural Canon and also the choice of Danish World Heritage sites.

Referencer

Litteratur

- Adriansen, Inge, *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000*, bd. 1–2 (Etnologiske studier), Museum Tusulanum, København 2003
- Bloom, Harold, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, Harcourt Brace, New York, San Diego & London, 1994
- Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo* (Kronobergsboken 2003), red. Peter Aronsson & Lennart Johansson, Kronobergs läns hembygdsförbund, Växjö 2003
- Kulturkanon*, Politikens Forlag, København 2006
- Larsen, Erling Benner, *Historien om Det store Sølvfund fra Gundestrup* (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter), Højbjerg 1995
- Nora, Pierre, »Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire«, *Representations* 26, Spring 1989, s. 7–24
- Randsborg, Klavs, »Danmark i tusinde år«, *Weekendavisen* 2.-9. maj 1996
- Sverrild, Poul, »Historien i Gaden«, *Journalen. Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift* 2001: 4, s. 3–10
- Sørensen, Marie Louise Stig, »... Føie Oldtidens Kraft til Nutidens kløgt ...«, *Stofskifte. Tidsskrift for Antropologi* 13, 1986, s. 35–45
- Wienberg, Jes, »Kanon og glemsel. Arkæologiens mindesmærker«, *Kuml. Årbog for Jysk arkæologisk Selskab* 2007, s. 237–82

Internet

- Historien i gaden: www.historien-i-gaden.dk
- Kulturkanon: www.kulturkanon.kum.dk
- New 7 Wonders: www.new7wonders.com
- World Heritage: whc.unesco.org

INDUSTRISAMHÄLLET S OMVANDLING – NYA BILDER AV GAMLA PLATSER

Anna Storm

Den som kommer körande söderifrån och närmar sig det svenska gruvsamhället Norberg möts av en anslående vy. Ur den täta granskogen höjer sig ett kyrktorn och en lave. Laven är aningen högre än kyrktornet. I Norberg finns ett stort antal lavar eftersom orten har en lång historia av malmbrytning; en lave svarar för den avgörande funktionen att transportera upp malmen ur gruvan. Den höga, ljusa betonglave som syns från vägen byggdes på 1960-talet och är den senaste i raden. När Norberg i likhet med många andra orter drabbades av järn- och stålindustrins omfattande rationaliseringar på 1970- och 80-talen förlorade laven sin funktion och lämnades tyst och övergiven. Efter en tid började den förfalla och med dess centrala placering i samhället invid ett bostadsområde, blev den snart betraktad som en potentiell fara.

Norberg sett söderifrån med kyrktornet och laven som höjer sig ur skogen. Foto: förf.

Det privata företag som ägde laven ställde Norbergs kommunledning inför två alternativ. Antingen kunde företaget se till att laven revs eller så kunde kommunen få en summa pengar motsvarande rivningskostnaden för att ta över ägandet och ansvaret för laven. Det blev en animerad offentlig debatt. »Bara riv skiten!« var en allmän uppfattning. För många utgjorde laven en sinnebild för negativa minnen av hårt arbete, förödande nedläggningar och efterföljande arbetslöshet. Några personer tog dock strid för att laven skulle bevaras och framförde argument som handlade om identitet och framtida utvecklingsmöjligheter.¹

Efter en lång tid av diskussion beslöt kommunledningen att ta över laven i syfte att bevara den. Den renoverades delvis och användes bland annat som scen för experimentell teater och musik. I början av 2000-talet möts därför en bilist på väg mot Norberg fortfarande av vyn med granskogen, kyrktornet och laven. Det är nu inte allt. Vid vägkanten finns också en skylt som hälsar välkommen till orten och skylten visar en stiliserad bild av skogen, kyrktornet – och laven. Vad hände på vägen från de upprörda röster som förespråkade en omedelbar rivning av det man betraktade som »skit«, som något fult och farligt, till välkommandet av resenärer med just denna siluett? Hur kunde laven få officiell sanktion som en positivt laddad fysisk miljö, som signalerar stolthet och tillhörighet?

Den nyuppsatta skylten som hälsar välkommen till Norberg och som förutom skogen och kyrktornet också visar den tidigare så omdebatterade laven. Foto: förf.

1. Maths Isacson, *Industrisamhället Sverige. Arbete, ideal och kulturarv*, Lund 2007, s. 237f.

Industriella revolutioner – industriella förflutenheter

Platser kan förändras i fysisk bemärkelse men också med avseende på vilka betydelse som knyts till dem. Laven i Norberg är ett anmärkningsvärt exempel, men ändå bara ett av många uttryck för mer generella och komplicerade processer som påverkat individer och platser runt om i västvärlden under det sena 1900-talet. Förändringarna är uppenbara i det lilla gruvsamhället men i lika hög utsträckning giltiga för de flesta industriella orter och städer i Sverige och andra västländer.² Överflödiga industriella platser har fått nya funktioner och nya betydelse i samband med det som en del forskare kallar den tredje industriella revolutionen.³

De senaste 150 åren kan med detta synsätt sägas karaktäriseras av tre industriella revolutioner. Den första handlade om ångkraft och järnvägar – den inträffade grovt räknat i mitten av 1800-talet. Den andra kan tidfästas till årtiondena runt sekelskiftet 1900 – den initierades av elektriciteten och förde med sig den rationella företagsledningen. Den tredje industriella revolutionen är kopplad till 1970- och 80-talens strukturella förändringar, som innebar en betoning på flexibel specialisering, ökad konsumtion och globala marknader.⁴ Genom att kalla dessa förändringar en tredje industriell revolution framhålls likheterna mellan perioderna och en fortgående industriell produktion som en förutsättning för samhället, till skillnad från de forskare som väljer att beteckna tiden efter 1970 i termer av ett post-industriellt eller post-modernt samhälle.

Var och en av de tre industriella revolutionerna har, menar jag, medfört ett särskilt förhållningssätt till det nära förflutna. Den första revolutionen satte fokus på det som då uppfattades som försvinnande agrara miljöer och uttrycktes i skapandet av institutioner som exempelvis Skansen i Stockholm. Redan under den andra revolutionen hade dock ett industriellt förflutet etablerats, vilket bland annat tjänade som kontrast till samtiden. Genom att ställa ut äldre maskiner bredvid samtida produktionsmiljöer framstod den moderna industriella tekniken som än mer modern, något som till exempel skedde vid en jubileumsutställning i Göteborg på 1920-talet.⁵ De omfattande insamlingar som

---

2. Stora delar av artikeln bygger på Anna Storm, *Hope and Rust. Reinterpreting the Industrial Place in the Late 20th century*, Stockholm 2008.

3. För en historiografi, se Maths Isacson, »Tre industriella revolutioner«, *Industrialismens tid. Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*, red. Maths Isacson & Mats Morell, Stockholm 2002.

4. Maths Isacson, »Industrialismens faser och utveckling«, *Industrisamhällets kulturarv. Betänkande av Delegationen för industrisamhällets kulturarv*, SOU 2002:67, s. 75–84.

5. Anders Houltz, *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*, Hedemora 2003.

gjordes till den industrihistoriska presentationen på Göteborgsutställningen lade för övrigt sedermera grunden till Sveriges nationella tekniska museum.

I anknytning till den tredje industriella revolutionen och till de många röster som talade om samtiden som post-industriell och post-modern, framstod det industriella för första gången i sin helhet som något förflutet. Det välfärdssamhälle som byggts kring industriell tillväxt var hotat. Fabriken med de rykande skorstenarna, det löpande bandet och lönearbetet hade blivit en stark symbol såväl för skönhet, modernitet och framsteg som för miljöförstöring, förtryck och individens utplåning.⁶ När förändrade produktionsmönster i den tredje industriella revolutionen lämnade många centralt belägna fabriker tomma och övergivna, ställdes de fysiska miljöernas symboliska betydelse på sin spets. Var den tomma fabriken eller produktionsmiljön ett fult sår i det urbana landskapet eller ett värdefullt monument över en förfluten tid?

Ny användning – ny betydelse

Det sena 1900-talet innebar en mängd platser präglade av en post-industriell situation – platser där industriell verksamhet en gång försiggått men sedan definitivt upphört. I vissa fall revs den byggda miljön, i andra fall fick den stå kvar och förfalla. På många platser anpassades dock bebyggelsen och återanvändes för nya ändamål som skolor, kontor och bostäder. Finns det några generella karaktäristika för dessa återanvända platser och de nya betydelser som knutits till dem?

Ett utmärkande drag för många industriella miljöer är att vatten som kraftkälla och transportled ursprungligen varit en viktig lokaliseringsfaktor. I samband med en återanvändning har vattnet fått en annan huvudsaklig betydelse: skönhet och därmed god arbets- och livsmiljö. Vattnets ekonomiska värde kvarstår men fokus har skiftat från att möjliggöra produktion till att marknadsföra kontor och lägenheter.

Vidare kan noteras att två yrkesgrupper – de som arbetar med kulturarv respektive stadsplanering – varit särskilt involverade i den fysiska och betydelsemässiga förändringen av överblivna industriella platser. Kulturarv som arbetsfält professionaliserades först efter andra världskriget och under 1960- och 70-talen skedde en vidgning av vad som ansågs värt att bevara. En tidigare föreställning om värdefulla materiella lämningar från det förflutna, företrädesvis enskilda monumentala högre ståndsbbyggnader, ökades med ett intresse för det småskaliga och vardagliga liksom för andra typer av be-

---

6. Håkon W. Andersen m.fl., *Fabrikken*, Oslo 2004; Anna Storm, »Fabriken är död, länge leve fabriken«, *Svenska Dagbladet* 12 mars 2006.

Vattnet som tidigare var en kraftkälla och transportmöjlighet har fått ny ekonomisk betydelse som faktor i skapandet av god livsmiljö. Illustration från Norrköping. Foto: förf.

byggelse, exempelvis den industriella.⁷ En internationell organisation för bevarande av industriella miljöer skapades 1973 och ett stort antal konferenser och publikationer såg dagens ljus. Trots det måste det industriella förflutna i början av 2000-talet fortfarande karaktäriseras som en styvmoderligt behandlad kategori inom kulturarvsprofessionen, inkorporerad i kanon men på intet sätt placerad i dess centrum. Orsaken kan sannolikt sökas i hur kostsamt och komplicerat det synes vara att översätta befintlig kulturarvspraktik till att gälla också stora, ofta farliga och svårbegripliga industrimiljöer.

Kulturarvsprofessionen utmanades också underifrån, av delvis amatörledda aktiviteter inom ramen för bland annat industriarkeologi, ekomuseer och studiecirklar, de sistnämnda under parollen »gräv där du står«. Dessa tre fenomen var olika starka i olika länder: industriarkeologin utvecklades företrädesvis i Storbritannien och USA, ekomuseerna i Frankrike och de så kallade grävciinklarna i Sverige. Trots att många av de ledande personerna för dessa aktiviteter var akademiker med en professionell plattform, hävdades ett perspektiv där arbetaren eller den vanliga människan var den som

7. Se t.ex. Gregory Ashworth & Peter Howard, *European Heritage Planning and Management*, Exeter 1999.

ansågs bäst lämpad att skriva sin egen historia. Aktiviteterna bidrog till att uppmärksamma industriella miljöer i termer av historia och kulturarv.

Inom stadsplaneringen började den överblivna industriella bebyggelsen betraktas som en ekonomisk resurs i Sverige i början av 1980-talet. De föregående decenniernas omfattande rivningar av stadskärnor hade mött protester och skapat ett intresse för återanvändning.⁸ Ett decennium tidigare hade konstnärer börjat använda övergivna fabriker i storstäder som New York till kombinerade ateljéer och boendemiljöer. Ganska snart blev »loft living« en trendig bostadsform för en övre medelklass och den industriella arkitekturen värderades högt.⁹ I slutet av 1900-talet var omvandlade industri- miljöer nära vatten eftertraktade boendemiljöer. Magasin, kvarnar och textilfabriker i städer runt om i Europa och USA har blivit lägenheter och kontor som marknadsförs med hjälp av rostiga balkar, råa betongväggar, stora fönster och högt i tak.

Reklam för lägenheter och kontor i ombyggda textilfabriker i Lowell, Mass., USA. Foto: förf.

8. Se t.ex. Bo Hedskog, *Återanvändning av industri- och specialbyggnader. Fastighetsekonomiska, tekniska och funktionella aspekter på val av ny användning*, Stockholm 1982.

9. Sharon Zukin, *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*, New Brunswick, N.J. 1982.

Den industriella platsen har blivit domesticerad samtidigt som förfallet och ruinen har ökat sin dragningskraft. Den övergivna industriella ruinen lockar med sin farlighet, skönhet och tydliga påminnelse om tidens gång. Vissa forskare menar att de förfallna och oordnade industriella platserna är nödvändiga som fristäder i ett alltför tillrättalagt samhälle.¹⁰ De övergivna miljöerna har också kommit att bli en allt viktigare scen eller objekt för olika konstnärliga uttryck som film och fotografi.

Hur stämmer dessa generella karaktäristika av en återanvänd industrimiljö med de processer som ägt rum i en lokal verklighet?

Ett överblivet industriområde under förhandling

I Avesta, Bergslagen, finns ett industriområde som successivt övergavs mellan 1950 och 1980.¹¹ I slutet av 1980-talet övertog Avesta kommun området från det privata företaget för en symbolisk summa. Kommunens första strategi var att försöka hitta ett nytt stort företag som ville etablera sig på platsen, men när det inte lyckades anammades en andra strategi, inriktad mot en mer diversifierad användning. I en del av industriområdet planerades kulturella aktiviteter såsom konstupställningar och museiverksamhet, i en annan del var avsikten att anpassa befintlig bebyggelse till kontor och i en tredje del skulle mindre verkstadsföretag kunna få plats.

I förändringsarbetet upprättades materiella hierarkier. De äldsta husen som var byggda i slaggsten bedömdes också vara de vackraste och mest värdefulla, vilket fick konsekvenser för beslut om rivningar och renoweringar. Yngre bebyggelse revs i syfte att göra den äldre mer synlig och tillgänglig. Hos vissa personer fanns en strävan att spara eller skapa spår av de byggnader som revs, till exempel i form av en rad med I-balkar från en yttervägg eller en nybyggd mur av tegel som blivit över efter rivningsarbetet. Andra personer såg med misstro och skepsis på dessa idéer och vid ett par tillfällen skedde drastiska fysiska förändringar av platsen, som inte diskuterats och beslutats gemensamt i den kommunala organisationen. Omvandlingen av industriområdet var en betydande kommunal satsning som i stort sett inte ifrågasattes. I enskildheter tydliggjordes dock olikheter i uppfattningen om hur bästa vägen till ett framgångsrikt återanvänt industriområde såg ut.

Vissa delar av bebyggelsen i industriområdet – framför allt en hytta från slutet av 1800-talet byggd i slaggsten och ett martinverk (smältugnar för tackjärn och skrotjärn)

10. Tim Edensor, *Industrial Ruins. Spaces, Aesthetics, and Materiality*, Oxford 2005.

11. Detta avsnitt bygger i stor utsträckning på Anna Storm, *Koppardalen. Om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde*, Stockholm 2005.

Sparade spår efter att en verksbyggnad rivits. Från vänster en mångfärgad kortvägg, en rad med I-balkar och låga murar byggda av tegel från rivningen. Till höger en slaggstensbyggnad som senare omvandlades till kontor. Foto: Kent Lindström.

– karaktäriserades som unika i jämförelse med andra platser i Sverige och i andra länder. Jämförelsen blev ett led i en lokal argumentation som motiverade varför offentliga medel skulle investeras i att renovera och iordningställa ett gammalt industriområde centralt i staden, lokaliserat mellan centrum och Dalälven.

Till skillnad från många kringliggande orter drabbades inte Avesta av någon förödande nedläggning under 1970- och 80-talen. Järn- och stålföretaget som flyttade ut från sitt gamla industriområde minskade visserligen antalet anställda, men lämnade inte orten utan koncentrerade endast sin produktion till ett nytt område på andra sidan stadens centrum. Omvandlingen av det överblivna industriområdet sprang därför inte ur behovet att möta en kris utan kan närmast betecknas som en framtidssatsning. I Avesta var omvandlingsarbetet inte heller initierat underifrån i form av gräv-cirklar eller liknande.

Företaget som träder tillbaka, den offentliga initiativtagaren och de nya typerna av användning passar således väl in i den ovan beskrivna generella bilden, medan andra perspektiv som arbetarhistoria i stort sett saknas. Hur ser det ut på andra platser? Två förändringsprojekt som ingår i ett slags historiografi över strävan att etablera de över-

blivna industriella platserna på kulturarvets arena och som en resurs i samtida lokal och regional utveckling, är Ironbridge Gorge Museum och Landschaftspark Duisburg-Nord, belägna i England respektive Tyskland.

En masugn som kulturarv

I Ironbridge i engelska Midlands skapades på 1960- och 70-talen ett museum i en naturskön dalgång längs floden Severn. Museet och naturen skulle tjäna som rekreationsområde för befolkningen i det närbelägna Telford new town – en del i den brittiska regeringens satsning på nya urbana miljöer. Museet formerades kring ett antal industriella eller hantverksmässiga produktionsplatser för tillverkning av bland annat pipor, kakel, hushållsporslin och järn. Ett friluftsmuseum inspirerat av Skansen i Stockholm samlade ett antal byggnader som inte kunde bevaras *in situ*, samt rekonstruerade ytterligare miljöer som inte alls kunnat bevaras. Friluftsmuseet uppvisade flera industriella inslag men dominerades av en i huvudsak nyuppförd viktorsansk stadsmiljö.

Bland de olika industrierna var det järnet som stod i centrum. På 1700-talet genomfördes här framgångsrika experiment där järnmalm smältes med hjälp av koks i stället för den knappa resursen träkol. Det nya bränslet var en viktig faktor för förändrade produktionsmönster och Ironbridge sågs därför av många som den industriella revolutionens vaggga. Byns namn hänför sig till vad som sågs vara världens första järnbro, tillverkad och rest över floden Severn i slutet av 1700-talet. Nästan omedelbart kom ingenjörer och konstnärer tillresande från andra länder för att beskåda bron som en sevärdhet. Masugnen som knyts till de tidiga experimenten med koks inkluderades på 1970-talet i museikomplexet, men hade en förhistoria i ett företagsmuseum etablerat i slutet av 50-talet i samband med att det lokala järn- och stålföretaget firade sitt 250-årsjubileum.

Parallellt med museets etablering växte de industriarkeologiska aktiviteterna i omfattning och betydelse. Det industrialiserade Midlands var en region där det industriarkeologiska intresset var särskilt högt. Trots detta skapades ett av världens första industrimuseer i stort sett fristående från dessa volontära räddnings- och dokumentationsaktioner. Flera enskilda personer var involverade i såväl industriarkeologi som museet i Ironbridge och utgjorde därigenom länkar mellan de båda företeelserna. Museet skapades och utformades dock under ledning av en stiftelse och med professionella museimän som anställda. I linje med en brittisk tradition av volontärarbete deltog under de följande decennierna många hundra frivilliga som byggnadsarbetare, guider eller biljettkontrollanter. Vad museet skulle handla om och vilka berättelser som skulle betonas bestämdes dock i huvudsak av den avlönade ledningsgruppen.

Satsningen på att bevara och visa det industriella förflutna i Ironbridge var således inte initierad underifrån eller präglad av ett arbetarperspektiv. Den lokala förankringen var inledningsvis inte heller särskilt stark. I det sena 1960- och tidiga 70-talet var byn Ironbridge påtagligt förfallen. De statliga medel som avsatts till att etablera Telford new town och rusta upp dess omgivningar användes bland annat till att köpa upp ett stort antal fastigheter i Ironbridge, renovera och sälja tillbaka dem till privata ägare. Den befolkning som sålde sina nedgångna hus var dock inte densamma som köpte de nyrenoverade och betydligt dyrare bostäderna. Ironbridge genomgick därför en snabb och genomgripande gentrifieringsprocess parallellt med museets bildande.

Vid flera av de arbetsplatser som museet byggdes kring hade verksamheten upphört så pass långt tillbaka i tiden att det fanns få om alls några kvarvarande personer med egna minnen av arbetet där. När museet växte och allt fler människor vid något tillfälle arbetat eller kände någon som arbetat på museet genererades i stället ett nytt slags samband mellan lokalbefolkningen och platsens industriella förflutna.

Ironbridge Gorge Museum, som museet kom att heta, kan sägas ha haft två övergripande ambitioner även om dessa inte artikulerades så i sin samtid. En av dem var att positionera sig som en ny typ av museum, vilket betonade upplevelse med hjälp av tidstypiskt klädda guider och autentiska miljöer, till skillnad från museer som baserades på föremål presenterade i montrar inomhus. En andra ambition var att placera det industriella förflutna och dess fysiska lämningar som ett kulturarv bland andra kulturarv, på samma arena som fornborgar, slott och agrara miljöer. Båda föresatserna kröntes med framgång. Museet erhöll en lång rad utmärkelser och 1986 upptogs Ironbridge Gorge på Unescos världsarvslista som en av de första industriella miljöerna. Fortfarande i början av 2000-talet, över trettio år efter starten, är museikomplexet välkänt och lockar förutom skolklasser och familjer också dem som arbetar professionellt med industriarv.

En industriell landskapspark

I Duisburg i det tyska Ruhrområdet omvandlades i slutet av 1980- och början av 90-talet en förhållandevis modern tackjärnshytta till något som betecknades som en »landskapspark«. Den tidigare slutna privata produktionsmiljön fick en offentlig ägare och öppnades successivt för allmänheten. Det överblivna industriområdet iordningställdes så att det blev möjligt att klättra upp på en masugn och se ut över det i övrigt flacka landskapet. I en gasklocka skapades en inomhusmiljö för dykning och i de många malmbåsen byggdes klätterrättigheter och lekplatser. I den kringliggande terrängen

Landschaftspark Duisburg-Nord, utsikt från masugnskransen. Foto: förf.

av slagghögar markerades promenad- och cykelstigar och i en kraftstation byggdes en restaurang. Kvällstid lyste en ljusinstallation upp området i starka färger. Området tilläts växa igen men även medvetna planteringar har gjorts. Begreppet *Industrienatur* och ett estetiserande bildspråk användes för att uppvärdera den industriella igenväxningen och bidrog så till platsens nya definition som landskapspark.

Förändringen av Meidericher Hütte till Landschaftspark Duisburg-Nord utgjorde en del av ett omfattande program som fokuserade det starkt förorenade området längs floden Emscher. Programmet kallades Internationale Bauausstellung Emscher Park, men rymde betydligt mer än en traditionell arkitektur- och stadsplaneutställning. Fokus i programmet låg på ekologisk omställning och förbättrade livsmiljöer i området. Landschaftspark Duisburg-Nord började omvandlas några år innan programmet tog sin början 1989 och fungerade därefter som ett slags testarena inom Internationale Bauausstellung Emscher Park. I samband med programmets avslutande festligheter tio år senare utgjorde platsen en central nod. Förutom det uppenbart nödvändiga i att försöka skapa ett grönnare Ruhr är det också möjligt att tolka värdesättandet av *Industrienatur* och fritidsaktiviteterna i Landschaftspark Duisburg-Nord i termer av ersätt-

ningshistoria. Ett problematiskt förflutet av nazism, krigsindustri och förödelse under första halvan av 1900-talet kunde tonas ned med hjälp av ett ideologiskt mindre laddat problem – den fysiska miljöns förändring från kontaminerat land till vänligt fritidslandskap.

Strävan att förbättra natur- och boendemiljön i området gick hand i hand med en ambition att etablera också en ny föreställning om Ruhr. I stället för ett storskaligt och förött industrilandskap skulle en bild av grönområden, sportaktiviteter och ett högkvalitativt kulturliv frammanas. Konstnärliga uttryck blev ett viktigt redskap i detta arbete: utländska konstnärer bjöds in att skapa verk som skulle kunna fungera som landmärken i området. De egentligen enda höjderna i landskapet utgjordes av tippar för industriella restprodukter, företrädesvis slagghögar; därför blev dessa ofta också platsen för de konstnärliga installationerna. Konstverken blev ett hjälpmedel för orientering genom att de syntes på långt håll, och dessutom ett mål att åka till. Från de tillgängliggjorda slagghögarna kunde omgivningen beskådas på ett nytt sätt.

Efter halva programtiden av Internationale Bauausstellung Emscher Park initierades en ny satsning som syftade till att lansera äldre industriella miljöer som turistmål. Ett stort antal platser av olika karaktär presenterades som ingående i en *Route Industriekultur* med gemensam grafisk profil och marknadsföring. Industrierivsleden lanserades med broschyrer och information på Internet samt inte minst med hjälp av bruna vägskyltar som signalerade kulturell sevärdhet. Den som rör sig i Ruhrområdet möts därför förhållandevis ofta av ordkombinationen industri och kultur inom ramen för en turistisk kontext. I området har spår av ett industriellt förflutet uppmärksammas samtidigt som den industriella produktionen fortgår i stor skala precis intill. Platser i en post-industriell situation har gjorts tydliga i ett alltjämt levande industriellt landskap. Avsändare är en regional offentlig aktör och tänkta mottagare är näringsidkare, turister och lokalbefolkning som förväntas justera sin bild av Ruhr till att inkludera kulturellt intressanta aktiviteter.

Lokala framtidsvisioner

Överblivna industriella platser – kvarlämnade i den tredje industriella revolutionen – har rivits, lämnats att förfalla eller återanvänts för nya ändamål. Trots många olikheter i tid och rum vill jag hävda att det finns gemensamma drag som förenar de omvandlade och återanvända industriella platserna.

Vissa forskare har framhävt eller antagit en koppling mellan å ena sidan de underifrånperspektiv som betonade arbetarens företrädare att berätta arbetets historia och

å andra sidan omvandlingen av övergivna industrimiljöer.¹² Utifrån de här beskrivna platserna har dock denna länk inte kunnat bekräftas utan i stället verkar det som om två förhållandevis oberoende processer ägt rum. En annan föreställning som kan ifrågasättas utifrån ovanstående exempel är kopplingen mellan en upplevelse av kris och ett sökande efter stabilitet i lämningar från det förflutna. De tre beskrivna platserna karaktäriserades inte i första hand utav kris utan av omvälvande förändringar i samhället där hopp inför framtiden var ett viktigt inslag.

En tredje iakttagelse som förenar de tre platserna är att de drivande personerna varit nykomlingar utan egen erfarenhet av den industriella miljön när den var i produktion. Den överblivna industriella platsen har således uppmärksammats och omvandlats av personer som mötte den för första gången i övergivet och förfallet skick. Ägare och initiativtagare har vidare i samtliga fall varit en offentlig aktör, som tagit över när det privata företaget trätt tillbaka. Den gentrifieringsprocess som ägt rum avseende aktiviteter och målgrupper kan kompliceras med det faktum att den också inneburit att tidigare slutna områden öppnats och gjorts tillgängliga för allmänheten.

Den industriella platsen har laddats med nya betydelser som ofta karaktäriseras av en ny industriell estetik. De rostiga balkarna och närheten till vatten har blivit försäljningsargument för bostäder riktade till en välutbildad övre medelklass. Det industriella har också blivit en scen för konst och i vissa fall i sig själv ett slags konstverk. En logik har etablerats som styr vilka byggnader eller industriella strukturer som ska bevaras respektive rivas och vilka materiella karaktärsdrag och berättelser som ska accentueras respektive tonas ned. Fabrikens tvetydiga symbolik, de ljusa och mörka aspekter som kan knytas till den industriella platsen, har varit en rik källa att ösa ur för de enskilda aktörer som varit aktiva i omtolkningsprocessen. Den styrande principen har dock varit framtidsorienteringen, om målet så handlat om ett ekonomiskt bärkraftigt industriellt kulturarv eller en stärkt lokal identitet. Den nya betydelsen av de omvandlade industriella platserna kan därför sägas vara en vision för den lokala framtiden.

Summary

Reinterpreting the industrial place

When Western industrial society changed in a decisive way around 1970, a great many centrally located industrial places became redundant. If the factory or the industrial

12. Isacson, *Industrisamhället Sverige*, s. 240, 247; Annika Alzén, »Kulturarv i rörelse. En jämförande studie«, *Kulturarvens gränser. Komparativa perspektiv*, red. Peter Aronsson m.fl., Göteborg 2005, s. 221.

built environment was not torn down or left to fall into decay, it was often reinterpreted and reused for new kinds of activities such as schools, museums or offices. In these reuse processes different groups of actors tried to project their preferred image on the place; among these may be mentioned a perspective asserting a heritage from below and a perspective of urban planning towards gentrification. One common denominator, however, is that the new understanding of the recently redundant industrial place is marked by local visions of the future. The heritage creation process and the endeavour to play on the canonized arena has thus become a way to let the rust from the past signify a new hope.

Referenser

- Alzén, Annika, »Kulturarv i rörelse. En jämförande studie«, *Kulturarvens gränser. Komparativa perspektiv*, red. Peter Aronsson m.fl., Bokförlaget Arkipelag, Göteborg 2005
- Andersen, Håkon W. m.fl., *Fabrikken*, Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, Oslo 2004
- Ashworth, Gregory & Howard, Peter, *European Heritage Planning and Management*, Intellect Ltd, Exeter 1999
- Edensor, Tim, *Industrial Ruins. Spaces, Aesthetics, and Materiality*, Berg, Oxford 2005
- Hedskog, Bo, *Återanvändning av industri- och specialbyggnader. Fastighetsekonomiska, tekniska och funktionella aspekter på val av ny användning* (TRITA-FAE-1012 meddelande 5:12. Stockholm), Institutionen för fastighetsekonomi, sektionen för lantmäteri, KTH, Stockholm 1982
- Houltz, Anders, *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923* (Stockholm papers in the history and philosophy of technology, Trita-HOT: 2041), Gidlunds, Hedemora 2003
- Isacson, Maths, »Industrialismens faser och utveckling«, *Industrisamhällets kulturarv. Betänkande av Delegationen för industrisamhällets kulturarv*, SOU 2002:67, s. 75–84
- Isacson, Maths, *Industrisamhället Sverige. Arbete, ideal och kulturarv*, Studentlitteratur, Lund 2007
- Isacson, Maths, »Tre industriella revolutioner«, *Industrialismens tid. Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*, red. Maths Isacson & Mats Morell, SNS förlag, Stockholm 2002
- Storm, Anna, »Fabriken är död, länge leve fabriken«, *Svenska Dagbladet* 12 mars 2006
- Storm, Anna, *Hope and Rust. Reinterpreting the Industrial Place in the Late 20th century* (Stockholm papers in the history and philosophy of technology, Trita-HOT: 2057), Stockholm 2008

ANNA STORM

Storm, Anna, *Koppardalen. Om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde* (Stockholm papers in the history and philosophy of technology, Trita-HOT: 2047), Stockholm 2005

Zukin, Sharon, *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J. 1982

KULTURARV – INTEGRATION, LANDSKAB OG NATIONALE IDENTITETER

Keld Buciek

I denne artikel vil jeg forsøge at etablere en nøgle til at åbne ejerskabsproblematikken i kulturarvsbegrebet. Ud af denne åbning træder dels en række re-aktualiseringer af nationalistiske positioner og dels identitetspolitiske projekter knyttet til nye medproducerer af kulturarven. Jeg vil forsøge at vise, hvorledes landskab, identitet og kulturarv sammenvæves i nationale projekter af forskellig karakter, og hvilke inkluderende og ekskluderende elementer som nye befolkningsgruppers erindringsarbejde giver anledning til at beskæftige sig med.

Jeg vil i diskussionen trække på to nyligt udførte undersøgelser: den ene baseret på feltarbejde i byen Frederiksværk i Nordsjælland, kendt som den ældste industriby i Danmark, den anden baseret på studier af kulturarv og diasporaidentiteter i Tyskland, Sverige, Danmark og England.¹ De to undersøgelser repræsenterer henholdsvis et begrebsmæssigt udgangspunkt i kulturmiljø og i hukommelsesarbejde, men kredser begge om spørgsmål som: Hvem ejer kulturmiljøet? Hvis kulturarv drejer det sig om? Har nye befolkningsgrupper en kulturarv? Er indvandrergruppers relative usynlighed i kulturarvsfeltet bevidst valgt eller resultat af eksklusionsprocesser knyttet til kulturarv?

Nogle af kulturarvsbegrebets store problemer er på den ene side dets analytiske blindhed over for sociale og kulturelle forskelle både lokalt, regionalt og nationalt og på den anden side dets anvendelse til inklusion og eksklusion. Ligeledes synes begrebet blindt over for kønsmæssige, klassemæssige og etniske forskelle. Det er om denne

---

1. Keld Buciek, Jørgen Ole Bærenholdt & Kristine Juul, »Whose Heritage? Immigration and Place Narratives in Denmark«, *Geografiska annaler* 88B (2), 2006, s. 185–97. Keld Buciek & Kristine Juul, »We are here, yet we are not here – The heritage of excluded groups«, *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, red. Brian Graham & Peter Howard, London 2008.

problematik, de ovenfor nævnte undersøgelser drejer sig. Når der spørges om, hvem der ejer kulturarven, kan dette forstås på flere måder – dels helt konkret, hvor f.eks. forholdet mellem den private ejendomsret og almenhedens interesse er noget af det mest aktuelle, men også noget af det mindst belyste i kulturmiljø- og kulturarvsdebatten, og dels i relation til, at man i stigende grad må forholde sig skeptisk til at tale om kulturarv som 'danskernes fælles erfaring' eller 'vores kollektive praksis'. Jeg vil derfor problematisere det 'vi', som alt for ofte tages for givet. Som konsekvens af den stigende interesse for egen kulturarv og det store 'erindringsarbejde' – som jeg her vælger at kalde det – der knytter sig hertil, er en række ellers marginaliserede erindringsprojekter dukket op igen i mange europæiske lande. Jeg vil nu se nærmere på nogle af disse erindringsprojekter, eller måske mere præcist *hjemstavnsprojekter*, hvoraf nogle er uglesete og tidligere politisk ukorrekte identitetsprojekter. Først vil jeg undersøge et af Europas mest kendte erindringsprojekter, nemlig det tyske hjemstavnsprojekt. Et projekt, der på godt og ondt forholder sig direkte til forholdet mellem forskellige grupper kulturarv.

'Haus der vielen Nationen'

I Tyskland har det som bekendt været vanskeligt at diskutere hjemstavn/'heimat' i mange år. Begrebet har været så forbundet til det nazistiske projekt, at kun få har fundet anledning til at gå i dybden med det, selvom projekter som f.eks. den tyske filminstruktør Edgar Reitz's *Heimat* allerede i 1984 udfordrede diskussionerne. Imidlertid synes denne tilbageholdenhed under forandring. I dag har ca. 10 % af den tyske befolkning ikke tysk pas, og Tyskland er i høj grad blevet et indvandringsland. Ved genforeningen regnede man med, at op mod en tredjedel af Vesttysklands befolkning var tilvandrede. Denne udvikling har betydet, at der for en lang række nye tyskere har meldt sig et behov for en eller anden form for erindringsarbejde.

I 2005 lancerede det tyske magasin *GEO*, som er en slags tysk parallel til *National Geographic*, et stort temanummer med titlen »Heimat – Warum der Mensch sie wieder braucht«. ² Af magasinets ca. 190 sider beskæftiger mere end 60 sider sig i såvel billede som tekst med hjemstavnstemaet. I det redaktionelle forord kommer den mangeårige tyske ambivalens over for at beskæftige sig med begrebet tydeligt frem, men begrundelsen for igen at åbne en diskussion af hjemstavnsidéen etableres med en eksplicit begrundelse i tilstedeværelsen af nye, etniske hjemstavnsprojekter i en moderne tysk kontekst.

2. »Hjemstavn – hvorfor mennesket igen har behov for den«, *GEO*, nr. 10, oktober 2005.

Temanummeret om hjemstavnen er interessant, fordi ambivalensen i denne type erindringsprojekt her kommer så tydeligt frem. Det gælder ikke mindst i forhold til måden, hvorpå projektet tematiseres. Her er billedsiden især interessant: Allerede forsiden af magasinet introducerer en bemærkelsesværdig tematik. På forsidens dominerende foto sidder to mennesker på en bænk under et stort egetræ. Dette må give anledning til en ikonografisk inspireret analyse af *GEO's* projekt, for egetræet er nemlig næppe tilfældigt valgt: I Tyskland udviklede der sig gennem 1600- og 1700-tallet en idé om en særlig germansk folkekarakter, formet som kontrast til og i forhold til en italiensk/romersk kultur, og som i sin konstruktion af denne folkeligheds oprindelig benyttede landskabselementer aktivt. Således blev koblingen romersk-by-oliventræ sat op imod germansk-skov-egetræ, og skoven og især egetræet blev dyrket som selve essensen af 'Germania'.³ Fortællinger om, hvorledes romerne netop i de teutonske skove blev bremset i deres vej nordpå, blev således etableret som identitetsskabende kollektive erindringer i det tyske nationale projekt.

Egetræet indgår i flere landes nationalikonografi.⁴ I Danmark kendes egetræet fra mange sammenhænge, bl.a. optræder det som stærkt symbol i den sønderjyske slagsang »Det haver så nyligen regnet«, hvori linjen »mangen eg er for uvejret segnet, men endda er vi frejdige i hu« signalerer en særlig sønderjysk sejhed. Ironisk nok er det dog især 'De slesvig-holstenske Dobbeltege', der påkalder sig opmærksomhed i spørgsmålet om national identitet. Symbolet med de to sammenvoksede egetræer blev et markant indslag i den slesvig-holstenske enhedskamp, men det er basalt set det amerikanske frihedstræ, der efter en tur forbi den franske revolution fint passer ind i det politiske projekt med at fastholde Slesvig og Holsten »Up Ewig Ungedeelt«.⁵ I slagsangen »Schleswig-Holstein Meerumschlungen« kobles almuens tro på det gode varsel, som udspringer af sammenvoksede planter, med det nye revolutionære frihedstræssymbol.⁶ Træplantningsprojekter blev fra tysk side iværksat i såvel 1848 som i perioden 1864–1920 i det besatte Nordslesvig især ved og omkring officielle bygningsværker, men ikke mange dobbeltege overlevede de dansksindedes hærværk mod træerne. Interessant nok blev tvillingegetræer, som rykkes fra hinanden, efter 1864 et symbol, ikke på det slesvig-holstenske spørgsmål, men på kongerigets og Sønderjyllands brudte forbindelse.⁷ De samme landskabselementer kan altså indgå i modstanderes politiske

3. Simon Schama, *Landscape and Memory*, London 1995, s. 103.

4. Teksten i dette afsnit er baseret på dele af Keld Buciek & Tina Hansen, »Landskabet som samfundsmæssig forestilling«, *Nordisk samhällsgeografisk tidskrift*, nr. 31, 2000, s. 59–74.

5. Inge Adriansen, *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*, Sønderborg 1990, s. 176.

6. *Ibid.*, s. 175.

7. *Ibid.*, s. 176.

projekter. Den væsentligste pointe er imidlertid, at de fleste erindringsprojekter indeholder og gør brug af landskabslementer.

Trods den tilsyneladende bevidste brug af et gammel hjemstavnsikon, er temanummeret af det tyske magasin *GEO* sig yderst bevidst om hjemstavnsbegrebets problematiske status. Det forsøger at positionere sig mellem en skeptisk holdning til hjemstavn og et hensyn til læsernes legitime behov for stedsidentitet, bl.a. med lancering af en fotokonkurrence: »Schicken Sie uns Ihr schönsten Heimat-foto – dann schicken wir Sie nach Venedig!«⁸ – et i sig selv interessant projekt, ikke mindst i lyset af det germaniske identifikationsprojekts forhold til den romerske/italienske kultur. Samtidig etableres en kritisk distance til en række minoritetsgruppers hjemstavnspolitiske projekter, herunder især neo-nationalistiske grupper. Som redaktøren (Peter-Matthias Gaede) udtrykker det: »Heimat is schwierig. Mehr denn je. Die Suche nach ihr. Und das Finden.«⁹ Den grundlæggende figur, *GEO* anvender til fortolkning af den stigende interesse for hjemstaven, knytter sig til globaliseringen: »es wächst, als purer Reflex auf die Globalisierung«.¹⁰ I såvel det redaktionelle forord som i behandlingen af temaet i artiklerne anskues problemstillingen i et tabsperspektiv: »es bleibt im Kern eine defensive, eine Bewahrungs- und Angstkategorie. Es handelt von Verlust.«¹¹ Og heri ligger faktisk også *GEO*'s begrundelse for behandlingen af begrebet: I en tid med store sociale omvæltninger tilbyder heimat-begrebet sig som en hjælp til menneskers forståelse af deres egen lokalt-globale historie og som en hjælp til at genfinde deres egen plads i verden.¹²

Hvad er det så for projekter, der fremhæves via genlanceringen af hjemstavnsbegrebet? Ja, det er faktisk i stor udstrækning marginaliserede gruppers identitetspolitiske projekter. Der er tale om tyrkiske hjemstavnsprojekter i Tyskland, om kinesiske immigranter i Ungarn, om tvangsflyttede tyskere fra Polen, om den frisiske minoritetskultur, om pakistanske og afghanske internetbaserede fællesskaber i Tyskland, om lokales kamp mod store industriforetagender, om jøder i Tyskland i dag, om tabt og genfundne arbejderkultur i kulindustrien, om russiske kunstnere i Berlin og om neo-nazistiske gruppers brug af mindesmærker. Blandt de vægtigste artikler i magasinet finder man artikler om gæstearbejderes kulturarv og om forholdet mellem hus-hjemmet (hvor man bor) og hjem-længslen (hvortil man længes). Billedsiden til sidstnævnte artikel

8. »Send os Deres bedste ferie billede, så sender vi Dem til Venedig!«

9. »Hjemstavn er vanskelig. Mere end nogen sinde. Både savnet efter den og at finde den.« *GEO*, nr. 10, 2005, s. 3.

10. »Den vokser som en direkte afspejling af globaliseringen«.

11. »Det er grundlæggende en defensiv bevarings- og angstkategori. Det handler om tab.«

12. *GEO*, nr. 10, 2005, s. 103.

er interessant: En række i Hamborg boende familier er repræsenteret med fotografier af dem siddende i dagligstuen i deres hjem omgivet af, hvad man må formode er deres vigtigste artefakter: familiefotografier, souvenirs, figurer, porcelæn og ikoner fra hjemlandet samt i de fleste tilfælde store musikanlæg og/eller store fjernsyn. Alle familier er fundet i én ejendom i Hamborgs centrum og repræsenterer for *GEO* det tyske samfund i dag, nemlig 'ein Haus vielen Nationen' («es gibt vermutlich schon eine ganze Menge solcher Häuser bei uns»¹³). Familierne kommer fra Afghanistan, Tyrkiet, Kap Verde, Rusland, Bosnien-Herzegovina samt fra områder i det nuværende Tyskland. De etnisk tyske beboere i ejendommen udtrykker deres hjemstavslængsel i forhold til savnet af barndommens nærhed til havet eller barndommens mad, men længslen er ikke dominerende – de har hjemme i Hamborg. For de 'nye tyskere' stiller sagen sig naturligvis noget anderledes og flertydigt. I de fleste tilfælde er hjemlandet forbundet med tab, sorg og flugt, mens Tyskland står for sikkerhed: »Jedes Mal, wenn ich Bilder aus der Heimat sehe, denke ich: Gott sei Dank sind wir jetzt in Deutschland [...]. Heimat [...] bedeutet [...] keine Angst haben«,¹⁴ siger Djamala fra Afghanistan. Positive erindringer udtrykkes imidlertid også hos alle de nye tyskere ved hjælp af begreber knyttet til tabte landskaber, hjemstavns klima eller madkultur/cafékultur. Bemærkelsesværdigt udtrykker flere et enslydende ønske om at blive begravet i hjemstavnen.

Alle disse familier udtrykker direkte deres status som marginale på den ene eller den anden måde, og alle adresserer de direkte forholdet til majoritetskulturen, om ikke andet så i forhold til sproget: »Fremd fühle ich mich nur manchmal, wenn ich nicht das richtige deutsche Wort finde«,¹⁵ siger Zineta fra Bosnien. Et samlet billede af disse gruppers kulturarv lader sig af indlysende grunde ikke tegne, men der kan på baggrund af den ovenstående gennemgang alligevel udtrækkes nogle temaer til videre behandling: Glemsel er som bekendt en integreret del af erindring. For at erindring kan have mening, må vi glemme det meste, vi har oplevet. Alene glemsel gør os i stand til at give erindringen mening og betydning.¹⁶ Erindringen om en given hændelse eller oplevelse eksisterer som narrativ, men er ofte kontekstualiseret via nogle artefakter. Hvad der er tilbage af den oprindelige oplevelse, er altså stærkt reduceret, så kollektiv erindring må betragtes som et resultat af en enorm selektions- og eksklusionsproces.¹⁷ En proces,

13. 'Et hus af flere nationer'. »Formodentlig findes der allerede ganske mange sådanne huse hos os.«

14. »Hver gang jeg ser billedet fra hjemstavnen, tænker jeg: Gud ske tak og lov, at vi nu er i Tyskland. Hjemstavn betyder ikke at føle angst.« *GEO*, nr. 10, 2005.

15. »Jeg føler mig kun fremmed, når jeg ikke kan finde det rigtige ord på tysk«. Ibid.

16. Anette Warring, »Kollektiv erindring – et brugbart begreb?«, *Erindringens og glemslens politik*, red. Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen & Torben Weinreich, Roskilde 1996.

17. Ibid.

der foretages af såvel minoritets- som majoritetskulturen. Hvad der rent faktisk manifesterer sig fysisk som middel til at hænge denne erindringsproces op på, synes for de her behandlede grupper at være monumenter, der 'erindrer' om overvindelsen af en geografisk afstand. Hjemmet bliver for disse grupper til et erindringssted qua de genstande, der symboliserer forholdet mellem det gamle og det nye hjem. På den baggrund kunne man foreslå begrebet 'afstandsmonument' som et udtryk for marginaliserede gruppers kulturarv. Hvor majoritetskulturen oftest manifesterer sin kulturarv via 'be-givenhedsmonumenter' såsom mindesten, slagmarker og bygninger, så er kulturarven for grupper, som de her omtalte, ofte manifesteret i artefakter, der erindrer om rejsen.

Lad os nu kigge på Danmark, hvor forskellighederne i samfundets mange erindringsprojekter, i modsætning til det tyske eksempel, er blevet nedtonet til fordel for det homogeniserende element.

Kulturkanon som fællesprojekt?

På billedet ses en afslappet, dansk konservativ kulturminister, Brian Mikkelsen, foran et abstrakt landskab og klassiske stykker dansk design. Ironisk nok sidder han ved en lampe af designeren Poul Henningsen, der som erklæret kulturradikal er del af den nuværende regerings ideologiske fjendebillede, samt en skål af dansk-tyrkeren Alev Ebüzziya Siesbye, mens han taler om den danske kulturkanon. Billedet er taget fra den officielle film, der blev lavet ved udgivelsen af det danske kanonprojekt, hvor kulturministeren bedyrer, at kanonprojektet ikke handler om et nationalistisk projekt, men blot skal ses som et inspirationsgrundlag, en invitation (en 'øjenåbner') til videre fordybelse.

Både ministeren og overformanden for kanonudvalgene har flere gange bedyret, at der ikke er en opdragende eller docerende hensigt med kanonprojektet. Alligevel skal kanonen bruges i skolerne »som opsamling på indlæringen af dansk kultur«, som Brian Mikkelsen formulerer det i filmen. En gennemgang af ministeriets brug af de kanoniserede værker viser da også, at de indsættes i en nationalistisk kulturpolitik. Det er særlig tydeligt, når man kigger på landskabsopfattelsen i kanonregi. Lad os se på nogle af de danske kanoneksempler.

Naturligvis vil et dansk kanonprojekt inkludere guldaldermalerne. Næppe nogen anden tids repræsentationer har formet eftertidens forestillinger i en grad som perioden 1800–1860, og det i en sådan grad, at det sikkert vil kunne påvises, hvorledes den konkrete areal-planlægning over 100 år senere udformes i overensstemmelse med de forestillinger om 'det rigtige danske landskab', som guldalderens malere etablerede.

Brian Mikkelsen fra den dvd der følger den officielle bogudgivelse om kulturkanonen i Danmark.

Grundtanken i 'guldalderprojektet' kan formuleres som: Der findes en faktisk sammenhæng mellem et folks fortid og nutid samt mellem landskab og natur og et folks karakter. At kanonisere er dermed også immanent i guldalderprojektet, i den forstand at de pågældende guldalderkunstnere næppe ville være slået igennem, hvis ikke de havde fulgt de 'regler' – kanon betyder som bekendt regel – som bestemte indholdet i deres værker. Regler, der faktisk blev undervist i på Kunstakademiet under bl.a. C. W. Eckersbergs ledelse. Reglerne kunne angå brug af kæmpehøje, kirker, komposition, specifikke temaer mv. i værkerne – uden hvis tilstedeværelse kunstneren ikke kunne forvente at komme på Charlottenborg, den tids fornemste eksponeringsplatform.

Politisk-nationale kontroverser griber ofte ind i spørgsmålet om, hvem der ejer landskabets repræsentationer. To år efter at den holstenske og dermed formelt danske

Efterårs morgenen ved Sortedamssøen, 1838, malet af Christian Købke (1810–1848). Udsigt mod datidens København i baggrunden. Ny Carlsberg Glyptotek, København.

maler Louis Gurlitt var blevet udnævnt til ridder af Dannebrog i 1847, blev bl.a. hans landskabsmalerier fjernet fra Det kongelige Billedgalleri. Han blev ellers regnet for en af de bedste skildrere af det danske landskab,¹⁸ og han var medlem af Kunstakademiet i København. Han faldt imidlertid i unåde på grund af det stadigt tiltagende modsætningsforhold mellem dansk og tysk i perioden fra slutningen af 1830'erne, udspillet over forholdet mellem Slesvig og Holsten. Her valgte han frihedskæmpernes – set fra en dansk synsvinkel: oprørernes – side i 1848. Landskabsmaleriet var da for længst blevet et instrument i den nationale ideologis tjeneste. Skønt Gurlitt opfattede sig som dansk og under et besøg i München i 1839 skrev til sine forældre i Altona i Holsten (på tysk):

18. Mest kendt er nok hans panorama over Møns Klint fra 1842.

19. Alle oplysninger om Gurlitt stammer fra Kasper Monrad, »København–Dresden tur/retur«, *Under samme himmel – Land og by i dansk og tysk kunst 1800–1850*, København 2000.

endte han med at slå sig ned i Berlin. Pointen her er altså, at landskabet ikke er en uskyldig, neutral ting at beskæftige sig med, men er indvævet i politiske, kulturelle og sociale diskussioner, bl.a. om det nationale.²⁰

Også 'dødslandskaber' spændes i kanoniseringen for den nationale vogn. Kirkegårdsanlægget Mariebjerg i Gentofte, anlagt omkring 1925, er udvalgt som del af en arkitekturkanon, men hvor kanonudvalgets eget argument kredsedde om 'den demokratiske gravplads', fremgår det på Kulturministeriets hjemmeside, at der her er tale om »Danmark i koncentrat: Træer, planter og buske bruges til at skabe en lang række adskilte 'gravrum' med hver deres helt forskellige udtryk – fra det meget plejede til det skovagtige. Hvert rum indeholder en fortolkning af *karakteristiske dele af det danske landskab*. Her er grøftekanter, små blomsterenge, skovlysninger, marker, bevoksede skrån timer osv.«²¹

Et lignende eksempel udgør Dyrehaven, det berømte parkområde lige nord for København. Kanonudvalget gav bl.a. følgende begrundelse for at udvælge dette område: »I midten af 1800-tallet gennemgik Danmark en bølge af national identitetsfølelse, og et af de synlige resultater er Jægersborg Dyrehaves omdannelse fra 1700-tals jagtpark til det moderne borgerskabs park. Danmark har baseret en stor del af sin kulturelle identitet på dyrkningslandskabet.«²² Udvalget etablerer her en 2. ordens iagttagelse, men bemærk forskellen mellem denne begrundelse og det følgende uddrag, der stammer fra Kulturministeriets hjemmeside: »Dyrehaven med dens egetræer, kronvildt og småsøer har lige siden repræsenteret *et danmarksbillede*, som mange opfatter som *noget af det mest ægte danske*, og som talrige malere og digtere har skildret gennem tiderne.«²³ Kanoniseringen bruges altså som en essentialistisk fastsættelse af det nationale karakter.

Men er der grund til bekymring; er det ikke bare en uskyldig national stolthed, som her kommer til udtryk via det danske kulturministeriums hjemmesider? Næppe, og man kan faktisk på baggrund af historisk erfaring udpege nogle faresignaler. Når kulturarv og kulturmiljø anvendes til at påstå:²⁴

- at der findes en *enhed* mellem menneske og omverden
- at mennesker og omverden har en fælles *oprindelse*
- at denne enhed og denne oprindelse er *naturlig*

---

20. Buciek & Hansen.

21. Jeppe Villadsen, »Den moderne gravplads«, www.kulturkanon.kum.dk, d. 5/4 2007, min fremhævelse.

22. Kanon for arkitektur, »Dyrehaven, Jægersborg, København, 1846«, www.kum.dk/sw34142.asp.

23. Jeppe Villadsen, »Borgerskabets grønne paradisi«, www.kulturkanon.kum.dk, d. 29/8 2007, mine fremhævelser.

24. Efter Svend Erik Larsen, »Landskab, hjemstavn, historie«, *Hjemstavn – Studier i det regionale betydning i kultur og kunst*, red. Karen Elberg & Jørn Guldberg, Odense 1997.

Og når sådanne funktioner samles og dermed forstærker hinanden, bliver kulturmiljøet, landskabet, eller hvad vi nu vælger at betone, til en konstruktion, der skjuler lige så meget, som den viser. Der etableres det, som Svend Erik Larsen engang har kaldt et stykke omverdensretorik.²⁵ Problemet er, at de tre ovenstående pinde jo tilsammen sammenfatter en stor del af nazitidens ideologi. Vi kan altså ikke tillade os at betragte denne brug af kulturarven som et uskyldigt foretagende.

Nu kunne man så spørge: Når kulturarvens kanonisering virker så nationalt samlenende, kunne den så ikke tænkes at have en integrativ effekt for flere befolkningsgrupper? Dette spørgsmål kredser den følgende diskussion om.

Industrikultur som mindesmærke for os, for dem eller for alle?

Byen Frederiksværk er en interessant case,²⁶ fordi byen forbinder to væsentlige elementer. For det første er Frederiksværk, som udtrykt af Thomas Højrup, et 'Denkmal',²⁷ forstået som en påmindelse om afgørende erfaringer det danske samfund har opnået gennem historien. Her er et meget tydeligt eksempel på en helhed, der kan fortælle om menneskets interaktion med de fysiske omgivelser til forskellige tider, således som et kulturmiljø fastsættes i litteraturen.²⁸ For det andet udfordrer Frederiksværk som eksempel netop selvsamme forståelse af kulturmiljøets dannelsesmæssige effekt, fordi det markante gæstearbejderindslag i byens historie sætter spørgsmålstegn ved de kollektive værdier, der er en konsekvens af at se kulturmiljøet som led i en national selvforståelse. Med andre ord udfordres 'danskernes fælles erfaring', det 'vi', som ofte tages mere eller mindre for givet i bestemmelsen af kulturmiljøet.²⁹

Frederiksværk betragtes som Danmarks første egentlige industriby.³⁰ Industri-

25. Svend Erik Larsen, *Naturen er ligeglad – naturopfattelser i kulturel sammenhæng*, København 1996 og Larsen, »Landskab, hjemstavn, historie«.

26. Behandles i Buciek, Bærenholdt & Juul.

27. Thomas Højrup, *Dannelsens dialektik – Etnologiske udfordringer til det glemte folk*, København 2002.

28. Se f.eks. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, »Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, København 2003.

29. Thomas Højrup har udgivet to versioner af denne tankegang. Den ene i bogen *Dannelsens dialektik*. Den anden bearbejdede og længere version er »Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø« i *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*. Begge versioner er baseret på et seminar om kulturmiljø, som afholdtes på Institut for Arkæologi og Etnologi i 2001. Her kom der tydeligvis ganske forskellige fortolkninger af kulturmiljø og modsætninger mellem essentialistiske og konstruktivistiske positioner til udtryk, hvilket man kan se i både Højrup, »Fra erindring til erfaring«, og i Eske Wohlfahrt, »Kulturmiljø – landskabelig realitet eller kulturel konstruktion?«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, København 2003.

30. Først og fremmest er byens udvikling knyttet til våbenindustriens udvikling i Danmark (såvel krudtpro-

historien har afsat en række markante kulturhistoriske 'fodspor' i det kulturlandskab, Frederiksværk i dag udgør. Omkring disse 'fodspor' udspiller der sig mere eller mindre åbne kulturkampe, ikke ulig dem, som Mitchell har beskrevet i lignende miljøer i industrielle landskaber i England og USA.³¹ Kampe, der her tydeliggøres af det markante gæstearbejderindslag i byens sociale sammensætning. Gennem byens historie har svenske, norske, franske, tyske, irske samt ikke mindst jugoslaviske og pakistanske arbejdere gennem kortere og længere tid sat deres præg på byen. De jugoslaviske og pakistanske præg er imidlertid ikke særlig tydelige. Det er nemlig karakteristisk for industrihistorien i og omkring Frederiksværk, at jugoslavernes og i endnu højere grad pakistanernes historie, når den overhovedet fortællendes, meget sjældent fortællendes af grupperne selv. Indvandrer-kulturen er altså ret fraværende i et kulturmiljø, som ellers historisk set har indvandring som forudsætning, og netop derfor er det vigtigt at tydeliggøre og vise, at der i den samme rumlige realitet findes flere historier forankret.³²

De visuelle, kulturhistoriske fodspor, som den industrielle udvikling i Frederiksværk har afsat, er naturligvis primært fabrikker, kanaler, boliger, havneanlæg og infrastruktur. Kobbervalseværket er i dag helt forsvundet, andre anlæg er rekonstruerede som kulturminde, og andre igen er stadig i brug, eventuelt med en ændret funktion. Disse visuelle, fysiske spor er ikke her interessante i sig selv, men de er centrale elementer i de fortællinger, som er mulige at etablere omkring kulturmiljøet i og omkring det erfaringsrum, som Frederiksværk udgør.

Beretningerne fra gæstearbejderne handler i høj grad om arbejdet og arbejdspladsen, og ikke mindst de jugoslaviske arbejdere erindrer ofte det hårde fysiske arbejde, de udførte på arbejdspladserne, som her fra Stålvalseværket:

Så tog man nogle prøver i delsaksen, de prøver faldt ned på et bånd, og det røg ud til to mand, der arbejdede i skrothullet, det kaldte vi det. De to mænd tog sig af de prøver og det skrot, som havde sat sig fast; det var meget tungt arbejde, og det var hovedsageligt jugoslaver, som lavede det. Det med at arbejde i kraner og sådan, det var først senere [...], men ellers var alt det hårde arbejde, det var dem [indvandrerne], der udførte det. (Interview med jugoslavisk mand, nu dansk statsborger, januar 2005)

---

duktion som kanonstøberi), men senere gav dette grundlag for anden jernindustriel udvikling i form af støberier, valseindustri, maskinindustri, emaljeringsindustri og kakkelovnsfabrikation. Frederiksværks historie inklusive de store metalvirksomheder De Kgl. Støberier, Kobbervalseværket, Anker Heegaard/DFJ, Det Danske Stålvalseværk samt Hærens Krudtværk, Dan-Arms og en lang række følgeindustrier har været og er præget af de globale teknologiske, markedsmæssige og miljømæssige forandringer gennem de sidste par hundrede år. Denne historie skal ikke fortælles her.

31. Don Mitchell, *Cultural Geography. A Critical Introduction*, London 2000.

32. Carlberg & Christensen.

Før kunne man klippe dobbelt så meget som i dag på en hel vagt. Jo kortere stykkerne er, jo bedre kan de glide ned af slisken uden at sætte sig fast. Det var jo det, der var problemet; du gik i en sådan akavet stilling og prøvede at fjerne skottet. Du kunne ikke stå oprejst, du skulle bukke dig og med den ene hånd støtte, så du ikke faldt ned, og med den anden så hale skrottet op og så smide det ned igen. Det var meget hårdt. Du kunne også blive sat til at feje glødeskaller op, og glødeskaller indeholder jo mangan. Det filter du havde, jeg kan huske, efter bare en halv time var det helt sort, og mange dage efter havde man sort slim. Da jeg rejste, var jeg bare så glad og sagde til mig selv: jeg skal aldrig nogensinde på stålværket. Min søn er arbejdsløs nu, og de har lige ansat folk derude, jeg sagde: min søn skal ikke arbejde derude, så vil jeg hellere arbejde for ham, indtil han finder et job, der er forsvarligt. (Interview med jugoslavisk mand, nu dansk statsborger, januar 2005)

Den jugoslaviske fortælling³³ om livet i Frederiksværk udspiller sig en række steder og i en række mellemrum. Det gælder for alle indvandrergrupper i byen, at disse mellemrum ofte sættes ind i danske fortællinger. Således bliver fortællingen om den pakistanske gruppe f.eks. bundet op territorielt såvel som eksotisk:

Vi fik også nogle pakistanere, de var knagme dygtige, men de spiste hunde. De fangede hundene og grillede dem nede i skoven. Da jeg kom ned en dag, havde de flået tre hunde, spist kødet og hængt skindene op. Man [fagforeningen] fik så forklaret dem, at det måtte de ikke.³⁴

Der er altså nogle 'way-points'³⁵ i fortællingen, som etablerer forestillede geografier, forestillinger om folk og steder og deres forbindelse, som der står kulturkampe omkring. Arbejdspladsen er ét af disse steder, skoven kunne være et andet, fagforeningen et tredje. I det følgende skal jeg forsøge at give en karakteristik af andre way-points, som de er beskrevet i artiklen »Whose Heritage?«. ³⁶ Det er karakteristisk for alle disse steder, at de forbinder en materiel kultur, en kropslig interaktion, dvs. en praksis, med erindringsarbejde af forskellig slags. Kulturmiljø etableres som narrativ praksis.

I kortlægningen af Frederiksværks kulturelle landskab ud fra et jugoslavisk per-

33. Her både egen-fortællingen og danskernes fortællinger om indvandrere. Jeg vælger i øvrigt at bruge 'jugoslaver' som betegnelse for hele den gruppe, jeg interesserer mig for, og ser helt bort fra forskelle mellem bosniere, kroater og serbere.

34. Poul, arbejderinterview, Søren Federspiel, *Arbejds mænd – i Danmarks ældste industriby. SiD Frederiksværk 1898–1998*, Frederiksværk 1998, s. 122.

35. 'Way-points' er rumlige markører at navigere efter; man kunne også betegne disse 'vejvisende kulturhistoriske enkeltelementer'.

36. Buciek, Bærenholdt & Juul.

spektiv bliver en central markør i byens industrikultur kanalerne, som er way-points for både indvandrere og gamle beboere. Omkring disse kanaler, som oprindeligt var grundlaget for industriproduktionen i 1700-tallet, udspilles en stor del af bylivet. Kanalerne er et fysisk kulturmiljø i sig selv. Ikke mindst den jugoslaviske befolkning i byen har taget disse kanaler til sig som mødesteder, fiskepladser, picnicsteder mv. – ligesom byens og oplandets sommerhusbefolkning i øvrigt. Således er f.eks. hovedkanalen centralt placeret i den serbiske forenings fiskeklub. Fiskeklubbens medlemmer mødes både langs kanalen og ved dens begyndelse ved Arresø samt ved og på fjorden. Det er et dagligdags syn at se jugoslaver stå langs kanalen og fiske.

Kanalerne som oplevelsesrum og mødesteder har en parallel i den måde, som byens gader og især byens indkøbscenter fungerer som agora, dvs. mødeplads for den jugoslaviske befolkning. Det såkaldte NordCenter, placeret for enden af byens gågade, er et centralt mødested for jugoslaverne. Fra midt på formiddagen til sent på eftermiddagen udspiller der sig et etnisk betonet hverdagsliv i indkøbscentrets overdækkede hovedstrøg. Dels mødes man her på strøgets bænke, dels sætter man sig på den lokale café, nyder en kaffe eller en øl og diskuterer højlydt stort og småt. Jugoslaviske bekendtskaber af begge køn, dog flest ældre mænd, kommer og går, nogle sætter sig, andre veksler kun et par ord på vej forbi de forskellige grupper på strøget. Her træffes aftaler, indgås handler og udveksles informationer, både om situationen i det tidligere Jugoslavien og om livet i Danmark.

Begge de nævnte steder er åbne, offentlige steder, steder, der deles med mange andre sociale grupper. Derfor indgår stederne naturligvis i mange typer erindringer og fortællinger, nogle flygtige, andre mere institutionaliserede. Kanalerne indgår i byens fortælling om sig selv. De optræder f.eks. i turistbrochurerne fra byen, mens NordCentret næppe optræder mange andre steder end i lokalvejviseren. I den sædvanlige æstetiserende kulturmiljøforståelse, som primært bæres af arkitekter, vil NordCentret sandsynligvis blive forbigået i tavshed – nogen arkitektonisk perle er det så langt fra. Begge steder indgår imidlertid som pejlemærker for en 'ny' socialgruppes hverdagsliv.

Den sidste rumororienterede markør, som jeg har valgt at tage som udtryk for koblingen mellem immigration og fortællingerne om steder, er hjemmet. For mange jugoslaviske gæstearbejdere er hjemmet det konkrete udtryk for integration:

Vi har jo vores børn og børnebørn her, og der er sket en stor ændring i folks bevidsthed. Dengang vi kom, som jeg sagde, de tænkte kun på at tjene penge, bo i et lille værelse. I dag har folk luksus, ligesom jeg selv synes, vi har. Vi har købt hus og bil og alle de der mærkelige ting [*peger på kæmpe fjernsyn, anlæg mv.*]. Vi tænker ikke længere, at vi skal

spare op, at vi skal bygge dernede og flytte derned. Nu er livet her, det er her, vi hører til.³⁷

Hjemmet markerer medlemskab af forbrugersamfundet, forbruget i sig selv fungerer som legitimerende aktivitet i integrationen. Mange jugoslaver har, i modsætning til den pakistanske befolkningsgruppe, købt parcelhus, hvilket i sig selv betragtes som integrerende:

Jo altså, at købe hus er jo også en måde at involvere sig på, det er altså en stor udgift at have hus, og hvis du tar' og ser på jugoslaverne, så er det min far, som startede med at købe hus; de var pionerer. I dag er der utrolig mange [jugoslavere] her i Frederiksværk, som har hus, der er rigtig mange, der er i hvert fald de første 100 husstande, det er der. Folk har indset [...], tidligere var der en frygt for »vi bliver smidt ud, vi bliver smidt ud«, så da handlede det jo om at have så lidt som muligt, ikke at have mange udgifter. Sådan er det jo ikke mere, sådan tænker folk ikke mere jo.³⁸

I forbindelse med hus og hjem bruges det jugoslaviske netværk ofte til at finde billige gør-det-selv-produkter og -materialer, ligesom man naturligvis hjælper hinanden med at bygge og reparere. Målet synes at være i så høj grad som muligt at ligne det omkringliggende danske samfund, således at man så at sige 'forsvinder' i mængden. Intet synes mere velegnet til det i det nuværende danske samfund end at iklæde sig en forbrugidentitet.

Kigger man nærmere efter, kan der findes en række andre gode eksempler på, hvorledes indvandreres erindringsprojekter i et historisk perspektiv har haft en høj integrativ effekt. Det er ikke de eksempler, der oftest trækkes frem i kulturarvs- og kano-niseringsdebatten, men ikke desto mindre findes de flere steder. I foråret 2007 bragte den danske fjernsynskanal DR2 en udsendelse om »Kartoffeltyskerne på Alheden«. Omkring 1760 blev tyske familier lokket til Danmark for at opbygge kolonier på heden. De skulle opdyrke heden og samtidig inspirere danske bønder til nye metoder. Efter voldsomme anstrengelser, hvor mange opgav og rejste tilbage, fik tyskerne gang i kartoffeldyrkningen, og omkring to landsbyer, Grønhøj og Haurdal, udvikledes en kolonistilværelse, der over de følgende 200 år stille gled ind i en dansk kontekst. Oprindeligt er 'kartoffeltysker' et øgenavn, som danske bønder gav de fremmede. Det hang ved som øgenavn i mange generationer, men for efterkommere i 7. til 10. generation landet over er det at være kartoffeltysker i dag en hædersbetegnelse. Slægtsforeningen »Kartoffel-

37. Ibid. (interview 14/1 2005).

38. Ibid.

tyskerne på Alheden« har mange medlemmer, egen hjemmeside mv. På kirkegården i Frederiks er rejst en mindesten over de tyske kolonister. På stenen står mange slægtsnavne, der i dag er almindelige i Danmark, f.eks. Betzer, Bitsch, Frank, Hermann, Marquard, Wendel og Winkler. I DR2-udsendelsen fortæller nogle af disse efterkommere deres slægtshistorie.

Pointen er altså, at erindringsarbejdet har en høj integrativ effekt. Det peger på et akut behov for større fokus på indvandrerne kulturalv og en klar og eksplicit bevidsthed om, at kulturalv er et fænomen, der skal bearbejdes i pluralis. De ovenfor omtalte indvandrerhistorier samt mange lignende er ikke alment kendte fortællinger. Årsagen til det 'erindringshul', der kan konstateres, er bl.a., at en stor del af den danske nationale fortælling siden 1864 har handlet om et lille, men flittigt folks især landbrugsmæssige skabelse af landet. I den historie eller *mesterfortælling* passer fremmede bønders indsats og indflydelse ikke ind.

Styrken i det danske nationale projekt, inklusive atlasarbejderne og kulturmiljøregistreringerne har hidtil stort set udelukket indvandrerhistorier. Selve kanoniseringsprojektet er i sig selv steds- og begivenhedsmonumental og ikke gearret til (læs: ønsker ikke) at opfange mobile og flygtige erindringsprojekter, jf. også danske og svenske diskussioner om bevaring af graffitikunst i byens rum.³⁹ Det industrihistoriske landskab omkring Frederiksværks støberier, valseværker mv. – samt Holmegård Glasværker, sukkerindustrien på Lolland, teglværksindustrien omkring Egersund og Flensborg Fjord, kartoffeltyskerne på heden og den indvandrede arbejdskraft alle disse og andre steder – kan lære os noget om den danske kulturhistorie. I modsætning til nutidige, dominerende fortællinger har indvandrende befolkningsgrupper spillet en stor rolle for den samfundsmæssige udvikling, og deres forskellige erindringsarbejder har, skønt ofte overset, bidraget til deres integration i samfundet. I et videre perspektiv kaster dette et kritisk lys på aktuelle neo-nationalistiske forsøg på at fastlægge en essentiel egenkultur.

Summary

Cultural heritage: Integration, landscape, and national identities

In contrast to what today's dominant narratives say, immigrant population groups have played a major role in societal development, and their work of remembering, although

---

39. Se *Bygningskultur Danmarks debatmagasin: Historien fortsætter*, juni 2007, www.bygningskultur.dk.

often overlooked, has contributed to their integration in society. This article emphasizes the character of the concept of cultural heritage as both integrative and exclusive, with the aim of shedding critical light on current neo-nationalist attempts to establish an essentialist culture of their own. A discussion of different immigrant groups' memories is viewed in relation to the tendency of canon-fixing national political projects to render the cultural heritage of minorities invisible. The author argues for conceptualization via, on the one hand, place-bound and, on the other hand, mobile remembering.

Referencer

Litteratur

- Adriansen, Inge, *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 1990
- Buciek, Keld & Hansen, Tina, »Landskabet som samfundsmæssig forestilling«, *Nordisk samhällsgeografisk tidskrift*, nr. 31, 2000, s. 57–78
- Buciek, Keld, Bærenholdt, Jørgen Ole & Juul, Kristine, »Whose Heritage? Immigration and Place Narratives in Denmark«, *Geografiska annaler* 88B (2), 2006, s. 185–197
- Buciek, Keld & Juul, Kristine, »We are here, yet we are not here – The heritage of excluded groups«, *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, red. Brian Graham & Peter Howard, Ashgate, London 2008
- Carlberg, Nicolai & Christensen, Søren Møller, »Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003
- Federspiel, Søren, *Arbejds mænd – i Danmarks ældste industriby. SiD Frederiksværk 1898–1998*, SiD Frederiksværk, Frederiksværk 1998
- Højrup, Thomas, *Dannelsens dialektik – Etnologiske udfordringer til det glemte folk*, Museum Tusulanum, København 2002
- Højrup, Thomas, »Fra erindring til erfaring i Danmarks kulturarv og kulturmiljø«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003
- Larsen, Svend Erik, *Naturen er ligeglad – naturopfattelser i kulturel sammenhæng*, Munksgaard/Rosinante, København 1996
- Larsen, Svend Erik, »Landskab, hjemstavn, historie«, *Hjemstavn – Studier i det regionales betydning i kultur og kunst*, red. Karen Elberg & Jørn Guldborg, Odense Universitetsforlag, Odense 1997

- Mitchell, Don, *Cultural Geography. A Critical Introduction*, Blackwell, London 2000
- Monrad, Kasper, »København–Dresden tur/retur«, *Under samme himmel – Land og by i dansk og tysk kunst 1800–1850*, red. William Gelius & Stig Miss, Thorvaldsens Museum, København 2000
- Schama, Simon, *Landscape and Memory*, Harper, London 1995
- Warring, Anette, »Kollektiv erindring – et brugbart begreb?«, *Erindringens og glemslens politik*, red. Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen & Torben Weinreich, Roskilde Universitetsforlag, Roskilde 1996
- Wohlfahrt, Eske, »Kulturmiljø – landskabelig realitet eller kulturel konstruktion?«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003

Internet

- Bygningskultur Danmarks debatmagasin: Historien fortsætter*, juni 2007, www.bygningskultur.dk
- Kanon for arkitektur, »Dyrehaven, Jægersborg, København, 1846«, www.kum.dk/sw34142.asp
- Villadsen, Jeppe, »Borgerskabets grønne paradys«, www.kulturkanon.kum.dk
- Villadsen, Jeppe, »Den moderne gravplads«, www.kulturkanon.kum.dk

Sekundærlitteratur

- Buciek, Keld, »Stedets og rejsens ambivalens«, *Praksis, rum og mobilitet*, red. Kirsten Simonsen, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2001
- Buciek, Keld & Jensen, H. L., »Kulturpolitik og erindringsarbejde«, *Planlægning i teori og praksis*, red. Anne Jensen m.fl., Roskilde Universitetsforlag, Roskilde 2007
- Fortier, Anne-Marie, *Migrant Belongings. Memory, Space, Identity*, Berg, Oxford 2000
- Graham, Brian m.fl., *A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy*, Arnold, London 2000
- Hall, Stuart, »Whose Heritage? Un-settling 'The Heritage', Re-imagining the Post nation«, *Third Text* 49, vinter 1999–2000
- Hansen, A. M. A., »Hverdagens kulturlandskaber – om kulturmiljøbegrebet og det flertydige kulturlandskab«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003
- Industriens folk i Frederiksværk*, Frederiksværksegnens museum, Frederiksværk 1991
- Jakobsen, Anders, *Gjethuset – en bygning med ildsjæl. Frederiksværk 1956–1996*, Fonden Gjethuset, Frederiksværk 1998
- Koefoed, S., »Mennesket i maskineriet«, *Dagbladet*, 1. juni, 2. sektion, 2005, s. 10

- Larsen, Frits, *SiD i Frederiksværk gennem 80 år, 1898–1978*, SiD, Frederiksværk 1978
- Ley, David, »The Stranger's Lifeworld: The Chinese Diaspora and Immigrant Entrepreneurs in Canada«, *Reanimating Places. A Geography of Rhythms*, red. Tom Mels, Ashgate, Aldershot 2004
- Lowenthal, David, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, Cambridge 1998
- Lynge Sørensen, Gert, *Det begyndte på Kongenshus*, Nyt Nordisk Forlag, København 2003
- Löfgren, Orvar, »'Ditt kulturarv är inte mitt' – etnologiska perspektiv på landskapet som kulturmiljö och minnesmärke«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003
- Nora, Pierre, »Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire«, *Representations*, nr. 26, 1989, s. 7–25
- Paludan-Müller, Carsten, »Kultur: arv og miljø«, *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, red. Nicolai Carlberg & Søren Møller Christensen, Museum Tusulanum, København 2003
- Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra, *Will They Still Be Dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1986
- Senses of Place, Senses of Time*, red. G. J. Ashworth & Brian Graham, Ashgate, Aldershot 2005
- Sibley, David, *Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*, Routledge, London 1995
- Tolia-Kelly, Divya, »Locating processes of identification: studying the precipitates of re-memory through artefacts in the British Asian home«, *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 29, 2004, s. 314–29
- Whelan, Yvonne, »Mapping Meanings in the Cultural Landscape«, *Senses of Place, Senses of Time*, red. G. J. Ashworth & Brian Graham, Ashgate, Aldershot 2005
- Ålund, Aleksandra, *Book, Bread and Monument. Continuity and Change through Ethnic Memory and Beyond*, South Jutland University Press, Esbjerg 1996
- Ålund, Aleksandra, *Vitas Metamorphosis to »Immigrant Women«*, South Jutland University Press, Esbjerg 1996

MELLAN KANON, DIALOG OCH FOTBOLL – KULTURARVETS DEMOKRATISKA POTENTIAL

Håkan Karlsson

I dagsläget blåser nya och föränderliga vindar inom den svenska kulturarvsförvaltningen¹ då verksamheterna – mot bakgrund av rättmätiga politiska krav och politiska styrdokument – nu vitaliseras på ett dramatiskt sätt. Verksamheterna och kulturarvet förväntas inte, såsom tidigare varit fallet, göra tjänst i en snävt nationell identifikationsprocess där bevarandet av ett kanoniserat kulturarv är det centrala.² En konsekvens av det pågående förändringsarbetet har varit projektet *Agenda kulturarv* och dess programförklaring, där ett helt nytt antikvariskt förhållningssätt till kulturarv samt en ny dialogorienterad attityd till det omgivande samhället presenteras. Det handlar i korthet om att kulturarv skall brukas och att medborgarna skall vara delaktiga i denna process på ett sådant sätt att kulturarv bidrar till demokratiska processer och en socialt hållbar utveckling.³ Det förändrade förhållningssättet – i *Agenda kulturarvs* tappning – bidrar bland annat till att lösa två tidigare centrala problem: för det första det förhållandet att medborgarna till stora delar varit utestängda från urvalet och skapandet av sitt kulturarv, då detta varit en verksamhet utförd endast av förvaltningens experter. Med den nya orienteringen skapas i stället en situation där verksamheterna genom samklang och dialog med medborgarna kan harmoniseras med den lagstiftning och de styrdokument

---

1. Med begreppet kulturarvsförvaltning avses här museer, länsstyrelser och ämbetsverk såsom Riksantikvarieämbetet, med andra ord verksamheter som ansvarar för förvaltningen av kulturarv och som finansieras via medborgarnas skatter.

2. Här betraktas kulturarv som en kategori, vilken av olika aktörer kan fyllas med betydelsebärande materiella och immateriella fenomen. Innehållet i kategorin kulturarv förändras därmed i förhållande till sin kontext och är inte en fix och färdig uppsättning fenomen.

3. *Agenda kulturarv. Slutrapport*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2004; *Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2004.

som fastslår medborgarnas centrala roll vid urval och skapande av kulturarv.⁴ För det andra har det tidigare varit svårt att hantera, integrera och prioritera olika former av kulturarv från det närliggande förflutna i förvaltningens verksamheter. Då det ofta är precis detta kulturarv som intresserar många medborgare kan en naturlig integrering av detta ske som en konsekvens av den ökade lyhördheten och dialogen mellan de antikvariska verksamheterna och medborgarna.⁵

Detta är i mina ögon en spännande och mycket lovvärd utveckling, men trots de positiva trenderna är situationen lång ifrån oproblematiserad. Slutsatserna från Agenda kulturarv skall nu implementeras i kulturarvsförvaltningens olika verksamheter och, vad viktigare är, i dessa verksamheters praktik. Här ställs således traditionella värderingar och inarbetade arbetssätt mot nya idéer, förväntningar och krav; av olika skäl är denna omställningsprocess inte enkel. Det kan till exempel konstateras att det finns en uppsjö av materiella och immateriella lämningar från närliggande tid, som är produkter av i första hand folkligt förankrade kulturella processer, aktiviteter och händelser som inte – åtminstone inte fram till nu – intresserat den ansvariga kulturarvsförvaltningens olika delar. För svenskt vidkommande utgörs denna typ av kulturarv bland annat av lämningar från idrottens kulturmiljöer, industrimiljöer, militära aktiviteter, torpbebyggelse och mötesplatser, exempelvis dansbanor.⁶ Även om intresset funnits på sina håll, har det förelegat uppenbara svårigheter för den officiella förvaltningen att på ett generellt plan hantera, kanalisera och prioritera dessa typer av kulturarv – det kan sägas utgöra folkets försummade kulturarv. I stället har detta kulturarv dokumenterats, handhåfts och vårdats av ideella organisationer som idrotts- och hembygdsföreningar.⁷ Med den nya inriktningen torde detta folkligt förankrade kulturarv dock ha större möjligheter att kunna bli en accepterad del av vårt gemensamma minne, men detta är långt

4. I den kommunikativa relation som föreligger tas här utgångspunkt i två kategorier. »Experterna« sorteras under begrepp såsom »kulturarvsförvaltning«, »förvaltning« och »antikvarisk verksamhet«. På andra sidan kommunikationslinjen finner vi »amatörerna«, vilka i texten benämns som »folk« och »medborgare«.

5. Se t.ex. Anders Gustafsson & Håkan Karlsson, *Plats på scen*, Uddevalla 2004; Anders Gustafsson & Håkan Karlsson, *Kulturarv som samhällsdialog*, Stockholm 2004; Håkan Karlsson, »Törnrosas identitetsproblem. En reflektion runt arkeologins och kulturarvsförvaltningens framtida utseende«, *Splittring eller mångfald*, red. Anders Gustafsson & Björn Magnusson Staaf, Stockholm 2006, s. 44–52.

6. För exempel på denna typ av kulturarv, se t.ex. Mats Burström, Anders Gustafsson & Håkan Karlsson, »The Air Torpedo of Bäckebo. Local Incident and World History«, *Current Swedish Archaeology* Vol. 14, 2006, s. 7–24; Mats Burström, *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*, Lund 2007; Fiona Campbell & Jonna Ulin, *BorderLine Archaeology*, Göteborg 2004; Håkan Karlsson, *Försummat kulturarv. Det närliggande förflutna och fotbollens platser*, Lindome 2004; Maria Persson, »Lyckans arkeologi. Utgrävningen av en dansbana«, *Fynd*, Göteborg 2007, s. 20–28; Anna Storm, *Koppardalen. Om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde*, Stockholm 2005; Anita Synnestevedt & Maria Persson, *Mångkulturella möten kring en forntida lämning*, Lindome 2007.

7. Karlsson, *Försummat kulturarv*, s. 94ff.

ifrån självklart. Frågan om vilket kulturarv som skall bevaras och brukas, och vem som tar urvalsbesluten, är av fortsatt stort intresse: denna fråga rör sig i ett spänningsfält som berör både etiska och (makt)politiska dimensioner kopplade till traditionella antikvariska värderingar.

Syftet med denna text är, mot bakgrund av ovanstående resonemang, att kortfattat diskutera frågan om den svenska kulturarvsförvaltningens relation till folkets försummade kulturarv mot bakgrund av de samtida förändringarna inom förvaltningens verksamheter. Vidare är syftet att exemplifiera denna diskussion på ett generellt plan med fotbollens kulturarv och på ett specifikt plan med en fallstudie av den idrotts-historiska miljön Carlsrofältet i Göteborg. Slutligen är syftet även att diskutera folkets försummade kulturarv i relation till en möjlig framtida, demokratisk samhällsroll.

Fotbollens kulturarv och dess förvaltning

I Sverige har fotbollen efterlämnat en rad olika former av immateriellt och materiellt kulturarv under de cirka 110 år som förflutit sedan sporten introducerades. Inom den förstnämnda gruppen handlar det bland annat om berättelser, anekdoter och kognitiva minnen. I den andra gruppen handlar det till exempel om mängder av match- och föreningsprotokoll, utmärkelser, programblad, spelarutrustningar, verksamhetsberättelser, jubileumsböcker, bilder samt inte minst platser där fotboll har utövats. Vad gäller fysiskt kulturarv, i form av både ting och platser, kan det konstateras att dessa minnen tveklöst tillhör det närliggande förflutna. Som framhållits ovan har kulturarvsförvaltningen – med få undantag – tidigare haft svårt att förhålla sig till denna typ av närliggande lämningar, oavsett om de härrör från idrottsaktiviteter eller från någon annan verksamhet.

Detta innebär bland annat att fotbollens kulturarv i form av platser genom åren inte kommit att skyddas och/eller bevaras. Men det innebär också att fotbollens – och andra idrotters – kulturarv, oavsett om detta är immateriellt eller materiellt till sin karaktär, på det generella planet och med få undantag har haft svårt att erhålla något utrymme till exempel på de kulturhistoriskt inriktade museerna. Detta är fallet på alla nivåer – såväl på lokala och regionala som på nationella museer.⁸ Runt om i landet finns dock cirka trettio idrottsmuseer med Riksidrottsmuseet som kronan på verket. Vissa av dessa är inriktade mot specifika sporter medan andra har en mer allmän in-

---

8. Ibid.

riktning.⁹ Tillsammans med de idrottshistoriska föreningarna (i dagsläget cirka sjuttio stycken) och klubbarna själva, sker det primära vårdandet och handhavandet av idrottens – inklusive fotbollens – immateriella och materiella kulturarv vid dessa museer. Detta inbegriper dock inte bevarandet av idrottsplatserna; det faller utanför dessa institutioners möjligheter. Det bör också understrykas att lagstiftningen lägger det formella förvaltningsansvaret för idrottens kulturarv både på idrottens museer, på den gängse kulturarvsförvaltningen, och på oss alla som medborgare.

Det blir här dock en fråga om vilka institutioner som erhåller resurserna; man kan tycka att den generella kulturarvsförvaltningen i kraft av sin större ekonomiska tilldelning har ett större ansvar. Riksidrottsmuseet har legat nedpackat under de senaste tio åren men har nu återetablerats – med invigning i juni 2007 – intill Tekniska museet på Djurgården i Stockholm.¹⁰ Poängen i detta sammanhang är dock att Riksidrottsmuseet via Riksidrottsförbundet primärt bekostas av de olika idrottsförbunden, och att de regionala idrottsmuseerna finansieras på en rad olika sätt (till exempel genom kommunala bidrag och ideella insatser). Här föreligger således en stor skillnad – inte minst i ekonomiska resurser – gentemot övriga kulturhistoriska museer, som erhåller omfattande statligt, regionalt och kommunalt stöd för sina verksamheter. Visst får även idrottsrörelsen statliga medel, men det är trots detta idrottsförbunden, och i vissa fall ideellt arbetande idrottsentusiaster, som får ta det primära ansvaret för att idrottens immateriella och materiella kulturarv bevaras. Detta är märkligt då idrottens kulturarv i rimlighetens namn borde vara en angelägenhet även för den kulturarvsförvaltning, som uppbar det generella förvaltningsansvaret för svenskt kulturarv.

Idrottens platser har framhållits inom ramen för ett »skyltprogram«, arrangerat av Riksidrottsmuseet. Inför Riksidrottsförbundets 100-årsjubileum år 2003 pågick i Riksidrottsförbundets och Riksidrottsmuseets regi projektet *Idrottens miljöer* som bland annat syftade till att förse hundra idrottshistoriska platser runt om i Sverige med informationsskyltar.¹¹ Det ironiska är dock att Riksidrottsförbundet genom Riksidrottsmuseet själva får ta det primära ansvaret för att idrottens materiella kulturarv i form av platser där idrotten utövats blir ihågkommet – detta samtidigt som det existerar en kulturarvsförvaltning som årligen erhåller stora ekonomiska resurser för att handha vårt kollektiva minne och vårt kollektiva kulturarv. I och för sig är det naturligtvis inget fel i att medborgarna och olika sammanslutningar själva vårdar sitt kulturarv. Tvärtom ligger det helt i linje med skrivningarna i både Kulturminneslagen och Kulturproposi-

9. www.rf.se; www.riksidrottsmuseet.se.

10. *Ibid.*

11. www.rf.se/t2.asp?p=13288&x=1&a=71053.

tionen. Men samtidigt är detta en fråga om ekonomiska resurser och hur dessa fördelas till olika typer av kulturarv. Även från Riksantikvarieämbetets sida uppmärksammade man år 2003 idrottens miljöer under *Kulturhusens dag* och man publicerade också en skrift som presenterade ett urval av de platser som Riksidrottsförbundet uppmärksammade.¹² Detta är ett steg i rätt riktning, men på det generella planet kan denna insats dock betraktas som »en droppe i havet«. Då de instanser som tilldelas stora summor för att förvalta kulturarvet hittills inte tagit sitt fulla ansvar för idrottens kulturarv, har idrottsrörelsen själv fått gripa in. Det förtjänar att nämnas att det ofta är de enskilda idrottsklubbarna som fått stå för skyltar och minnesmärken i anslutning till tidiga platser för sportutövande. I vissa fall har dock kommunala bidrag erhållits och i andra har kommunen accepterat nya namn på gator och platser. Man skulle kunna föreställa sig en motsvarande situation, där hela ansvaret för skyltning vid fasta fornlämningar lades på fornminnesföreningar utan statliga anslag. Det är troligen otänkbart för flertalet kulturarvsförvaltare.

Det har alltså inte (innan Agenda kulturarv) funnits någon större plats för idrottens/fotbollens kulturarv inom kulturarvsförvaltningen i konstitueringen av det gemensamma svenska minnet. Frågan är dock om denna situation förändrats annat än på pappret; finns det (fortfarande) ett folkligt kulturarv som handhas, bevaras och brukas utanför de instanser som är satta (och finansierade för) att i samklang med samhället och medborgarna konstruera samhällets kollektiva minne? Låt oss se hur det förhåller sig med detta i en fallstudie som behandlar den idrottshistoriska miljön Carlsrofältet i Göteborg.

Den idrottshistoriska platsen Carlsrofältet

När fotbollen kom till Göteborg i slutet av 1800-talet fanns ett antal platser där sporten kom att utövas. Exercisheden – där Sveriges första fotbollsmatch spelades 1892 – var en av dessa platser. Flera ängar i Gårda och på Stampen var också platser där den nya idrotten bedrevs. Den första riktiga idrottsplatsen blev Örgryte Idrottsällskaps (ÖIS) anläggning Balders Hage, vilken stod färdig 1901.¹³ År 1904 bildades IFK Göteborg på Café Olivedal i hjärtat av Annedal, ett stenkast från Haga, som en av landets många kamratföreningar. Med andra ord bildades klubben i direkt närhet till två av stadens mest arbetartäta områden under det tidiga 1900-talet. I motsats till ÖIS hade IFK

12. Nils-Olof Zethrin, *På edra platser*, Stockholm 2003.

13. Roland Jerneryd, *Hur idrotten kom till stan. Göteborgs idrottshistoria 1800–1950*, Göteborg 1981; Örgryte Idrottsällskap 1887–1937, red. Einar Lilie, Gunnar Berglund & Gösta Rosén, Göteborg 1937.

Göteborg primärt fotbollen på sitt program redan från starten, och den kom att utövas på Carlsrofältet beläget söder om Annedalskyrkan.¹⁴ Detta fält är betydligt mindre bekant som »fotbollsrelik« än Balders Hage, men av en rad skäl gör detta inte platsen mindre betydelsefull. Även om IFK i likhet med de andra tidiga Göteborgslagen spelade många av sina matcher på Heden eller Balders Hage, så var Carlsrofältet en central plan för träning och match. Från början var Carlsrofältet en större öppen yta i anslutning till Slottskogen – en yta som lämpade sig utmärkt för fotbollsspel.

I motsats till Balders Hage – där användningen som idrottsplats upphörde under 1940-talet – har Carlsrofältet använts för fotbollsspel i lägre divisioner och som tränings- och matchplan, inte minst för ungdomslag, fram till år 2002. Den ursprungliga ytan har krympt genom åren och i etapper offrats på bilismens altare. 11-mannaplanen har blivit en 7-mannaplan och vid sidan av vägar och avfarter har diverse byggnader inkräktat på Carlsrofältets ursprungliga storlek.

Under perioden 2002–2004 användes platsen dock som parkeringsplats, vilket var något överraskande för de kringboende som en morgon helt oväntat vaknade av att ett antal lastbilar vräkte av makadam och grus på planen. Detta var även helt oväntat

Figur 1. Carlsrofältet 1930-tal. Foto: Elof Lunds fotosamling, Idrottsmuseet Göteborg.

14. *IFK Göteborg 1904–2004*, red. Ingemar Jönsson & Åke Josephson, Göteborg 2004.

Figur 2. Carlsroffältet år 1949. Foto: Elof Lunds fotosamling, Idrottsmuseet Göteborg.

för IFK Göteborg och dess supporterklubb som passat på att resa en minnessten på platsen. Minnesmärket fungerade som en ensam grindstolpe till parkeringsplatsen och riskerade att ramponeras av de otaliga bilar som varje morgon trängde sig in på parkeringsplatsen.

Parkeringsplatsen kom dock inte att permanentas, vilket delvis var en konsekvens av de kringboendes protester, utan i stället började Parkförvaltningen från och med våren 2005 att använda platsen som förråd. För säkerhets skull planterade man även några träd på den före detta fotbollsplanen för att ingen skulle få för sig att använda platsen till fotbollsspel. Den framtida användningen av platsen är i nuläget osäker.

Oavsett hur Carlsroffältet kommer användas och gestalta sig i framtiden kan konstateras att platsen utgör ett väsentligt kulturarv för den svenska fotbollen. Det finns en direkt förbindelseänk mellan denna plats och dagens svenska fotboll, inte minst till IFK Göteborgs internationella framgångar under 1980-talet, då laget blev UEFA-cupmästare vid två tillfällen (1982 och 1987) – framgångar som lär bli svåra att upprepa för ett svenskt klubbtag i framtiden.¹⁵ Det intressanta med Carlsroffältet är dock att det

---

15. Ibid.

Figur 3. Carlsrofältet som parkeringsplats år 2002. Foto: förf.

är en idrottshistorisk plats som fram till 2002 användes och brukades för sitt ursprungliga syfte. Redan av det skälet är en fortsatt användning som fotbollsplan angelägen och betydligt mer befogad än den nuvarande användningen som förrådsutrymme. Här blir det dessvärre tydligt att kulturarvsförvaltningens praxis fortfarande avslöjar en ignorant inställning till folkliga – däribland fotbollens – kulturarv. Även de nya resonemangen om brukande i stället för bevarande motverkas i detta fall. De nya vindarna har uppenbarligen ännu inte nått in i de ansvarigas korridorer i Göteborg, där en äldre och traditionell syn på vad som skall betraktas som kulturarv och därmed värt att bevara som en del av vårt kollektiva minne tycks dominera.

Vad gäller minnesstenen bör noteras att denna bekostats och rests av IFK Göteborg och att det – som tidigare påpekats – tydligen är en angelägenhet för idrottens organisationer att själva bevaka och märka ut idrottens kulturarv. Detta är inte något som de ansvariga myndigheterna tycks bekymra sig över. Det kan naturligtvis invändas att minnesstenar nästan alltid är privata, även de som hyllar kungar och krig. Det skall

Figur 4. Carlsrofältet som förråd år 2007. Foto: förf.

också noteras att förutom som förrådsplats har Carlsrofältet vid återkommande tillfällen använts av IFK Göteborgs supporterklubb, exempelvis då något jubileum skall firas. Senast samlades man på platsen under hösten 2003 för att inleda firandet av supporterklubbens 30-årsjubileum och platsen uppmärksammades också i samband med IFK Göteborgs 100-årsjubileum, som ägde rum hösten 2004.

Annars påminner platsen idag om en isolerad ö mitt bland trafikviadukter, avfarter, motortrafikleder, cykelbanor och trafikljus. När man står i avgasoset och trafikbullret vid Carlsrofältet kan man roa sig med en tankelek: vad skulle hända om man en mörk morgon lät vräka femtio ton makadam och grus över Svarta jorden i Birka? Nåväl, kanske någon invänder, är allt frid och fröjd om Carlsrofältet och andra liknande platser skyddas genom lagstiftning? Svaret är nej. Det handlar inte om att skapa fler »fossiler« i landskapet, utan om att skapa förutsättningar för ett levande och mångtydigt kulturarv

som är integrerat i det samtida samhället, och som omfattar hela samhällets minne. Den nuvarande lagstiftningen har hittills primärt tolkats utifrån bevarandeintentionen och inte utifrån bruksintentionen, men mot bakgrund av den nya bruksorienteringen kan man ifrågasätta värdet av en fotbollsplan man inte kan spela fotboll på. Carlsrofältet är en plats som – med lite visioner från de ansvariga kulturarvsförvaltarna – skulle kunna brukas av medborgarna som ett levande kulturarv, nämligen som fotbollsplan.

Ett vindfång bestående av klass, makt och tradition

Carlsrofältet och kulturarvsförvaltningens tidigare och nuvarande hantering av denna idrottshistoriska plats är ett påtagligt belegg för att nya riktlinjer inom förvaltningen på sina håll har svårt att få genomslag. Fortfarande försummas denna plats, trots att den med små insatser skulle kunna bli levande och brukas aktivt i samspel med fotbollsclubbarna. Skälen till förvaltningens svårighet att hantera denna typ av kulturarv är naturligtvis flera, men bland orsakerna kan nämnas närhet i tid och att det rör processer, aktiviteter och händelser med ursprung i arbetarmiljö, vilka uppenbarligen inte av ansvariga kulturförvaltare betraktas som relevanta för den svenska nationens gemensamma minne. Inom delar av förvaltningen dominerar också fortfarande ett synsätt där innehållet i kategorin kulturarv är förhållandevis oproblematiskt. Kulturarv tycks uppfattas som en viss uppsättning kanoniserade ting och fenomen, förhållandevis fix och färdig till sin karaktär – ett »kanonpaket« som utan större problem går att identifiera och definiera mot bakgrund av den föreliggande lagstiftningen, och mot bakgrund av äldre traditioner. Här betraktas kulturarv således som en uppsättning monument och ting från det (avlägset) förflutna, som måste skyddas och bevaras till eftervärlden. Det ironiska i detta förhållningssätt är dock att det som betraktas som kulturarv av somliga i nutida förvaltning, samtidigt är framförhandlat av tidigare generationer kulturarvsförvaltare – förvaltare som i sin samtid (primärt under 1800-talet), mot bakgrund av specifika samhälleliga och politiska förhållanden, bestämde vad som skulle betraktas som samhällets kulturarv. Då dessa pionjärer i sin tur premierade lämningar efter det avlägset förflutna, är det inte så konstigt att den samtida kulturarvsförvaltningen har vissa problem. Det skall dock understrykas att endast få medarbetare inom förvaltningen i dag torde vara omedvetna om den konstruktivistiska kulturarvsdiskussionen, där kulturarv (åtminstone delvis) uppfattas som en samtidskonstruktion. Ändå vilar traditionell praxis tungt över verksamheten.

Det är knappast förvånande att dagens svenska kulturarvsförvaltning – med en-

staka undantag – har avsevärda svårigheter att hantera det kulturarv en samtida kulturprocess utgör. Utpekandet av vissa materiella och immateriella värden som kulturarv innebär också ett tillrättaläggande; man tillskriver fenomenen särskild mening. Det är ofrånkomligt att det uppstår problem, både när det gäller själva urvalet och i den praktiska hanteringen av det utvalda. Då man samtidigt har förvaltningens syn på kulturarv att släpa på, är frågan om resurserna och kraften räcker till att låta de senaste årens konstruktivistiskt orienterade omdefinieringar av kulturarv omsättas i praktik.

Min avsikt är inte att argumentera för att förhistoriska lämningar är ointressanta. Det handlar i stället om att tillåta en breddning av kulturarvskategorin och av förvaltningens horisont för att inrymma även fenomen som kan vara närliggande i tid. Det handlar således om att lämna synen på kulturarvet som ett fixt och färdigt »kanonpaket« och i stället betrakta det som en ständigt pågående kulturprocess.¹⁶ Vidare kan framhållas att det förhållandet att många personer verksamma inom kulturarvsförvaltningen har en social bakgrund i medel- och överklassen inte bara begränsar diskussionerna utan med all sannolikhet även förmågan att hantera de intresserade medborgarnas intresse, exempelvis fotbollens kulturarv. Hur skall en grupp människor ointresserade av fotboll kunna betrakta fotbollens lämningar som relevanta för samhällets kollektiva minne? Man kan naturligtvis ha delade åsikter om idrottens och fotbollens kulturella status, men det går inte att komma runt det förhållandet att fotbollen och dess fysiska lämningar är en del av vårt kulturella arv vare sig vi vill eller ej. Diskussionen om huruvida ett besök på Operan eller Ullevi är mest kulturellt kan göras oändlig – det torde vara en smaksak.

Vad gäller fotbollens kulturarv föreligger således fortfarande (åtminstone i det aktuella exemplet) en motsättning mellan kulturarvsförvaltningen och medborgarna med avseende på vilka (fysiska) fenomen som skall betraktas som en del av det gemensamma kollektiva minnet. Diskussionen om fotbollens försummade kulturarv tangerar därmed viktiga frågor rörande relationen mellan de kulturarvsförvaltande verksamheterna, deras uppdrag och medborgarnas intressen. Det handlar här om en situation där vi i kraft av vår utbildning och vårt kulturella kapital många gånger tenderar att bestämma vilken typ av kulturarv som är viktig för människor – samtidigt som vi i vissa fall helt försummar de lämningar som betraktas som väsentliga av människor utanför

---

16. Se t.ex. Jonas Grundberg, *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag. En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*, Göteborg 2000; Jonas Grundberg, *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning. Utveckling eller konflikt?*, Göteborg 2004; Richard Pettersson, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder*, Umeå 2004; Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004.

vårt fält.¹⁷ Det finns således en överhängande risk att vi formar och tillrättalägger människors minnen efter vårt godtycke, och i detta finns tveklöst en maktsituation med en klart odemokratisk och oetisk slagsida.

I riktning mot kulturarvets demokratiska potential

De impulser och signaler – både av internt vetenskaplig och teoretisk karaktär och av politisk, demokratisk natur – som under de senaste åren fått kulturarvsförvaltningen och dess verksamheter att vakna till liv är glädjande. Detta uppvaknande innebär bland annat en insikt om att varken den (mjuk)nationalistiska orientering, som utgjorde förvaltningens existensberättigande fram till 1940-talet, eller tron på den absoluta vetenskapen, som tog dess plats under perioden 1950–1990, är gångbara på 2000-talet; det gäller att hitta en ny plattform. Att denna plattform har ett utseende där kulturarvsförvaltning och kulturarv inlemmas i ett samhälle orienterat i riktning mot demokrati, öppenhet och mångkultur – och att detta bidrar till ett demokratiskt och kritiskt samhällsprojekt – ser jag personligen bara som positivt. Nyorienteringen är dock inte oproblematiserad och den nya agendan stiger inte självklart som en fågel Fenix ur askan av de äldre föregångarna. Det är fullt förståeligt att kulturarvsförvaltningen för närvarande har omfattande identitetsproblem som en konsekvens av de nya krav som nu ställs på verksamheterna. Medborgarna skall inte längre betraktas som passiva mottagare av kulturarvsförvaltningens monologer, utan som aktiva deltagare i en öppen och demokratisk dialog om sitt kulturarvs utseende, beskaffenhet och brukande. Förändringarna innebär dock inte bara en strategisk och strukturell förändring av verksamheternas identitet, innehåll och socio-politiska samtidsroll, utan handlar kanske lika mycket om en förändrad yrkesidentitet och en ny attityd till de uppgifter förvaltningen har att fylla i samtiden. Detta handlar inte om att kulturarvet och kulturarvsförvaltningen plötsligt blivit politisk, utan snarast om att verksamheterna på ett mer utpräglat sätt förhåller sig till att de utgör en del av en samtida kulturell och politisk värld. Dess politiska dimensioner och funktioner aktiveras medvetet och utgör en vital och reflexiv del av en öppen, demokratiskt och mångkulturellt orienterad politik.

För den som menar att vetenskap kan särskiljas från politik och samhälle, och att förståelsen av dåtiden inte påverkas av nutid – för den kan det öppna erkännandet av kulturarvsförvaltningens politiska aspekter säkert framstå som förkastligt. Det är dock

---

17. För svensk diskussion, se t.ex. Mats Burström, »Disciplinating the Past. The Antiquarian Striving for Interpretative Supremacy«, *Current Swedish Archaeology* Vol. 5, 1997. s. 41–47; Håkan Karlsson & Björn Nilsson, *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking*, Lindome 2001.

troligtvis inte primärt kulturarvets och kulturarvsförvaltningens så kallade politisering som styr kritikerna av den samtida förändringen. Det handlar med all sannolikhet i första hand om innehållet i förändringarna, och då kanske primärt det förhållandet att de tenderar att leda till en förändrad yrkesidentitet, som inte längre legitimerar allsmäktiga experter. Vi måste i linje med den nya orienteringen samtala med de människor som betalar vårt arbete och vi måste lyssna på deras synpunkter. Det håller alltså inte längre med enkelriktade monologer utan här krävs dialog, en ny attityd till verksamheternas samtida samhällseliga roll och till medborgarnas medverkan i vårt arbete. Självklart leder detta till en identitetsproblematik för personer som sett sitt utbildningskapital som en kungsväg till tolkningsföreträde och makt. Experter kommer de förvisso alltid att förbli, men kanske inte längre allenarådande experter utan i stället mer av öppna och entusiasmerande handledare. Visst, demokrati är kanske jobbigt, men vad är alternativet?

Det är hög tid att ta den nya orienteringen på allvar och i praktisk handling sträva efter dialog med medborgarna rörande vilket kulturarv som är av vikt – till exempel vad gäller idrottens och fotbollens kulturarv – och hur detta kan brukas och bli till en levande del av ett demokratiskt samhälle. Det är hög tid att på detta sätt låta medborgarna vara aktiva medskapare och brukare av sin historia och sitt kulturarv. Att denna demokratiska process redan inletts inom kulturarvsförvaltningen får inte bli ett skäl att slå av på takten. Här återstår, som framgått av exemplet fotbollens kulturarv och Carlsro-fältet, ett väldigt arbetsområde när det gäller att omsätta teoretiska diskussioner och resonemang i en praktik där kulturarvets demokratiska potential utnyttjas.

Summary

Between canon, dialogue and football: The democratic potential of the cultural heritage

At the moment the Swedish heritage management and its activities are changing in a direction where these are no longer expected to do their duty within a framework of a limited and restricted process of national identification in which the protection of a specific cultural heritage is central. Rather, the heritage management's societal role seems to be significantly widened at the same time as the democratic potential of the cultural heritage is put into practice within the framework of an increased use of, and a more serious public dialogue concerning, the cultural heritage. In this context questions concerning which cultural heritage shall be preserved and used, and who makes

these decisions, are still very interesting. There is a tension here between traditional antiquarian values concerning the cultural heritage and values held by various interest groups in society. In this article these themes are discussed against the background of the question of the public's neglected heritage – exemplified by the heritage of football and the place Carlsrofältet in Gothenburg – and its possible future democratic role in society.

Referenser

Litteratur

- Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004
- Burström, Mats, »Disciplinating the Past. The Antiquarian Striving for Interpretative Supremacy«, *Current Swedish Archaeology* Vol. 5, 1997, s. 41–47
- Burström, Mats, *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*, Studentlitteratur, Lund 2007
- Burström, Mats, Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan, »The Air Torpedo of Bäckebo. Local Incident and World History«, *Current Swedish Archaeology* Vol. 14, 2006, s. 7–24
- Campbell, Fiona & Ulin, Jonna, *BorderLine Archaeology*, Gotarc Series B, Gothenburg Archaeological Theses, No. 29, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg 2004
- Grundberg, Jonas, *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag. En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*, Gotarc Series C, Arkeologiska skrifter No. 33, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg 2000
- Grundberg, Jonas, *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning. Utveckling eller konflikt*, Gotarc Series B, Gothenburg Archaeological Theses, No. 28, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg 2004
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan, *Plats på scen. Kringbeskrivning och förmedling av Bohusläns fasta fornlämningar genom tiderna*, Bohusläns museum, Uddevalla 2004
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan, *Kulturarv som samhällsdialog*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2004
- IFK Göteborg 1904–2004, red. Ingemar Jönsson & Åke Josephson, IFK Göteborg, Göteborg 2004
- Jerneryd, Roland, *Hur idrotten kom till stan. Göteborgs idrottshistoria 1800–1950*, Göteborgs Hembygdsförbund, Göteborg 1981
- Karlsson, Håkan, *Försummat kulturarv. Det närliggande förflutna och fotbollens platser*, Bricoleur Press, Lindome 2004
- Karlsson, Håkan, »Törnrosas identitetsproblem. En reflektion runt arkeologins och kulturarvs-

Mellan kanon, dialog och fotboll – kulturarvets demokratiska potential

- förvaltningens framtida utseende», *Splittring eller mångfald*, red. Anders Gustafsson & Björn Magnusson Staaf, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2006, s. 44–52, se www.raa.se/publicerat/rapp2006_1.pdf
- Karlsson, Håkan & Nilsson, Björn, *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking*, Bricoleur Press, Lindome 2001
- Persson, Maria »Lyckans arkeologi. Utgrävningen av en dansbana«, *Fynd 2006. Arkeologi som mötesplats*, 2007, s. 20–28
- Pettersson, Richard, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder. En idéhistorisk bakgrund och analys*, Skrifter från forskningsprojektet »Landskapet som arena« No. 7, Umeå 2004
- Riksantikvarieämbetet, *Agenda kulturarv. Slutrapport*, Stockholm 2004
- Riksantikvarieämbetet, *Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring*, Stockholm 2004
- Storm, Anna, *Koppardalen. Om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde*, KTH, Stockholm 2005
- Synnestvedt, Anita & Persson, Maria, *Mångkulturella möten kring en forntida lämning*, Bricoleur Press, Lindome 2007
- Zethrin, Nils-Olof, *På edra platser*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2003
- Örgryte Idrottsällskap 1887–1937, red. Einar Lilie, Gunnar Berglund & Gösta Rosén, ÖIS, Göteborg 1937

Internet

www.rf.se

www.riksidrottsmuseet.se

www.rf.se/t2.asp?p=13288&x=1&a=71053

HISTORIEMEDVETANDE OCH BEVARANDE – ETT KULTURARV I SKILLINGARYD

Carl-Johan Svensson

I vardagliga samtal omger vi oss ständigt med referenser såväl till det förflutna som till den förväntade framtiden. Referenserna är så vanligt förekommande att vi förmodligen inte tänker på dem om vi inte, som en del av oss, ägnar oss åt denna typ av frågor i vårt arbete. Samverkande bilder av dåtid, nutid och framtid är ett utslag av ett *historiemedvetande*. Ett sådant kan vara mer eller mindre utvecklat, underbyggt och fullständigt, men finns hos de flesta människor i någon form. Med andra ord är det svårt att tala om att människor skulle vara »historielösa« – det handlar i så fall om grader av historielöshet.¹

Skillingaryd – ett småländskt samhälle några mil söder om Jönköping med cirka 4 000 invånare – fungerar i denna artikel som exempel i en diskussion om hur historiemedvetandet får konsekvenser för vårt sätt att resonera. I de centrala delarna av samhället ligger en idag mer eller mindre övergiven exercished – i folkmun kallad Slätten (som är det begrepp jag framgent använder för området). Bevarandet av den är omtvistat. Tre personer har intervjuats om sina åsikter i bevarandefrågan och artikeln kopplar dessa åsikter till de historiemedvetanden informanterna ger uttryck för. Därigenom blir det möjligt att sprida nytt ljus över hur argumentationen kring kulturarv, såsom Slätten, kan se ut. Det centrala i artikeln är alltså berättelsekonstruktionerna, snarare än Slätten och Skillingaryd i sig.

---

1. För liknande resonemang, se t.ex. Bernard Eric Jensen, *Historie – livsverden og fag*, København 2003, s. 87f eller Klas-Göran Karlsson, »Historiedidaktik: begrepp, teori och analys«, *Historien är nu! En introduktion till historiedidaktiken*, red. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander, Lund 2004, s. 44f.

Historiemedvetandet och dess uttrycksformer

Historikern Reinhart Koselleck har beskrivit historiemedvetandet som den upplevda/påstådda relationen och samspelet mellan nuet, erfarenhetsrummet (det förflutna) och förväntningshorisonten (framtiden).² Den tyske historikern Jörn Rüsen menar att historiemedvetandet är nära kopplat till en »narrativ kompetens« som han formulerar som »förmågan att formulera de historier som behövs för att ge ens liv en meningsfull temporal riktning i tidens förändringar«.³ Utsagor om historien följer en narrativ logik och bildar sammanhängande berättelser om dåtid, nutid och framtid, vilka kan se ut på en rad olika vis. De skrivs dessutom ständigt om i takt med att nuet förändras.

I en artikel om människors livshistorier och historiemedvetanden refererar Brian Roberts en studie av hur människor i de walesiska gruvsamhällena Blania och Nantyglo ser på de nedlagda gruvornas betydelse för orten. Han konstaterar att i princip alla som intervjuades hade ett förhållningssätt till den nedlagda gruvindustrin och att människor i allmänhet har en relativt komplex uppfattning om de tre tidsdimensionerna. Även om det fanns »officiella bilder av gruvans betydelse« i Blania och Nantyglo, bland annat i kommunens offentliga material, skilde sig människors uppfattning om saken avsevärt sinsemellan.⁴ Vissa människor såg gruvans nedläggning som 1) ett tvärt slut för en lycklig period och att det fanns all anledning till oro inför framtiden. Andra betraktade 2) gruvnedläggningen som ett naturligt steg i utvecklingen och såg mycket mer positivt på framtiden – det fanns en kontinuitet. En tredje grupp 3) satte in gruvnedläggelsen i en berättelse som (över-)accentuerade ortens särdrag i historien.⁵

Historikern Peter Aronsson resonerar på liknande vis kring olika sätt att se på de tre tidsdimensionerna. Han delar in berättelser i *historiekulturens grundtroper* – berättelsen bildar ett grundtema av en viss karaktär, även om enstaka motsägelsefulla detaljer kan förekomma. Grundtemat är viktigt för att berättelsen ska bli meningsfull och begriplig.⁶ Historiekulturens grundtroper kan ses som förslag till idealtyper för hur historiemedvetandet framträder i berättelsekonstruktioner:

- »Intet nytt sker under solen.« Det förflutna ses som relevant för nuet och föränd-

---

2. Jensen, s. 59.

3. Jörn Rüsen, »Functions of Historical Narration. Proposals for a Strategy of Legitimizing History in School«, *Historiedidaktik i Norden 3*, red. Magne Angvik, Matti J. Castrén, Christer Karlegård m.fl., Malmö 1988, s. 28.

4. Brian Roberts, »Biography, Time and Local History-making«, *Rethinking History* 2004:8, s. 93f.

5. Roberts, s. 94f.

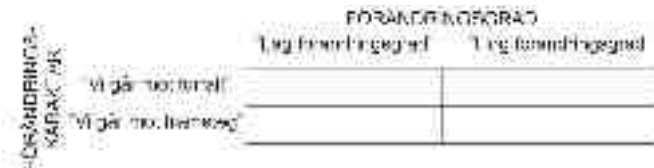
6. Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004, s. 78.

ringarna betraktas som begränsade över tid – historien har en *låg förändringsgrad*.⁷ Synsättet ligger nära den kontinuitet Brian Roberts noterade att många framhävde i berättelserna om gruvorna.⁸

- »Historien upprepar sig inte – förr är något helt annat än nu.« Stark åtskillnad görs mellan vår egen tid och det förflutna – historien anses ha en *hög förändringsgrad*.⁹ De som i Roberts artikel beskrev gruvans nedläggning som ett kraftigt brott i den historiska utvecklingen ligger nära en sådan uppfattning.¹⁰
- »Guldålder.« Saker och ting anses ha varit bättre förr (en försvunnen guldålder) och konsekvensen blir att *vi går mot förfall*. Aronsson exemplifierar med berättelser om det lugnare livet förr, när man var försiktigare med resurser och hade mer respekt för äldre. I detta synsätt ligger ofta åsikten att vi borde lära av det förflutna och att det åtminstone finns en möjlighet att ge de förfallna värdena en renässans framöver.¹¹
- »Framsteget – från mörker stiga vi mot ljuset.« Synsättet är här att utvecklingen går framåt, uppåt – *vi går mot framsteg*. Beskrivningar av Fattigsveriges utveckling mot rikedom och ökad jämställdhet kan ses som exempel på detta.¹²

Peter Aronsson ställer upp de fyra historiekulturella grundtroperna som skilda grundteman. Jag menar dock att det finns kopplingar mellan dem. I de två första tas siktet på graden av förändring (låg/hög förändringsgrad), i de två senare handlar det om förändringens kvalitativa karaktär (vi går mot förfall/framsteg). Uppställt i ett fyrfältsdiagram (fig. 1) bildas ett schema där olika berättelser kring en historisk företeelse, plats eller person kan placeras in.

Figur 1. Historiekulturella grundtropers i kombination.

7. Aronsson, *Historiebruk*, s. 79.

8. Roberts, s. 94.

9. Aronsson, *Historiebruk*, s. 80.

10. Roberts, s. 94.

11. Aronsson, *Historiebruk*, s. 81.

12. Aronsson, *Historiebruk*, s. 81f.

Sambandet mellan synen på bevarande av en historisk företeelse/plats och synen på förändringens grad och karaktär står i fokus här. Peter Aronsson talar om att en åsikt att något bör bevaras ofta hänger samman med uppfattningen om en *hög förändringsgrad*.¹³ Som exempel på detta kan hembygdsrörelsen och vurmen för det decimerade bondesamhället vid förra sekelskiftet nämnas. På motsvarande sätt kan det tänkas att de som menar att *vi går mot förfall* är mer bevarandebenägna (»rädda det som räddas kan«) än de som menar att *vi går mot ljuset* och därmed inte har en lika pessimistisk bild av förändringarna.

Syftet med denna miniundersökning är med andra ord ett sätt att pröva om ovanstående antaganden om kopplingar mellan historiekulturella grundtroper och hållningen i bevarandefrågor kring kulturarv är rimliga. Exemplet är Slätten, men i vissa fall har även andra delar av Skillingaryd inkluderats för att tydliggöra informanternas berättelsertroper. Förhoppningen är att modellen ska kunna användas på liknande företeelser och därmed bidra till förståelse för olika synsätt på bevarandefrågor och mot vilken bakgrund de formas.

Skillingaryds och Slättens historia

Ändelsen -ryd i ortnamnet Skillingaryd röjer ett medeltida ursprung och går att spåra i skrift till 1400-talet. Sedan 1600-talets första hälft har orten använts som militär samlingsplats. Skillingaryd är annars ett typiskt stationssamhälle, som fick sitt uppsving efter att järnvägen drogs genom byn 1880. 1850 bestod Skillingaryd av sex gårdar och hade därmed ett begränsat antal invånare. 1920 bodde 1350 personer i samhället.¹⁴ Forskning kring stationssamhällen anger ofta järnvägen som en *delfaktor* i lokaliseringen av tätorter. Industrialisering, näringslivslagstiftning, födelseöverskott, jordbruksutveckling och trafikmedlens utveckling framhålls ofta som samverkande krafter bakom förändringarna.¹⁵ Detta gäller även för Skillingaryd då orten expanderade befolkningsmässigt redan från 1850-talet. Flera decennier före järnvägens anläggning fanns en framväxande affärsverksamhet.¹⁶

Slätten är ett fält som breder ut sig över ett par hektar stort område. Det användes flitigt förr, men idag har området i princip inte längre några militära funktioner.

---

13. Aronsson, *Historiebruk*, s. 80.

14. Carl-Johan Svensson, »Från by till municipalsamhälle. Skillingaryds befolkningsökning mellan 1850 och 1920« [opublicerad C-uppsats i historia], Jönköping 2001, s. 25.

15. Peter Aronsson, »Perspektiv på stationssamhällen i nordisk forskning«, *Stationssamhällen. Nordiska perspektiv på landsbygdens modernisering*, red. Peter Aronsson & Lennart Johansson, Malmö 1999, s. 34.

16. Svensson, s. 34, 45.

Idag skapar Slätten mest en stillsam inramning till de militära byggnader som står kvar längre österut på området.

Det är lätt att fastna vid militären och järnvägen när Skillingaryds historia ska berättas. Militär- och järnvägshistorien inbjuder till narrativa konstruktioner och det är föga förvånande att mycket av den lokalhistoria som skrivits kring Skillingaryd centreras kring militära och järnvägsrelaterade spörsmål. Begreppet kanon ligger inte långt borta.

Slättens centrala placering gör den till ett ständigt närvarande kulturarv. Den ligger cirka 100 meter från Skillingaryds torg och är givetvis attraktiv mark – om inte annat av den anledningen. Uppförande av byggnader av allehanda slag har föreslagits och även genomförts i omgångar. Debatten fick nytt liv då en gammal magasinsbyggnad vid Skillingaryds station brann ner vintern 2004–2005. Magasinet skulle återuppföras, men inte på sin ursprungliga plats, utan i stället på en tidigare orörd del av Slätten. Beslutet att återuppbygga magasinet, tänkt att inrymma bland annat en turistbyrå, omgärdades av diskussioner både i press och på gatan. En protestlista med runt 600 namnunderskrifter mot bebyggandet av Slätten lämnades exempelvis in. Kommunen gav trots dessa protester bygglov. Det är mot denna bakgrund tre intervjuer har gjorts med personer vars åsikter i frågan om Slättens bevarande är vitt skilda.

Intervjupersonernas huvudsakliga ståndpunkt i bevarandefrågan var känd av mig när jag kontaktade dem. Däremot var jag inte bekant med deras argumentation kring ståndpunkten, och det är framför allt den som står i centrum här. Genom att ställa frågor om Slättens dåtid, nutid och framtid har legitimeringen av respektive bevarandeståndpunkt undersökts. De intervjuade har formulerat sammanhängande berättelser där de tre tidsdimensionerna samverkar och bildar historiemedvetandemönster i form av historiekulturella grundtroper. Dessa relateras till den presenterade modellen över de historiekulturella grundtroperna (*fig. 1*).

Enar Skillius

Sommaren 2005 fyllde Enar Skillius 95 år. Han berättar att han mår bättre än på länge och att han skriver på en ny bok om ryttarsoldater i Smålandsbygden. Enar Skillius bodde i Skillingaryd under sin barndom, men flyttade från samhället på 1920-talet. Femtio år senare återvände han till orten. Enar Skillius företräder ett tydligt bevarandeperspektiv i Slättenfrågan.¹⁷

---

17. Intervju med Enar Skillius, Skillingaryd 2005-05-05.

Slätten breder ut sig över ett par hektar stort område i centrala Skillingaryd. Området har använts som exercisfält sedan 1600-talet, men idag brukas det sparsamt. Foto: förf.

Enar Skillius kritiska syn på byggplanerna på Slätten backas upp av flera argument. Bland annat berättar han att lägret är det bäst bevarade från indelningsverkets tid och att det dessutom har varit i bruk hela tiden. Hans förtroende för dem som beslutat om byggandet av nytt magasin är lågt. Han ser bristande historiekunskaper som en viktig bakomliggande förklaring till beslutet:

Historiekunskapen i nutiden är ju minimal – regeringen har bestämt att det inte finns någon historia före socialdemokratins. [...] Men det är ju historielösa personer som sitter i våra nämnder och i fullmäktige och som inte har den minsta känsla. Slätten är ju i alla fall en av grundstenarna i Skillingaryds utveckling!

Enar Skillius har varit engagerad i Slättenfrågan under lång tid. Men när vi pratar om dagens Skillingaryd och debatten idag säger han sig ha begränsad kunskap.

En av de starkaste kritikerna till uppförande av nya byggnader på Slätten är Enar Skillius, som helst ser att området återställs till ursprungligt skick. Foto: förf.

För närvarande känner jag mig inte hemma i Skillingaryd. [...] Jag kan ju inte Skillingaryd av idag, för jag känner ju inga människor – jag har bara det allmänna intrycket av det.

Han berättar om olika affärer och byggnader som fanns förr, men som är nedlagda och ersatta av nya idag, vilket har förändrat samhällets karaktär. Han berättar om nuet mest som negationer till det förflutna – Skillingaryd är inte som det var förr.

Om hans explicita utsagor om nuet är relativt begränsade, är de desto fylligare när det gäller det förflutna. Slätten vilar enligt honom på en lång tradition och dess historia börjar långt före militärens intresse för området. Han menar att det bara kan bli spekulationer kring uppkomsten, men han tror att timret som växte på de magra jordarna användes till olika byggnader. Får och getter betade och när stubbarna efterhand ruttade blev det en glänta i skogen – en slätt.

Slättens militära funktion har enligt Skillius sin upprinnelse i en vandring längs Skånska landsvägen. Landshövding Erik Dahlbergh lär ha gått på landsvägen, som

hade byggts av militära skäl. Gästgivaregårdar, där man kunde slå upp tält och få mat, låg »i ett band utmed vägarna« på dagsmarschavstånd. En låg i Byarum (norr om Skillingaryd) och en i Klevshult (söder om Skillingaryd), men Dahlbergh var inte nöjd med Klevshult. I stället började en gästgivaregård byggas i Skillingaryd 1689, men den stod färdig först tio år senare. Slätten var också övningsplats för Jönköpings kompani – kavalleriet med sina ryttare. Slättens plats i Skillingaryds historia menar Skillius är central.

Man kan gott säga att Slätten och gästgiveriet var de första fröna till tätorten. Gästgiveriet och den militära närvaron [...] [gjorde] Skillingaryd till en unik bondeby. [...] När väckelserörelserna kom i mitten av 1800-talet och framåt så ändrade sig byggementaliteten ganska kraftigt och den ena efter den andra la av sina rättigheter att sälja brännvin.

[...]

Här fanns ju också väg neråt Västbo, mot Västra härad och väg norr och söderut – Skånska landsvägen. Så här var ju trafikknutpunkt kan man säga. Då på den tiden [mitten av 1800-talet] var Skillingaryd faktiskt en motsvarighet – Värnamo var centralorten, men här i norr var det Skillingaryd som var centralorten för här bodde länsmannen.

Enar Skillius understryker dels Skillingaryds betydelse då han beskriver det som en »unik bondeby«, »centralort« och »trafikknutpunkt«, dels en relativt snabb och kraftig förändring av »byggementaliteten« när väckelserörelserna kom.

Den första affären etablerades i mitten av 1850-talet, berättar Skillius, och Skillingaryd fick en poststation omkring 1860. Nöjt konstaterar han att Vaggeryd – Skillingaryds systerort/trätobroder – inte fick någon sådan station förrän långt in på 1880-talet och då med begränsningar i vad de fick prestera.

Han antyder att vissa äldre traditioner lever kvar, men vid flera tillfällen under intervjun understryker han snarast motsatsen – att mycket har förändrats i samhället: »Jag märker ju skillnaderna mellan förr och nu – de är ju oerhört stora.« Han fortsätter att lägga ut texten om förändringarnas karaktär och säger sig bara minnas 1920-talet, för 1929 gav han sig iväg för att studera. Skillingaryd var då ett litet samhälle på omkring 1 100 personer.

På den tiden kände man ju alla människor i Skillingaryd, praktiskt taget. Åtminstone visste man vad de hette och vilka de var. Idag så är ju Skillingaryd så pass stort så att alla inte känner alla.

[...]

Sen är det ju den yttre skillnaden. Redan när Skillingaryd blev köping [1950] sa överlärare Comstedt att Skillingaryd, i motsats till Vaggeryd, hade ett mera stadsliknande utseende. [skratt] Och det förtretade ju Vaggerydsborna fruktansvärt! [...] Sen var ju tidsandan helt annorlunda. På den tiden så styrdes samhället i realiteten av Missionsförsamlingen [...] så det gick ofta efter deras pipa. Det medförde ju ganska mycket smussel bland dem som inte var med där. Till exempel de som beställde hem sprit ifrån Jönköping – det gick ju via järnvägen. Man fick skicka med motboken och pengar och skriva en beställning, och den kom sen till järnvägsstationen. Jag vet det berättades om en stationsinspektor [...] som var en riktig skojare. Det hände ibland att någon av de frälsta skickade efter lite vin [...] och då kunde det hända att han skrek ut i väntsalen till den där att: »Hörrdu! Här är ett paket från systemet!« Skandaliserade honom på det viset. [skratt] Nu är det helt otänkbart i dagens Skillingaryd att föreställa sig vad just det här problemet skulle innebära. [...] Nu har vi ju eget Systembolag också!

Här framgår tydligt att Enar Skillius menar att mycket har förändrats i både stort och smått – från stadsarkitektur till mentalitet och social gemenskap. Den historiekulturella grundtropen om *hög förändringsgrad* ligger nära till hands. Enar Skillius talar även om förändringarnas kvalitativa karaktär, som är dubbel i hans ögon.

Bebyggelsen har ökat avsevärt och invånarantalet har stigit – det är tredubbelt mot vad det var när jag var ung. Levnadsstandarden har ju ökat naturligtvis. [...] Men det där att trivas med livet är ju en högst relativ historia – gudarna vet om inte människorna idag är mindre lyckliga än människorna var för 75–80 år sen. [...] Den minsta lilla förbättring, till exempel införandet av värmeledning, var ju en stor händelse. Så att jag tror folk var förnöjsammare förr – nu jagar man efter pengar.

Folk arbetade i större utsträckning än nu ideellt i föreningar, fortsätter han. Å ena sidan talar han om att levnadsstandarden har höjts (*vi går mot ljuset*), å andra sidan miss-tänker han att människor var lyckligare förr och att nutidens människor »jagar efter pengar« (*vi går mot förfall*).

Flera gånger påpekar Enar Skillius att »det är svårt att spå – i synnerhet i framtiden«. Han vill mest fokusera på det förflutna och nuet, men ger ändå några få framtidsvisioner.

När jag var pojke så var Slätten fortfarande tämligen i sin ursprungliga form, sen har det ju växt igen så det är ju högt gräs överallt. [...] Man borde göra upp en underhållsplan för Slätten och klippa gräset och ta bort de björkar och enbuskar som står mitt på Slätten så att den återställs så långt som möjligt till det skick den befann sig.
[...]

I byggnadsnämndens beslut [sägs] att det så småningom, efter att de har byggt upp den här kåken [magasinsbyggnaden], skulle göras upp en plan för Slätten och hur den skulle underhållas. Men det är ju rena skrönan. [...] Finge de så skulle de ju bygga över hela Slätten. [...] Det är ju ett tryck för att få in en fot på Slätten – då har man ett prejudikat, sen kan man fortsätta. [...] Och det är klart, det förstår jag: rent realistiskt och materiellt så finns ju ingen bättre plats att bygga på än Slätten för det är ju lättgrävt. Det är ju sand, inga sprängningar, ingenting.

Enar Skillius tolkning av nuet är att beslutet om återuppbyggnaden av det nerbrunna magasinet kan vara startskottet för en mycket större förändring av Slätten än vad beslutet konkret handlar om. Det skulle kunna vara början till en högst olycklig totalförstörelse av Slättens ursprungliga funktion och utseende.

Dan Damberg

Dan Damberg är politiskt aktiv i Vaggeryds kommun. Vid tiden för intervjun sitter han i den miljö- och byggnämnd som givit byggnadslov till uppförandet av magasinsbyggnaden på Slätten. Han har en positiv syn på förändringar av Slätten, även om han inte vill ha vilka förändringar som helst – de ska harmoniera med den befintliga miljön.¹⁸

Enligt Dan Damberg har nämnden tolkat de 600 inlämnade namnunderskrifterna i protest mot byggande av ett magasin på Slätten som att det är många som *inte* har skrivit på listan – att det finns en allmän vilja att förändra området. Kärnfullt ger han uttryck för sina grundläggande ståndpunkter i Slättenfrågan:

Jag tycker att man ska bevara genom att utveckla och förbättra och tydliggöra och synliggöra den för vanliga människors ögon nästan osynliga historien kring själva Slätten. Det [...] är synd att det ligger ett så vackert område som egentligen bara de riktigt gamla Skillingarydsborna vet vad det en gång har varit. Det ligger lite i vår generations plikt att lyfta fram den här delen av historien, att den blir tydligare och att den verkligen blir bevarad för framtiden. [...] Som det är nu är Slätten inte till sin fördel. Jag tycker att man borde kunna göra detta till en enorm tillgång för Skillingaryd.

Dan Damberg menar att två alternativ finns i debatten: antingen att bevara så nära ursprunget som möjligt eller att bevara genom att på ett eller annat sätt utveckla Slätten. En förändring av området skulle, enligt honom, innebära »mer att bevara, mycket mer att visa upp och mycket mer att guida kring och vara stolta över«. Något uppförande

---

18. Intervju med Dan Damberg, Skillingaryd 2005-05-16.

Dan Damberg blickar ut över Slätten och har stora planer på att använda området för verksamhet som sluter an till dess tidigare historia. Foto: förf.

av hyreshus eller andra disharmonierande byggnader ser han inte som något realistiskt alternativ.

Det har ju dykt upp en och annan gökunge till förslag under årens lopp – alltifrån badhus till Samuelsons [varu-]hall var ju tänkt att ligga ute på Slätten från början och det är ju inte på tal. Nej, nej – det är alldeles för helig mark. Vi har ju redan inmutat vår del av historieförstöringen genom att bygga de hus som redan finns väster om gamla E4:an. Det ska ju inte hända igen. [...] Men som det är nu så är Slätten en månad upplagsplats för grus, sen står det bommar och annat för byggnation av järnvägen – saker som skräpar. Och om området står så här och retar än den ene, än den andre, så finns det alltid såna som tycker att man ska göra nåt *radikalt* annorlunda – till exempel bebygga med hus. [...] Har man en gång börjat nagga på denna sidan så tror jag att det kan bli så att den försvinner. Så det är väldigt viktigt att man behåller gamla E4:an som västgräns – när det gäller bostadsbebyggelse.

Å ena sidan pratar Dan Damberg om vikten av att bevara det som finns och att gränsen

för förändringarna är tydlig och oförhandlingsbar. Å andra sidan är han kluven till de förändringar som skett till dags dato. Vi har »inmutat vår del av historieförstöringen«, säger han men talar samtidigt med förståelse om ett varuhallsbygge på kulturhistoriskt intressant mark intill Slätten.

[Samuelsons/Hemköp] var ju för trångbodda där de låg. Samtidigt ville de ligga centralt och då är det inte så många platser att välja på. Då låg ju detta stora – som de tyckte då – ödeområde och det var väl alldeles utmärkt att sätta pekfingret och säga: »Där vill vi vara!« [...] Jag var inte med i fullmäktige då, men [...] det var ju viktigt att vi fick behålla en bra saluhall. [...] Så det var väl lite kohandel då och jag förstår att politikerna [...] var måna om att lösa det på ett så bra sätt som möjligt. [...] Och det var ju ganska kontroversiellt att den [varuhallen] hamnade där den hamnade för det var ju en gammal krog där förr va? Jag kommer knappt ihåg vad den hette... Var det Sundbergs hörna? Så där gick ju lite lokalhistoria till spillo, redan där.

Dan Damberg skissar den historiska bakgrunden till Slätten. Liksom Enar Skillius menar Dan Damberg att Slätten tillhör de centrala delarna av Skillingaryds kulturarv.

Om Skillingaryds själ finns nånstans begravnen så är det väl naturligtvis på Slätten, för den går ju tillbaka till 1680-tal. Långt, långt innan järnvägen kommit upp till oss. Och är det nånstans vi kan säga att samhället har sina rötter så är det ju med militären och den verksamheten. Så det är ju det mest kulturhistoriskt värdefulla vi har, påstår jag, i hela södra kommundelen.

[...]

1895 besökte Oscar II Skillingaryds hed och då hade man ju tält uppslagna och det var uppställning, men bara några år senare så var det ju fullständigt omodernt och man började med kamouflagemålning istället. [...] Slättens betydelse som exercished försvann ju egentligen i samband med att man började med motoriserade förband. I samband med första världskriget – då förändrades ju egentligen sättet att strida och utbilda rekryter. Det blev ju en helt annan typ av krigsföring. Så här har ju inte varit folk som har bott i tält, eller folk som har gått i takt under drygt hundra år kan man väl säga.

Det är svårt att entydigt peka på vilken hållning Dan Damberg har i fråga om historiens förändringsgrad, även om han lutar åt en *hög förändringsgrad*. Dagens försvar är något helt annat än det var förr, menar han, och antyder att Slättens betydelse som militärt område är överspelad. Hans inledande ord om att det bara är »de riktigt gamla Skillingarydsborna« som har ordentliga kunskaper om Slättens förflutna pekar i liknande riktning.

Dan Damberg har en rad idéer om hur ett framtida Slätten skulle kunna se ut och han ser intervjun som ett tillfälle att låta fantasin spela relativt fritt.

Det är inte frågan om att exploatera [...] [eller] bebygga Slätten. Det är frågan om att fräscha upp [...] den kulturhistoriska delen av Slätten, så att det till och med blir ett turistmål. [...] Jag kan tänka mig att bygga »miniläger« [pastischer av befintliga lägerbyggnader] där man har försäljning och turistbyrå. [...] Ett av husen kan bli kulturhus och det andra skulle kunna vara ett föreningshus.

Han berättar vidare att han vill att en ny väg byggs in till lägret, att ett exercismonument borde uppföras och att promenadvänliga gångar kunde anläggas på området. Informationsskyltar, parkbänkar, några låga buskar och belysning på både monument och gångvägar skulle anläggas: »Mellan gångarna ska det vara något så 'kontroversiellt' som en ljunghed – precis som det har varit.« Två grindstolpar i sten, som idag står i norra infarten till Skillingaryd, skulle kunna flyttas till Slätten och utgöra ingång till området:

De har ingenting med Slätten att göra, jag vet, men då kunde man ha dem som en ingång till Slätten. Och då ser man in från centrum mellan husen. [...] Och sen kommer min nästa vision – och det är ju visioner ju, så då får man fantisera lite... Jag tycker att man borde flytta ner hembygdsparken [från sin nuvarande plats i en annan del av samhället] till björkdungen [nordöstra delen av Slätten].

Dan Dambergs Slättenvision rymmer med andra ord en del förändringar som också påverkar autenticiteten. Även om det handlar om små ingrepp, är det ändå tydligt att han har en relativt öppen inställning till att nagga autenticiteten i kanten.

Det är klart att i det ögonblick man bygger en kopia, så är det ju en kopia. Men här har ju diskuterats på fullaste allvar att lägga våningshus – då måste ju detta vara ett bättre alternativ. [...] Någonstans måste vi lära oss att leva med historien [...] och föra den med oss in i framtiden, annars är ju risken att man tappar den då den inte känns aktuell. [...] När de här gamla kämparna, för det är inga ungdomar må du tro, inte längre finns och det inte finns någon ungdom som vill bevara det – risken är ju då att det kommer *helt* andra idéer med helt andra värderingar.

Här framkommer återigen synen att ett bevarande av Slätten kräver förändringar. I Dan Dambergs visioner för området skulle nya och moderna hus kunna byggas i närheten, och han vill att en bäck mellan husen och Slätten röjs upp och att en betesmark kan anläggas där. Vid bäcken vill han sätta upp spänger som bildar en gångbana, som »vilken skolklass som helst skulle tycka var kul att gå på«. Även här skulle det vara rik-

ligt med informationstavlor. Han understryker att alla hans förslag hänger samman och att förslaget bör ses i sin helhet.

Trots visionerna inser Dan Damberg att mycket ligger i vägen för att de ska realiserars. Pengar är ett hinder, men det största problemet ser han i det psykologiska motstånd som finns mot förändringar. Till detta kommer »problemet« att området är både militärt och k-märkt. Han menar dock att militären snart inte har resurser för att underhålla området och att de »fortare än vi kan ana« kan komma att släppa det.

Intervjun kretsar länge kring hur han *vill* att det blir i framtiden, men även på frågan om hur det faktiskt blir har han en förändringens syn. Uppförande av byggnader på den kommunala delen av området tror han blir av när militären tillåter det. Förändringarna av bäcken är enligt honom en verklighet inom tio år då det knappt finns något motstånd alls mot en sådan förändring. Han säger sig själv kunna genomföra förändringarna på en sommar med några medarbetare och »lite sågar, hammare och spik«. En flytt av hembygdsparken menar han är tveksam.

Ge mig 70 000 per hus så skulle vi nog kunna flytta ner dem. Många av dem skulle man kunna sätta en grep under, ta med sig och flytta ner. Däremot är det väl ett psykologiskt motstånd: »Är det verkligen tillåtet att flytta en hembygdspark som legat där sen 1925 eller nånting?« Det är ju inte längre den har legat där.

Ett alternativ till hembygdsparksflytt är att börja »samla hus« som man vill bevara och sätta dem i nordöstra delen av Slätten.

Inget av det jag föreslår är ju irreversibelt – det är ju bara att krafsa till så är det ju borta. Det är ju en annan sak om man skulle gjuta källare och bygga hus. [...] Man får väga sina ord på guldvåg när man pratar om det här för att »göra det till en park« – då slår alla bakut som vill bevara det. »Göra det till ett grönområde« – då låter det som att man ska sätta gräs på alltihop, och det är inte frågan om det heller. Det ska vara en helhetstanke på detta och det ska göras med experthjälp från landsantikvarien, riksantikvarien om han vill och alla goda krafter ska vara med.

Herbert Storck

Herbert Storck säger sig ha minst lika mycket att göra som 78-åring som han hade förr. Han är en aktiv pensionär som länge varit en centralgestalt i Skillingaryd. Som handelsman har han satt Skillingaryd på kartan genom att bygga upp ett lågprisvaruhus som lockat långväga besökare till orten. Han är engagerad i en rad föreningar och förr

*Herbert Storck är född i intendentsbostaden, precis invid Slätten. Att bevara området ser han dock inte som särskilt nödvändigt: »Jag är nog mer för att man ska släppa loss där och bygga.«
Foto: förf.*

var han ordförande i Skillingaryds intresseförening. I frågan om Slätten är han för att utnyttja områdets potential genom bebyggelse.¹⁹

Herbert Storck menar att debatten är tudelad och består av dem som vill bevara Slätten och dem som vill bebygga den. Han säger sig inledningsvis ha svårt för att uttala sig för eller mot olika ståndpunkter i Slättenfrågan, men snart framkommer en tydlig bild av hur han uppfattar situationen.

Ska Skillingaryd bli lite centraliserat med byggnation och allting – då tycker jag nog att man ska använda Slätten. [...] Är det bättre att ha den där obebyggda gräsplätten som ser väldigt tråkig ut än att få upp lite attraktiva hus som populariserar Skillingaryd på ett lite annat sätt? Jag är nog mer för att man ska släppa loss där och bygga.

[...]

---

19. Intervju med Herbert Storck, Skillingaryd 2005-07-05.

För mig är det inte nån »historisk plats« även om min farfar kanske gick här och harvade och träffade kungen och allting. [skratt] [...] Även om jag är född där nere i intendentsbostaden [i direkt anslutning till Slätten] så ser jag det inte som att den för den skull måste bevaras.

Argument om att bevara Slätten för att den används som marknadsplats ger han inte mycket för – dels handlar det bara om två gånger per år, dels har många orter marknaden mitt inne i centrum. Istället riktar han in sig på att området inte är till sin fördel idag och att många, enligt honom, vill se en förändring av området.

Det är absolut ingen attraktiv plats där människor åker långa vägar för att titta. [...] Jag tror inte folk bryr sig så mycket om Slätten utan jag tror att när de fick se de här insändarna som var emot flytten av magasinet så tyckte de: »Varför är de emot?«

Även om Herbert Storck är öppen för att bygga på Slätten, finns också en vilja hos honom att bevara delar av det militära kulturarvet i Skillingaryd, men i så fall främst på Östra lägret, en bit utanför samhället. På Västra lägret, som Slätten är en del av, menar han att det går bra att bygga i princip var som helst.

Gamla lägerhyddan kanske kan vara en sak att tänka på att bevara. Den har ju... ja, betydelse och betydelse, men det har ju hänt mycket med danserna de hade där. [...] Och där finns ju mer byggnader [...] längre österut [...] och *där* [Östra lägret] tror jag inte, i varje fall på rätt lång tid, att det blir aktuellt med nån byggnation. [...] I och med att vi har så mycket annat militärt kvar så behöver man inte spara på Slätten.

Här framkommer synen att det finns mycket kvar av det militära även om Slätten bebyggs, men också att det finns något slags distinktion i Herbert Storcks hållning i Slättenfrågan. Den obebyggda marken kan användas för nya ändamål, men det kan finnas poänger med att bevara åtminstone en del av de militära byggnaderna. Han ser inte det militära arvet i Skillingaryd som särskilt hotat – tillräckligt finns kvar även om en del tas bort. Detta antyder synsättet om en *låg förändringsgrad*. På en följdfråga om Slättens betydelse förr och nu menar han att den »väl haft samma betydelse hela tiden egentligen« och understryker därmed kontinuiteten.

Herbert Storck säger vidare att Slättenbevararna är av relativt begränsat antal. De 600 namnunderskrifterna menar han att man »inte får ta för hårt«, eftersom de har lagt ut listor »överallt«.

Majoriteten var ju ganska övervägande för att magasinet ska få flyttas till Slätten. [...] Jag tror att motståndet mot byggande på Slätten håller på att luckras upp.

När Herbert Storck talar om Slättens förflutna backar han inte bandet så långt tillbaka. Han nämner i förbifarten att det funnits militär här sedan »slutet av 1700-talet« och att den använts för »olika militära ändamål«, men han understryker att det är Östra lägret – som alltså ligger utanför det nuvarande samhället – som haft den största militära verksamheten. Mest pratar han istället om utvecklingen under andra halvan av 1900-talet.

Det har ju pågått ganska mycket diskussioner överhuvudtaget kring det här området. [...] Ja, jag tror att det har diskuterats i både trettio och fyrtio år om det ska göras något med Slätten. [...] Jag var själv inblandad i debatten för femton-tjugo år sedan. [...] [Varuhuset] vi sitter i [under intervjun] här är ju väldigt orationellt med tre plan. Och så ligger det inte tillräckligt centralt. Det hade ju hjälpt till att centralisera Skillingaryd [att bygga ett nytt varuhus] på Slätten.

Förslaget om ett mindre köpcentrum på Slätten drogs i långbänk, berättar han, och efter att han sålde sin affär har han inte stridit vidare för saken. I förbifarten berör vi den gamla striden mellan kommunens två huvudorter Skillingaryd och Vaggeryd. Han pekar på en steg-för-steg-utveckling i riktning mot mer samarbete, men betonar att stridigheten inte är speciell för just de här orterna: »Det är ju inte bara Skillingaryd–Vaggeryd utan det är ju så i Gislaved–Anderstorp, Taberg–Norrahammar och överallt.«

När Skillingaryds historia mer generellt diskuteras, säger Herbert Storck att en del förändrats sedan han var ung och skulle söka sitt första jobb. Då hade han fem–sex jobb att välja på och någon arbetslöshet hörde man aldrig talas om, säger han och pekar återigen på att saker »blir som de blir« – att utvecklingen går i kontinuitetens tecken:

Man hade sex- eller sjuårsskola så att det har ju aldrig varit spikrakt att »det här ska jag bli« utan man började som tapetserare och sen började man med affärer och sen gav det ena det andra.

Han berättar att det då fanns 55 möbelfabriker på orten, men att de var ganska små. Med tiden svängde trenden så att metallindustrin blev viktigare, samtidigt som det blev fler anställda per företag. Orten har förändrats även affärsmässigt. Då räknade man med 150 hushåll som underlag för en affär – idag krävs det kanske 1 500, säger han.

Förändringen har väl kommit efterhand. När det blev lite större enheter så fick den ene efter den andre ge sig va. Det började redan för femtio år sen lite grann att gå ner i antal. Istället för kanske tio–tolv–femton speceriaffärer så blev det tio och så blev det sju–åtta och som idag är det bara ICA och Hemköp kvar egentligen.

Herbert Storck pekar flera gånger på att utvecklingen har skett gradvis och han skiljer inte ut några särskilda händelser eller tider som speciellt förändringspräglade. Befolkningsmängden menar han »har ökat lite grann«. Det kontinuerliga i processen lyfts fram på ett sätt som stämmer väl överens med den historiekulturella grundtropa *låg förändringsgrad*.

När Herbert Storck blickar framåt är bilden relativt ljus. Och uppbyggnaden av den nerbrunna magasinsbyggnaden ser han gärna som en början på något mer än bara en enda byggnad.

Frågan är om inte magasinsbyggnaden är en början och så blir det mer och mer och mer. [...] Har de tagit halva är det nog svårt att ha kvar det resterande – då ser det bara dumt ut. [...] Slätten stör ju lite samhället. Samhället kan ju inte utvidgas om man stänger av det där.

I hans ögon är Slätten det enda rimliga och möjliga markområde som finns att bygga på om orten ska expandera. När jag låter honom spå femtio år in i framtiden är det just en sådan expansion han ser framför sig.

Jag tror att det blir nån form av hyreshus, inte direkt höghus, men två-tre våningshus. [...] Det kommer väl vara folk även i framtiden som stretar emot till en viss del, men de får nog ge vika mer och mer [...] om de vill att Skillingaryd ska bevaras som en liten handelsplats. [...] Det var ju en del motstånd när de byggde Skillingehuset [kommunhuset som byggdes i början av 1970-talet] en gång i tiden – det tillhörde ju Slätten också på den tiden. Men det fick de ju släppa till och det blir nog likadant här.

När vi diskuterar Skillingaryds framtid lite mer allmänt framträder bilden av ett samhälle som måste göra en del ansträngningar för att kunna stå sig i konkurrensen.

Håller den utvecklingen på som är nu med köpcentra – på A6 [köpcentrum i Jönköping] och i Värnamo är man rätt duktiga på att bygga ut – då blir det rätt svårt för Skillingaryd. De mindre affärerna får svårt att hävda sig. [...] Kedjorna blir för starka.

Någon uppenbar riktning för Skillingaryds utveckling kan inte urskiljas. Visserligen antyder Herbert Storck att konkurrensen hårdnat, men samtidigt lyfter han inte fram några direkta farhågor för att Skillingaryd inte skulle finnas kvar som levande handelsplats och samhälle. Möjligen kan man tolka hans resonemang som att det kommer att lösa sig om man bygger på Slätten – det är genom bebyggande av Slätten som samhället kan utvecklas och utvidgas. Det är för honom den rätta riktningen – i så fall *går vi mot ljuset*. Samtidigt understryker han att saker och ting utvecklas ett steg i taget.

Det händer ju inte så fort – det mal och förr eller senare kommer det fram en del. Du kanske får vara med om lite – för min del tror jag inte det kommer att hända så mycket.

En uppsummering

Intervjupersonerna har som sagt medvetet valts ut i syfte att fånga vitt skilda uppfattningar i sakfrågan och intresset gäller här legitimeringarna av uppfattningarna och systematiserandet av dessa uppfattningar. Även om kategoriseringarna är förenklade och även om det finns skäl att nyansera dem, menar jag att det finns poänger med att koppla de historiekulturella grundtroperna till hållningen i bevarandefrågan.

Enar Skillius berättelse ligger nära synsättet att vi går mot förfall och att vi har en hög förändringsgrad. Skillius åsikt om Slätten är att det var klart bättre förr då Slätten fanns i mer eller mindre ursprungligt skick. Nya inslag på området – oavsett sort – betraktar han vara mindre önskvärda. Han säger att mycket har förändrats i orten och att detta har skett relativt fort. »Bygdementaliteten« förändrades kraftigt och snabbt när väckelserörelserna kom och skillnaderna mellan förr och nu är enligt honom »oerhört stora«. Skillius tangerar den berättelse Brian Roberts formulerar som att ortens unicitet skjuts fram. Oavsett hur välgrundade Skillius påståenden är, kan man notera hur han betonar att Skillingaryd var en unik bondeby/centralort/trafikknutpunkt, att orten länge var mer utvecklad än Vaggeryd, att lägret i Skillingaryd är det bäst bevarade från indelningsverkets tid och att tillkomsten av gästgiveriet bröt mönstret som de andra gästgivaregårdarna bildade. Hans placering i modellen över de historiekulturella grundtroperna blir tydlig (fig. 2). Att »vi går mot förfall« gäller dock främst Slätten. När det gäller det övriga samhället skymtar en mer komplex bild där han å ena sidan ser stora materiella förbättringar under 1900-talet, men å andra sidan ställer sig frågan om människor inte var minst lika lyckliga förr.

Dan Dambergs framtidsvision om Slätten är ljus och enligt honom går Skillingaryd och Slätten en strålande framtid till mötes – *vi går mot ljuset* – under förutsättning

FÖRÄNDRINGSKAPACITET	FÖRÄNDRINGSGRAD	
	Låg förändringsgrad	Hög förändringsgrad
"vi går mot förfall"		Enar Skillius
"vi går mot ljuset"	Herbert Grooth	Dan Damberg

Figur 2. De intervjuade inplacerade i modell över historiekulturella grundtroper.

att Slätten förändras i en mer besöksvänlig riktning. Dan Damberg beklagar att delar av lokalhistorien försvunnit genom att norra delen av Slätten har bebyggts under 1990-talet, men visar samtidigt förståelse för byggandet. Han har en tydlig uppfattning om att gamla E4:an (nuvarande Storgatan) ska utgöra en gräns för bostadsbyggande, men han kan samtidigt tänka sig att harmoniserande bebyggelse uppförs bortom denna gräns. När det gäller förändringsgrad sluter Dan Damberg an till den historiekulturella grundtroppen *hög förändringsgrad*, även om den inte uttrycks med emfas. Men när han talar om Slättens betydelse förr och nu är det tydligt att han menar att nu är någonting helt annat än vad som hänt i det förflutna.

Enligt Herbert Storck bör Slätten bebyggas för att utveckla orten. Hans uppfattning grundas i föreställningen att samhället utvecklats gradvis – att utvecklingen präglas av en *låg förändringsgrad* och att förändringarna kommit efterhand. Även när det handlar om eventuell framtida bebyggelse av Slätten pratar han om att motståndarna får ge vika »mer och mer« och att Slätten äts upp »bit för bit« – även här handlar det om kontinuitet snarare än stora och hastiga förändringar. Kontinuitetstanken ger utslag i hans syn på Slättens bevarande. Han menar att bevarandet inte är så viktigt eftersom »vi har så mycket annat militärt kvar«.

Herbert Storcks syn på förändringarnas karaktär är mindre tydlig. Men den historiekulturella grundtrop som avgjort ligger närmast till hands är synen att *vi går mot framsteg*. När han blickar in i Skillingaryds och Slättens framtid är det ett expanderande samhälle han skisserar – under förutsättning att man gör de förändringar som han föreslår.

För att knyta an till Brian Roberts resonemang om accentuerande av det unika kan noteras att Herbert Storck *inte* skjuter fram Skillingaryds unicitet när det handlar om rivaliteten mellan Skillingaryd och Vaggeryd. Även om den inte var ämnet för intervjun är det annars vanligt förekommande i Skillingaryd att hävda denna rivalitet som särpräglade djup.²⁰ Herbert Storck hänvisar istället till liknande konflikter i närområdet.

Med de tre intervjupersonerna inplacerade i modellen över historiekulturella grundtroper visar det sig att de inte bara representerar olika åsikter i bevarandefrågan, utan också i frågan om olika historiekulturella grundtroper (*fig. 2*).

Vi kan konstatera att Enar Skillius står för en uttalad bevarandeposition: återställande av Slätten skulle vara det ideala. Dan Damberg står för en bevarandeposition

---

20. Konflikten ledde bland annat till att regeringen fick skicka ner medlare inför kommunsammanslagningen 1971 (i lösningen ingick att kommunhuset placerades i Skillingaryd, medan kommunens namn blev Vaggeryds kommun).

där bevarandet sker genom förändringar/utveckling av det redan befintliga. I Herbert Storcks uppfattning är bevarandet mindre viktigt och det är fritt fram att bygga. Detta pekar mot kopplingar mellan åsikter i fråga om historiens förändringsgrad, förändringskaraktär och hållning i bevarandefrågan. Föreställningen att *vi går mot framsteg* skulle i så fall gå att koppla samman med en öppenhet för förändringar – att förändringar av kulturarvet är tillåtet eller att förändringar i någon form till och med borde göras, medan föreställningen att *vi går mot förfall* mer hänger samman med bilden av att vi bör bevara det förflutna som det en gång varit.

På motsvarande sätt går det att se kopplingar mellan synsättet att historien har en *hög förändringsgrad* och åsikten att vi bör bevara kulturarvet, medan synsättet *låg förändringsgrad*/kontinuitet öppnar för att kulturarvets bevarande inte är så centralt (fig. 3). Denna sista tolkning går i linje med Peter Aronssons resonemang att krav på bevarande ofta hänger samman med upplevda hot mot kulturarvet.

		FÖRÄNDRINGSGRAD	
		Låg förändringsgrad	Hög förändringsgrad
FÖRÄNDRINGSKARAKTÄR	"Vi går mot framsteg"	Vi ska bevara kulturarvet men inte på ett sådant sätt att det blir till en hinder för utvecklingen	Vi ska bevara kulturarvet men inte på ett sådant sätt att det blir till en hinder för utvecklingen
	"Vi går mot förfall"	Vi ska bevara kulturarvet men inte på ett sådant sätt att det blir till en hinder för utvecklingen	Vi ska bevara kulturarvet men inte på ett sådant sätt att det blir till en hinder för utvecklingen

Figur 3. Bevarandeåsikter i korrelation med historiekulturella grundtroper.

Möjligen har synen på Slättens och Skillingaryds unicitet också inverkan på uppfattningen om bevarandet. Enar Skillius skjuter fram Skillingaryd och Slätten som unika. Dan Damberg gör ansatser i den riktningen, medan Herbert Storck snarare betonar motsatsen.

Självklart finns människor som företräder respektive historiekulturell grundtrop som har motsatt syn i bevarandefrågor. Men det intressanta är om det genom ytterligare studier skulle gå att visa inte bara *att* människors historiemedvetanden och användning av olika historiekulturella grundtroper hänger samman med uppfattningen kring dagsaktuella företeelser, utan också *hur*. Möjligen finns generella tendenser i resonemang kring bevarandefrågor som går i denna riktning?

Undersökningen visar att kombinationen av historiekulturella grundtroper i ett fyrfältsdiagram kan vara en framkomlig modell i arbetet med att öka förståelsen kring olika uppfattningar om bevarande av ett kulturarv. Studiens ringa omfattning gör det

svårt att dra några mer långtgående generella slutsatser, men den antyder korrelationer mellan uppfattningen om 1) nutids-, dåtids- och framtidsskildringar, 2) huruvida vi går en ljus eller mörk framtid till mötes, 3) huruvida förändringar över tid är stora eller små och 4) huruvida vi i så fall bör slå vakt om vårt kulturarv.

Lyfter vi blicken ovanför exemplet i denna artikel pekar resonemangen på historiemedvetandets sprängkraft. Våra föreställningar om det förflutna och våra förväntningar på framtiden har en väsentlig betydelse för våra åsikter och argumenteringar i nuet. Nidbilden av historieämnet som ett torrt staplande av årtal, krig och kungar på varandra är i ett sådant perspektiv obsolet, liksom den traditionella föreställningen om kulturarvet som en fixerad kanon. Historieämnets och kulturarvsvdiskussionernas vitalitet ligger i sådana här fall snarare i att våra uppfattningar kring historiens tidsdimensioner är starkt kopplade till identitet och inställningar i exempelvis politiska frågor. Frågan om bevarandet av ett kulturarv är bara ett av många exempel.²¹

Summary

Historical awareness and conservation – a cultural heritage in Skillingaryd

Past, present, and future are often interwoven in narratives, forming different patterns – basic historico-cultural tropes – where something can be regarded as (a) “in decay”, (b) “progressing”, (c) “having a low degree of change”, or (d) “having a high degree of change”. Three people are interviewed in the article about the place called Slätten in Skillingaryd in southern Sweden. Slätten is a centrally located open field that was formerly used for military drill, but is now deserted. The interviews were conducted to see how people argue about the preservation or otherwise of the area.

The article shows links between basic historico-cultural tropes and opinions on the preservation issue. A positive outlook on the future can be linked to a lower interest in preservation, and the view that society has a high degree of change increases the willingness to preserve. The model can be criticized for being rigid, but it may possibly provide a key to understand how people build up their stances on issues of cultural heritage.

---

21. Idag är den omtvistade magasinbyggnaden uppförd i nordvästra delen av Slätten. Långt framskridna planer på uppförandet av ett dagis strax intill denna byggnad finns.

Referenser

Källor

Damberg, Dan, intervju, Skillingaryd 2005-05-16

Skilius, Enar, intervju, Skillingaryd 2005-05-05

Storck, Herbert, intervju, Skillingaryd 2005-07-05

Litteratur

Aronsson, Peter, »Perspektiv på stationssamhällen i nordisk forskning«, *Stationssamhällen. Nordiska perspektiv på landsbygdens modernisering*, red. Peter Aronsson & Lennart Johansson, Stenvall, Malmö 1999, s. 13–65

Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004

Jensen, Bernard Eric, *Historie – livsverden og fag*, Gyldendal, København 2003

Karlsson, Klas-Göran, »Historiedidaktik: begrepp, teori och analys«, *Historien är nu! En introduktion till historiedidaktiken*, red. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander, Studentlitteratur, Lund 2004, s. 21–66

Roberts, Brian, »Biography, Time and Local History-making«, *Rethinking History* 2004:8, s. 89–102

Rüsen, Jörn, »Functions of Historical Narration. Proposals for a Strategy of Legitimizing History in School«, *Historiedidaktik i Norden* 3, red. Magne Angvik, Matti J. Castrén, Christer Karlsgård m.fl., Lärarhögskolan, Malmö 1988, s. 28

Svensson, Carl-Johan, »Från by till municipalsamhälle. Skillingaryds befolkningsökning mellan 1850 och 1920« [opublicerad C-uppsats i historia], Jönköping 2001

MUSIK SOM KULTURARV OCH KANON

Stefan Bohman

I stort sett alla lyssnar på musik – över hela världen, i alla klasser, i alla åldrar. Även de som inte läser litteratur eller ser på konst lyssnar på eller brukar musik. Ändå står inte forskning om musik i proportion till dess enorma samhällsbetydelse. Litteratur och konst ägnas betydligt mer forskning, flera museer, fler arkiv. Det behövs argument för en utvecklad forskning kring musik som kulturarv.

Musikens allmänna samhällsbetydelse

Det i grunden viktigaste skälet till behovet av samlingar, dokumentation, forskning och förmedling av musik som kulturarv är dess stora samhällsbetydelse. Denna samhällsbetydelse kan betraktas ur flera olika perspektiv. Exempel på musikens betydelse kan ges utifrån estetiska, funktionella och symboliska utgångspunkter.

Den första samhällsbetydelsen för musik är dess roll som estetisk njutning. Kort sagt: vi hör på musik därför att den är vacker, den ger oss någon form av estetisk tillfredsställelse. Musik kan göra oss upprymda, ge oss tröst, få oss att koppla av. Njutningen är ett självändamål med musik, även om olika musik har skilda effekter på olika människor, i skilda samhällen. Men effekt har den, över hela världen, i alla tider. Det är viktigt för många om musik upplevs som vacker eller ful. Estetik handlar dock inte bara om huruvida något är »bra« eller »dåligt«. Estetik, och inte minst musik som estetisk företeelse, är ett mångförgrenat forskningsfält.

Den andra samhällsbetydelsen är den praktiska roll musik kan ha. Musik som kommunikation har följt oss i årtusenden; trummandet på en ihålig trädstam är till exempel ett sätt att höras långt liksom fåbodjäsentans kommunikation över kilometerlånga

sträckor med lur eller sin egen röst. Idag är mobiltelefonernas ofta noggrant utvalda ringsignaler en del av vår vardag. En annan praktisk funktion är takthållandet: att gå i takt till musik för att markera gemenskap, eller att gå i takt till musik för att hålla ihop truppers slaglinje i fält. Musik kan fungera som viktiga arbetsredskap, exempelvis rytmiska arbetsramsor vid borrande för hand, för pålning, vid baxning. Rituela funktioner, såsom orgelns roll för andaktskänsla i kyrkan, är en annan av musikens praktiska användningar. En idag allt viktigare roll för musiken är som vara och ekonomisk drivkraft. Musik är idag en av Sveriges största industrier, även som exportvara. Listan på alla ekonomiska intressenter i musik världen över kan göras lång.

En tredje viktig roll för musik är som symbolbärare och identitetsmarkör i samhället. Det kan handla om nationell identitet, markerad av till exempel nationalsånger eller nationalinstrument, eller generationsidentiteter såsom rock som ungdomsmarkör eller dragspel som pensionärsinstrument. Vidare kan musik markera könsidentiteter, såsom klaver som kvinnoinstrument i 1800-talets högreståndshem eller elgitarren som manlig (phallos-)symbol, och religiösa identiteter i psalmsång eller klezmermusik. Starka grupper kan bildas och leva tack vare att de delar och identifierar sig med en viss musik. Man kan till och med slå varandra sönder och samman med hänvisning till identiteter uttryckta i skilda musikval.

Musikens genomgripande betydelse är ett starkt argument för att vi borde ägna mer kraft och resurser åt forskning om musik, inte minst om musik som kulturarv. Men för många är det inte så. Först måste man inse att musik faktiskt är ett kulturarv. Det är självklart att betrakta konst och litteratur som kulturarv, men inte lika självklart med musik. Varför är det så?

Ett skäl kan vara bilden av musik som enbart en samtida konsumtionsvara. Exempelvis får jag som musikmuseichef fortfarande frågan: »Varför sparar ni på en massa musikinstrument man inte får spela på?» Frågan är konstig i ett kulturarvs- och museisammanhang. Man frågar aldrig varför Nordiska museet sparar på gamla folkdräkter man inte får bära eller varför Tekniska museet sparar på gamla maskiner som inte kan användas. De ska vårdas som viktiga minnen från äldre tider, medan musikinstrument anses förlora sitt värde om man inte spelar på dem.

Musik och kulturarv som nyckelhål

Musik kan studeras ur två huvudaspekter: musik i sig och musik som nyckel till kunskap om andra företeelser i samhället. Båda är lika relevanta och hänger ihop. Musik i sig i betydelsen rytm, harmonik och form, är beroende av det omgivande samhället,

liksom man omvänt måste kunna något om musiken i sig för att använda den som objekt för förståelse av det omgivande samhället. Musik fungerar som ett ovanligt bra »nyckelhål« för att förstå förhållanden som rör människors liv i stort. Musik är genom sitt relativt abstrakta, icke-språkliga uttryck lätt att använda av olika ideologier och på skilda sätt. Musik kan också i sitt ursprungliga uttryck vara så värdeneutral att olika grupper och individer med skilda syften relativt lätt kan klistra olika värdeladdningar på samma musik.

Forskning om musik som kulturarv hänger delvis ihop med idén om musik som nyckelhål. Musik som kulturarv är en utgångspunkt för att förstå bland annat utvecklingen av olika genrer. Jazz var ursprungligen samlingsnamn för all möjlig populärmusik, av många förknippad med utland, negrer och allehanda synd. Spelmannen Jon Erik Öst kunde på sina konserter under 1950-talet säga om jazz och populärmusik: »Det är inte musik, det är en sjukdom. Men det säger jag er, sjukdomar går över.« Detta uttalande gjordes på en konsert i Östersund 1950, vilken spelades in och gavs ut långt senare på LP-skiva. Jazz och populärmusik levde bland många, men accepterades inte som ett kulturarv av etablissemangen. Officiellt uppfattades den inte som god smak och hamnade därför varken i arkiv eller på museer, en viktig fas för att få bli kulturarv.

Efter kriget accepterades jazz dock alltmer som kulturarv. Man intresserade sig för döda jazzartister, jazz började dokumenteras, man skrev vördnadsfullt om jazz i pressen.¹ Detta ledde också till att definitionen av vad som egentligen är jazz snävades in. Jazz skulle bli mer representativ. Idag nämns jazz ofta vid sidan om klassisk musik och har fått en stabil bas som ett av eliten accepterat kulturarv. I Statens musiksamlingar dokumenteras numera jazz som en viktig företeelse. Accepterandet av jazz som kulturarv kan i mer allmänt hänseende ses som en del av förändrade dominant värderingar i samhället gentemot andra och icke-nationella kulturer. Ett spännande nyckelhål.

Kulturarvsbegreppet är en intressant utgångspunkt för analys av olika processer inom musik. Ett exempel är hur jojk runt förra sekelskiftet blev viktigt i sökandet efter ursprungliga folk kulturer. Folk från städerna, såsom den jämtländske konstnären och sameforskaren Karl Tirén, åkte runt och spelade in jojkar bland samer i Norrland. Kompositörer som Peterson-Berger använde dessa jojkar i sina verk. Jojkar spelades in på fonografrullar och denna dokumentation har sedan legat till grund för en revitalisering, för nya framföranden av jojkar. Till slut ligger inte en levande tradition som grund för framföranden, utan resultatet av själva kulturarvsprocessen. Detta kan

---

1. Jazzens väg till att betraktas som ett kulturarv tas upp i Gary Tomlinson, »Cultural Dialogics and Jazz: A White Historian Signifies«, *Disciplining Music*, red. Katherine Bergeron & Philip V. Bohlman, Chicago 1996.

jämföras med hur häradshövding Nils Anderssons transkriptioner i *Svenska låtar* blev en väsentlig grund för det ökade svenska folkmusikintresset på 1970-talet. Det var i sin tur en del av en bredare samhällsrörelse.

Kulturarvsaspekten är också viktig för att förstå hur människor i olika tider och vid skilda situationer ger musik olika symbolvärden. Receptionen av Beethovens nionde symfoni i 1900-talets Tyskland är ett exempel. Vid sekelskiftet tog arbetarrörelsen upp nian som sin. Texten i sista versen om att bli bröder i hela världen passade arbetarrörelsens ideologi. Beethoven tolkades som revolutionär och gjordes till en allierad. Högerkrafterna i Tyskland, däremot, såg Beethoven och hans nia som ett av de främsta uttrycken för äkta tysk kultur, överlägsen andra kulturer och värd att kriga för. Den bildade medelklassen å sin sida avvisade idéerna om politik i förhållande till musiken, och såg Beethovens nia främst som ett fantastiskt uttryck för ren och genialisk musik i sig, obefläckad av snöd politik.

När nazisterna kom till makten hade de inledningsvis svårt för texten »att kyssa hela världen«. Till slut bestämdes dock att detta var möjligt när tysk kultur fått en dominant ställning i samma värld. Nian kunde då spelas på Hitlers födelsedag, men verket fick inte uppföras i de ockuperade delarna av Östeuropa. De var inte värda denna musik. Efter kriget tog kultureliten i Västtyskland främst upp medelklassens symbolisering av stycket som uttryck för genial musik i sig. I Östtyskland tog nomenklaturen upp den gamla symboliseringen av stycket som proletärt och revolutionärt. Kommunistpartiledaren Walter Ulbricht själv tolkade nians slutkör som »att alla nu kan bli bröder därför att arbetarna gjort sig fria från de imperialistiska profitörernas kedjor«.²

Men sedan hände något nytt. När EU växte blev slutkören ur nian dess officiella nationalsång. Verket fick då ett nytt symbolvärde som inte var proletariatet, den tyska kulturen, Tredje riket eller den rena konsten i sig utan – Europa. Musikens roll som kulturarv gör att den ständigt förändras, inte primärt i notskriften men i våra öron. Ur nyckelhålsperspektivet är studiet av Beethovens nia nästan en sammanfattning av europeisk historia under 1900-talet.

Kanon och kulturarv

Somliga kulturuttryck anses ha speciella symbolvärden och utnämns därför till kulturarv, vilka i praktiken får särskild institutionaliserad omsorg. Kulturarv är alltid

---

2. David B. Dennis, *Beethoven in German Politics, 1870–1989*, London 1996, s. 182.

produkten av skilda gruppers ideologier och värderingar, mer eller mindre medvetet.³ Kanonbegreppet, såsom det används inom religion, konst, litteratur och musik är ett värderande begrepp, men finns också som en rent musikteknisk term. Ordet kommer från grekiskan med den ursprungliga betydelsen »måtstock, regel«. Som musikterm kan kanon översättas med »imitation«. Utgår vi ifrån dessa betydelser kan vi i ett kulturarvssammanhang definiera kanon som de speciella kulturarv, vilka valts ut och befordrats till att bli måttstock för andra, något att imitera, en sorts kulturarvets adel. Idag förs intensiva debatter i flera länder om att officiellt utse nationella kanon, inte minst inom musiken. Denna högst aktuella samhällsfråga griper in i alla resonemang om musik som kulturarv.

Vid mitten av 1800-talet ökade distributionen av musik, bland annat genom bättre tryckerier och flera musiktryck. En växande medelklass fick tillgång till främst klaverinstrument där denna musik kunde spelas, med en ökad kommersialisering som följd. Och eftersom man ville få sina musiktryck sålda anpassades kompositionerna därefter. Offentliga konserter blev också en växande marknad där kända virtuoser drog mycket folk. Denna marknad och kommersialisering av musiken skapade en motreaktion. Personer från främst städernas medel- och överklass föraktade vad de kallade »modet«, vilket ansågs leda till en förflackning av musiken. De ville ha bort ytligt virtuoseri: musiker måste vara trogna själva musiken mer än det aktuella modet. Ett led var då att söka sig tillbaka till äldre, mer »äkta« musik, till synes opåverkad av kommersialism och ytligt publikfrieri. Beethoven, Mozart, Händel och andra blev mått för den goda musiken. De spelades allt mer i konsertsalar och operahus, på bekostnad av samtida musik. Döda mästars musik kan sägas redan ha varit kulturarv, men nu blev de kanon.⁴

En parallell utveckling var att kommersialisering och nya distributionskanaler från och med slutet av 1800-talet ledde till att det vi kallar populärmusik blev allt vanligare och skiljd från så kallad klassisk musik. Klassiska kompositörer sökte sig allt mer avancerade former, de blev ett avantgarde. Den då mer svårtillgängliga musiken ledde till än mindre intresse för levande kompositörer. Ett exempel på utvecklingen att döda kompositörer allt oftare blev kanon är repertoaren vid Leipzig Gewandhaus Orchester,

---

3. Närmare resonemang om definitionen av kulturarv finns i Stefan Bohman, »Vad är museivetenskap och vad är kulturarv?« *Museer och kulturarv*, red. Lennart Palmqvist & Stefan Bohman, Stockholm 2003. Viktiga resonemang om kulturarvsbegreppet finns även hos David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge 1985, liksom hos Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004. Kulturarvsbegreppet i musikaliskt hänseende tas upp i Philip Bohlman, »Music and Canons«, *Disciplining Music*, red. Katherine Bergeron & Philip V. Bohlman, Chicago 1996, samt i Tobias Pettersson, *De bildade männens Beethoven*, Göteborg 1996.

4. William Weber, »The History of Musical Canon«, *Rethinking Music*, red. Nicholas Cook & Mark Everist, Oxford 2001, s. 339ff.

en betydelsefull orkester i Europa. 1781–85 bestod repertoaren endast till 13 % av döda kompositörer. 1828–34 hade siffran ökat till 39 % och 1865–76 bestod repertoaren av hela 76 % döda kompositörer.⁵

Även inom populärmusik och folkmusik sker naturligtvis kanoniseringar. Vissa former av folkmusik kanoniserades bland annat till ovärderliga klenoder i den nationella identitetens namn. Jazz var som sagt länge föraktad som »negermusik« men är idag vördad, nästan i klass med klassisk musik. Inom populärmusiken är Elvis ett nästan övertydligt exempel med museer, festivaler, ständigt nya utgåvor av musiken – Elvis är kanon i begreppets mest renodlade betydelse. Att imitera honom både musikaliskt och rent fysiskt har blivit en genre i sig.

Men kanon handlar inte bara om döda kompositörer eller musiker. ABBA är ett utmärkt exempel på en grupp som kanoniserats redan under sin livstid. Från början var de vanliga svenska musiker, anklagade för att helt gå i kommersialismens ledband, men i takt med internationella framgångar fick de allt mer kanonstatus. Man började samla ABBA-material, gruppen imiterades av andra grupper och Nordiska museet gjorde en stor ABBA-utställning. Nu planeras till och med ett separat ABBA-museum. Gruppen har på några decennier gått från att i mångas ögon representera kulturskymning till att bli kanon, ibland i samma ögon. Skräp har blivit kvalitet – inte för att musiken ändrats utan för att dess roll som kulturarv förändrats.

Bruk, symbolik och estetik

Hur ska man då studera företeelser som kulturarv och kanon i musiken? Många förknippar kulturarv med materiella företeelser: hus, konst, kläder med mera. Detta märks till exempel när man talar om *cultural heritage* i EU. Men kulturarv inbegriper även immateriella företeelser såsom traditioner, berättelser och förstås – musik. Analys av immateriella företeelser som kulturarv kräver dock delvis sin egen metodik. I studiet av musik som kulturarv kan man försöka förena musikvetenskapliga, etnologiska och kulturarvsvetenskapliga metoder och resonemang. Utifrån en kulturanalytisk grund kan tre aspekter renodlas: bruk, symbolik och estetik.

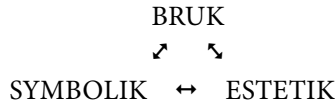
Det är viktigt att förstå vilka praktiska samhällsfunktioner musik kan ha, här sammanfattade i begreppet bruk, till exempel fäbodjätans bruk av lur för kommunikation liksom trumpetens signalfunktion i krig. Musik är dessutom ett viktigt medium för symboliseringar i samhället, nationalsånger, ungdomsmusik som identitetsmarkör

---

5. Ibid.

med flera exempel. Att förstå symboliseringar, eller kodningar, är nödvändigt vid en helhetsanalys av musik som kulturarv. För immateriella kulturuttryck, som musik, finns ytterligare en forskningsaspekt – estetiken. Kort uttryckt: de skönhetsupplevelser som påverkar människors värderingar av musik, studiet av upplevelser och värderingar av musik och de kulturellt baserade bedömningarna av vad vi kallar smak. Estetiska ställningstaganden uttryckt i »god eller dålig smak« har stora sociala betydelser.

Dessa tre forskningsaspekter på musik som kulturarv hänger ihop. De påverkar varandra och måste ses som en helhet. För att förstå ett symbolinnehåll måste man känna till bruket och de estetiska följderna. Ett nytt bruk kan i sin tur förändra den symboliska funktionen. Symboliken kan i sin tur påverka repertoaren och estetiken. Som en analysmodell kan det enkelt uttryckas så här:

Dessa aspekter kan användas vid analys av både kulturarv och kanon. Exempel kan tas från den aktuella kanondebatten i Danmark. Det danska kulturdepartementet initierade definiering av kanon och 2006 sanktionerade man officiella danska kanonlistor inom flera kulturområden. I Sverige stoppades redan i sin linda förslag från folkpartiet att fastslå en officiell nationell kanon.

I den danska officiella kanon delades musiken in i två huvudområden som skulle tilldelas tolv kanoniska verk var: den nedskrivna musiken (partiturmusiken) och den inspelade musiken (främst populärmusiken efter första världskriget). Jag använder de tre aspekterna bruk, symbolik och estetik för att diskutera två av de musikverk som utnämndes till officiell dansk kanon.

1. *Sånger av C. E. F. Weyse (1774–1842)*

Bruk

I motiveringen lyfts fram att dessa sånger i generationer sjungits av barn i skolor och i andra sammanhang. Detta flitiga bruk var en väsentlig grund i motiveringstexten för att definiera sångerna som kanon.

Symbolik

Sångerna beskrivs som ett uttryck för det »klassiske og det romantiske i den danske guldalder«. Den så kallade guldåldern (ca 1800–1850) lyfts ofta fram som den mest

framstående tiden för dansk kultur och konst. Den blir i sig en nyckelsymbol för det Goda Danmark. Weyses sånger fick alltså symbolisera denna danska guldålder. Att historiska perioder fungerar som nyckelsymboler är vanligt, jämför med exempelvis den svenska »folkhemstiden«.

Estetik

Trots att sångerna sjungits av barn, poängterar kommittén att de har »udsøgte harmonier«, med »skiftende akkordopløsninger som farver«. Man vill förena det enkla bruket med att de trots allt är estetiskt avancerade – en kanon måste vara representativ. De estetiska aspekterna får generellt kanske störst utrymme i bedömningarna av kanon i dansk musik. Men det är ändå tydligt att bruk och symbolik är viktiga i definieringen av Weyses sånger som kanon.

2. Galopper av H. C. Lumbye (1810–1874)

Bruk

Bruket av Lumbyes galopper såsom populär underhållningsmusik lyfts fram i motiveringen. Denna musik har verkligen lyssnats på och dansats till: »Det er virkelig musik til tiden.«

Symbolik

Bruket som populär underhållningsmusik hänger nära samman med symbolvärdet. Musiken skrevs till en av Danmarks viktigaste och mest hyllade institutioner: Tivoli i Köpenhamn, vilket förs fram i motiveringen. Tivoli och dess musik blir en nyckelsymbol för goda egenskaper vilka förknippas med danskhet.

Estetik

Kommittén skriver: »Lumbye skabte i Tivoli en særlig dansk version af den musik, hvor de almindelige populære dansformer løftes ind i symfoniorkestrens verden.«⁶ Ett viktigt estetiskt kriterium för att definieras som kanon är att Lumbye lyft populär underhållningsmusik till mer komplicerade former. Man pekar på den nästan oändliga melodirikedomen och den originella instrumenteringen. Lumbye har lyckats förena ett populärt bruk med något estetiskt representativt.

---

6. Samtliga citat ur motiveringarna finns på www.kum.dk/sw34255.asp.

Makten bakom kulturarv och kanon

Kulturarv och kanon är en maktfråga. Vilka ska bestämma vad som ska definieras som kulturarv? Vilka har tolkningsföreträde för vad kulturarvet får symbolisera? Det kan handla om en dominant makt som under en tid präglar tänkandet i samhället i stort, men också om olika grupper som aktivt kämpar om tolkningsföreträde. Även vid ett förvaltande av befintliga traditioner, etablerade festivaler, av vad som redan finns utgivet och inspelat, ställs dock frågor om fortsatt bevarande av det tidigare definierade kulturarvet och dess symbolvärde.

Det är omöjligt att lista alla maktgrupper med krav på tolkningsföreträde av kulturarv och kanon, men utifrån svensk praxis kan vissa viktiga grupper pekats ut: politiker, professionella, allmänhet, ekonomiska intressenter samt den offentliga kultursektorn.

Den politiska, officiella makten

Hov, riksdag, regering och myndigheter fattar beslut om till exempel inriktningar, bidrag, prioriteringar och anställningar – ett exempel är Gustav III:s initiativ till en ny svensk opera i Stockholm. Huvudsyftet var att genom denna prestigefyllda musikform glorifiera nationen och dess regent. Opera spelade denna roll i stora delar av Europa, stödd av de maktavande. När Tjeckien/Böhmen ville markera sin nationella självständighet gentemot det habsburgska väldet gjordes det genom bygget av en stor och dyr opera, på initiativ av den lokala officiella makten. Där skulle spelas operor på det tjeckiska språket i den nationella ideologins namn.⁷ Exempellistan på politiska maktcentra som velat styra definieringen av kulturarv och kanon kan göras lång.

Ett annat exempel på den officiella maktens utövande är den statliga musikcensur som fortfarande är påtaglig i åtskilliga länder. Musiker och kompositörer runt om i världen fångas och trakasseras av den politiska makten på grund av sin musik. Deras skapelser får definitivt inte status av kulturarv. Som exempel kan nämnas raimusiken, som förföljs i Algeriet. Eller för att komplicera resonemanget: Vit makt-musik får definitivt inte någon kulturarvsstatus i Sverige.

Professionella inom kulturarvsbranschen

Inom kulturarvsbranschen finns en mängd olika yrkeskategorier – anställda inom arkiv, bibliotek och museer, liksom musiker, anställda på musikinstitutioner. Inom mu-seivärlden växte det under 1800-talet fram en professionell kulturarvspersonal som

---

7. Stefan Bohman, *Musiken i politiken. Konstmusik som kulturarv*, Stockholm 2003, s. 83f.

hävdade tolkningsföretråde av definiering och symbolisering av kulturarv. Denna roll förstärktes när deras kunskap vetenskapliggjordes varvid etnologi och arkeologi fick status av universitetsämnen, ofta förankrade i den praktiska verksamhet som fanns på Nordiska respektive Historiska museet. Det är också typiskt att en av förgrundsfigurerna i svensk musikvetenskap, Tobias Norlind, samtidigt var chef för Musikmuseet. Vetenskapliggörandet var ett sätt för de professionella inom branschen att stärka sin rätt till tolkningsföretråde.

De professionellas makt i Sverige växte starkt under 1900-talet. Inom musiken kan den professionella maktgruppen delas upp i *görare* och *vetare*.⁸ Görare är främst de som aktivt musicerar på en mer professionell nivå. För dem är målet att utöva musik, och autenticitet, kvalitet och kulturarv konstitueras i musicerandet och i själva den musikaliska upplevelsen. Vetarnas mål är själva utforskandet av musiken. Vad som ska betraktas och definieras som kvalitet, autenticitet och kulturarv förankras i vetenskapliga procedurer och i de yttre förhållanden som studeras. Görarnas och vetarnas maktposition är störst i det direkta musiklivet, men de påverkar också vad som ska definieras som kulturarv.

Allmänheten

Allmänheten har olika viktiga roller, som användare, publik (aktiv som presumtiv), enskilda entusiaster med flera. Deras smak kan styra vad som ska definieras som kulturarv. Just smak i en kollektiv bemärkelse är ett intressant begrepp, inte minst i kulturarvssammanhang. Den franske sociologen Pierre Bourdieu har pekat på smakens betydelse som social åtskiljare.⁹ Han har framför allt tittat på konstens och konstmuseers roll i Frankrike. För högutbildade ger det ett större kulturellt kapital att uppskatta en målning av Frans Hals än den alltför vanliga Mona Lisa. Resonemangen går att överföra till musik. Det är tecken på ett större kulturellt kapital att beundra Tjajkovskijs pianotrio än hans alltför ofta hörda första pianokonsert. Smak spelar roll vid definiering av kulturarv.

Bland allmänheten finns också musiker, som inte kan räknas som professionella, men som ändå bidrar med värderingar och tolkningar av vilken musik som bör spelas och sparas som kulturarv.

Allmänheten är också intressant ur rent ekonomiskt hänseende. Smaken styr vilka museer man går på, vilka konserter man skaffar biljetter till, vilka skivor som köps, och

8. Begreppen myntas i Dan Lundberg, Krister Malm & Ove Ronström, *Musik, medier, mångkultur*, Hedemora 2000.

9. Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, urval Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm 1986.

därmed direkt eller indirekt vad som definieras som kulturarv. Detta sker ofta i samspel med nästa maktgrupp.

Ekonomiska intressenter

Affärsintressen, turismens organisationer och musikbranschen är några sektorer med ekonomiska intressen i musik. Inom kulturarvssektorn går det aldrig att bortse ifrån ekonomiska styrfaktorer, även när det gäller definiering av kulturarv. Till exempel kan det faktum att viss konst eller vissa musikinstrument betingar höga kostnader på en marknad styra vad som framgent definieras som kulturarv. De kulturminnen, de traditioner, den musik som drar turister kan i kraft av just detta definieras som kulturarv.

Inom musikindustrin finns maktgrupper med inflytande över kulturarv: till exempel skivproducenter, förläggare, marknadsförare och arrangörer. De kallas av Lundberg, Malm och Ronström vid sidan av *görare* och *vetare* för *makare*. Deras huvudsakliga motiv är att sprida och sälja resultatet av i första hand görares, men även vetares arbeten. De kan vara viktiga *gatekeepers* och deltar definitivt i kulturarvsprocessen.

Offentliga kulturesektorn

Det offentliga kulturesektorn inbegriper tidningsskribenter, recensenter, media med flera. Inom musiken har inte minst musikrecensenter ett inflytande över vad som ska definieras som kulturarv. Wilhelm Peterson-Bergers recensentgärning är ett lysande exempel på en person som tagit sin roll som hänsynslös *gatekeeper* på stort allvar. Framför allt modern musik skulle obönhörligen brännmärkas, och på så sätt fräntas alla möjligheter till att bli kulturarv. Kompositörer som Bartok och Schönberg angreps obarmhärtigt. Grindvaktandet kunde också gälla artister: »Titelrollen innehades av fru Rundberg, vilket nog ej i oväsentlig mån bidrog till att salongen var så glest besatt.«

Mediernas spridning är idag väldigt stor. Det betyder inte automatiskt att de blir en maktfaktor i definiering av kulturarv, men deras möjlighet att sprida egna och andras värderingar om vad som ska vara kulturarv kan vara enorm: Vad spelas av gammal populärmusik eller klassisk musik i radio? När kunde jazz accepteras som kulturarv och få egna program? En ny maktgrupp är de som skapar portaler och sökmotorer på nätet. Den musik som tränger igenom nätet har större möjlighet att definieras som kulturarv.

Gruppernas kamp

Det pågår en ständig kamp mellan dessa grupper om definiering av kulturarv. Museer dominerades fram till 1800-talet av hov, adel och regering, men vid slutet av 1800-talet

växte de professionella kulturarvsförvaltarna fram som en ny maktgrupp. Ett sätt att erövra maktpositioner var att vetenskapliggöra kulturarvet, vilket stärkte de professionellas tolkningsföreträde. Musikvetenskapen kom ovanligt sent, med en första docentur 1926 och den första professuren 1948. Senare delen av 1900-talet innebar en allt större kommersialisering, där inte minst museer har fått anpassa sig för att locka en stor publik. Olika ekonomiska intressen har fått större spelrum inom kulturarvssektorn, inte minst turistindustrin. Inom musiken har marknaden för skivor formligen exploderat. Den offentliga makten försökte, delvis som en reaktion mot detta, ta tillbaka åtminstone delar av tolkningsföreträdet av kulturarv, eller som uppdraget uttrycks i den statliga kulturutredningen 1974: »Att motverka kommersialismens negativa verkningar.« Museer har senare fått speciella öronmärkta medel för vissa projekt: genus, mångkultur, barnkultur. I praktiken minskas då medel till den verksamhet som de professionella inom kulturarvs- och musiksektorn själva styr över.

Grupper såsom politiker, adel, professionella inom kulturarvsbranchen, ekonomiska intressenter, skribenter, recensenter med flera har alltid förespråkare som ska tillse att gruppens rådande värderingar och ideologi följs. *Gatekeepers* inom musiken bestämmer vilka som får stöd, vad som får framföras offentligt och vem som får göra det. Allt detta påverkar förstås vad som definieras som kulturarv eller inte – och i slutändan vad som blir kanon. Ett intressant och viktigt forskningsmål är att studera den roll olika *gatekeepers* har, oavsett om det handlar om recensenter, festivalarrangörer, mediefolk eller arkivarier.

Ideologier bakom musik som kulturarv och kanon

De symbolinnehåll som ges olika kulturarv beror i hög grad på vilken ideologi skilda grupper delar och vill utgå ifrån. Jag skissar här några större och viktigare ideologiska riktningar i samhället som styr och styrs både definiering och symbolisering av kulturarv. Med ideologi avses manifesta och programmatiskt uttryckta värdesystem.

· Nationell ideologisk grund för definiering och symbolisering av kulturarv

Nationella ideologier har dominerat västvärlden i närmare 150 år, inte minst vad gäller kulturarv. Nationalsångerna är tydliga exempel på det. Symbolisering av musikinstrument såsom mer eller mindre officiella nationalinstrument är ett annat: nyckelharpa i Sverige, hardangerfela i Norge, kantele i Finland, steel-pan i Trinidad-Tobago.

· *Religiös ideologisk grund för definiering och symbolisering av kulturarv*

Om nationalism präglat våra samhällen de senaste 150 åren kan religionen sägas ha varit dominant århundradena dessförinnan. Och liksom skilda nationella identiteter kämpat om tolkningsföreträde, har man på religiös grund kämpat om symboliseringar av kulturarv, inte minst inom musikens område.

· *Klassmässig ideologisk grund för identifiering och symbolisering av kulturarv*

Det givna exemplet är sovjetstatens officiella prioritering av »proletärmusik«, vilket kunde betyda allt möjligt. Vänsterrörelsen i Europa på 1970-talet är också intressant vad gäller musik som kulturarv och kanon, med en betoning på samhällstillvänd musik och folkmusik.

· *Rasmässig ideologisk grund för definiering och symbolisering av kulturarv*

Det tydligaste exemplet är när man i det Tredje riket definierade viss musik som judisk. Vit makt-musik är naturligtvis också intressant här.

· *Dagens ideologiska grunder för definiering och symbolisering av kulturarv*
– *mångkultur och genus*

Skilda värderingar och ideologier i samhället är mer eller mindre djupgående. Somliga är mycket sega strukturer, som nationalismen, och andra är mer av färskvara. Att uteluta ABBA som kulturarv därför att de är uttryck för en ohejdad kommersialism är idag inte längre gångbart.

Vad som blir nya dominanta ideologiska grunder för definiering och symbolisering av kulturarv kan bara framtiden utvisa. Idag kan vi dock se tydliga försök att etablera sådana. Ett sätt är att staten deklarerar att vissa ideologier ska styra kulturarvsinstitutioners arbete. Det görs bland annat genom att man i regleringsbrev till institutionerna bestämmer att deras samlingar ska spegla olika genus, eller att mångkulturalitet ska styra verksamheten.

Slutfasen för kulturarv och kanon
– *kontextbyte och institutionalisering*

Musikens kontext har en väldigt stor betydelse för kanonisering av viss musik i två hänseenden. Dels bidrar kontexten till vilken musik som får bli kulturarv och kanon;

musiken bör passa in i den ideologiska grunden. Dels innebär själva definitionen av exempelvis ett musikstycke som kulturarv eller kanon, att musikstyckets kontext förändras på olika sätt. Ett utmärkande drag för kulturarv är att det isoleras, både i rent fysisk bemärkelse för att skyddas mer än andra kulturuttryck, och att det i folks ögon isoleras från andra, kanske helt likartade företeelser. Kulturarv begränsas också i bemärkelsen att det reduceras till enstaka, men viktiga, betydelser. Mangelbrådan reduceras i stort sett till ett konstföremål. Den kanske viktigaste kontextuella förändringen med det som befordras till kulturarv och kanon är att det görs mer representativt, exempelvis när det får ett nationellt symbolvärde. Det måste leva upp till sin roll som nationalsymbol. Ett tydligt exempel är när musikinstrument mer eller mindre officiellt utnämns till nationalinstrument.

Institutionalisering är en väsentlig del av kulturarvsskapandet. Den innebär att kulturarvet placeras i passande institutioner såsom arkiv, museer och bibliotek. Vanligen hamnar dokument och annat skrivet material på arkiv, föremål i museer samt tryckt material i bibliotek. Gränserna är dock flytande. Som kulturarvsinstitutioner har de, som sagt, makt. I hävdandet av tolkningsföreträde finns en ständig strävan efter professionalisering inom dessa institutioner. Professionaliseringen kan delas upp i aspekterna vetenskapliggörande och partikularisering.

Vetenskapliggörandet bygger på att olika kulturarvsinstitutioner får ökad legitimitet genom att också formaras som universitetsdiscipliner. Etnologi, tidigare folklivsforskning, hade sin grund i Nordiska museet. Arkeologi hade sin utgångspunkt i Historiska museet. Ämnet musikvetenskap var i sig ett vetenskapliggörande av den verksamhet som bland annat hade sin grund i dåvarande Musikaliska Akademiens arkiv och bibliotek samt i Musikmuseet. Den nuvarande viljan att diskutera kulturarvsvetenskap och att etablera detta som ett universitetsämne är också ett led i detta vetenskapliggörande. Skapandet av universitetsdiscipliner inom kulturarvsinstitutionernas ämnesområden stärker deras professionalism och krav på tolkningsföreträde.

Partikularisering förstärker kraven på professionella kompetenser för att sköta kulturarvsinstitutionernas verksamhet. Svante Beckman resonerar i *Modernitet och kulturarv* om att kravet på speciella kompetenser för att handha exempelvis dopfuntar leder till att människor i kraft av denna speciella professionalitet kan hävda absolut tolkningsföreträde.¹⁰

Detta är bara en skiss över olika aspekter på musik som kulturarv och kanon. Hu-

---

10. Svante Beckman för denna diskussion i »Om kulturarvets väsen och värde«, *Modernisering och kulturarv*, red. Jonas Anshelm, Stockholm 1993.

vudpoängen är enkel, men ändå viktig: studier av varför och hur musik blir kulturarv och kanon är väsentliga i flera hänseenden!

Summary

Music as cultural heritage and canon

Why and how is music regarded as a cultural heritage? Its importance for society can be analysed from three aspects. (1) The importance of music in an aesthetic sense, for pleasure. (2) The practical role of music in society, its function. (3) Music as a carrier of symbols, of identities.

Cultural heritage is a question of power, where groups can fight about what to define as cultural heritage and how to symbolize it. Examples are given from political/official power, professionals in the field of cultural heritage, the general public, financial interests and the cultural elite. Separate ideologies are also behind definitions of cultural heritage, and how to symbolize it. Most dominant is the ideology of nationality. The article also discusses the institutionalization of cultural heritage, where the change of context is central.

Referenser

- Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004
- Beckman, Svante, »Om kulturarvets väsen och värde«, *Modernisering och kulturarv*, red. Jonas Anshelm, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm 1993
- Bohlman, Philip, »Music and Canons«, *Disciplining Music. Musicology and its Canons*, red. Katherine Bergeron & Philip V. Bohlman, University of Chicago Press, Chicago 1996
- Bohman, Stefan, *Musiken i politiken. Konstmusik som kulturarv*, Carlssons, Stockholm 2003
- Bohman, Stefan, »Vad är museivetenskap och vad är kulturarv?« *Museer och kulturarv*, red. Lennart Palmqvist & Stefan Bohman, Carlssons, Stockholm 2003
- Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*, urval Donald Broady & Mikael Palme, Salamander, Stockholm 1986
- Dennis, David B., *Beethoven in German Politics, 1870–1989*, Yale University Press, London 1996
- Lowenthal, David, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge 1985
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*, Liber, Stockholm 1982
- Lundberg, Dan, Malm, Krister & Ronström, Owe, *Musik, medier, mångkultur. Förändringar i svenska musiklandskap*, Gidlunds, Hedemora 2000

- Lundberg, Dan & Ternhag, Gunnar, *Musiketnologi. En introduktion*, Gidlunds, Hedemora 2002
- Pettersson, Tobias, *De bildade männens Beethoven. Musikhistorisk kunskap och social formering i Sverige mellan 1850 och 1940*, Göteborgs universitet, Göteborg 1996
- Tomlinson, Gary, »Cultural Dialogics and Jazz: A White Historian Signifies«, *Disciplining Music. Musicology and its Canons*, red. Katherine Bergeron & Philip V. Bohlman, University of Chicago Press, Chicago 1996
- Treitler, Leo, »The Historiography of Music: Issues of Past and Present«, *Rethinking Music*, red. Nicholas Cook & Mark Everist, Oxford University Press, Oxford 2001
- Weber, William, »The History of Musical Canon«, *Rethinking Music*, red. Nicholas Cook & Mark Everist, Oxford University Press, Oxford 2001

KOR I NATUREN? OM LANDSKAPETS VÅRD OCH VÄRDE I SVERIGE OCH AUSTRALIEN

Katarina Saltzman

Hör kor hemma i naturen? Om den frågan kunde ställas till ett antal personer från olika tider och olika delar av världen skulle svaren sannolikt visa att uppfattningen om vad natur är och vad som hör hemma i olika landskap varierar starkt över tid och rum. Naturen får alltid sin innebörd i ett historiskt, geografiskt och kulturellt sammanhang. Även uppfattningen om vad en ko är kan förmodligen variera en hel del – i vår tid och del av världen har vi exempelvis en tendens att i vardagslag kalla nötkreatur av alla kön och åldrar för »kor«. I den här artikeln kommer jag att diskutera de gränsdragningar som upprättas i människors uppfattning om vad som är natur och vad som är kultur, och i synnerhet hur dessa gränser yttrar sig i landskapet. Jag kommer att ta upp några konsekvenser av sådana gränsdragningar i form av ansträngningar för att vårda och bevara somligt och bekämpa annat i landskapet. Artikeln rör sig med stora kliv mellan landskap av mycket olika karaktär i Sverige och Australien.¹ Inledningsvis följer här några reflektioner kring skilda uppfattningar om naturen, med utgångspunkt i frågan om huruvida kor kan höra hemma i naturen.

På det svenska Naturvårdsverkets hemsida kan man klicka sig fram till en sida som handlar om »Skydd och skötsel av värdefull natur«. Sidan illustreras med en bild på en liten lurvig »ko« (troligen en kviga eller ungtjur) av Highland cattle-ras som står bland gräs och maskrosbollar och tittar rakt in i kameran.² Vad har då detta djur med

---

1. Artikeln bygger till stor del på diskussioner inom projektet »Farm and garden: Comparing cultural landscapes in Sweden and Australia« som leds av professor Lesley Head, University of Wollongong, Australien. I detta projekt ingår även docent Marie Stenseke, Göteborgs universitet. De delar av texten som berör svenska exempel bygger på min tidigare och pågående forskning om landskap, natur och kultur bl.a. på Öland och i svenska stadsrandområden. De australiensiska exemplen härrör från min vistelse vid University of Wollongong våren 2007.

2. www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Skydd-och-skotsel-av-vardefull-natur 2008-05-07.

I Sverige uppfattas kor och andra betande djur idag ofta som viktiga aktörer inom naturvården eftersom de håller landskapet öppet. Betet främjar förekomsten av vissa växt- och djurarter – och missgynnar andra. Foto: förf.

biotoperna i Sverige. I många naturvårdsprojekt för att restaurera och bevara sådana marker har ofta just boskap av Highland cattle och liknande köttdjursraser kommit att användas.

För en betraktare från en annan geografisk och kulturell kontext är Naturvårdsverkets bild inte lika enkel att tolka. Är den långhåriga varelsen männe en utrotningshotad del av den svenska naturen? Njæ, rasens engelskklingande namn antyder att så inte är fallet. Är kanske de importerade lurviga korna i stället ett främmande inslag som hotar den ursprungliga svenska naturen? Kan betesmarkens gräs och maskrosor ses som exempel på att den svenska floran utarmats av jordbruk och betande djur? Utgör kor

naturvård att göra, kan man undra. Förstår varje betraktare hur bilden av den långhåriga »kon« hänger ihop med skydd och skötsel av värdefull natur? Ur en samtida svensk synvinkel är det måhända uppenbart att en ko på grönbete kan ses som Naturvårdsverkets lojala medarbetare i arbetet med att värna om den värdefulla naturen. Bilder av nötkreatur och andra betande djur förekommer ofta när svensk naturvård ska illustreras, och budskapet är att tack vare betande kor, får och hästar kan öppna landskap och gamla betesmarker med en rik flora och fauna fortsätta att vårdas och bevaras. Det »traditionella odlingslandskapet« med en småskalig blandning av åker, slätter- och betesmark, betraktas idag som rum för viktiga naturvärden. En rik biologisk mångfald och en betydande andel av Sveriges rödlistade, det vill säga hotade, växt- och djurarter gör att gamla ängar och hagar idag räknas till de mest värdefulla

ett hot som naturen måste skyddas från? Med exempelvis ett australiensiskt perspektiv på naturen ter sig frågor som dessa faktiskt högst relevanta. I Australien uppfattas nötkreatur och annat som har med jordbruk att göra som en del av den västerländska kolonisation, som så radikalt påverkat landskapet och även utrotat många växter och djur som tidigare levde på den australiska kontinenten. I en australiensisk kontext är det en självklarhet att frågor om »skydd och skötsel av värdefull natur« först och främst handlar om att skydda och vårda de arter och biotoper som fanns på kontinenten före 1788, det år som brukar räknas som starten för den brittiska kolonisationen av Australien.

Att synen på naturen skiljer sig åt om man jämför Sverige och Australien är i och för sig inte överraskande. De ekologiska förutsättningarna ser mycket olika ut i dessa båda länder, men väl så viktigt för människors synsätt är de historiska omständigheter som format det nutida landskapet och invånarnas sätt att nyttja detsamma. Medan jordbruk och boskapsskötsel i Sverige har utvecklats och varit del i landskapets formering under ett par tusen år anses dessa sätt att nyttja naturen ha införts i Australien så sent som för drygt tvåhundra år sedan. De aboriginer som sedan länge befolkat den australiska kontinenten har generellt betraktats som jägar- och samlarfolk, som inte ägnat sig åt någon form av jordbruk. Närmare studier visar dock att många av dessa grupper i praktiken har nyttjat och tämjt naturen på många olika sätt, inklusive svedjebruk, fiskodling och olika aktiviteter som skulle kunna karaktäriseras som jordbruk, såsom att bearbeta jorden med grävredskap, så och plantera olika grödor.³

Om man jämför de svenska insatserna för att återskapa och bevara landskap med kor och bönder i, och de australiensiska strävandena efter att återskapa och bevara landskap som är opåverkade av kor, bönder och andra imperialistiska inslag, finner man skillnader men också likheter. Paradoxalt nog framhålls exempelvis i båda fallen ofta det eftersträvade landskapets »ursprunglighet« som ett viktigt argument. Vad som egentligen menas med ursprunglig kan i båda fallen ifrågasättas.

Vardagliga förgivettaganden

I många sammanhang där vi talar om landskap skiljer vi på »naturlandskap« och »kulturlandskap«. Stora skogar, bergslandskap och ökenområden räknas ofta som naturlandskap medan jordbrukslandskap och städer betraktas som kulturlandskap. Detta är

---

3. Lesley Head, *Second Nature. The History and Implications of Australia as Aboriginal Landscape*, Syracuse 2000. Head påpekar att en möjlig anledning till att aboriginernas traditionella jordbruk tidigare ofta förbisetts är att det huvudsakligen varit en angelägenhet för kvinnor.

onekligen en uppdelning som kan diskuteras, för i praktiken rymmer de flesta, om inte alla, landskap inslag av både natur och kultur. Bland annat med tanke på människans globala miljöpåverkan finns idag allt starkare skäl att betrakta alla landskap som kulturlandskap. Dessutom kan man konstatera att de områden som pekats ut som »orörda naturlandskap« i praktiken ofta är sådana som använts och präglats av andra kulturella praktiker än de i samhället dominerande. Från olika delar av världen finns exempel på landskap som under mycket lång tid varit ursprungsbefolkningars kulturlandskap, som i det moderna samhället rutinmässigt kategoriserats som naturlandskap – något som i flera fall först under senare år kommit att ifrågasättas.⁴ Det finns alltså anledning att fundera på vad naturen har för kulturhistoria och göra en kulturanalytisk granskning av de platser och företeelser vi idag självklart uppfattar som natur, liksom av begrepp som »naturlandskap« och »värdefull natur«.⁵

Många bevarandeinsatser i landskapet utgår från vardagliga förgivettaganden och officiella dokument som innebär att vi pekar ut och åtskiljer natur och kultur. Ett exempel är ängen som idag är en mycket omhuldad biotop inom svensk naturvård; detta tack vare sin stora artrikedom och det faktum att ängar, och därmed många ängsväxter, idag är mycket sällsynta i vårt land. På ängsmarker har bönder i generation efter generation samlat gräs, örter och löv som vinterfoder åt sina djur, men på de allra flesta håll har ängsbruket upphört sedan länge som ett led i lantbrukets modernisering och rationalisering. Trots den kulturella inverkan som bondens arbete med slätter och annan skötsel av ängen utgör – som helt uppenbart är av avgörande betydelse för ängens uppkomst och fortlevnad – uppmärksammas de få kvarvarande ängarna i första hand *som natur*.

I andra landskap uppmärksammas mera sällan varken natur eller kultur, trots att bådadera rimligen är närvarande. Detta gäller inte minst i många radikalt kulturpräglade landskap som formats i vår egen tid, som industriella miljöer, trafikmiljöer och städernas ytterområden. Trots att sådana områden kan ses som karaktäristiska representanter för det sena 1900-talets kulturlandskap omtalas de sällan i sådana termer. Och när naturvärden upptäcks i sådana miljöer väcker det förvånad uppmärksamhet, som om naturen inte skulle höra hemma på sådana platser. Ett sådant exempel är den före detta havsviken Torsviken vid Göta älvs mynning som ligger inklämd mellan oljehamn, industrier, avfallsdepåer och den nedlagda Torslanda flygplats i Göteborgs väst-

4. När den svenska fjällvärlden uppmärksammats för sina naturvärden har samernas kulturlandskap ofta förbisett, något som diskuterats av Åsa Nilsson-Dahlström i avhandlingen *Negotiating Wilderness in a Cultural Landscape. Predators and Saami Reindeer Herding in the Laponian World Heritage Area*, Uppsala 2003. För motsvarande resonemang rörande Australien, se Head.

5. För en kulturhistorisk diskussion kring begreppen natur och landskap, se Kenneth R. Olwig, *Landscape, Nature, and the Body Politic. From Britain's Renaissance to America's New World*, Madison 2002.

ra utkant. Trots att den tidigare viken sedan 1970-talet är avskild från havet och älven med vallar, och trots att delar av den använts som upplagsplats för miljöfarligt avfall, kan man i Torsviken iaktta ett överraskande rikt fågelliv. På grund av fågellivet och lokala fågelskyddsorganisationers ansträngningar är den påtagligt kulturpåverkade viken idag skyddad som Natura 2000-område, en utnämning som radikalt begränsar möjligheterna till fortsatt omvandling av området för exempelvis industriella eller infrastrukturella ändamål. Att området i och med detta definierats *som natur* har överraskat många, och får effekter även för omkringliggande områden. På det gamla flygfältsområdet färdigställs nu en golfbana och nya bostadsområden, och i båda fallen framhålls närheten till Torsviken som värdefull för upplevelser och rekreation. Som en konsekvens av att Torsviken utpekats som natur har också nyligen de närmast angränsande delarna av det forna flygfältet hägnats in, och på de tidigare igenväxande markerna syns nu betande nötkreatur.⁶

Postkolonial natur

Om vi nu hastigt förflyttar oss nästan ett halvt varv runt jordklotet till Australien, hamnar vi givetvis i ett landskap som på många sätt skiljer sig från det svenska. Men i fråga om människors relationer till naturen finns likheter som i de här sammanhangen gör det intressant att jämföra Sverige och Australien. Båda länderna har exempelvis en låg befolkningstäthet, och huvuddelen av befolkningen är koncentrerad till vissa delar av landet. I såväl Sverige som Australien anses landskapet och naturen vara av stor betydelse för den nationella självförståelsen, och natur och landskap lyfts också ofta fram när Sverige och Australien presenterar sig för omvärlden, exempelvis i marknadsföring till turister.

I Australien pågår en hel del arbete med att bevara och restaurera landskap med naturvärden. Detta arbete är där i huvudsak inriktat på att värna om den natur som betraktas som inhemsk och ursprunglig. Tack vare den australiska kontinentens geografiska läge med begränsade kontakter med andra delar av världen återfinns där en mycket särpräglad flora och fauna, som under de senaste århundradena drabbats av konkurrens från en mängd införda arter. Olika växter, djur och andra organismer som medvetet eller omedvetet förts in i Australien från andra delar av världen har spritt sig långt utanför åkrar och trädgårdar, och har trängt undan inhemska arter. Naturvårds-

---

6. För en mer ingående diskussion om natur och kultur i Torsviken, se Katarina Saltzman, »Challenging Nature. A site for hazardous waste and rare birds«, *Ethnologia Scandinavica* vol. 36, 2006.

Här vid Kiama i New South Wales, Australien, växte regnskog före den europeiska kolonisationen – idag präglas området av mjölkproduktion och urban expansion. Är då detta ett kulturlandskap eller ett stycke förödd natur? Foto: förf.

arbetet i Australien handlar därför i praktiken ofta om att bekämpa diverse »ogräs« och »skadedjur« som kommit in i landet med den västerländska kolonisationen. Ett omfattande arbete bedrivs under paroller som *bush regeneration* och *restoration of native nature*, med syfte att främja den inhemska floran och faunan.

För en svensk besökare kan den uttalade fokuseringen på att endast inhemska arter och biotoper är värda att värna framstå som en problematisk retorik. Talet om att värna om den ursprungliga och inhemska naturen genom att bekämpa »främmande« och »invaderande« arter ger onekligen associationer av samhällslig och politisk karaktär. När nu integration och det mångkulturella samhället blivit viktiga begrepp i samhällsdebatten, skulle det i en svensk kontext framstå som politiskt tvivelaktigt att argumentera för en naturvård helt inriktad på att värna om »ursprunglig, svensk natur« genom att bekämpa invandrade växter och djur. I Australien är emellertid den samhällsliga kontexten en annan, i och med att de allra flesta av dagens australiensare har sin

bakgrund i andra delar av världen. Många av dem som idag arbetar för att återskapa den ursprungliga naturen i Australien är själva ättlingar till invandrare, och många är idag medvetna om att de själva genom sin personliga historia kan ses som delaktiga i den västerländska kolonisering som medfört radikala förändringar av landskapet, men också ett brutalt förtryck av ursprungsbefolkningen. Den australiensiska fokuseringen på att värna om den inhemska naturen kan alltså förstås som del i en kollektiv postkolonial självkritik av det i många avseenden hänsynslösa utnyttjandet av den australiska kontinenten under de senaste århundradena. Hanteringen av de människor som sedan tidigare levde i nära samspel med det australiensiska landskapet var många gånger både respektlös och grym. Huvuddelen av Australiens aboriginer levde före den västerländska kolonisationen i de mest bördiga delarna av kontinenten, alltså i samma områden som idag har den högsta befolkningstätheten, men som idag helt domineras av invandrade befolkningsgrupper. Epidemier och våld i kombination med förlusten av det land man tidigare levde av bidrog starkt till att en stor andel av ursprungsbefolkningen dog, och med dem många kunskaper och sätt att relatera till landskapet som var fundamentalt annorlunda än den västerländska naturuppfattningen.

Dagens australiensiska landskap är alltså i mycket hög grad präglad av en brutal kolonial historia som dock omöjligt kan göras ogjord. Stora delar av Australien, i synnerhet i de bördigare östra, södra och västra kustområdena, kan idag karaktäriseras som ett utpräglad jordbrukslandskap. I områden som tidigare var regnskog betar idag mjölkkor på frodiga gröna betesvallar medan vidsträckt vetefält breder ut sig i torrare inlandsområden. Lantbruket har haft stor betydelse i formeringen av det moderna Australien, och stora arealer används idag som åkermark, mindre områden för mjölkproduktion, medan väldiga arealer präglas av extensiv boskapskötsel. Fårhållning, främst för ullproduktion, utvecklades tidigt till en viktig australiensisk näring, men med fallande efterfrågan på ull är numera vete, nötkött, vin och lammkött väl så viktiga exportprodukter. Det australiensiska lantbruket är baserat på grödor, djur, teknik och kunskaper som importerats, huvudsakligen från Europa men också från andra delar av världen. Den inhemska floran och faunan har sällan kommit till användning inom lantbruket, med undantag för de gräs och örter som betas i extensiva betesmarker. I stället har tillgängliga lantbruksgrödor och -tekniker successivt utvecklats för att anpassas till Australiens klimat, jordar och andra förutsättningar.

Ur naturvårdssynpunkt ses lantbruket i Australien generellt som något som införts på naturens bekostnad, och som skadat och trängt undan det »ursprungliga« landskapet. I en australiensisk kontext är det därför knappast möjligt att se får, kor eller bönder som delaktiga i natur- och landskapsvård. Det landskap som är resultatet av de senaste

seklernas utveckling inom lantbruket uppmärksammas sällan som kulturlandskap, utan framstår snarare som en påminnelse om undanträngda och förödda (natur-)värden. I Australien märks dock idag ett växande intresse för sambanden mellan natur och kultur, inte minst i anslutning till lantbruket. Växande problem med utarmade jordar, förhöjda salthalter och långvarig torka har lett till att åtgärdsprogram startats, till en början på lokalt initiativ, senare också med statligt stöd. Under benämningen *Landcare* driver arbetsgrupper i olika delar av landet projekt för att långsiktigt motverka torka, jorderosion och andra markproblem, bland annat genom trädplantering och terrasserings. *Landcare* har så småningom också kommit att omfatta lokala miljö- och naturvårdsprojekt i mer urbana områden.⁷

Landskap i förändring

En självklarhet men också en svårighet, är det faktum att alla landskap hela tiden förändras. Landskap rymmer geologiska, ekologiska, historiska, sociala och en mängd andra processer, ofta i samspel med varandra. När landskapet förändras är det inte enbart eller alltid fråga om att dess utseende förändras. Ibland kan landskapets betydelseinnehåll förändras även om landskapet till det yttre är oförändrat. Såväl naturvård som kulturmiljövård handlar i allmänhet om att vårda och bevara värdefulla företeelser, men i landskapet ställs de inför en knepig fråga: Hur kan man bevara något som är i ständig förändring?

I Sverige har landskapets förvandling under flera decennier till stor del handlat om att lantbruk lagts ner och jordbruksmark tagits ur bruk, samtidigt som jordbruksproduktionen på mer högavkastande marker intensifierats. Igenväxning av tidigare öppna marker har uppfattats som ett av de främsta hoten mot det svenska landskapet och även mot viktiga naturvärden. En central uppgift för naturvård och landskapsvård i Sverige har därför blivit att verka för att öppna landskap, i synnerhet i skogs- och mellanbygder, även fortsättningsvis hålls öppna och brukade. Lantbrukares arbetsinsatser för att vidmakthålla ett öppet och varierat landskap har i allt högre grad kommit att erkännas som värdefulla ur miljö- och upplevelsesynpunkt. Detta erkännande har kommit till konkret uttryck i ekonomisk ersättning till lantbrukare för olika natur- och landskapsvårdande arbetsinsatser.

Projekt för att försöka bevara värdefulla landskap har under senare år genomförts

---

7. För en presentation av hur landcare-rörelsen startade, se Andrew Campbell, *Landcare. Communities Shaping the Land and the Future*, Sydney 1994.

på många håll i Sverige, liksom i många andra länder. Ett av de mest intressanta exemplen på en bevarandeinsats som försökt hantera landskapets föränderlighet är världsarvsområdet »Södra Ölands odlingslandskap«, som år 2000 fick en plats på Unescos lista över natur- och kulturmiljöer av globalt bevarandeintresse.

Till en början var tanken att enbart Stora Alvaret på södra Öland skulle nomineras till världsarv och initiativtagarna utgick från att det var alvarlandskapets ovanliga natur som skulle berättiga till en plats på världsarvslistan. Alvaret och de likaledes sedan urminnes tider betade sjömarkerna på Öland uppfattas av många som natur, med stora naturvärden. Ganska snart insåg man emellertid att alvaret knappast skulle kunna godkännas som ett naturarv, då merparten av de naturvärden som anses finnas på alvaret är beroende av att markerna nyttjas av människor och deras betesdjur. Alvaret och sjömarkerna är kulturpräglade landskap, som tillsammans med angränsande åkrar och ängar i tusentals år utgjort basen för ölanningarnas livsföring. Den flora och fauna som finns på dessa marker kan ses som ett resultat av hur de nyttjats av människor och betesdjur under mycket lång tid. Södra Ölands odlingslandskap nominerades därför till sist till världsarvslistan som ett kulturarv, i kategorin *Levande kulturlandskap*.

Världsarvsområdet omfattar hela södra Öland och inkluderar allt från pittoreska radbyar och unika slåtterängar till mer all dagliga miljöer och samhällen, som med ett konventionellt bevarandeperspektiv knappast skulle klassas som värda att bevara. I världsarvsansökan framhölls det faktum att området är ett fungerande produktionslandskap, med bland annat modern mjölkproduktion, spannmåls- och grönsaksodling. Att lönsamheten i dessa agrara produktionsgrenar inte försämras, angavs som en förutsättning för att »det unika odlingslandskapet« ska kunna »bevaras och fortleva«. I den öländska världsarvsansökan formulerades saken så här:

Det föreslagna områdets främsta kriterium är markanvändning och markindelning i ett levande odlingslandskap där ett modernt jordbruk pågår. Det måste även framledes finnas möjligheter för jordbruket att utvecklas i takt med tiden. Samtidigt måste en sådan utveckling gå hand i hand med ett bevarande av de unika natur- och kulturvärden som finns i området. Det är mycket viktigt att landskapet inte stagnerar och övergår till att bli ett relik odlingslandskap.⁸

Möjligen kan det framstå som motsägelsefullt att ett landskap ska värnas både som bärare av historiska budskap och som ett modernt produktionslandskap. Den mo-

---

8. Länsstyrelsen i Kalmar län, *World Heritage Convention – Swedish Nomination: Södra Ölands Odlingslandskap*, Kalmar 1999. Här citerad i enlighet med den svenskspråkiga remissutgåvan av nomineringen, daterad 1999-03-31.

derna tidens rationalisering och teknikutveckling inom jordbruket ses ofta som ett av de största hoten mot såväl naturvärden som kulturhistoriska värden i landskapet. Det kan ses som innovativt att man i den öländska världsarvsansökan försökt finna former för ett bevarande grundat på en medvetenhet om landskapets ständiga föränderlighet och kopplingarna mellan natur och kultur, liksom att man så tydligt valt att fokusera de människor som kontinuerligt producerar landskapet. Dessa ambitioner ansluter sig i själva verket till synsätt som Världsarvskommittén uppmuntrat under ett antal år. Kommittén, som sedan världsarvslistan upprättades arbetat med skilda kriterier för natur- respektive kulturmiljöer, har under de senaste decennierna riktat allt större uppmärksamhet mot sådana miljöer som formats av natur *och* kultur, som också kräver ett kontinuerligt *bruk* för att bestå.⁹

Lärdomar mellan natur och kultur

Exemplen från Sverige och Australien visar alla att natur och landskap har en kulturhistoria och bör förstås i sitt geografiska och historiska sammanhang. Landskapet rymmer alltid *både* natur och kultur (åtminstone så länge vi väljer att betrakta världen genom denna moderna västerländska dikotomi) och i landskapet finns alltid en spänning mellan kontinuitet *och* förändring. Viktigt att komma ihåg är också att alla landskap alltid kan värderas och nyttjas på *olika* sätt.

Landskapsförändringar framstår i ett annat ljus när de betraktas i ett globalt perspektiv, och kanske har både svensk och australiensisk landskaps- och naturvård något att lära av varandra. De värden som ter sig självklara i en svensk kontext kan vara högst problematiska i ett annat geografiskt sammanhang, och vice versa. Den politiska dimension som alltid är en del av landskapet blir obehagligt uppenbar i Australien, där landskapsomvandlingen så tydligt tagit sin utgångspunkt i hänsynslöshet och okunskap gentemot andra människors förhållningssätt till landskapet. Trots det måste den australiensiska naturvärden så småningom inse att även ett landskap som präglats av exempelvis lantbruk kan rymma viktiga natur- och kulturvärden. Den landskapsomvandling som genererats i det moderna Australien har inte enbart inneburit att stora naturvärden försvunnit, nya (natur- och kultur-)värden har också tillkommit, och förr eller senare blir det nödvändigt att fundera på hur de landskapsvärden som genererats av kolonistörerna och deras ättlingar ska hanteras.

---

9. För en mer ingående diskussion om natur, kultur och landskapsvård på Öland och om världsarvet Södra Ölands odlingslandskap, se Katarina Saltzman, *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap*, Lund 2001.

Även i Sverige finns landskap som präglats av ojämlika maktrelationer. Många av de äldre landskapselement som idag ses som bevarandevärda inslag i det svenska landskapet har i konkret mening formats av människor i underordnad position, ofta genom hårt manuellt arbete och nyttjande av marginella resurser. Också i dagens stadslandskap finner vi tydliga maktrelationer, där exempelvis hemlösa ofta är hänvisade till undanskymda platser i marginalen. Uppfattningar om *vem* och *vad* som hör hemma *var* är alltid uttryck för en specifik tolkning av landskapet. När man väljer att bevara och/eller återskapa ett landskap borde en självklar utgångspunkt vara att alltid beakta de maktförhållanden varigenom detta landskap definierats och formats.

Summary

Cows in nature? Values in caring for the landscape in Sweden and Australia

Do cows belong in nature? Starting from such a simple question, this paper presents a comparative discussion concerning the conceptual boundaries whereby “nature” is defined in the cultural, historical and ecological contexts of Sweden and Australia. In the Swedish case it seems as if grazing animals such as cattle and sheep are today often presented as a prerequisite for the maintenance of nature values such as biodiversity. In the Australian case, on the other hand, cows and other things connected to agriculture are generally associated with practices that have had a fatal impact on native Australian biodiversity. Measures for landscape management and nature conservation are usually based on understandings of nature and culture that are more or less taken for granted, but as the examples presented in this paper show, the implications of these concepts may vary considerably when used in different geographical settings.

Referenser

- Campbell, Andrew, *Landcare. Communities Shaping the Land and the Future*, Allen & Unwin, Sydney 1994
- Head, Lesley, *Second Nature. The History and Implications of Australia as Aboriginal Landscape*, Syracuse University Press, Syracuse 2000
- Länsstyrelsen i Kalmar län, *World Heritage Convention – Swedish Nomination: Södra Ölands Odlingslandskap*, Kalmar 1999
- Nilsson-Dahlström, Åsa, *Negotiating Wilderness in a Cultural Landscape. Predators and Saami*

Reindeer Herding in the Laponian World Heritage Area (Acta Universitatis Upsaliensis), Uppsala 2003

Olwig, Kenneth R., *Landscape, Nature, and the Body Politic. From Britain's Renaissance to America's New World*, University of Wisconsin Press, Madison 2002

Saltzman, Katarina, *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap*, Nordic Academic Press, Lund 2001

Saltzman, Katarina, »Challenging Nature. A site for hazardous waste and rare birds«, *Ethnologia Scandinavica* vol. 36, 2006

Internet

www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Skydd-och-skotsel-av-vardefull-natur
(2008-05-07)

KANON – ET MIDDEL TIL AT OPNÅ SAMLINGSKRAFT I SAMFUNDET?

Keld Grinder-Hansen

Kanon er blevet et modebegreb i den danske politiske verden. I 2006 fremkom kulturminister Brian Mikkelsen med en samlet kanon for det kulturelle område, samtidig med at kanontanken også indførtes i den danske folkeskole. Inden for skolefag som historie, samfundsfag og kristendomskundskab blev der udarbejdet forslag til en bindende kanon i 2006, som i løbet af efteråret 2007 blev indskrevet i de nye fagbeskrivelser for de pågældende fag. Jeg har selv en aktie i denne udvikling, da jeg som medlem af »Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen«¹ har været med til at formulere en historisk kanon.

Efter offentliggørelsen af historieudvalgets rapport i juni 2006 udspandt der sig en til tider temmelig voldsom offentlig debat om den historiske kanon. Den foregik dels på det mere principielle plan, hvor det blev diskuteret, om det i det hele taget var ønskeligt at indføre kanontanken i historieundervisningen, dels debatteredes, om det var de 'rigtige' 29 kanonpunkter, der var blevet udvalgt, og en lang række alternative kanonpunkter blev introduceret. Som medansvarlig for kanonlisten blev jeg naturligvis stillet til regnskab for den og måtte lægge ører og ryg til megen kritik, men bestemt også til ros. For mit eget vedkommende var jeg måske lidt overrasket over og vel også en smule irriteret over, at al interesse samlede sig om den udarbejdede kanonliste, frem for at man så på de væsentlige forbedringer for historiefaget i øvrigt, som udvalget var nået frem til, og som stod klart formuleret i rapporten. Hvad angår den historiske kanon, kunne jeg i den offentlige debat blot gentage det synspunkt, jeg fra udgangspunktet havde haft: at

---

1. *Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, Undervisningsministeriet, juni, 2006. Rapporten er tilgængelig på www.uvm.dk.

historiekanonen blot var et af flere tiltag, der skulle medvirke til at styrke historiefagets faglighed i folkeskolen. Hverken mere eller mindre!²

Bag indførelsen af den historiske kanon og af de øvrige kulturkanoner ligger der implicit den antagelse, at det i dagens multietniske og globaliserede danske samfund er nødvendigt at etablere en fælles kulturel platform for landets borgere, som kan være med til at give samfundet den nødvendige samlingskraft, og at denne fælles kulturelle oprustning også naturligt hører hjemme i skolen. Men hvordan passer kanontanken ind i den danske skoletradition? Udgør den en naturlig og organisk udvikling af den danske tradition, eller er den et brud på en lang skoleudvikling? Man kan gå skridtet videre og spørge, om det i virkeligheden er en meget udansk idé at udforme et sådant fællessæt af kulturelle fikspunkter? Det vil jeg i det følgende søge at besvare med særlig fokus på forholdene inden for historiefaget som et trin på vejen til at perspektivere denne artikel hovedspørgsmål: Er kulturkanonerne som hævdet indført for at øge sammenhængskraften i det moderne danske samfund, og kan man forvente, at de vil medvirke hertil, eller skal kanontankegangen snarere opfattes som (endnu) et centralt styringsredskab for politikere, der har til formål at kontrollere vidensformidlingen i det danske samfund?

Den danske kulturkanon

Ordet 'kanon' betyder 'regel', 'forbillede'. I en kanon samler man det, som nogen har udpeget som det bedste eller rigtigste. Den danske kulturkanon består af 96 danske kunstværker: 12 værker inden for henholdsvis arkitektur, billedkunst, design og kunsthåndværk, film, litteratur og scenekunst, medens der i musikkanonen valgtes i alt 24 værker, heraf 12 inden for partiturmusik og 12 inden for populærmusik.³

I april 2005 nedsatte Kulturministeriet syv kanonudvalg – et for hvert af de ovennævnte kunstområder. Hvert udvalg bestod af fem personer, der professionelt beskæftiger sig med det pågældende område, og i hvert udvalg fungerede et medlem som udvalgets formand. Jørn Lund, direktør for det Danske Sprog- og Litteraturselskab udpegedes som 'overformand', dvs. formand for de syv kanonudvalgs formænd. I januar 2006 offentliggjorde kanonudvalgene de valgte kunstværker og begrundelser for valget af værkerne ved en stort anlagt pressekonference, og Kulturministeriet udgav ved samme lejlighed en smukt tilrettelagt bog med vedlagt cd-rom, der præsenterede de 96

2. Keld Grinder-Hansen, »Historisk kanon – En faglig oprustning af historiefaget«, kronik i *Berlingske Tidende*, 1. juli 2006.

3. *Kulturkanon*, udgivet af Kulturministeriet 2006.

udvalgte kunstværker. I et forord til værket redegør kulturminister Brian Mikkelsen for tankerne bag udarbejdelsen af kulturkanonen:

Til daglig har de fleste af os rigeligt at gøre med at sortere i den strøm af kulturtilbud, der konstant tikker ind fra hele verden på mobil-, computer- eller fjernsynsskærmen. Men midt i al den overflod er det vigtigt, at vi ikke glemmer vores fælles kulturhistorie – og hvordan den altid har været en del af en bredere international kultur. Her har kulturkanonen en afgørende rolle at spille. På den ene side som en rettesnor bagud, der minder os om, at vi er forment af en bestemt historie og kultur, og på den anden side som en hukseiddel for fremtiden, som vi kan tage med os, og med jævne mellemrum diskutere og føje nye værker på. [...] Men kulturkanonen er også en invitation til alle om selv at udforske og spejle sig i værkernes fortællinger, og på den måde gribe fortiden og fremtiden i én og samme bevægelse. Kulturarvens hovedværker aktualiseres jo netop i det øjeblik, vi går dem i møde, opdager nye vinkler i gensynet med det velkendte kunstværk, eller stiller udfordrende spørgsmål til det værk, vi møder for første gang. Kulturkanonen er en fælles bagage, som vi hver især kan have forskellige meninger om, men som udgør et kvalificeret udgangspunkt, når vi skal debattere, hvad kulturarven betyder for os i dag.⁴

Formand for kulturkanonen Jørn Lund slår (ikke overraskende) samme tone an i sin indledning:

Bogen her er ikke et pensum. Den er uden løftede pædagogiske pegefingre. Den er til inspiration for den enkelte i arbejdet med at finde frem til den personlige kanon. Til debat, til modsigelse – og til glæde for forhåbentlig mange.⁵

Kulturkanonen er ikke tænkt som et dogme, men som en øjenåbner for befolkningen mod det rige kulturliv, som omgiver os, og dermed skal den hjælpe os til at undgå 'kulturbblindhed' i mødet med de fremmede kulturer:

Vi skal bruge kunstneriske oplevelser og indsigter ikke til at blot bekræfte egen kulturbaggrund og eget kulturfællesskab, men også som en ressource i udforskningen af og mødet med andre kulturer. De gamle europæiske kultursamfund har meget til fælles, og de sidste 50 års globale udvikling har skabt en platform for mødet med fjernere kulturer.⁶

Kulturkanonen præsenteres altså som et kulturelt inspirationsmateriale – og ikke som et nationalt pensum – der skal kendes og værdsættes af hele befolkningen. Samtidig

---

4. Ibid., s. 4–5.

5. Ibid., s. 7.

6. Ibid., s. 6.

understreges den subjektive karakter ved udvælgelsen af værkerne. Selvom det er fagligt velkvalificerede folk, der foretager til- og fravalgene, er og bliver det en subjektiv og personvariabel udskillellesproces. En understregning af, at en kanon (med tryk på sidste stavelse) nødvendigvis må bestå af mere eller mindre velunderbyggede 'skud i tågen'! Men hvad sker der, når kanontankegangen bevæger sig fra dette offentlige rum for meningsdannelse og ind i den danske skole, hvor det får en helt anden og langt mere forpligtende position som et obligatorisk nationalt pensum, alle skolebørn skal undervises i?

Den danske folkeskole og kanontankegangen

Den danske folkeskole har altid befundet sig i brydningsfeltet mellem den tyske 'Bildungs-tradition' og den angelsaksiske 'curriculum-tradition', men hvor inspirationen og påvirkningen dog i langt overvejende grad er hentet i Tyskland. Den danske skole har siden indførelsen af den første almene skolelov i 1814 haft et dobbelt sigte med sin virksomhed: et alment dannende sigte, hvor målet har været 'at danne det hele menneske' ifølge skiftende tiders idealer, og et kundskabsformidlende sigte som modsætning til den angelsaksiske tradition, hvor målet med undervisningen udelukkende har været at bibringe eleverne de på forhånd kanoniserede og pensumsfastlagte kundskaber inden for de enkelte skolefag. Set i dette perspektiv må kanontankegangen opfattes som noget af 'en fremmed fugl' i den danske folkeskole, ikke mindst hvis man ser på udviklingen gennem de sidste 40 år. I denne periode har man i stigende grad lagt afstand til eksamensskolen. Man har arbejdet for at fjerne niveaudelinger og faglige adskillelser. Målet har været at få enhedsskolen gennemført, hvilket endelig lykkedes med 1993-loven, og sigtet har i stigende grad været at udvikle elevernes palet af forskellige kompetencer.

I 1970'erne gjorde man op med karakterer og eksamener. Karakterbøgerne blev fjernet fra de mindre klassetrin, og på de højeste klassetrin erstattede man eksamener med prøver (som man i modsætning til eksamener ikke kan dumpe i). Samtidig med opgøret med karakterer og eksamen, skete der også ændringer i det, som skolen fandt vigtigt, at eleverne skulle lære. Med indførelsen af nye læringsmåder i skolen – gruppearbejde, projektopgaver, elevernes selvvirksomhed frem for klasseundervisning – var der andre ting, der vægtedes ved bedømmelsen af elevernes præstation. Det var ikke længere elevernes evne til at reproducere indlært viden, der blev efterspurgt, men snarere elevernes evne til arbejde på egen hånd, selv fremfinde og strukturere materialet og præsentere det på en spændende og interessant måde. Pensumtankegangen nedprioriteredes i det samlede undervisningsbillede.

Men op gennem 1990'erne kom der fokus på, at danske skolebørn i sammenligning med skolebørn fra en række andre lande klarede sig bemærkelsesværdigt ringere, når det drejede sig om umiddelbare færdigheder og kundskaber. Det fremgik af internationale evalueringer som IEA-læseundersøgelsen 1992 (der placerede Danmark på en bundplacering sammen med Trinidad og Tobago), TIMSS-undersøgelsen (matematik og naturfag) fra 1996 samt PISA-undersøgelserne, der ligeledes understregede, at der var problemer inden for læsning, matematik og naturfag. Resultaterne af disse internationale undersøgelser sendte chokbølger gennem det danske samfund – ikke mindst blandt politikerne, der syntes, at det var et ringe plaster på såret, at internationale undersøgelser samtidig viste, at danske skolebørn havde en udbredt demokratiforståelse og i øvrigt var de børn i verden, der var mest glade for at gå i skole! Der måtte gøres noget for at styrke fagligheden i skolen. Derfor er den danske folkeskole gennem de sidste år på det nærmeste blevet tæppebombet med nye reformer, der skal medvirke til at styrke skolens faglighed og, ikke mindst, få den danske skole højere op på ranglisten i kommende PISA-undersøgelser.

Hovedmidlet til at styrke folkeskolen synes fra politisk hold at være at indføre centrale kontrolforanstaltninger; flere afgangsprøver, nationale test, obligatoriske elevplaner og nu også for en række fags vedkommende obligatoriske kanoner. Disse tiltag vil tilsammen forandre den danske folkeskole, måske så radikalt, at der kan blive tale om et reelt brud på 200 års danske skoletradition. Fremtidens skole vil sætte mere fokus på konkrete færdigheder og umiddelbart reproducerbare kundskaber, en større grad af pensumtænkning vil præge undervisningen, og det er sandsynligt, at flere kanoner vil se dagens lys. Man skal dog næppe forestille sig, at den danske skole helt vil opgive sit dannelsesprojekt og i stedet indrette sin skole efter engelsk model med faste pensum i alle fag og på alle klassetrin. Målet for politikernes tiltag i disse år er nemlig ikke at (re)introducere 'den sorte skole' i Danmark. Det projekt, politikerne er i gang med, er et andet og langt mere radikalt: Politikerne ønsker at have mere hånd i hanke med, hvad der sker i den danske folkeskole, og ikke mindst lettere få overblik over, om de opnåede resultater modsvarer de midler, der er investeret i skolen. Det skal ske ved at gennemføre en mål- og rammestyret af folkeskolen, hvor hvert led i undervisningskæden i princippet er selvbestemmende – kommunen, skoleledelsen, lærerteamene, lærerne – men hvor hvert led samtidig skal stå direkte til ansvar for sine resultater over for de overliggende led i systemet! For at dette projekt skal lykkes, kræver det, at skolens undervisning i langt højere grad, end det hidtil har været tilfældet, gøres kvantificerbart og måleligt, hvilket som følge har mindre fokus på den enkelte elevs 'alsidige og personlige' udvikling.

Historiefagets indhold gennem 100 år

Historie er som sagt indledningsvis et af de fag, som allerede nu har fået sin egen kanon. Før jeg nærmere redegør for det udvalgsarbejde, der førte frem til udarbejdelsen af historiekanonforslaget, og reflekterer over de intentioner, vi fra udvalget har haft med kanonen, mener jeg, at det er væsentligt at få historiefaget placeret i sin nutidige kontekst og få historiekanonens perspektiveret igennem en skildring af fagets skiftende faglige positioner gennem tiden.

Historie blev indført som selvstændigt skolefag i folkeskolen ved skoleloven af 1899, og året efter blev der med *Det Sthyrskes Cirkulære* fastlagt ministerielle retningslinjer for fagets mål og indhold. Fagets formålsparagraf gav en præcis karakteristik af historiens opdragende rolle i folkeskolen:

At fremhjelpe en sund og kraftig Fantasi i Forbindelse med en varm og levende Følelse for vort Folk og Land er Historieundervisningens Opgave. I sin Rigdom på Eksempler, der henvender sig til Børnenes sædelige Værdsættelse og indvirker tilskyndende paa deres Vilje, er Historien tillige et vigtigt sædeligt Opdragelsesmiddel.

Historiens kerneområde var fædrelandshistorien. Børnene skulle høre om Danmarks historie fra urtid til nutid, med vægten på de nationale fortællinger om tapre danskere og onde fjender.

Baggrunden var den nationale katastrofe i 1864, hvor Danmark endegyldigt blev placeret som en småstat mellem stormagter. Historiefaget opfattedes som et dannelsesfag, der skulle forestå den nationale opdragelse af de opvoksede danskere og bidrage til en fælles dansk identitet, der var stærk nok til at modstå presset udefra.

Det Sthyrskes Cirkulære foreskrev ligeledes, hvorledes undervisningen i historie skulle foregå: »I gennem anskuelig og livlig Fortælling bør de historiske Personer og Begivenheder stilles børnene for Øje, men disse bør holdes til at gengive og genfortælle de givne Skildringer«. Først i de ældste klasser kunne læreren forsøge at give eleverne en lidt mere sammenhængende skildring af samfundsudviklingen. Undervisningen baserede sig på strikt kronologiske lærebøger, der begyndte med sagnhistorien og den nordiske mytologi for herefter at bevæge sig op gennem historisk tid. Hovedpersonerne var de danske konger, og emnet deres tapre bedrifter. Skildringen var episodisk, og der blev sjældent gjort forsøg på en bredere samfundsskildring. Universet var enkelt; de gode mod de onde – 'vi mod de'. Der var tale om et rendyrket nationalromantisk univers. Den danske kongerække og den politiske begivenhedshistorie var kanonisk stof, som eleverne forventedes at tilegne sig og reproducere, når det blev forlangt.

Efter 1. verdenskrig kom der stigende kritik af den fædrelandshistoriske historieundervisning, der levede op til de positivistiske krav til kildekritik, og som samtidig ensidigt fokuserede på konger og adelen og negligerede den almindelige befolkning. Blandt de skarpeste kritikere af historieundervisningen var den radikale historiker Erik Arup (1876–1951). Da Undervisningsministeriet i 1930'erne nedsatte et skolebogsudvalg, hvis opgave bestod i en kritisk gennemgang af de eksisterende skolebøgers indhold, fik Arup sæde i underudvalget om historie. Udvalgets betænkning forelå i 1933 og indeholdt et færdigt forslag til et nyt cirkulære for historieundervisningen i folkeskolen til afløsning af *Det Sthyrske Cirkulæres* historieafsnit. Forslaget lød således:

Formaalet er at give Eleverne et efter deres Alderstrin afpasset Indblik i vort Lands Historie for derigennem at vække deres historiske Interesse og give dem Kendskab til vort Folk og dets Livsvilkaar gennem Tiderne. Desuden maa der gives en Skildring af vigtige Epoker i Verdenshistorien, saaledes at Udviklingen herhjemme ses i Sammenhæng med Forholdene i den øvrige Verden, og Eleverne lærer at forstaa Betydningen af et internationalt Samarbejde saavel paa det økonomiske og politiske som paa det aandelige Livs Område.⁷

Teksten markerer et brud med den hidtidige historieundervisning. Den skal ikke længere fokusere på fædrelandshistorien og den moralske oprustning af eleverne, men snarere lægge vægt på international forståelse og objektive historiske kundskaber. Historien skulle nu være et kundskabsfag frem for et dannelsesfag i klassisk forstand. Indholdsmæssigt skulle undervisningen lægge vægt på menneskenes dagligliv, de almindelige samfundsforhold, erhvervs- og åndsliv og nedtone den rent politisk-nationale begivenhedshistorie og de store danskeres bedrifter.

Udvalgets indstilling blev mødt med stor skepsis fra de borgerlige partier og ikke mindst højskolemiljøet. 2. verdenskrig truede i horisonten, og der var brug for national mobilisering. Tiden var således ikke inde til at give historieundervisningen et mere videnskabeligt og kulturhistorisk indhold. Forslaget blev derfor skrinlagt, og historieundervisningen fortsatte nogenlunde uforandret op gennem 1940'erne og 1950'erne, ofte med udgangspunkt i de klassiske historiebøger, men også blandt de nyskrevne historiebøger lå vægten fortsat på begivenhedshistorien, kongerækken og rigets store mænd, ligesom det mytologiske stof stadig fik fyldig omtale. Først med *Den Blå Betænkning* i 1960 blev der formuleret en ny målsætning for historietimerne med klar inspiration fra 1930'ernes skolebogsudvalg. I formålsformuleringen understregedes betydningen

---

7. *Betænkning vedrørende revision af skolebøger*, København 1934, s. 66.

af den objektive historiske viden tilpasset elevernes udviklingstrin. Vægten skulle lægges på folkets dagligliv, på samfundets sociale og økonomiske forhold og på åndslivet. Fokuseringen på enkelte historiske skikkelser skulle nedtones, og selvom Danmarks-historien stadig stod i centrum, skulle denne sættes ind i et internationalt perspektiv. Historieundervisningen var stadig opdragende. Nu var målet bl.a. at give eleverne en forståelse af vigtigheden af internationalt samarbejde, især i forbindelse med FN's arbejde.⁸

På 3.-7.klassetrin skulle eleverne gennemgå Danmarkshistorien med udblik til verdenshistorien, medens hovedvægten i realklasserne (8.-10. klassetrin) skulle lægges på verdenshistorien. Kronologien skulle stadig udgøre rygraden i historieundervisningen. Derimod var der endnu ingen tanker om at inddrage kilder i større omfang i historieundervisningen. Eleverne skulle ikke oplæres til at være kritiske læsere, men gennem lærebøgernes og lærernes mundtlige fremstillinger opnå solide historiske kundskaber.

I slutningen af 1960'erne opstod der blandt mange historielærere en reaktion mod denne historieundervisning. Der var på flere måder sket en professionalisering af historielæreren. Danmarks Lærerhøjskole udviklede en særlig cand.pæd.-uddannelse i historie, og der blev udbudt lokale årskurser. Samtidig ændredes det pædagogiske syn på læring. Det var ikke mere så væsentligt, at eleverne tilegnede sig kundskaber, der i den hastigt forandrende tidsalder hurtigt kunne vise at være forældede. I stedet skulle de 'lære at lære'. De skulle forsynes med redskaber, der gav dem mulighed for selv at fremfinde de relevante oplysninger. For historiefaget betød det, at kildelæsningen kom i højsædet, og markedet blev overstrømmet med kildehæfter til brug i folkeskolens historieundervisning.

Faget var ikke længere primært et dannelsesfag, der indeholdt væsentlige nationale kundskaber, men blev af mange historielærere i stedet opfattet som et overvejende metodefag eller færdighedsfag. Dermed reduceredes også betydningen af et fast pensum i historiefaget. Der forlangtes nu en langt mere aktiv indsats af eleverne, hvor elevernes historiske viden i høj grad skulle frembringes gennem egen virksomhed med rapporter, plancher og foredrag. I begyndelsen af 1970'erne gik historieundervisningen for alvor ind i en turbulent periode, hvor faget blev inddraget i de aktuelle politiske stridigheder mellem venstre- og højrefløjen i dansk politik.⁹ De venstreorienterede ønskede

8. *Undervisningsvejledning for folkeskolen*, kap. 8, Historie, 1960, s. 117-23.

9. En grundig, men noget kontroversiel analyse af historiefagets udvikling i perioden 1971-1996 gives i Anders Holm Thomsens ph.d.-afhandling, der blev forsvaret ved Syddansk Universitet juni 2007: *Undervisningsfaget historie under forandring fra kanonfag til elevcentreret fag - med særlig fokus på debatten om historiebevidsthed og dens forhistorie 1971-1996* (upubliceret).

en materialistisk, historisk historieundervisning, hvor spændingsfeltet mellem udbyttere og udbyttede stod i fokus, og hvor hverdagslivet blandt den almindelige befolkning var hovedemnet. Den borgerlige modreaktion kom i form af indoktrineringsdebatten, hvor det krævedes af historieundervisningen, at den skulle formidles upolitisk, neutralt og objektivt af lærerne, og at der i hvert fald ikke måtte undervises i revolutionens historie. Faget kom i en identitetskrisen, der yderligere styrkedes af, at samfundsfaget blev placeret mere centralt i folkeskolen.

Fra midten af 1970'erne blev historie reduceret til valgfag i 8.-10. skoleår, medens samtidsorientering blev gjort obligatorisk. Ganske vist blev der rettet noget op på historiefagets position i 1979, da det atter blev gjort obligatorisk på 8. og 9. klassetrin, men uden afsluttende eksamen. Historiefaget havde imidlertid svært ved at finde sit pædagogiske og indholdsmæssige ståsted i 1970'erne og 1980'erne. Undervisningsministeriet udsendte i denne periode adskillige læseplaner. I de første stod kildelæsningen stadig i centrum. Eleverne skulle optræde som små forskere og ud fra en række kilder præsentere en nuanceret fremstilling af det valgte emne. Læreren skulle være behjælpelig med at fremskaffe relevant kildemateriale og hjælpe med de metodiske problemer, men skulle ikke længere selv præstere en samlet fremstilling af historien. Dermed slap læreren for at blive beskyldt for politisk indoktrinering under 1970'ernes stærkt følelsesladede politiske værdidebat. Til gengæld viste det sig hurtigt, at historiefaget ikke alene kunne basere sin identitet på at være et metodefag. Der måtte formuleres et samlende ideologisk grundlag, der berettigede fagets eksistens. 1977-betænkningen indebar i det store hele en tilbagevenden til *Den Blå Betænkning*s opfattelse af historieundervisningen, hvor indlæringen af den danske tradition var i højsædet. Derimod var kildelæsningen stort set opgivet igen.

De kommende år viste med al tydelighed, at historieundervisningen var blevet et led i den aktuelle politisk-ideologiske debat, og skiftende regeringer fandt det nødvendigt at fremkomme med historiebetynkninger, der reformulerede, hvad der skulle forstås med at beskæftige sig med 'den danske tradition'. Overordnet set bevægede historieundervisningen sig i løbet af denne periode mere og mere i retning af at beskæftige sig med dagliglivet, de almindelige menneskers livsvilkår – bøndernes, arbejdernes, kvindernes og børnenes historie – ligesom bevidstheds- og mentalitetshistorie vandt frem. Den politiske begivenhedshistorie nedtonedes kraftigt, og den overordnede, sammenhængende kronologisk fremadskridende historie blev opbrudt af en række selvstændige temaer.

Kulminationen på denne udvikling kom med historiebetynkningen af 1995. Den kronologiske historiefremstilling var nu ikke længere en del af historiefaget. Den kro-

nologiske sammenhæng skulle erstattes af en emnemæssig, hvor vidt forskellige kulturer og tidsperioder blev bragt sammen og sammenlignet via det valgte tema. Dermed ville der opstå en historisk erkendelse på tværs af traditionelle kronologiske og geografiske skel. Historien var blevet fragmenteret. Den historiske viden og ikke mindst sammenhæng var mindre vigtig og skulle kun produceres, hvis det tjente fagets overordnede formål, som de blev formuleret i formålparagraffen:

Formålet med undervisningen i historie er at styrke elevernes historiebevidsthed og identitet og øge deres lyst til og motivation for aktiv deltagelse i et demokratisk samfund. Det sker ved at fremme deres indsigt i, at mennesker er historieskabte såvel som historieskabende.¹⁰

Historiefaget kunne med den formålparagraf ikke længere karakteriseres som et kundskabsfag, men snarere som et traditionelt dannelsesfag, der sigter på at forme og præge elevernes historiske bevidsthed. Parellellt til historiefaget i begyndelsen af det 20. århundrede er åbenlyst. Nu sigter dannelsesprocessen blot ikke længere mod udelukkende at styrke en dansk identitet, men også bl.a. at forankre en demokratiforståelse hos eleverne.

Hvad der derimod på afgørende vis adskiller 1995-faghæftet fra tidligere, er, at man nu på nærmest demonstrativ vis lægger afstand til en traditionel pensumtænkning. Der eksisterer ikke længere noget historisk stof, der er væsentligere end andet. Historiens begivenheder skal primært tjene som næringsstoffer til at fremme elevernes historiebevidsthed. Derfor har det ikke længere den store betydning, hvilke historiske begivenheder eller strukturer eleverne beskæftiger sig med, og om disse placeres i en meningsfuld kronologisk sammenhæng, blot emnerne har relevans i forhold til elevernes eget univers. Historiebevidsthedsbegrebet er, hvor besnærende det end synes, temmelig luftigt og meget lidt funktionelt at sætte ind med som historieundervisningens endemål.

Historiebevidsthed er ikke et mål i sig selv, men fremkommer helt naturligt, når eleverne erhverver sig viden i form af kundskaber og færdigheder. Med den citerede formålparagraf og ikke mindst 1995-faghæftets nedprioritering af den kronologiske sammenhængsforståelse blev historiefaget i det følgende tiår kastet ud i en dyb krise. Det skal dog tilføjes, at situationen ikke blev gjort bedre af, at alt for mange lærere uden de nødvendige faglige kvalifikationer blev sat til at undervise i faget. Resultatet var nedslående. Udbyttet af historieundervisningen blev chokerende ringe. Alt for mange

---

10. *Fælles Mål*, Faghæfte, nr. 4, Historie, Undervisningsministeriet 1995.

elever kom ud af folkeskolen med en stærkt fragmenteret og tilfældig historisk viden og uden en nærmere forståelse for større historiske sammenhænge. Uden et kronologisk skelet at hænge de historiske begivenheder op på var det vanskeligt for eleverne at placere de mange informationer, de havde erhvervet sig undervejs i de tematiske gennemgange, på det rette sted i det historiske system. De forblev kronologisk frit svævende og dermed i realiteten ubrugelige, hvilket jeg desværre har set alt for mange eksempler på som lektor på Historie, Københavns Universitet.

Et tiår med historiebevidsthedsbegrebet og akronologisk historieundervisning førte mig til følgende konklusion:

Det nytter ikke udelukkende at bygge historieundervisningen op omkring temaer, der er løsrivet fra tid og sted. Kronologien – den fremadskridende beskrivelse af historiens gang må være den ramme, indenfor hvilken af elevernes historieforståelse skal udvikles – og når kronologien først er prentet hos eleverne vil det vise sig, at temaundervisning, tværfaglige projekter og elevernes individuelle historieopgaver vil forløbe med langt større fagligt udbytte for eleverne. Får eleverne de historiske informationer i en kontekstuel og kronologisk sammenhæng bliver det meget nemmere at gemme på dem og benytte den opnåede historiske viden senere i livet.¹¹

Historiefagets åbenlyse krise og elevernes mangelfulde færdigheder inden for historiefaget blev i det nye årtusind mødt med stadig voksende offentlig kritik, som også blev erkendt fra politisk hold.

I folkeskoleloven af 19. april 2006 tildeltes historie yderligere 30 timer på 4. og 5. klassetrin, og historie blev gjort til prøvemand i 9. klasse. Endelig nedsatte undervisningsminister Bertel Haarder i foråret 2006 »Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen«, der fik til opgave at komme med et udkast til en revideret læreplan for historie og i til-læg udforme en historisk kanon på mellem 25 og 40 kanonpunkter.¹²

---

11. Se f.eks. Keld Grinder-Hansen, »Hvad er historisk paratviden? – historiefaget i folkeskolen«, *Uddannelse*, 2004, nr. 1, s. 13–21, »Kronologien tilbage i historieundervisningen«, kronik i *Frie Grundskoler*, nr. 11, s. 22–24, og »Hvad er historie uden kronologi?«, kronik i *Kristeligt Dagblad*, april 2005.

12. Medlemmerne af udvalget var: Knud J. V. Jespersen, professor, dr.phil., Syddansk Universitet (udvalgets formand); Jens Aage Poulsen, lektor, cand.pæd., CVU Jelling; Harry Haue, lektor, dr.phil., Syddansk Universitet; Inger Brinkmann Poulsen, konsulent, lærer; Claus Buttenschön, konsulent, cand.pæd.; Sten Nicolaisen, konsulent, cand.pæd., København Kommune; Keld Grinder-Hansen, museumschef, ph.d., Dansk Skolemuseum; Lene Rasmussen, lærer, cand.pæd., formand for Foreningen af Lærere i Historie og Samfundsfag; Bodil Horn, kontorchef, Afdelingen for grundskole og folkeoplysning, Undervisningsministeriet.

Den historiske kanon 2006

Udvalget arbejdede intensivt gennem foråret med at udforme en rapport, hvori retningslinjerne for en grundlæggende revision af historiefagets læreplan skulle beskrives, og den 30. juni 2006 kunne undervisningsministeren med udvalgets formand præsentere resultatet, som på en række markante områder markerede et brud med den eksisterende læreplan. Den hidtidige formålsparagraf med sit fokus på historiebevidsthedsbegrebet erstattedes af en ny, mere funktionel formålsbeskrivelse, hvor sammenhængen mellem historiebevidsthed, kundskaber og færdigheder fremstod mere eksplicit:

Formålet med undervisningen er at give eleverne kronologisk overblik, styrke deres viden om og forståelse af historiske sammenhænge og øve dem i at bruge denne forståelse i deres hverdags- og samfundsliv.¹³

Det er ligeledes værd at bemærke, at kronologien nu atter skal være et naturligt omdrejningspunkt i historiefaget og sikre, at arbejdet med historien får den nødvendige sammenhængskraft. På dette sted vil jeg ikke gå nærmere ind på udvalgets øvrige forslag til styrkelse af historiefaget, selvom det naturligvis var kerneproblematikken i rapporten. Jeg vil i stedet fokusere på den udarbejdede historiske kanon, som set fra mit (og vel også udvalget som helheds) synspunkt blot var ét af mange elementer i rapporten, men som imidlertid fuldstændig stjal billedet i medierne og den offentlige debat.

I kommissoriet for udvalgets arbejde blev det fastslået, at der skulle udarbejdes en kanon for historiefaget. I den forbindelse blev udvalget opfordret til at 'overveje konkretiseringsniveauet for 25–40 kanonpunkter'. Det lå altså i kortene, inden udvalget trådte sammen, at der skulle udarbejdes en historisk kanon, og undervejs i udvalgsarbejdet skabte hverken principperne for udformningen af en historisk kanon eller den praktiske udvælgelse af de konkrete kanonpunkter større uoverensstemmelser. Faktisk tror jeg, at alle udvalgsmedlemmer fandt selve udvælgelsesprocessen interessant og skærpende for deres personlige opfattelse af, hvad der er historiens centrale fikspunkter, og det er værd at bemærke, at der uden de store problemer opnåedes konsensus om følgende 29 kanonpunkter:

Ertebøllekulturen, Tutankhamon, Solvognen, Kejser Augustus, Jellingestenen, Absalon, Kalmarunionen, Columbus, Reformationen, Christian IV, Den Westfalske fred, Statskuppet 1660, Stavnsbåndets ophævelse, Stormen på Bastillen, Ophævelse af slavehandel, Københavns bombardement, Grundloven 1849, Slaget ved Dybbøl, Slaget på Fælleden,

---

13. *Rapport fra historieudvalget*, s. 14.

Kvindes valgret, Genforeningen, Kanslergadeforliget, 29. august 1943, FN's Verdenserklæring om Menneskerettighederne, Energifikrisen 1973, Murens fald, Maastricht 1992, 11. september 2001, Globalisering.

I sin kommentar til implementeringen af en historisk kanon skrev udvalget bl.a. følgende om principperne for anvendelse af kanon i undervisningen:

Udvalget tilslutter sig udarbejdelsen af en kanon, som kan sikre, at alle elever får indblik i et minimum af historisk stof fra alle perioder, og som kan sikre, at den opvoksende generation har viden om et antal væsentlige begivenheder fra Danmarks historie og andre nationers historie. Historiefagets kanon skal således sikre, at alle elever har stiftet bekendtskab med et antal væsentlige begivenheder og forløb fra oldtid til nutid.

Udvalgets forslag til kanonpunkter er formuleret som afgrænsede begivenheder og forløb, som udgør en integreret del af det historiefaglige stof. Kanonpunkterne repræsenterer væsentlige brud eller forandringer eller de har en symbolværdi, der giver klare signaler om indhold og muligheder for perspektivering.

Det enkelte kanonpunkt kan behandles som et afgrænset emne i kronologisk sammenhæng med andre begivenheder, eller kanonpunktet kan danne udgangspunkt for et længerevarende arbejdsforløb. Det anbefales, at historiefagets kanon indarbejdes i undervisningen i et omfang, der svarer til danskfagets kanon. Derved åbnes der mulighed for, at klassen kan arbejde med stof ud over kanonpunkterne eller inddrage relevante aspekter af flere af kanonpunkterne.

I undervisningen er der således tid til at perspektivere kanonpunkterne i tid og rum. Der er også tid til at inddrage andet stof som

- Er aktuelt
- Er relevant i forhold til arbejdet med tværgående emner og problemstillinger
- På anden måde anses for at have betydning for elevernes udviklings- og sammenhængsforståelse, kronologiske overblik samt indsigt og erfaring i brug af historie.

Nedenstående kanonpunkter er opstillet kronologisk og indgår i undervisningen i den angivne rækkefølge – på de yngste klassetrin dog tilpasset elevernes begyndende erfaring med historiefaget. Undervisningsvejledningen bør give forslag til perspektivering af hver kanonpunkt, så disse forslag kan inspirere til arbejdet med lignende eller anderledes forhold andre steder og til andre tider.¹⁴ Historiefagets kanon bør være dynamisk. Med

---

14. På dette sted fremkom to medlemmer af udvalget med følgende mindretalsudtalelse: »Udvalgets medlemmer Lene Rasmussen og Jens Aage Poulsen foreslår, at faglige mål og de lokale læseplaner må være afgørende for den rækkefølge, hvori kanonpunkterne integreres.«

jævne mellemrum kan kanon tages op til revision i takt med at historieopfattelse og samfund udvikler sig og til stadighed retter fokus mod nye opmærksomhedsfelter.¹⁵

I forlængelse af rapportens offentliggørelse blev jeg bedt om at kommentere specielt den nye historiske kanon i *Berlingske Tidende*. For mig var det vigtigt at præcisere yderligere (i forhold til rapporten), hvad jeg mente, kanonen kunne bidrage med i historieundervisningen, men også (forsøge) at tage brodden af den til tider meget emotionelle og noget usaglige kritik af den udfærdigede kanon:

De 29 kanonpunkter dækker den historiske udvikling fra Oldtiden til i dag, hvor der både er medtaget danske og verdenshistoriske emner, som kan skabe et kronologisk skelet for det samlede historieforløb fra 3.–9. klasse. Udvalget af de 29 kanonpunkter er naturligvis subjektivt og afspejler hvad vi i udvalget, har kunnet enes om er de væsentligste historiske fixpunkter. Man kan sagtens og bør i virkeligheden også stille spørgsmålstegn ved, om det er de rigtige historiske nedslagspunkter, der er blevet valgt – og der er ingen tvivl om, at der vil være stærkt delte meninger herom – ikke mindst blandt mine historiekolleger. Det er derfor også vigtigt at understrege, at historiekanonens fra udvalgets side ikke bliver opfattet statisk – som en en gang vedtaget og uforanderlig liste over historiens highlights – men tværtimod lægger op til, at den historiske kanon skal være dynamisk, der med jævne mellemrum bør revideres i lyset af samfundets ændrede fokus på, hvad der er de mest centrale historiske begivenheder. De 29 kanonpunkter er blevet udvalgt ud fra princippet om, at de enten skal markere et afgørende historisk brud (f.eks. Reformationens indførelse 1536) eller kan fungere som et symbol for en markant historisk udvikling (f.eks. kvinders valgret). Kanon er obligatorisk stof, men hvordan det skal indgå i undervisningen lader vi være op til de enkelte historielærere. De kan indgå i et traditionelt kronologisk fremadskridende historieforløb, eller de kan indgå i temaundervisning, hvor det kronologisk fixerede kanonpunkt kan benyttes som afsæt for emner, der kan gå på tværs af tid og sted. Det eneste der ligger fast er, at kanonpunkterne gennemgås i en fast kronologisk rækkefølge, så at disse kan medvirke til skabe den nødvendige kronologiske sammenhængsforståelse hos eleverne.

Kritikere af kanontanken har anført, at der med indførelsen af en historisk kanon kommer en central og meget detaljeret styring af, hvad historielærerne skal undervise i ude i klasserne. Det er naturligvis rigtigt, at indførelsen af kanonpunkter udgør en begrænsning i lærernes frie tilrettelæggelse af undervisningen. Men så er det heller ikke værre. Som nævnt ovenfor kan de obligatoriske kanonpunkter indgå i undervis-

---

15. *Rapport fra historieudvalget*, s. 18.

Kanon – et middel til at opnå samlingskraft i samfundet?

ningen på mange forskellige måder – det er fuldstændig op til læreren¹⁶ – og samtidig kommer undervisningen i kanonpunkterne kun til at lægge beslag på en mindre del af undervisningstiden (ikke mere end 25 procent), så der vil blive rigelig tid og mulighed for lærerne til at sætte deres eget præg på undervisningen og give plads til deres egne personlige 'kanonpunkter'. Endelig er det jo på ingen måde meningen, at elevernes udbytte af historieundervisningen skal gøres op i forhold til deres evne til at reproducere de 29 kanonpunkter. Formålet med historiefaget og det, eleverne i sidste ende bliver målt på, er de opstillede kompetencemål for faget, der tager udgangspunkt i fagets nye formålsparagraf: »Formålet med undervisningen er at give eleverne kronologisk overblik, styrke deres viden om og forståelse af historiske sammenhænge og øve dem i at bruge denne forståelse i deres hverdags- og samfundsliv.« Styrken ved at etablere en historisk kanon er, at man dermed får skabt en fælleskulturel platform og en fælles historisk basisviden for samtlige elever i den danske folkeskole, som samtidig kan tjene som den nødvendige kronologiske ramme for historiefaget, der vil kunne sikre, at fremtidens elever opnår en langt større historisk sammenhængsforståelse, end eleverne gør i dag. At nogen opfatter historiekanonens som endnu en brik i regeringens borgerligt-ideologiske prægede kulturkamp, er derimod det rene vrøvl. Historiekanonens er blot et af flere tiltag, der skal styrke historiefagets faglighed i folkeskolen. Hverken mere eller mindre!¹⁷

Her skal det tilføjes, at den historiske kanon også er tænkt som et hjælpemiddel for de stadig alt for mange lærere i folkeskolen (op mod totredjedele), der bliver kastet ud i at undervise i historie uden at have linjefag i det og i mange tilfælde også uden at være tynget af for meget historisk forhåndsviden!

Kanon – et middel til at opnå samlingskraft i samfundet?

Afslutningsvis vil jeg vende tilbage til hovedspørgsmålet: Er kanoner effektive midler til at opnå samlingskraft i samfundet? Ser man på de højt profilerede syv kunstkanoner må svaret blive, at de næppe får nogen stor blivende betydning for en kulturel sammenhængskraft i det danske samfund. Det er og bliver et politisk mediestunt, som i smuk overensstemmelse med tidsånden synes af mere, end der reelt er substans til.

---

16. Et af udvalgets medlemmer, seminarielæktor Jens Aage Poulsen, har allerede udgivet en grundbog, *Det historiske overblik*, på Gyldendal 2007, hvor alle kanonpunkterne optræder, og hvor der på den tilknyttede hjemmeside, www.dethistoriskeoverblik.gyldendal.dk, findes opgaver og forslag til arbejdet med kanonpunkterne.

17. Kronik i *Berlingske Tidende*, 1. juli 2006.

Forhåbentlig kan den store mediedækning af kulturkanonen og den smukt publicerede bog med de 96 værker få som konsekvens, at flere mennesker vil være interesseret i at opsøge den smukke kultur og kunst, der omgiver os, og der er vel næppe heller tvivl om, at flere af de mindre kendte kanoniserede værker vil blive mødt med forøget interesse i de kommende år. Men det er så også det. Man skal ikke overdramatisere langtidseffekten af kulturkanonen.

Derimod er der potentielt langt større mulighed eller risiko for, at indførelsen af kanoner i den danske folkeskole kan få langtrækkende betydning for den undervisning, der skal foregå i fremtidens skole. Som jeg har vist i artiklen, har pensumtankegangen været stærkt nedprioriteret i den danske skole gennem de sidste årtier, men er nu på vej ind igen for fuld kraft via den øgede fokus på klare mål, prøver, test, nationale elevplaner og indførelsen af obligatoriske kanoner i de enkelte fag. Er det udtryk for, at politikerne i stigende grad ønsker at kontrollere vidensformidlingen i det danske samfund? *Nej*, vil mit klare svar være. Det er ikke det mål, politikerne i disse år stræber efter. Hvad de derimod arbejder målbevidst på, er at gennemføre en stram mål- og rammestyring af den danske skole, hvor det bliver muligt så enkelt som muligt at evaluere, om skolens resultater står mål med de ressourcer, der bliver puttet ind i den. Det perspektiv kan i sig selv være skræmmende nok, men der er ikke tale om, at man vil indføre en pensumstyret dansk skole i den engelske curriculum-tradition. Jeg ser følgelig heller ikke de indførte kanoner som første trin i en proces, der vil føre til en total fastlæggelse af pensum i alle enkelte fag. Samtidig mener jeg ikke, at det ikke er nogen skade til, hvis vores børn gennem deres skoletid opnår en vis fælles fond af kundskaber og viden – og her kan de obligatoriske kanoner bestemt være et udmærket hjælpemiddel. Det gør det nemmere at kommunikere med hinanden, hvis vi har fælles resonansbund. Endelig er en solid kulturel platform det bedste udgangspunkt for at kunne møde fremmede kulturer og mennesker med et åbent og tolerant sind.

Summary

Canons – a way to achieve unity in society?

In 2006 the Danish minister of culture, Brian Mikkelsen, presented an overall canon for the sphere of culture, and at the same time canons were drawn up in Danish compulsory school for subjects such as history, social studies, and Christianity. Behind the introduction of the different canons is the implicit assumption that in today's multi-ethnic and globalized society it is necessary to establish a shared cultural platform for

the country's citizens, which can help to give society the necessary unifying force, and that this shared cultural rearmament also naturally belongs in school. Does the canon function as intended, or should the idea of canons be rather perceived as (yet another) central steering instrument for politicians, with the aim of controlling the communication of knowledge in Danish society? This problem is discussed in the article based on the historical canon, which the author himself helped to formulate. It is argued that the historical canon is just one among several measures launched in order to strengthen history as an independent discipline in school, and that the canon, when viewed in this perspective, must be expected to serve its purpose. The conclusion is that the idea of a canon is not primarily an expression of the politicians' desire to control the transfer of knowledge in Danish society, but rather reflects the desire of politicians to achieve strict control of the aims and framework of the public sector, to facilitate a direct comparison of the expenditure of resources and the results achieved.

Referencer

- Betænkning vedrørende revision af skolebøger*, København 1934
- Fælles Mål*, Faghæfte, nr. 4, Historie, Undervisningsministeriet 1995
- Grinder-Hansen, Keld, »Hvad er historisk paratviden? – historiefaget i folkeskolen«, *Uddannelse*, 2004, nr. 1, s. 13–21
- Grinder-Hansen, Keld, »Kronologien tilbage i historieundervisningen«, kronik i *Frie Grundskoler*, nr. 11, s. 22–24
- Grinder-Hansen, Keld, »Hvad er historie uden kronologi?«, kronik i *Kristeligt Dagblad*, april 2005
- Grinder-Hansen, Keld, »Historisk kanon – En faglig oprustning af historiefaget«, kronik i *Berlingske Tidende*, 1. juli 2006
- Kulturkanon*, Kulturministeriet, København 2006
- Poulsen, Jens Åge, *Det historiske overblik*, Gyldendal, København 2007
- Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, Undervisningsministeriet, juni 2006
- Thomsen, Anders Holm, *Undervisningsfaget historie under forandring fra kanonfag til elevcentreret fag – med særlig fokus på debatten om historiebevidsthed og dens forhistorie 1971–1996*, upubliceret ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet 2007
- Undervisningsvejledning for folkeskolen*, kap. 8, Historie, 1960

HISTORIEUNDERVISNINGEN I DEN DANSKE FOLKESKOLE I ET UDDANNELSESHISTORISK PERSPEKTIV

Carsten Tage Nielsen

Folkeskolen har et hovedansvar for, at alle unge rustes til at begå sig i den globale verden. Det er vigtigt for at sikre, at Danmark fortsat er blandt de rigeste lande i verden og forbliver et samfund uden store skel.¹

Således skriver den danske regering i sit debatoplæg *Verdens bedste folkeskole – vision og strategi* fra august 2005. Det er den danske regerings ambition, at danske elever bliver blandt verdens bedste til læsning, regning, engelsk og naturfag. Det forventes med andre ord, at danske elever bringer Danmark i førertrøjen, når der bliver lavet internationale test og sammenligninger, således at landet ikke lider tab af prestige, og investorer ikke mister tillid til Danmark og dansk arbejdskrafts duelighed. Regeringen er ikke helt så optimistisk, når det gælder opfyldelsen af målet. Vejen bliver lang, for, som det siges, folkeskolen har i en årrække ikke lagt nok vægt på faglighed og resultater. Derfor skal »fagligheden« styrkes. Det gælder ikke kun for de »grundlæggende« fagområder, men også for »kulturbærende« fag som f.eks. historie:

I en mere og mere globaliseret verden er det afgørende, at alle danske børn har et solidt kendskab til historie og den danske kulturarv.²

Regeringen vil styrke fagligheden i historie gennem tre tiltag: flere timer i 4. og 5. klasse, prøve ved afslutningen af 9. klasse og indførelse af en historiekanon. Det vil sige et obligatorisk læringsindhold.

---

1. *Danmark i den Globale Økonomi: Verdens bedste folkeskole – vision og strategi*. Regeringens debatoplæg til møde i Globaliseringsrådet 18. og 19. august 2005. Se www.globalisering.dk (Møder i Globaliseringsrådet).

2. *Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, Undervisningsministeriet, juni 2006. Se www.uvm.dk (søg på historiekanon).

Undervisningsministeren nedsatte således i januar 2006 »Udvalg til styrkelse af historie i folkeskolen«, som bl.a. fik til opgave at komme med forslag til en historiekanon på 25–40 »væsentlige« historiske begivenheder eller forløb. Desuden udtryktes det i kommissoriet, at formålet med historieundervisningen skal være at »sikre eleverne sammenhængsforståelse og kronologisk overblik«. Samtidig afleveredes der en kritik til skolen og lærerne:

Det er regeringens opfattelse, at elever i folkeskolen ikke i tilstrækkelig grad er fortrolige med fortællinger fra Danmarks historie, og at de ikke har tilstrækkeligt kendskab til andre nationers historie.³

I juni 2006 kunne udvalget præsentere en kanon med 29 punkter.⁴ De vil få status af slutmål for faget og skal indgå i undervisningen i kronologisk rækkefølge fra de ældste tider i de mindste klasser til den nyeste tid i de ældste klasser. Der blev i udvalgets rapport ikke givet begrundelser for valget af de enkelte kanonpunkter, ligesom der ikke blev givet pædagogiske begrundelser for valget af metoden. Det har udvalget og dets medlemmer heller ikke gjort siden. Udvalget var ikke blevet bedt om at gøre det, ligesom det ikke var blevet bedt om at lave en analyse og evaluering af det eksisterende historiefag. Regeringen havde nemlig på forhånd besluttet fagets formål, karakteren af fagets læringsindhold og metoden, hvormed formålet skal indfries. Det er alt sammen led i regeringens bebudede globaliseringsstrategi. Med et nationalt læringsindhold (curriculum), med nationale test og med udarbejdelse af individuelle elevplaner skal den danske ungdom føres til tops i den internationale konkurrence. Det er i denne sammenhæng, jeg ser diskussionen om historiefaget i den danske folkeskole.

Offentliggørelsen af udvalgets rapport gav anledning til en voldsom, men kort debat i dagspressen. Fortalere og modstandere af en historiekanon fik mulighed for at luften holdninger og følelser, og udvalgets medlemmer fik mulighed for at argumentere for rapportens anbefalinger. Jeg skal ikke gå nærmere ind i debatten og dens positioner, men blot konstatere at debatten i højere grad handlede om kanon isoleret set end om den uddannelsespolitiske kontekst, den indgår i.⁵

Mit formål er her at diskutere, perspektivere og problematisere den forståelse af historiefaget, som kommer til udtryk i regeringens udmeldinger og i udvalgets rapport. Det vil jeg gøre historisk ved at trække nogle lange linier i forhold til den aktuelle

3. Ibid., s. 3.

4. Ibid., s. 19. Se også portalen www.emu.dk (Lærere i grundskolen/Fagene/Historie).

5. Vagn Oluf Nielsen behandler debatten kortfattet i »Forslag til ændringer i historieundervisningen i den danske folkeskole – tradition eller fornyelse?«, *Historieläraarnas förenings årsskrift 2007*, s. 63–74. Årsskriftet rummer en temasektion om historiekanon, hvor en række svenske historikere forholder sig til kanontanken.

situation. Til det formål har jeg gennemgået danske love, bekendtgørelser, cirkulærer, betænkninger, faghæfter mv., som vedrører den offentlige skoles formål og historieundervisningen i den offentlige skole. Tidsmæssigt strækker kildematerialet sig fra *Den danske Kirkeordinants* fra 1539 til den seneste bekendtgørelse vedrørende historie som prøvfag fra 5. juli 2007.⁶ I dette materiale er der stof til flere afhandlinger, så her vil jeg tillade mig en mere selektiv anvendelse af materialet. Jeg har delt artiklen op i tre dele: 1) historie på skoleskemaet, 2) formålet med faget historie samt 3) historiefagets faglighed og læringsindhold. Det er ikke muligt at holde de tre diskussioner helt adskilte. Artiklen afsluttes med en diskussion af kanontænkningen over for begrebet historiebevidsthed.

Udvalgsrapporten er et forarbejde, som skal indgå i en revision af fagets formål og fagbeskrivelse. Det sker som led i en generel tilpasning af alle skolens fag til et reformuleret formål for folkeskolen, som er en konsekvens af regeringens globaliseringsstrategi. I det nye formål lægges der især vægt på forberedelse til videre uddannelse og indførelse i dansk kultur og historie.⁷ Otte arbejdsgrupper er nedsat for at formulere nye faghæfter til *Fælles Mål II*, som skal træde i kraft 1. august 2009.⁸

Et faghæfte er en beskrivelse af faget og består af bindende og vejledende tekster. Fagformål, slutmål og trinmål er bindende tekster. Det vil sige, at ordlyden gælder for alle offentlige skoler i Danmark. De vejledende tekster består af en beskrivelse af udviklingen fra trinmål til slutmål og en læseplan (eksemplificering af undervisningens indhold). Alle offentlige skoler i Danmark skal udarbejde en undervisningsplan, som skal godkendes af kommunalbestyrelsen efter indstilling fra skolebestyrelsen. For de enkelte fag skal undervisningsplanen indeholde de bindende tekster og en lokal udmøntning af de vejledende tekster. Det decentrale princip har været gældende i dansk skolevæsen siden 1814. Lovgivningen fastsætter rammerne, som udfyldes lokalt. Faghæftet rummer desuden en undervisningsvejledning, som henvender sig til lærerne, og hvis formål det er at give dem inspiration til planlægningen og gennemførelsen af undervisningen. Den forklarer principper og begreber, giver eksempler på undervisningsforløb, metoder, aktiviteter og materialer. Det seneste faghæfte for historie – *Fælles Mål Faghæfte 4 Historie* fra 2004 – er en publikation på 98 sider.⁹

---

6. Danmarks Pædagogiske Bibliotek har en elektronisk samling af lovtekster fra middelalderen til nutiden. Den er ikke komplet og rummer heller ikke de ældre faghæfter (før 2002), men er et godt udgangspunkt for et studie. Se www.dpb.dpu.dk (Skolelove). Love mv. fra ca. 1985 og frem kan også findes i fuldtekst på www.retsinformation.dk.

7. *Bekendtgørelse af lov om folkeskolen*, Lovbekendtgørelse nr. 1195, 30. november 2006. Jf. § 1.

8. *Fælles Mål II – Arbejdsgrundlag*, Undervisningsministeriet, Afdelingen for grundskole og folkeoplysning, 21. juni 2007. Se www.uvm.dk (Pressemeddelelse, fredag den 17. august 2007).

9. Findes også i elektronisk form på www.faellesmaal.uvm.dk.

I forbindelse med *Fælles Mål II* ændres der ikke på forholdet mellem bindende og vejledende tekster. Det er ikke nødvendigt, siges det, fordi skolerne i praksis følger de vejledende tekster. Derfor kan revisionen ske uden lovændring:

Ministeren har ligeledes besluttet, at der stiles mod mindre, nødvendige ændringer af fagenes formål (formål, trin- og slutmål) med konsekvensændringer i de vejledende tekster: beskrivelse af udviklingen i undervisningen frem mod trin- og slutmål, læseplaner og undervisningsvejledning.¹⁰

Læg mærke til formuleringen »mindre, nødvendige ændringer«. Det er den problemstilling, jeg skal udforske i det følgende. Er indførelsen af en historiekanon i historieundervisningen udtryk for en mindre, nødvendig ændring?

Historie på skoleskemaet

Her skal jeg afklare tre forhold: 1) hvornår historie kom på skoleskemaet; 2) hvilket omfang og hvilken stilling faget har haft i forhold til skolens øvrige fagrække; samt 3) historiefagets status som prøviefag. Formålet er at indkredse fagets status over tid.

Man kan ikke tale om historie som et selvstændigt skolefag før 1899.¹¹ På universitetet i København blev historie også først etableret som et selvstændigt fag i 1883. Før 1883 var historie en del af det filologiske fagområde, og før 1849 havde det ingen fremtrædende betydning.¹² Uddannelseshistorisk er historie som fag altså knyttet til den demokratiske nationalstat. Men historie fandtes også i skolen før 1899.

I *Den danske Kirkeordinants* fra 1539 er der foruden en række forordninger om kirkelige forhold også forordninger vedrørende »børneskoler«. Det vil i praksis sige latinskoler i købstæderne. Forordningerne foreskriver ned i mindste detalje, hvad der skulle undervises i og hvornår. Derfor kan det med sikkerhed konstateres, at historie hverken var et selvstændigt fag, et emne eller et genstandsfelt i forbindelse med anden undervisning, f.eks. læsning. I latinskolen handlede det om læsning og skrivning på datidens internationale sprog – latin – og om gudsfrygt og det sande evangelium – katekismus, sang og kirkegang. Bemærk, at regning ikke hørte med til fagrækken. Det er først i Christian V's *Danske Lov* fra 1683, at der ud over latinskoler også tales om skrive- og regneskoler. Heller ikke med Frederik IV's oprettelse af de såkaldte rytterskoler ved

10. *Fælles Mål*, Faghæfte 4, Historie, 2004, s. 2.

11. *Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen*, 24. marts 1899. Jf. § 10.

12. Jf. Harald Ilsøe og Kai Hørby, *Københavns Universitet 1479–1979 Historie*, bind X, København 1980, s. 397.

kronens rytterdistrikter i 1720 kom historie ind i fagrækken. Undervisningens indhold var Luthers lille katekismus og, hvis nogen begærede det, skrivning og regning.¹³

I 1789 nedsatte Christian VII en kommission, der skulle udarbejde og forelægge en plan for forandringer og forbedringer af skolevæsenet på landet og i byerne. Med reformarbejdet indførtes almueskolen med syvårig skolepligt, og historie kom ind i fagrækken sammen med fag som geografi og gymnastik. Det skete med tre love i 1814, som ordnede og regulerede skolevæsenet på landet, i byerne og i hovedstaden. På landet skulle der ved undervisningen i læsning benyttes bøger, som »kunne give Anledning til at danne Børnenes Sindelag, og som indeholde et kort Begreb om deres Fædrelands Historie og Geographie«. ¹⁴ Det samme skulle ske i almueskolerne i byerne.¹⁵ I købstædernes borgerlige realskoler for drenge fremtræder historie som et mere selvstændigt fagområde (en »lære-genstand«), hvor der skal undervises i verdenshistorie og fædrelandshistorie.¹⁶ Fagrækken i realskolen var bredere end i almueskolen. Når det gælder almue- og borgerskolevæsenet i København, tales der om »lærefag« og »timetabeller«. Historie og geografi skal læses sammen for drenge og piger på det mellemste trin (2. hovedklasse) og for piger på det øverste trin (3. hovedklasse). Drengene skal på det øverste trin undervises selvstændigt i verdenshistorie og fædrelandshistorie, medens det for pigerne var nok, at de blot fik et kort begreb om fædrelandshistorien.¹⁷ I almue-, borger- og realskolen var de primære discipliner religion, læsning, skrivning og regning. Det er imidlertid først i 1899, at historie bliver et selvstændigt fag for alle på land og i by.

Lovgivningen foreskriver, hvilke fag der skal læses og på hvilke klassetrin, medens timestfordelingen vedtages lokalt, eventuelt ud fra et vejledende normsæt. Lovgivningen sætter en øvre eller en nedre grænse for det samlede timetal. Det har været praksis siden 1814. I bilag 1 har jeg lavet en opgørelse over historiefagets timetal pr. uge fra 1814 til 2009 i den udstrækning, det kildemæssigt har kunnet lade sig gøre. I forhold til skolens fagrække har historie aldrig været blandt de grundlæggende eller primære discipliner. Faget har timemæssigt altid været et mindre fag, som ikke har fyldt meget på skoleskemaet. I forhold til situationen i 1993 vil der i 2009, når regeringens plan for styrkelse af historiefaget er gennemført, være tale om en reduktion pr. uge fra 405

13. *Instruction, hvorefter enhver Skolemester i Rytter-Districterne sig i det ham anbetroede Skolemesters Embede skal forholde*, 28. marts 1721.

14. *Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark*, 29. juli 1814. Jf. § 23.

15. *Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kiøbstæderne i Danmark Kiøbenhavn undtagen*, 29. juli 1814. Jf. § 30.

16. *Ibid.*, § 74, punkt g.

17. *Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn*, 29. juli 1814. Jf. § 8.

minutter (9 enheder à 45 minutter) til 360 minutter (12 enheder à 30 minutter). Der er en stor modsætning mellem fagets faktiske timetal og så den betydning, faget tillægges, når det bliver sat i tale i faghæfter, fagdidaktisk litteratur og offentlig debat. For en god ordens skyld må det nævnes, at historie ikke blot er et fag på skemaet, men også kan være en dimension i den øvrige fagrække, f.eks. i dansk i form af litteraturhistorie.

Historie har ikke været et prøvafag, siden realeksamen blev afskaffet i 1975. Der har heller ikke siden 1975 været givet standpunktskarakterer eller årskarakterer i faget. På afgangsbrevet fra skolen er det blot blevet angivet, at eleven har modtaget undervisning i historie. Prøver i historie var fra begyndelsen af 1900-tallet og frem til 1975 alene knyttet til den eksamensgivende mellemskole og realskole. Historieundervisningen i grundskolen og den praktiske mellemskole var fri for prøver og karakterer. Prøven i historie i mellemskolen og realskolen var indtil 1958 obligatorisk. Prøveformen var mundtlig. Fra 1958 og frem til realskolens afskaffelse kunne faget udtrækkes som prøvafag. Prøven var ligeledes mundtlig.

Efter en periode på over 30 år bliver historie nu igen gjort til et prøvafag i forbindelse med afslutningen af 9. klasse. Prøven er ikke obligatorisk, men sker ved udtrækning mellem kristendomskundskab, historie og samfundsfag. Prøven blev i første omgang bestemt til at være skriftlig (juni 2006), siden blev det muligt at vælge mellem skriftlig eller mundtlig prøve (april 2007), og nu er man så landet på, at prøven skal være mundtlig (juli 2007). Eleverne skal prøves i deres viden om historie, deres kronologiske forståelse og i at analysere, fortolke og anvende kilder.¹⁸ I 8. og 9. klasse skal der gives standpunktskarakterer i historie, men desuden skal den enkelte elevs udbytte af undervisningen løbende evalueres fra 3. til 9. klasse i forhold til fagets trin- og slutmål. Resultatet af evalueringen skal mindst én gang om året nedfældes i en skriftlig elevplan, som også skal indeholde en beslutning om, hvordan der skal følges op på evalueringens resultater.¹⁹

Den evalueringskultur, som er ved at blive etableret i det danske skolevæsen, har, som det ses, ikke noget forbillede i den danske uddannelseshistorie, men ligner måske snarere elitesportens verden, hvor det gælder om at vinde gennem planlagt og kontrolleret træning.

---

18. *Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om formål, trin- og slutmål for folkeskolens fag og emner samt om folkeskolens afsluttende prøver (Fælles Mål mv.)*, Bekendtgørelse nr. 863, 5. juli 2007. Jf. bilag 1, afsnit II, punkt 10.

19. *Bekendtgørelse om Lov om folkeskolen*, Lovbekendtgørelse nr. 1195, 30. november 2006. Jf. § 13. Se endvidere Undervisningsministeriets hjemmeside www.uvm.dk (søg på elevplaner). Se også Evalueringsportalen: www.evaluering.uvm.dk.

Formålet med faget historie

Formålet med undervisningen er at give eleverne kronologisk overblik, styrke deres viden om og forståelse af historiske sammenhænge og øve dem i at bruge denne forståelse i deres hverdags- og samfundsliv.²⁰

I det nye forslag til formål for historiefaget i folkeskolen er *kronologisk overblik* og *sammenhængsforståelse* nøgleordene. Forslaget er ikke blevet til ud fra faglige, didaktiske eller pædagogiske undersøgelser og evalueringer af den hidtidige praksis, men ved en ministeriel beslutning givet i kommissoriet til udvalget. Udvalgets konklusioner og anbefalinger var mere eller mindre givet på forhånd. Det kan være en forklaring på, hvorfor rapporten har så forholdsvis få begrundelser for de konklusioner og anbefalinger, der gives. F.eks. bliver et så centralt begreb som sammenhængsforståelse ikke defineret. Sammenhængsforståelse har tilsyneladende ikke noget at gøre med processer, historiesyn eller historiske teorier. Derimod fremstår det, som om at sammenhænge opstår, når man læser punkterne i historiekanonien i kronologisk rækkefølge. Sammenhængsforståelse bliver således et svar på et *hvem, hvad, hvor, hvornår* frem for et svar på et *hvorfor*. Førstnævnte egner sig til evaluering i form af test (f.eks. multiple-choice-test), medens sidstnævnte mere er velegnet til evaluering i form af samtale og dialog.

Undervisningsministerens begrundelse for at ændre formålet er en »fornemmelse« af, at danske elever ikke er fortrolige nok med historie. Grundlaget for en sådan fornemmelse kan ikke være prøveresultater fra skolen, for her har der jo ikke været prøver i historie siden 1975. Derimod kan indtrykket være opstået gennem to meget medieomtalte happenings.²¹ Statskundskab ved Aarhus Universitet og dagbladet *Politiken* kom i henholdsvis 2004 og 2005 på den idé at teste nogle studerende/skoleelever i deres historiske paratviden. De opstillede begge en række spørgsmål af typen *hvem, hvad, hvor, hvornår*. Begge test viste det samme, nemlig at testpersonerne havde svært ved at aktivere fagets læringsindhold i den givne testsituation. Det blev imidlertid udlagt, som at danske skoleelever og studenter ikke ved nok, at de ikke lærer noget i skolen, og at de i værste fald er historieløse. Havde man valgt at samtale med testpersonerne i stedet for at teste dem i 'Trivial Pursuit', ville man være kommet frem til et andet resultat, og med det resultat ville man måske ikke kunne begrunde og legitimere en ændring af fagets formål.

20. Jf. *Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, s. 14.

21. »Paratviden: Studerende ved for lidt«, *Jyllandsposten*, 18.08.2004, 1. sektion, s. 1. Testen blev udført ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet og »Historietest: Hvor var det nu, Dannebrog faldt ned fra himlen?«, *Politiken*, 13.06.2005, 1. sektion, s. 2. Testen blev gennemført på en række folkeskoler på *Politikens* initiativ.

Fagets formål er blevet ændret flere gange i uddannelseshistorien, og det er sket for at tilpasse det til tidens politiske, ideologiske, pædagogiske eller videnskabelige strømninger. Hvert formål har for en tid været det rigtige, men er med tiden blevet utidsvarende. To gange er et forslag til nyt formål for faget ikke blevet realiseret. Det skete i 1933 og 1974. Det er også sket, at formålet har stået uændret i nye fagbeskrivelser. Det er sket i henholdsvis 1981/1984 og i 2002/2004. I bilag 2 har jeg lavet en oversigt over de centrale ministerielle tekster vedrørende historieundervisningen i den offentlige danske skole fra 1814 til 2008. Her er det mest relevant at se på overgangen fra det hidtidige formål, som har været gældende siden 1995, til det nye formål foreslået af Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen. I faghæftet fra 1995 siges det:

Formålet med undervisningen i historie er at styrke elevernes historiebevidsthed og identitet og øge deres lyst til og motivation for aktiv deltagelse i et demokratisk samfund. Det sker ved at fremme deres indsigt i, at mennesker er historieskabte såvel som historieskabende.²²

I det hidtidige formål er nøgleordene nogle helt andre end i det nye forslag til formål. I det hidtidige formål fremstår faget som et dannelsesfag (demokratisk dannelse) og som et metodisk orienteret fag (styrkelse af historiebevidstheden). Formålet rummer samtidig en begrundelse for den valgte tilgang til faget (aktiv deltagelse i et demokratisk samfund). En sådan findes ikke i den nye formulering. Her gives der ingen begrundelser for, hvorfor det er relevant, at eleverne skal oparbejde kronologisk overblik og sammenhængsforståelse. I det tidligere formål for folkeskolen stod der, at skolens undervisning og hele dagligliv må bygge på åndsfrihed, ligeværd og demokrati.²³ Det stod der i en erkendelse af, at man ikke kan forberede eleverne på medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre, med mindre det sker med demokratiske midler og ad demokratisk vej. Det er dette forhold, begrebet historiebevidsthed som fagbegreb er begrundet i. At styrke elevernes historiebevidsthed og demokratiske dannelse indebærer, at undervisningen tager udgangspunkt i elevernes livsverden, men ikke forsøger at påtvinge dem nogen bestemt nutidsforståelse, fortidsfortolkning eller fremtidsforventning, men netop sætter dem i stand til at forstå egne og andres forståelser, fortolkninger og forventninger.²⁴ I det nye forslag

22. *Historie Faghæfte 4*, 1995, s. 9.

23. *Lov om folkeskolen*, Lov nr. 509, 30. juni 1993, jf. § 1.

24. Jf. *Historie Faghæfte 4*, s. 15ff. For en videre diskussion af begrebet historiebevidsthed i en uddannelsesmæssig sammenhæng, se Bernard Eric Jensen, »Om at skifte (fag)didaktisk paradigme – en eksemplarisk historie«, *Didaktik på kryds og tværs*, red. Karsten Schnack, København 2004, og Marianne Poulsen, »Historie – at forvalte samfundsmæssige erindringskulturer«, *Lærerruddannelsens didaktik*, red. Jens Christian Jacobsen & Bo

er eleverne skrevet ud af historien, i det hidtidige formål er de en del af historien. Det hænger fint sammen med den nye formulering af folkeskolens formål, hvor skolen blot skal være »præget af«, men ikke »bygge på« åndsfrihed, lighed og demokrati. Det nye fag fremstår i overvejende grad som et kundskabsfag (viden om).

Historiefagets faglighed og læringsindhold

Fagets formål er en indikation på den faglighed, der lægges i faget og skal lægges i faget. Når regeringen siger, at folkeskolen ikke har lagt nok vægt på faglighed og resultater, så må det være en bestemt faglighed og bestemte resultater, der sigtes til. Skolen har altid haft en faglighed – en måde at udøve fagene på ud fra et erklæret formål med de enkelte fag – men faglighederne har ændret sig over tid.²⁵

I en betænkning om skolebøger fra 1933 bliver historiefagets formål og indhold eftertrykkeligt kritiseret. Den faglige udvikling i videnskabsfaget og erfaringerne fra en verdenskrig fik det nationalromantiske paradigme, som formål og læringsindhold i *Det Sthyrskke Cirkulære* fra år 1900 repræsenterede, til at fremstå forældet og bagstræberisk, men engang havde en sådan ånd og et sådant perspektiv på tilværelsen været på bjerget. Nu skulle det ikke længere handle om at skabe »sund og kraftig Fantasi« og »varm og levende Følelse« for folk og fædreland, men derimod om at vække elevernes »historiske Interesse«. Sagnhistorie om Danmarks tilblivelse skulle i de yngste klasser skiftes ud med et »Overblik over, hvorledes Landets Befolkning gennem Tiderne har skaffet sig Føde, Klæder, Bolig, Lys og Varme, Redskaber og andre Livsfornødenheder og Hjælpe midler«. ²⁶ Dette er blot et enkelt historisk eksempel på samspillet mellem formål, faglighed og læringsindhold. Skolebogscommissionen brød sig ikke om den emotionelle begrundelse for faget, som gennemsyrede *Det Sthyrskke Cirkulære*, men forsøgte at formulere sig i mere saglige termer. Dens forslag til revision af undervisningen blev dog ikke implementeret. En ny verdenskrig kom imellem, og først i 1960 blev dens tanker om et mere sagligt (videnskabsorienteret) skolefag virkeliggjort i fagets nye formål og fagbeskrivelse i *Den Blå Betænkning*.

I kommissoriet til Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen (2006) blev udvalget bedt om at vurdere vægtningen af Danmarks historie i det gældende faghæfte. Udvalget vurderer i sin rapport, at vægtningen mellem det nationale og det internatio-

Steffensen, bind 1, Århus 2007.

25. Bernard Eric Jensen diskuterer kritisk anvendelsen af begreberne fag og faglighed i bogen *Fag og faglighed – et didaktisk morads*, København 2007.

26. *Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger afgiven af det af Undervisningsministeriets under 8. august 1930 nedsatte Udvalg*, 1933, s. 102–103.

nale/globale er rimelig, men man ser gerne, at kulturmøder og samspillet mellem det nationale og det internationale/globale vægtes højere.²⁷ Påstanden om, at Danmarks historie skulle være underprioriteret i historieundervisningen, er altså uholdbar. Det er kendetegnende for historieundervisningens indhold siden 1814, at dansk historie altid har været det centrale genstandsfelt, og at det er her, hovedvægten i historieundervisningen har ligget. Som det begrundes i *Historie 1981*:

Da langt de fleste elever skal leve og virke i det danske samfund, må Danmarkshistorien spille en meget væsentlig rolle i undervisningen.²⁸

Når jeg fremhæver *Historie 1981* frem for andre undervisningsvejledninger, skyldes det, at netop denne undervisningsvejledning er blevet kritiseret for at være marxistisk.²⁹ At vægte dansk historie er med andre ord ikke forbundet med et bestemt politisk ståsted. Verdenshistorie var fra 1814 en del af historieundervisningen i hovedstadens almue- og borgerskoler og købstædernes realskoler. Verdenshistorie indgik også i grundskolens, mellemskolens og realskolens historieundervisning efter år 1900. Det er tankevækkende, at der i alle fagbeskrivelser af historiefaget siden Skolebogskommissionens forslag i 1933 har været en grundlæggende enighed om, at dansk historie skal ses i sammenhæng med andre landes og områders historie, ligesom det at forstå sin egen tid og dens samfundsproblemer i et historisk perspektiv er den dybere mening med historiefaget. Der er nuancer og forskellige betoning i formuleringerne, men grundtanken synes at være den samme. Vejene skilles, når det handler om, hvem der er myndig til at bestemme, hvad der er vedkommende og relevant for eleverne. Siden 1975 har der i folkeskoleloven været en passus om, at valget af læringsindhold og metoder i videst muligt omfang skal ske i et samarbejde mellem læreren og eleverne.³⁰ Det hidtidige formål med faget er kongenialt hermed.

Alle fagbeskrivelser siden år 1900 har rummet mere eller mindre detaljerede forslag til, hvad undervisningen konkret kan indeholde. Det har altid været formuleret som eksempler i de vejledende læseplaner og undervisningsvejledninger. *Historie 1984* er nok en undtagelse. Her fremstår eksemplerne ikke som eksempler, men er formuleret som et narrativ under overskriften »Centrale kundskabsområder«.³¹ De bindende mål

---

27. Jf. *Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, s. 10. Vagn Oluf Nielsen påpeger, at udvalgets kanonpunkter ikke lever op til dette krav; Nielsen, »Forslag till ændringer«.

28. *Undervisningsvejledning for folkeskolen*, 1, Historie, 1981, s. 9.

29. Anders Holm Thomsen, »Skolemarxismens kulmination og debatten og faghæftet 'Historie 1981'«, *Historisk Tidsskrift*, bind 106, hæfte 1, 2006, s. 134–167. Se endvidere Vagn Oluf Niensens svar, »Skolemarxismens kulmination«, *Historisk Tidsskrift*, bind 106, hæfte 2, 2006, s. 676–679.

30. *Lov om folkeskolen*, 26. juni 1975, jf. § 16, stk. 4.

31. *Undervisningsvejledning for folkeskolen*, 1, Historie, 1984, s. 68–69.

har været formuleret i generelle vendinger, såsom at dansk historie skal stå centralt i undervisningen. Derimod har der aldrig været noget påbud om, at der f.eks. skal undervises i Den Westfalske Fred. Det bliver nu tilfældet, og skolebogsforlagene har ikke været sene i optrækket. Der er allerede kommet undervisningsbøger med de 29 punkter, som udvalget har udpeget, ligesom lærere kan hente idéer til kanonundervisning på Internettet.³² Det er imidlertid først fra 2008 med *Fælles Mål II*, at kanonen bliver obligatorisk. Om listen bliver på 29 punkter eller flere, om nogle skiftes ud og erstattes med andre, vides ikke, men noget kunne tyde på, at der er en vis beredvillighed til at implementere en obligatorisk kanon. Hvis de vejledende læseplaners forslag hidtil er blevet fulgt uden ændringer, er forskellen måske ikke så stor, men det er tankevækkende, at man tidligere gjorde en dyd ud af ikke at være foreskrivende. Selv midt i den nationale krisetid under den tyske besættelse af Danmark, slog man fast, at man ikke anså det for rigtigt at bestemme, hvordan rammerne skulle fyldes ud, men alene fandt det rigtigt at angive et slutmål.³³

Idéen om, at historie skal læses i kronologisk rækkefølge for at give mening, er ikke ny. Undervisningsvejledningen fra 1960 følger således en streng kronologisk ordning af stoffet fra 3. til 7. skoleår startende med Danmark i stenalderen og sluttende med FN's virke.³⁴ I cirkulæret fra år 1900 er der ikke en gennemgående kronologi fra 1. (1.–3. skoleår) til 3. trin (6.–7. skoleår), men på hvert trin starter man kronologisk forfra, dog hver gang på et højere niveau. I mellemskolen differentierede man mellem Danmarks historie og verdenshistorie. Danmarkshistorien skulle gennemgås i »sammenhængende Fremstilling«, medens verdenshistorie og Nordens historie skulle »læres fragmentarisk«. ³⁵ Med *Historie 1977* kom der et mere differentieret syn på, hvordan undervisningen kan organiseres. Undervisningsvejledningen gav mulighed for at indrette undervisningen efter et relativt kronologisk princip, hvor forløbene f.eks. er sammensat ud fra en tematisk synsvinkel. Man skulle dog, ligesom man hidtil havde skullet og siden hen har skullet, komme rundt i »hele« historien i løbet af skolegangen. Man har således aldrig kunnet nøjes med at høre om bronzealderen eller 2. verdenskrig, hvis det nu lige var lærerens favoritter.

32. F.eks. Henning Brinckmann & Thomas Meloni Rønn, *Historie – kilder til kanonen*, Odense 2007, og Jens Aage Poulsen, *Det historiske overblik*, København 2007, www.emu.dk/gsk/fag/his/historie-kanon/ og www.dethistoriskeoverblik.gyldendal.dk. Jens Aage Poulsen var et af medlemmerne i »Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen«.

33. *Bekendtgørelse om Maalet for Folkeskolens Undervisning*, Bekendtgørelse nr. 242, 24. maj 1941.

34. *Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet under 1. september 1958 nedsatte læseplansudvalg*. Betænkning nr. 235, 1960, s. 118.

35. *Bekendtgørelse angaaende Undervisningen i Mellemskolen*, 1. juli 1904, jf. afsnit 5, *Historie*.

De såkaldte centrale kundskabs- og færdighedsområder var indtil 2002 slutmål. Med *Klare Mål* i 2002 blev der indført trinmål efter 4., 6. og 8. klasse, og efter 9. klasse med *Fælles Mål* i 2004. For tiden er der således ikke mindre end 96 forskellige målbeskrivelser at forholde sig til. Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen har stillet forslag til faglige mål efter 5., 7. og 9. klasse med i alt 26 målbeskrivelser. Hertil skal lægges de 29 kanonpunkter, som har status som slutmål. I alt 55 målbeskrivelser. I *Historie 1995* var der blot otte slutmål at forholde sig til.

Fagligheden i historieundervisningen har hidtil været styret af fagets formål. Nu kommer der en ny faktor ind i spillet, nemlig ønsket om at tilpasse alle fag til den moderne evalueringskulturs logik, selvom de ikke hører med til de primære discipliner, som i første omgang er dem, der er på spil i forhold til international komparation (PISA – Programme for International Student Assessment). Historiefaget må struktureres af elementer, som er tilgængelige for evaluering, og målbeskrivelserne må have en sådan karakter, at de lader sig evaluere ved test. Kronologisk overblik og kanon er skræddersyet hertil. Det er ikke bare udtryk for en borgerlig regerings national-konservative optik, men også udtryk for nogle mere grundlæggende forhold i tiden. Det bliver nok fremover sværere at komme uden om et obligatorisk læringsindhold i historiefaget.

Jeg har kritiseret Udvalget for styrkelse af historie i folkeskolen for ikke at begrunde deres valg af kanonpunkter. Det havde på en måde været det mest redelige. Havde udvalget imidlertid gjort det, ville de dermed også have angivet et autoritativt perspektiv på, hvordan de enkelte kanonpunkter kan/skal udmøntes i undervisningen. Det ville kunne fremstå som en yderligere styring af undervisningen. Styringen vil derimod komme igennem lærebøgernes og undervisningsvejledningens eksempler. Den enkelte lærer har nemlig ikke fået mere tid til at forberede sig til undervisningen, og da faget ikke hører til de primære discipliner, vil det heller ikke være her, læreren lægger sine fleste kræfter i fremtiden. Faget er med andre ord ikke blevet styrket, det er blevet dekonstrueret og konstrueret på ny. Det repræsenterer en ny form for faglighed kendetegnet ved kanon, kronologisk overblik og test.

Kanon versus historiebevidsthed

Når man betragter det nye fag fra et læringsperspektiv, så er det tvivlsomt, om regeringen, ministeren og hans udvalg opnår det, de gerne vil. Jeg tror ikke på kanon og test som drivkraft og motivation for læring. Det skaber snarere modstand og modvilje. Jeg tror ikke på den nye faglighed og identificerer mig ikke med den. Min begrundelse ligger bl.a. i følgende forhold:

Historisk bevidsthed er et personligt anliggende, og udgangspunktet for udviklingen af historisk bevidsthed skal søges i den enkeltes livshistorie. Det hænger sammen med, at begrebet bevidsthed ikke kan tænkes uden i sammenhæng med begrebet handling.³⁶

Det nye fag fjerner sig fra den demokratiske grundtanke, som ligger i begrebet om historiebevidsthed, hvor det meningsbærende er erkendelsen af egen og andres historicitet. Når historieundervisningen tager udgangspunkt i elevernes historiebevidsthed, handler det ikke om navlepilleri, men om at livshistorien og erfaringerne er koblingen mellem det enkelte individ og fællesskabet med andre.

Kanontænkningen er ikke blot et spørgsmål om valg af visse historiske begivenheder frem for andre eller om antallet af kanonpunkter på en liste. Det handler også om måden at tænke og udøve fag, faglighed og læring på. Det skal blive interessant at se, hvordan og i hvilken udstrækning man i det kommende faghæfte vil redegøre og argumentere for disse forhold. Kanontænkningen kan ikke ses isoleret fra den aktuelle kultur- og uddannelsespolitiske sammenhæng, den indgår i, ligesom den aktuelle politiske kultur i Danmark har betydning for tolkningen af kanonfænomenet. Det er betegnende, når »Udvalget for styrkelse af historie i folkeskolen« undgår enhver form for erindrings- og identitetspolitisk diskussion. Hvad end årsagen er, er tavsheden bekymrende, for demokrati næres ikke ved tavshed, men gennem dialog. Udvalget bidrager således ikke positivt til en afklaring af, hvad en demokratisk historiebrug vil sige. I udvalgsrapporten hedder det:

Kanon tager højde for, at samfundets forskellige politiske og kulturelle grupperinger kan opleve, at listen over kanonpunkter også repræsenterer deres historie.³⁷

Udvalget redegør ikke nærmere for, hvad det forstår ved »forskellige politiske og kulturelle grupperinger«. Måske er det arbejdere (jf. kanonpunktet Slaget på Fælled) og kvinder (jf. kanonpunktet Kvinders valgret), der sigtes til.³⁸ Når jeg studerer kanonlisten, oplever jeg ikke, at min historie er repræsenteret, og jeg er ret overbevist om, at det er de færreste, der kan identificere sig med punkterne på listen og sige: »Se, det er min historie; se, det er vores historie«. Et sådant krav vil ingen kanon kunne indfri. Kanonpunkterne repræsenterer ingens historie. De er blot en række abstrakte punkter,

36. Sven Sødring Jensen, *Historie og fiktion. Historiske børneromaner i undervisningen*, København 1990, s. 20. Marianne Poulsen skriver om elevers forhold til historie i afhandlingen *Historiebevidstheder – elever i 1990'ernes folkeskole og gymnasium*, Frederiksberg 1999.

37. Jf. *Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen*, s. 18.

38. *Ibid.*, s. 19.

som et udvalg af politisk udpegede fagfolk har udpeget som »væsentlige« uden at give nogen begrundelser herfor.

I kanontænkningen ligger der implicit en forståelse af eleverne som historie- og kulturløse (tomme kar), der skal bibringes (en bestemt) historie og kultur via kanon. I tænkningen omkring begrebet historiebevidsthed er det en præmis, at alle har en historie, fordi vi som mennesker har en bevidsthed om et før, et nu og et efter. Det er den erfaring, vi som mennesker handler på baggrund af:

Det historieløse menneske er således det menneske, som er frataget sine muligheder for at være historie.³⁹

En debat om, hvad en demokratisk erindringskultur og historiebrug vil sige, kunne passende tage udgangspunkt i det ovenstående citat, som stammer fra historiedidaktikeren Sven Sødring Jensen.

Det utiltalende ved kanontænkningen er, at den vil bestemme på andres vegne. Det handler ikke om historie versus ingen historie eller om faglighed over for ingen faglighed, men om at sætte mennesker i stand til at være historie på en kvalificeret måde. Det er min overbevisning, at det bedst gøres gennem en dialogbaseret undervisning, som tager elevernes egne historier og historiebevidstheder alvorligt. Det kan godt være, at man i en sådan undervisning vil komme ind på nogle af de 29 kanonpunkter, men man gør det i så fald, fordi det giver mening i sammenhængen, og ikke fordi det er noget, man bare skal, fordi nogen har bestemt det for én. Som jeg har vist i denne artikel, er kanontænkningen udtryk for en autoritær tankegang, som strider mod den offentlige skolens demokratiske formål. Der er ikke tale om at vende tilbage til den gamle skole, for aldrig før i skolens historie har centralmagten så detaljeret bestemt, hvad der skal undervises i. Derfor er der ikke tale om »mindre nødvendige justeringer«, men om en radikal anderledes måde at tænke og praktisere historie på i den offentlige skole i Danmark. Næste trin for regeringen bliver at få tilpasset lærere og kommende lærere til den ny virkelighed. Der vil dog komme en tid, hvor kanon, kronologisk overblik og nationale test vil forekomme gammeldags og utidssvarende.

---

39. Sødring Jensen, *Historie og fiktion*, s. 22.

Summary

History teaching in Danish compulsory school from the perspective of the history of education

The introduction of a historical canon and national tests is described by the Danish government as “minor necessary changes”. The article investigates that statement by applying a historical perspective in relation to the status of the subject of history, its purpose, its disciplinarity, and the content of the tuition. There is in fact a radically new way of thinking about and practising subjects, disciplinarity and learning. The canon mentality is a breach with Danish school tradition, in which the exact content of tuition has been determined locally since 1814. It is a didactic showdown with the concept of historical awareness, in which the aim has been democratic education through insight into one’s own and other people’s historicity, with tuition proceeding from the pupils’ history and awareness of history. In the new subject of history the key concept is chronology and the pupils are regarded as empty vessels that have to be filled with a national history and culture.

Referencer

Litteratur

- Brinckmann, Henning & Rønn, Thomas Meloni, *Historie – kilder til kanonen*, Geografforlaget, Odense 2007
- Holm Thomsen, Anders, »Skolemarxismens kulmination og debatten og faghæftet ’Historie 1981’«, *Historisk Tidsskrift*, bind 106, hæfte 1, 2006
- Ilsoe, Harald & Hørby, Kai, *Københavns Universitet 1479–1979 Historie*, Københavns Universitet, København 1980
- Jensen, Bernard Eric, »Om at skifte (fag)didaktisk paradigme – en eksemplarisk historie«, *Didaktik på kryds og tværs*, red. Karsten Schnack, DPU, København 2004
- Jensen, Bernard Eric, *Fag og faglighed – et didaktisk morads*, DPU, København 2007
- Nielsen, Vagn Oluf, »Forslag til ændringer i historieundervisningen i den danske folkeskole – tradition eller fornyelse?«, *Historieläraarnas förenings årsskrift*, 2007
- Nielsen, Vagn Oluf, »Skolemarxismens kulmination«, *Historisk Tidsskrift*, bind 106, hæfte 2, 2006
- Poulsen, Jens Aage, *Det historiske overblik*, Gyldendal, København 2007
- Poulsen, Marianne, »Historie – at forvalte samfundsmæssige erindringskulturer«, *Læreruddannelsens didaktik*, red. Jens Christian Jacobsen & Bo Steffensen, bind 1, Klim, Århus 2007

Historieundervisningen i den danske folkeskole i et uddannelseshistorisk perspektiv

Poulsen, Marianne, *Historiebevidstheder – elever i 1990'ernes folkeskole og gymnasium*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999

Sødring Jensen, Sven, *Historie og fiktion. Historiske børneromaner i undervisningen*, Danmarks Lærerhøjskole, København 1990

Avisartikler

»Historietest: Hvor var det nu, Dannebrog faldt ned fra himlen?«, *Politiken*, 13. juni 2005

»Paratviden: Studerende ved for lidt«, *Jyllands-Posten*, 18. august 2004

Ministerielle dokumenter

Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kiøbstæderne i Danmark Kiøbenhavn undtagen, 29. juli 1814

Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark, 29. juli 1814

Bekendtgørelse af lov om folkeskolen, Lovbekendtgørelse nr. 1195, 30. november 2006

Bekendtgørelse angaaende Undervisningen i Mellemskolen, 1. juli 1904

Bekendtgørelse om Maalet for Folkeskolens Undervisning, Bekendtgørelse nr. 242, 24. maj 1941

Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om formål, trin- og slutmål for folkeskolens fag og emner samt om folkeskolens afsluttende prøver (Fælles Mål mv.), Bekendtgørelse nr. 863, 5. juli 2007

Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger afgiven af det af Undervisningsministeriets under 8. august 1930 nedsatte Udvalg, København 1933

Danmark i den Globale Økonomi: Verdens bedste folkeskole – vision og strategi, København 2005

Fælles Mål II – Arbejdsgrundlag, København 2007

Fælles Mål, Faghæfte 4, Historie, København 2004

Historie Faghæfte 4, København 1995

Instruction, hvorefter enhver Skolemester i Rytter-Districterne sig i det ham anbefoede Skolemeisters Embede skal forholde, 28. marts 1721

Lov om folkeskolen, 26. juni 1975

Lov om folkeskolen, Lov nr. 509, 30. juni 1993

Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen, 24. marts 1899

Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen, København 2006

Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn, 29. juli 1814

Undervisningsvejledning for folkeskolen, 1, Historie, København 1981

Undervisningsvejledning for folkeskolen, 1, Historie, København 1984

Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet under 1. september 1958 nedsatte læseplansudvalg. Betænkning nr. 235, 1960

Bilag 1: Historiefagets placering i den offentlige danske skole

År	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Timer/Uge	Område
1814				+	+	+	+					Almue- og Borgerskoler i København ¹
1899/1900	2	2	2	2	2	3	3				> 18–24	Skoler i købstæderne ²
1899/1900	2	2	2	3	3	3	3				> 18	Skoler på landet ³
1903/1904						3	2	3	2		< 30	Mellemskolen ⁴
1903/1906										2	< 30	Realskolen ⁵
1937/1943		2	2								27–30	Grundskolen ⁶
1937/1943					2	2	2	2			30–36	Den Eksamensfri Mellemskole ⁷
1958/1960		1	1		2	2	2				18–33	Hovedskolen ⁸
1958/1960								2	2	3	34	Realafdelingen ⁹
1975/1976			1	1	1	2	2	v	v	v	18–30	Folkeskolen ¹⁰
1979/1984			1	1	1	2	2	2	2	v	18–34	Folkeskolen ¹¹
1993			1	1	1	2	2	2			> 22–28	Folkeskolen ¹²
2005/2006			1	1	1	2	2	2	1			Folkeskolen ¹³
Fra 2008			1	2	1	2	2	2	1			Folkeskolen ¹⁴
Fra 2009			1	2	2	2	2	2	1			Folkeskolen ¹⁵

År: udstedelsesår for lov/år for kilde til timetal.

+: skolefag på pågældende trin, vejledende timetal ukendt.

2 (eller andet tal): vejledende antal timer/lektioner pr. uge.

v: faget er valgfag på det pågældende trin.

Timer/Uge: > minimum, < maksimum, interval over de pågældende skoleår, typisk færre timer i de første skoleår og flere i de senere skoleår.

1. Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i København, 29. juli 1814.

2. Lov om forskellige Forhold vedrørende Folkeskolen, 24. marts 1899 og Cirkulære til samtlige Skoledirektioner uden for København ang. Undervisningen i de enkelte Skolefag paa Grundlag af Loven af 24de marts 1899, 6. april 1900 (Det Sthyrske Cirkulære).

3. Ibid. Historie er samlest med anskuelsesundervisning, geografi og naturkundskab. På første trin (1.–3. skoleår) kan det samlede timetal variere mellem to og seks lektioner.

4. Lov om højere Almenskoler m.m., 24. april 1903 og Cirkulære i Anledning af kgl. Anordning af 26. Maj 1904 angaaende Undervisningen i Mellemskolen, 31. maj 1904.

5. Lov om højere Almenskoler m.m., 24. april 1903 og Ministerielt Cirkulære angaaende Undervisningen i Realklassen med Udkast til Anordning om Realeksamen, 19. november 1906. Der er otte timer til fordeling mellem historie, naturlære, geografi og naturhistorie (såkaldte afsnitfag).

6. Lov om folkeskolen, 18. maj 1937, Undervisningsvejledning for Den eksamensfri Folkeskole udarbejdet af det af Undervisningsministeriet under 27. juni 1941 nedsatte udvalg, 1943, s. 11–12. Tallene vedrører den købstadordnede skole.

7. Ibid.

8. Lov om folkeskolen, lov nr. 220, 18. juni 1958 og Undervisningsvejledning for folkeskolen, Betænkning nr. 253, 1960 (Den blå Betænkning).

9. Ibid.

10. Lov om folkeskolen, 26. juni 1975 og Undervisningsplan, Københavns Kommunale Skolevæsen, 1976. I 3.–5. klasse kan historieundervisningen enten læses separat eller samlæses med biologi og geografi (ikke-fagdelt undervisning). Tilsammen har de tre fag tre timer om ugen.

11. Lov om ændring af lov om folkeskolen, Lov nr. 219, 23. maj 1979 og Undervisningsvejledning for folkeskolen, 1. Historie, 1984.

12. Lov om folkeskolen, Lov nr. 509, 30. juni 1993. Jeg antager, at timetallet er uændret, da jeg ikke har kunnet finde oplysninger om ændrede timetal.

13. Bekendtgørelse om Lov om folkeskolen, Lovbekendtgørelse nr. 393, 26. maj 2005, Bekendtgørelse om undervisningstimal i folkeskolen for skoleårene 2006/07–2010/11 samt efterfølgende skoleår, Bekendtgørelse nr. 1131, 15. november 2006 og Revideret vejledning om undervisningstimal i folkeskolen, Undervisningsministeriet, maj 2006. Fra august 2003 opgør Undervisningsministeriet de vejledende timetal i klokketimer. Omregningsfaktoren fra lektioner til klokketimer er: (ugentligt timetal x 40 x 45) / 60 = nyt årligt timetal. En lektion bliver lig 30 minutter og to lektioner lig 60 minutter. En lektion var tidligere på 45 minutter. På årsbasis går historie fra 300 timer i 2006 til 360 timer i 2009. Det samlede timetal pr. år er 7.350 timer i 2006 og 7.470 i 2009. Historie udgør således 4,0% af skoletiden i 2006 og vil i 2009 udgøre 4,8%.

14. Ibid.

15. Ibid.

Bilag 2: Centrale ministerielle tekster vedrørende historieundervisningen i den offentlige danske skole

År	Titel
1814	<i>Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i København</i>
1814	<i>Anordning for Almue-Skolevæsenet i Kiøbstæderne i Danmark. Kiøbenhavn undtagen</i>
1814	<i>Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark</i>
1900	<i>Cirkulære til samtlige Skoledirektioner uden for København ang. Undervisningen i de enkelte Skolefag paa Grundlag af Loven af 24de marts 1899 (Det Sthyrske Cirkulære)</i>
1904	<i>Ministeriel Bekendtgørelse angaaende Undervisningen i Mellemskolen</i>
1906	<i>Ministerielt Cirkulære angaaende Undervisningen i Realklassen med Udkast til Anordning om Realeksamen</i>
1933	<i>Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger afgivet af det af Undervisningsministeriets under 8. august 1930 nedsatte Udvalg</i>
1936	<i>Den Praktiske Mellemskole. Betænkning vedrørende Læseplaner m.v. for den udvidede Folkeskole afgivet af det af Undervisningsministeriet under 23. maj 1933 nedsatte Udvalg (Den røde Betænkning)</i>
1941	<i>Bekendtgørelse om Maalet for Folkeskolens Undervisning, Bekendtgørelse nr. 242</i>
1943	<i>Undervisningsvejledning for Den eksamensfri Folkeskole udarbejdet af det af Undervisningsministeriet under 27. juni 1941 nedsatte Udvalg (Den gule Betænkning)</i>
1960	<i>Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning afgivet af det af Undervisningsministeriet under 1. september 1958 nedsatte læseplansudvalg. Betænkning nr. 253 (Den blå Betænkning)</i>
1974	<i>Undervisningsvejledning for folkeskolen, 5, Historie, Udkast</i>
1977	<i>Undervisningsvejledning for folkeskolen, 4, Historie</i>
1981	<i>Undervisningsvejledning for folkeskolen, 1, Historie</i>
1984	<i>Undervisningsvejledning for folkeskolen, 1, Historie</i>
1994	<i>Historie. Kvalitet i uddannelse og undervisning. Undervisningen i historie i det danske uddannelsessystem. En beskrivelse og vurdering af mål og indhold</i>
1995	<i>Historie, Faghæfte 4</i>
2002	<i>Klare Mål, Faghæfte 4, Historie</i>
2004	<i>Fælles Mål, Faghæfte 4, Historie</i>
2006	<i>Rapport fra Udvalget til styrkelse af historie i folkeskolen</i>
2008	<i>Fælles Mål II</i>

KULTURARV OCH MEDBORGERLIG BILDNING I DEN SVENSKA GRUNDSKOLAN

Per Eliasson

Under några dagar i maj 2007 intervjuade jag en grupp ungdomar på gymnasieskolor i Malmö med föräldrar från Iran. Mina frågor handlade om hur de uppfattat sin historieundervisning och sina historieläromedel under grundskoletiden. Det visade sig att läromedlen inte satt några djupare spår i minnet. Det allt dominerande intrycket var emellertid att det som de uppfattade som historia om Iran och den persiska kulturkretsen varit totalt frånvarande under deras grundskoletid. Reaktionerna på detta var lite resignerade. Men det som framför allt upprörde flera ungdomar var vad de ansåg som en demonisering av perser i den då aktuella filmen *300*. Den handlar som bekant om spartanernas kamp mot den persiska övermakten vid Thermopyle 480 f.Kr. och framställer perserna på ett minst sagt ofördelaktigt sätt.

Det som överraskade mig var varken ungdomarnas erfarenheter av svensk historieundervisning eller deras upprördhet över en amerikansk film, utan deras självklara tidsöverskridande syn på historia. Att historia brukas och har betydelse för förståelsen av nuet med sikte på framtiden var för de flesta av dem självklart och diskussionen rörde sig obehindrat över de tre tidsdimensionerna. På frågan om hur det förflutna hängde ihop med nutiden svarade Mirza, en pojke på 16 år:

Det är ungefär, det är skulptörerna, det förflutna är skulptörerna och nutiden är, typ statyn. Om varje typ tidsperiod fortsätter att typ skulptera på den här statyn, har den ändrats för varje gång.

Denna tanke på ett arv från det förflutna som påverkar oss i nuet finns i den svenska skolans styrdokument, läroplan och kursplaner, uttryckt i begreppet *kulturarv*. Till skillnad från Mirzas syn på sambandet mellan det förflutna och nuet har emellertid be-

greppet kulturarv här en tydligt normativ och mer statisk karaktär. I Skolverkets kommentarer till den nuvarande läroplanen för grundskolan formuleras det så här:

Läroplanen anger den värdegrund som skolan skall vila på. Den ger därigenom utgångspunkten för bland annat skolans arbete med normer och värderingsfrågor. I läroplanen formuleras också skolans kunskapsuppdrag – det dubbla uppdraget att dels till eleverna överföra ett kulturarv, dels förbereda dem för att leva och verka i samhället.¹

Denna formulering kan också sägas uttrycka det som är skolans dubbla uppdrag, den socialiserande och den kvalificerande uppgiften. Skolan ska både fostra och förbereda för yrkes- och samhällslivet. Men all kunskap är inte direkt instrumentell och i regeringens proposition 1993 om den nya läroplanen stod bildningsbegreppet starkt. Där hade skolan uppgiften att förmedla denna tidlösa kunskap för bildning:²

Tvärtom har det moderna samhällets snabba förändringstakt lett till ett ökat intresse för »tidlösa« kunskaper, där skolan är svår eller omöjlig att ersätta. Det finns också kunskaper, som skolan är mer eller mindre ensam om att förmedla. Det gäller viktiga delar av kulturarvet i form av exempelvis kontakten med historia, konst, litteratur och poesi. I en föränderlig tid blir det bestående viktigt.³

Denna bildningssträvan som utgångspunkt för skolans arbete i förarbetena till den nuvarande läroplanen ledde till stark kritik och en fruktan för att skolan skulle frånga en aktiv och medborgarförberedande skolning. I stället skulle en skola med traditionellt essentialistisk utgångspunkt bli verklighet, där beständiga kunskaper förmedlades till okritiska elever.

Bildningsbegreppet utesluter dessutom [...] regelmässigt samhället, den samhälleliga dimensionen, annat än i termer av ett historiskt formerat kulturarv att tillägna sig. Bildningsbegreppet bär således på en stark återkoppling till ett tidigare, segregerat samhälles sätt att fungera.⁴

---

1. Skolverket, *Grundskola för bildning*, 2003, s. 14.

2. Denna utgångspunkt för Läroplanskommitténs arbete utlöste en debatt om bildningsbegreppet och en kritik av resultatet av kommitténs arbete. För översikt av kritiken, se t.ex. Jan Thavenius, *Den motsägelsefulla bildningen*, Stockholm & Stehag 1995. Jfr Carsten Ljunggren, »Skola för bildning och frågan om demokrati«, *Utbildningspolitiskt systemskifte?*, red. Tomas Englund, Stockholm 1996.

3. Prop. 1992/93:220, s. 7.

4. Tomas Englund, »Introduktion«, *Utbildningspolitiskt systemskifte?*, red. Tomas Englund, Stockholm 1996. Antologin innehåller ett flertal artiklar med kritik mot förarbetena till Lpo 94.

Kritikerna, av vilka pedagogen Tomas Englund tillhörde de främsta, såg i Lpo 94 ett skarpt brott med de demokratiska och medborgarförberedande ambitionerna i betänkandet från 1946 års skolkommision, vilka i stigande grad präglade den svenska skolans utveckling under efterkrigstiden.⁵

Den nuvarande läroplanen för grundskolan formulerades för femton år sedan och den svenska skolans styrdokument står inför en ny större omarbetning. Det kan i detta läge vara lämpligt att teoretiskt diskutera funktionaliteten hos ett så centralt begrepp som kulturarv utifrån dess faktiska användning i läroplanen. Analysen utgår därför inledningsvis från resultatet av läroplansarbetet och inte primärt från intentionerna bakom, och från hur resultatet ter sig för brukaren – den enskilde läraren. Den aktuella diskussionen om den nuvarande läroplanen sätts också in i ett längre tidsperspektiv och relateras till den allt intensivare debatten, särskilt inom kulturmiljövården, om kulturarvsbegreppet. Tyngdpunkten ligger på ämnet historia.

Gemensam referensram och kulturarv

I *Undervisningsplanen för rikets folkskolor 1955* formulerades ett allmänbildningsuppdrag, där folkskolan hade till uppgift att »meddela en allmän medborgerlig bildning«.⁶ Denna strävan efter en gemensam referensram tog sig i kursplanen för historia uttryck i uppdraget att »orientera sig i vårt folks historia« och att ge »kännedom om mera betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i nordisk och allmän historia«.⁷ För att ingen skulle sväva i tvivelsmål om innehållet i undervisningen fanns detta preciserat årskurs för årskurs och formulerat i metodiska anvisningar.

Detta allmänbildningsuppdrag förtydligades samtidigt som det problematiserades i relation till den då införda grundskolan i *Läroplan för grundskolan 1962, Lgr 62*:

Växlingar i kultursituationen kan [...] medföra att frågan om den grundläggande bildningens innehåll från tid till annan kan behöva omprövas. Obestriddigen synes dock

---

5. Ibid., s 15. Christian Lundahl för fram en helt annan uppfattning om det tidiga 1990-talets förändringar i sin avhandling i pedagogik om kunskapsbedömning, där han bl.a. behandlar 1970- och 1980-talets utredningar om decentralisering och målprecisering samt det han kallar Reform 1990. Hans tes är att det funnits en spänning mellan visionen i 1946 års skolkommision och de administrativa realiteterna. Den demokratiska visionen från 1946 fanns bakom både decentraliseringen och ambitionen att skolan ska utvecklas och forma framtidens samhälle i Reform 1990. Målstyrning och en decentralisering till lärare och elever av skolans innehåll och arbetsmetoder blev lösningen på förvaltningsdilemmat. Christian Lundahl, *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*, diss., Stockholm 2006, s. 359–404.

6. Kungl. Skolöverstyrelsen, *Undervisningsplan för rikets folkskolor 1955*, s. 6.

7. Ibid., s. 97.

vara, att den gemensamma referensram, som grundskolan vill ge alla medborgare, i dagens komplicerade samhälle måste omsluta ett rikare innehåll än förr.⁸

I kursplanen för historia försvann skrivningarna om »vårt folk« och svensk historia innefattades i stället i den från folkskolans kursplan övertagna formuleringen om »mera betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i nordisk och allmän historia«. Men nu hade inte denna kunskap endast ett egenvärde utan syftade till att »ge eleverna en föreställning om det liv, som gångna generationer levat och om innebörden av det arv, som de efterlämnat«. Här möter föreställningen om ett arv med funktioner utöver allmänbildningskunskaper. Däremot preciserades eller diskuterades inte vad detta arv bestod av eller vilken funktion det skulle ha. På samma sätt som för folkskolan angavs ett detaljerat stoff med utförliga anvisningar och kommentarer.⁹

I den omarbetade *Läroplan för grundskolan 1969*, Lgr 69 övertogs meningen i citatet ovan oförändrad, men nu med kursivering av uttrycket »den gemensamma referensram« som alla medborgare skulle ges i grundskolan. Huvudmomenten i kursplanen för historia var också oförändrade, medan anvisningar och kommentarer bantades kraftigt och detaljeringsgraden minskade.¹⁰

I den helt nya *Läroplan för grundskolan 1980*, Lgr 80 blir ambivalensen mellan uppdraget att ge en gemensam referensram och avsaknaden av innehållsanvisningar för denna referensram uppenbar. Inledningsvis fastslås att »urvalet av kunskapsområden har skett med hänsyn till vårt nutida och framtida samhälle och till den kulturkrets vi tillhör«. ¹¹ Det preciseras med följande mening: »Genom en obligatorisk kurs, som omfattar samma ämnen och stoffområden i alla landets skolor, vill samhället ge en gemensam referensram och en likvärdig grundutbildning till alla medborgare.«¹²

De huvudmoment som utgjorde stoffurvalet för varje ämne konkretiseras sedan av lärare och elever tillsammans när de ska »söka komma överens om den kärna av kunskaper som är nödvändig för alla att känna till i dagens samhälle och som behövs för fortsatta studier.«¹³ Spänningen mellan konkretiseringen av de mycket allmänt hållna huvudmomenten och behovet av en gemensam referensram diskuteras inte.

I Lgr 80 dyker också begreppet kulturarv upp för första gången men utan den direkta koppling till ett gemensamt samhälleligt arv från tidigare generationer, som funnits

---

8. Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1962*, Lgr 62, s. 15.

9. *Ibid.*, s. 252–263.

10. Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1969*, Lgr 69, s. 12, s. 184–185.

11. Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1980*, Lgr 80, s. 14.

12. *Ibid.*, s. 15.

13. *Ibid.*, s. 30.

implicit i de tidigare kursplanerna för historia. Det är i formuleringar kring hemspråksundervisning som begreppet återfinns, och här är det i stället underliggande antaganden om behov av identifikation som motiverar skrivningen.

Elev med annat hemspråk än svenska har rätt att få en med andra elever likvärdig utbildning. Skolan måste – samtidigt som den stärker dessa elevers språkutveckling – aktivt ta till vara deras kulturarv.¹⁴

Det är också den gruppen som står i fokus för formuleringen av ett huvudmoment för mellanstadiets undervisning i historia, den andra förekomsten av begreppet i *Lgr 80*: »Jämförelser mellan det svenska samhället och andra samhällen utifrån elevernas olika erfarenheter, intressen och kulturarv.«¹⁵

Fram till 1980-talet har således begreppet kulturarv inte betydelsen av gemensamt samhälleligt historiskt arv i skolans styrdokument. Däremot finns en tydlig markering av behovet av en gemensam referensram, vilket det är grundskolans uppgift att tillgodose. Mellan den ambitionen och ambitionen att decentralisera stoffurvalet finns emellertid en spänning som inte problematiseras. Den stora förändringen inträffar dock med 1994 års läroplaner.

Kulturarvets etablering i sekelskiftets läroplan

Under slutet av 1980-talet skedde viktiga förändringar i kulturpolitiken. I den proposition om kulturmiljövård som lades 1988 var begreppet kulturarv framträdande.¹⁶ Den vetenskapliga diskussionen om begreppets innehåll och betydelse har därefter bara ökat i omfattning.¹⁷ Med det senaste decenniets utredningar, propositioner och projekt har begreppet blivit alltmer centralt inom kulturmiljövården.¹⁸

14. Ibid., s. 14.

15. Ibid., s. 124.

16. Prop. 1987/88:104.

17. Se t.ex. den tidiga antologin *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg 4–5 april 1990*, red. Gunnel Friberg, Stockholm 1990. Därefter har ett stort antal arbeten kring kulturmiljövårdens uppdrag med kulturarv publicerats. I ett av de senare finns de aktuella referenserna i anslutning till de olika artiklarna. *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*, red. Annika Alzén & Peter Aronsson, Norrköping 2006.

18. Se t.ex. SOU 1995:84, *Kulturpolitikens inriktning*; Prop. 1998/99:114, *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*. Ett viktigt projekt är RAÄ:s arbete med det landsomfattande *Agenda kulturarv 2002–2004*. Begreppets centrala plats i den aktuella diskussionen om kulturmiljöforskning och utveckling illustreras t.ex. av flera bidrag i *För en kritisk & konstruktiv kulturmiljöforskning*, red. Anders Högberg, Stockholm 2006. En särskild kulturarvssektor har uppstått där den främsta marknadsföringsorganisationen är Svenskt Kulturarv, www.svensktkulturarv.com.

Denna koncentration på kulturarvsbegreppet syns också i skolans styrdokument. I den nya *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet 1994, Lpo 94*, är begreppet tydligt kopplat till identitetsskapande. »Medvetenheten om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att leva sig in i andras villkor och värderingar.« Här laborerar läroplanen med föreställningen om olika individuella och kollektiva kulturarv.

I ett försök till precisering pekas innehållet i kulturarv ut. »Utbildning och fostran är i djupare mening en fråga om att överföra ett kulturarv – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa. Skolan skall därvid vara ett stöd för familjerna i deras ansvar för barnens fostran och utveckling.« Kulturarvsbegreppet är här immateriellt och inkluderande samtidigt som det är statiskt och oproblematiserat normativt. I revideringen 2000 tillkom orden »och utveckla« efter »överföra« vilket innebär en annan dynamik. På samma gång förs allmänbildningstraditionen vidare med nyckelbegreppet »gemensam referensram« som följt med sedan 1962 års läroplan. »Skolan skall förmedla de mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram alla i samhället behöver.«¹⁹

I *Lpo 94* får kulturarv också en central placering bland de mål som varje elev ska uppnå (inte enbart *sträva* mot) efter genomgången grundskola; den färdigutbildade eleven »har en förtrogenhet med centrala delar av vårt svenska och nordiska, inklusive det samiska, samt västerländska kulturarv«.²⁰ Det får antas att det är mer än centrala delar av det samiska kulturarvet som gäller för sameskolan, där målformuleringen är förskjuten till att eleven »är förtrogen med det samiska kulturarvet«.

I *Kursplan 1994 för historia* utvecklas begreppet kulturarv i förhållande till identitetsskapande och dynamiken i valet av vilket kulturarv som ska förmedlas betonas:

Historieämnet innefattar en viktig del av den kultur som skolan skall föra vidare. Varje kulturkrets och generation definierar det kulturarv man vill överföra till nästa generation utifrån sin tids värderingar och bedömningar. Undervisningen i historia skall bidra till att eleverna tillägnar sig en kulturell identitet.²¹

Trots att förtrogenhet med kulturarvet – »centrala delar av vårt svenska och nordiska, inklusive det samiska, samt västerländska« – enligt läroplansdelen var ett mål som skulle uppnås av alla elever i grundskolan, finns inte begreppet bland uppnåendemålen

19. Utbildningsdepartementet, *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94, 1994*, s. 7.

20. År 2000 försvann texten »inklusive det samiska« i meningen. Efter 2000 utgör nämligen kunskap om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia ett eget uppnåendemål för grundskolan.

21. *Lpo 94. Kursplan 1994 för historia*.

i 1994 års kursplan för historia. Däremot används begreppet bland strävansmålen för historieämnet:

Skolan skall i sin undervisning i historia sträva efter att eleven får ett brett och djupt kunnande om det historiska kulturarvet i ett europeiskt perspektiv, med utgångspunkt i Sveriges och Nordens historia samt kunskaper om det historiska arv som människor från andra länder bär med sig.

Väl att märka är att kulturarvsbegreppet här används geografiskt annorlunda än i läroplanens målformulering, med termen »europeiskt perspektiv« i stället för termen »västerländskt«, och utan att nämna det samiska kulturarvet.²² Det arv »som människor från andra länder bär med sig« rubriceras inte heller som kulturarv utan enbart som »historiskt«.

Medan läroplanen står i stort sett oförändrad sker en omarbetning av grundskolans kursplaner under 1990-talets slut och börjar gälla från sommaren 2000. Detta är således den nu gällande kursplanen för grundskolans historieundervisning. I *Kursplan 2000 för historia* har ett interkulturellt perspektiv tillkommit samtidigt som kulturarv blivit essentiellt och dynamiken i förmedlingen som betonas i tidigare kursplan helt har försvunnit. »Utbildningen i historia bidrar till att utveckla såväl ett interkulturellt perspektiv som en kulturell identitet utifrån det kulturarv som överförs från generation till generation.«

Sveriges ratificering av Europarådets ramkonvention om nationella minoriteter har satt spår i kursplanen 2000 med ett omformulerat strävansmål om kulturarv. Här kopplas också kulturarv explicit till identitetsskapande:

Skolan skall i sin undervisning i historia sträva efter att eleven tillägnar sig ett brett och djupt kunnande om kulturarvet, även så som det utvecklats i olika nationella minoritetsgrupper, samt utvecklar insikt om den identitet som detta ger.

Användningen av kulturarvsbegreppet i grundskolans gällande läroplan och senaste kursplaner för historia kan knappast sägas vara präglad av klarhet och stringens, snarare av otydlighet och inkonsekvens. Tydligast framgår att det är kopplat till identitet och ett underliggande antagande om att ett tillägnande av ett, eller flera, kulturarv utvecklar identiteten, vilket är en viktig uppgift för historieämnet.

---

22. Den samiska historien är för övrigt helt frånvarande i *Kursplan 1994 för historia*.

Kulturarvets funktioner

Problemet består i att operationalisera begreppet i tydliga undervisningsmål. Ambivalensen i att å ena sidan föra kulturarv till uppnåendemålen i läroplanen, å andra sidan till strävansmålen i kursplanen, kan förstås som en reaktion på de uppenbara problemen med operationalisering ju närmare den konkreta undervisningssituationen styrdokumentet rör sig.

Som Kenneth Nordgren påpekat i en undersökning av kulturarvsbegreppet i gymnasiets nuvarande kursplan, finns det en dubbel spänning i dess användning: dels mellan olika möjliga identifikationer – som tillhörighet till kultursfär eller som politisk/nationell tillhörighet, dels finns en spänning mellan elevernas olikartade kulturella och nationella bakgrund och den tydliga innehållsliga utgångspunkten i svensk och europeisk historia.²³

En diskussion om kulturarvsbegreppets relevans i grundskolans styrdokument kan på samma sätt utgå antingen från dess förmodade funktionalitet eller också dess innehåll. I en grundläggande analys av kulturarvsbegreppet har Svante Beckman diskuterat både innehållsliga och funktionella sidor. Hans slutsats är att det finns olika aspekter av kulturarvets karaktär som passar olika bra till en professionell förvaltning av det. En lång rad av de aspekter på kulturarvet som han anser vara dåligt anpassade till en professionell förvaltning förefaller att passa bättre in på styrdokumentens användning av begreppet. Han använder begreppen idémässigt för att beskriva olika aspekter av kulturarvsbegreppet. Det är verkansbestämt (»antropologisk« kulturarvsdefinition), idémässigt, personberoende, holistiskt, grupp-specifikt och har emotivt (men också kognitivt) värde. Det har också karaktären av »infrastruktur« eller vad som kan kallas gemensam referensram.²⁴ En analys av kulturarvsbegreppet kan därför utgå från en verkansbestämd analysram, från dess förmodade funktioner. Beckmans definition är i det fallet »vad ett folk och dylikt ifråga om kultur övertagit från föregående generationer därest detta verkar reglerande, styrande eller eljest betingande för beteende- och

---

23. Kenneth Nordgren, *Vems är historien? Historien som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Karlstad 2006, s. 174–179. Nordgren påpekar också den språkligt/ideologiska horrören i gymnasiets kursplan när det majoritetssvenska perspektivet är lika öppet som omedvetet: »Ämnet syftar till att stimulera elevernas nyfikenhet och lust att vidga sin omvärld i en tidsdimension. Det ger perspektiv på den egna personen. Därmed stärks den egna identiteten och insikten om det egna kulturarvet liksom om *andras* (Nordgrens kursiv), inte minst nationella minoriteters, ursprung och kulturarv.« *Lpf 94. Kursplan för historia*.

24. Svante Beckman, »Om kulturarvets väsen och värde«, *Modernisering och kulturarv*, red. Jonas Anshelm. Stockholm & Stehag 1993, s. 109–115. Jfr Svante Beckman, »Vad vill staten med kulturarvet«, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm & Stehag 1998.

tankemönster». ²⁵ Ur det perspektivet riktas undersökningen mot vad styrdokumentet anger som förmodade verkningar av att kulturarv förs in i undersökningen, vilken funktion detta avser att fylla.

I en sådan analys går det att urskilja fyra olika funktioner i styrdokumentens användning av begreppet: identifikationsmöjligheter för individen, identifikationsmöjligheter för gruppen, pragmatisk samtidsförståelse och normativ samtidsförståelse. Samtidsförståelse kan i det här sammanhanget ses som etablering av tolkningsramar som »verkar reglerande, styrande eller eljest betingande för beteende- och tankemönster« i enlighet med Beckmans definition.

Identifikationsmöjligheter för individen: När kulturarvsbegreppet första gången används i *Lgr 80* är det med syftning på elever med icke-svensk bakgrund och uppgiften är att tillvarata »deras kulturarv«. Möjligheten till identifikation är inte det explicita men implicita syftet. I *Lpo94* är det explicit och emotivt motiverat med att medvetenhet om och delaktighet i kulturarvet ger en trygg identitet. Kulturell identitet är ett syfte med ämnet historia i kursplan 1994 och i kursplan 2000 ska eleven utveckla insikt om identifikation genom kulturarvet.

Identifikationsmöjligheter för gruppen: I *Lpo 94* antas också medvetenhet om och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ge trygg identitet och det avgränsas i målen geografiskt till svenskt, nordiskt samt europeiskt/västerländskt kulturarv. I kursplan 1994 särskiljs till och med människor »från andra länder« och tilldelas i stället ett historiskt arv.

Normativ samtidsförståelse: Den mest precisa bestämningen av kulturarv i *Lpo 94* kopplas till utbildning och fostran – det sägs innehålla värden, traditioner, språk och kunskaper vilka ska överföras. Innehållet är oproblematiserat och positivt, och förstärks ytterligare av det senare tillägget att också utveckla detta kulturarv.

Pragmatisk samtidsförståelse: Den enda mer problematiserande formuleringen om kulturarv är reflektionen i kursplan 1994 om att varje kulturkrets och generation väljer vad som ska föras vidare. Det öppnar för en pragmatisk hållning till kulturarvet i stället för en essentiell och normativ. Den formuleringen har emellertid försvunnit i revideringen 2000.

En genomgång utifrån styrdokumentens syn på den förmodade funktionen av undervisning, särskilt i historia, kring kulturarv i grundskolan påminner tyvärr om resultatet av den danske historiedidaktikern Bernard Eric Jensens undersökning av hur be-

---

25. Beckman, »Om kulturarvets väsen och värde«, s. 76. Beckmans utgångspunkt för formuleringen är SAOB:s definition från 1938. Jfr Beckman, »Om kulturarvets väsen och värde«, s. 65.

greppet kulturarv brukas identitetspolitiskt i Danmark. Hans slutsats är att begreppet blivit så populärt eftersom det ger möjlighet till en ställföreträdande diskurs om nationalism utan att behöva använda begrepp som »folk« och »nation«. Kulturarvsbegreppet är mer politiskt korrekt än ord som »folkkaraktär« och »nationellt sinnelag«.²⁶

Det finns emellertid alternativa tolkningar till uppfattningen att den svenska grundskolan under 1990-talet medvetet gjorts till ett identitetspolitiskt redskap. En möjlig tolkning är att kulturarvets koppling till identifikation möjliggjorde en anknytning till det tidiga 1990-talets tidsanda. Perioden präglades av en omfattande nationell nyorientering i spåren efter sovjetimperiets fall, Tysklands återförening och den svenska ansökan om EU-medlemskap. I den tidsandan aktiverades frågor om identitet med historiska förtecken. Retoriken kring 1993-års stora nationella begivenhet, utställningen »Den svenska historien«, byggdes kring begrepp som »vår gemensamma historia« och »vårt nationella kulturarv«.²⁷

En annan möjlig tolkning, som närmast kompletterar den första, är att användningen av kulturarvsbegreppet är ett uttryck för det som kallats banal nationalism. Ulf Zander menar att när demokratin blir överideologi, krymper det nationella historiska perspektivet till perioden efter förra sekelskiftet och en föreställning om ett speciellt svenskt utanförskap, förstärkt av andra världskrigets erfarenheter. Den nationella identifikationen blir oproblematiserad och självklar, och tar sig uttryck i omedvetna språkliga markeringar.²⁸

Den tredje och troligaste tolkningen, som ansluter sig till förarbetenas betoning av bildningsidealet, är emellertid att kulturarvsbegreppet även i Sverige fått en ställföreträdande roll, men här som en ställföreträdande markör för det historiska stoff som ingår i allmänbildningstraditionen, den tysta historiekanon om man så vill. Detta är kongruent med Läroplanskommitténs betänkande från 1992: »I termer av kulturarv kan man definiera beständiga kunskaper som sådana kunskaper som är nödvändiga för alla medborgare för att kunna förstå, delta i och påverka samhället. Kulturarvet blir därigenom en gemensam referensram.«²⁹ För att skapa en gemensam referensram måste de kunskaper som ingår i den antas ha ett egenvärde, i annat fall skulle de inte anses värda att tillägna sig. Men när detta skett tillkommer ytterligare en funktion,

---

26. Bernard Eric Jensen, »At forvalte kulturarv – En identitetspolitisk arbejds- og kamplads«, *Demokratisk kulturarv?* red. Annika Alzén & Peter Aronsson, Norrköping 2006.

27. Sten O. Karlsson, »När Sverige fick sin historia tillbaka«, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm & Stehag 1998, s. 145.

28. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001, s. 469. Jfr not 23.

29. SOU 1992:94, *Skola för bildning*, s. 76.

den kommunikativa. Kommunikationen blir möjlig eftersom referenserna är delade.

En tolkning av kulturarvsbegreppet i läroplanen som en fortsättning på och förlängning av det uppdrag som sedan 1962 grundskolan, och före den folkskolan, haft, nämligen att förmedla en gemensam referensram, är därför också kongruent med begreppets betydelse i övrigt. I den tidigare nämnda begreppsanalysen av Beckman framhåller han betydelsen av kulturarv som »infrastruktur«, en gemensam begreppslig och språklig kontext som möjliggör kommunikation och mediering. »I anslutning till de kommunikativa funktionerna kan man se åtgärder inriktade på att upprätta och upprätthålla en historisk 'kanon' av berättelser, texter, historier, fornminnen som kan tjäna som en gemensam referensram.«³⁰

Denna dubbla funktion hos kulturarvsbegreppet, som markör för den tysta kanon eller allmänbildningstraditionen, och som en gemensam referensram för kommunikativ kompetens är inte problemfri. En allmänbildningstradition som styrande för skolans bildningsuppdrag är till sin natur konserverande, eftersom den reproduceras genom att nya generationer stegvis skolas in i den redan existerande traditionen. Allmänbildning är till sin definition den bildning som är allmän. Det innebär att denna styrningsfunktion undandrar sig demokratisk diskussion och möjligheter till förändring. Ett mera högaktningfullt sätt att uttrycka saken är att tidlösa kunskaper per definition står över tidens förändringar.³¹ Vägran att underkasta skolans innehåll en demokratisk samhällelig prövning innebär inte bara att dess legitimitet minskar, utan också att det saknar motiveringar för sin relevans – förutom det vanligen oprövade argumentet att kunskaper ifråga är allmän.

När det gäller den andra funktionen, den som handlar om kommunikativ kompetens, är även den avhängig av urvalsfrågorna. Det man saknar ord för går inte att formulera. Urvalet av de kunskaper som ska upphöjas till gemensam referensram bestämmer således vad som är möjligt att säga och enkelt förstå, i såväl det privata som det offentliga samtalet. Detta minskar inte behovet av offentlig diskussion om skolans innehåll.

Ytterligare ett potentiellt allvarigt problem med kulturarvsbegreppets användning i styrdokumentet bör uppmärksammas. Även om vi inte i Sverige har kommit till den

30. Beckman, »Om kulturarvets väsen och värde«, s. 111.

31. Ett mindre högaktningfullt sätt att uttrycka saken är att »tidlösa« kunskaper, som eleverna inte finner relevanta, i grundskolans verklighet är försedda med ett tydligt bäst-före-datum, representerat av datum för projektet på arbetsområdet ifråga. Den fråga i senaste nationella utvärderingen för grundskolan som analyserades som »kulturarvsfråga« (citationstecken i original) gällde århundradet för Gustav Vasas trontillträde. Endast 40 % valde av fem olika alternativ rätt århundrade att placera kungen i. Lars Berggren & Roger Johansson, *Historiekunskap i årskurs 9*, EDUCARE vetenskapliga skrifter, Malmö 2006, s. 62–63.

identitetspolitiska ambition som Jensen ser i kulturarvsbegreppets användning i Danmark, måste det sägas ligga i farans riktning. Den infrastrukturfunktion som Beckman ser hos kulturarv som gemensam referensram kallar han också för »kulturarv som kod«. Det betonar den såväl inkluderande som exkluderande funktionen hos den gemensamma referensramen: den som har den är innanför, den som inte har den är utanför. Att upphöja denna gemensamma referensram till kulturarv, som begränsas kulturellt och geografiskt till Sverige, Norden, Europa eller Västerlandet, innebär en exkludering – en effekt som förstärks av att kulturarv och identitet kopplas samman.

Kulturarv, identitet och gemensam referensram i grundskolans läroplan

Kulturarvsbegreppets funktioner i styrdokumenterna är otydliga och motsägelsefulla. Analysen leder fram till hypotesen att dess främsta funktion i historieämnet har varit att, med identitetskapande som motivering, markera den gemensamma referensramen vilken ansluter till allmänbildningstraditionen.³²

Problemet med att operationalisera kulturarvsbegreppet i historieundervisning demonstreras av dess förflyttning från uppnåendemål i läroplanen till strävansmål i kursplanerna för historia. Det kan ifrågasättas om kulturarvsbegreppet över huvud taget är lämpligt som centralt begrepp för historieundervisningen, liksom om identitetskapande, i vilken form det vara må, ska vara den obligatoriska skolans uppgift. Kanske skulle en identitetssekularisering i skolan som i likhet med den religiösa sekulariseringen gör identiteten till varje persons privatsak vara värd att överväga?³³ Dagens religionskunskapsundervisning är icke-konfessionell och syftar till kunskaper om religion och livsåskådning. På samma sätt kan historieundervisningen bland annat syfta till kunskaper om identitetsbildning och identitetspolitik i ett historiskt perspektiv, i stället för att bidra till »en kulturell identitet utifrån det kulturarv som överförs från generation till generation«.³⁴

---

32. Hypotesen är prövbar. Genom ett större antal intervjuer och enkäter med grundskollärare som undervisar i historia skulle den kunna undersökas.

33. Det innebär inte att den frivilliga modersmålsundervisning som elever med annat hemspråk än svenska har rätt till skulle utgå. Att dess omfattning successivt minskat i såväl förskola som grundskola under det senaste decenniet är i sig ett problem, förorsakat i första hand av kommunal besparingsiver. *Flera språk – fler möjligheter – utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen. Rapport till regeringen 15 maj 2002*, Skolverket 2002, s. 34–35.

34. Samma slutsatser drar den holländske forskaren Kees Ribbens efter en analys av historieundervisningens förutsättningar i mångkulturella samhällen som dagens Storbritannien och Holland. »Issues of identity will, and must, always be part of the curriculum; but history education is not about imposing one particular identity. It

Risken idag är att den existerande allmänbildningstraditionens etnocentriska dominans förblir oproblematiserad. Förutsättningen måste därför vara att den viktiga uppgiften för grundskolans historieundervisning, att ge den gemensamma historiska referensram som alla i samhället behöver, blir föremål för demokratisk debatt. Detta uppdrag att ge en gemensam referensram är som framgått inte en nyhet med *Lpo 94* eller ens med grundskolans införande 1962, utan finns med redan i folkskolans undervisningsplaner i en formulering som kan vara minst lika aktuell idag – »allmän medborgerlig bildning«.³⁵

Det ligger i sakens natur att innehållet i en sådan medborgerlig historisk bildning, vilken implicerar makt över människors tankar, blir en strategisk maktfråga för olika intressen. Debatten skulle emellertid öppna för argument kring vilken historia som är värd att kunna och varför. Den nu borttagna reflektionen i kursplan 1994 för historia skulle bli uppenbar och kulturarvsbegreppet avmystifierat: »Varje kulturkrets och generation definierar det kulturarv man vill överföra till nästa generation utifrån sin tids värderingar och bedömningar.«

En sådan uppfattning om vad kulturarv eller medborgerlig bildning i historia är öppnar för den funktion av kulturarvsbegreppet som varit minst företrädd i *Lpo 94* – den pragmatiska samtidsförståelsen. Avslutningsvis kan det vara på sin plats att ge några exempel på en sådan pragmatisk samtidsförståelse som kan vara värd att överföra till nästa generation.

Det första exemplet gäller den europeiska dominansen över världen från 1500-talet och framåt, och då inte endast ur ett europeiskt utan ur ett komparativt perspektiv. Det är svårt att politiskt och ekonomiskt överskatta betydelsen av denna dominans för förståelse av dagens värld. Samtidigt kan det ifrågasättas om det eurocentriska perspektivet i dagens historieläroböcker har särskilt stort förklaringsvärde eller om ens den traditionella kronologin är relevant.³⁶

Den andra punkten gäller den avgörande förändring i mänsklighetens historia som kallas den industriella revolutionen. Där har agrarhistoria, teknologihistoria, arbetshis-

---

should seek to create conditions in which pupils become well-informed persons, aware of various identities and of the historical, changing, nature of identities.« Kees Ribbens, »A narrative that encompasses our history: Historical culture and history teaching«, *Beyond the Canon. History for the Twenty-first Century*, red. Maria Grever & Siep Stuurman, New York 2007.

35. Begreppet »medborgerlig bildning« användes redan 1902 i den dåvarande läroverkskommitténs betänkande. Thavenius, s. 48–49.

36. Exempel på andra perspektiv finns hos bl.a. Kenneth Pomeranz, Mike Davis, William McNeil och John McNeill. Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton & Oxford 2000; Mike Davis, *Svälta och kolonialism. Hur Tredje världen underutvecklades*, Stockholm 2004; William McNeill & John McNeill, *Mänskliga nätverk. Världshistorien i ett nytt perspektiv*, Stockholm 2005.

torian, genushistoria, ekonomisk och politisk historia utgjort grunden. Frågan är dock om resultatet blivit ett ökat förklaringsvärde eller en tilläggshistoria. Ett perspektiv som också saknats men som har en stor och växande betydelse för samtidsförståelsen är det energihistoriska.³⁷

Ett tredje exempel på hur pragmatisk samtidsförståelse kan bidra till en medborgerlig bildning gäller de demokratiska förändringar som skett i Sverige under 1900-talet. Här har dagens svenska grundskola problem även med grundläggande kunskaper. Detta framgår av den nationella utvärderingen 2003, där cirka en tredjedel av eleverna i undersökningen ansåg att den allmänna rösträtten i Sverige införts efter 1950 och en tiondel efter 1975.³⁸ Den samtidsförståelse som hör ihop med en sådan uppfattning kan inte underlätta utvecklandet av medborgerlig bildning. Striderna kring den allmänna rösträttens införande för män och kvinnor blir i undervisningen lätt en fråga om statsvetenskapliga begrepp och årtal samtidigt som de olika aktörerna kommer bort. Demokratifrågorna är dock betydligt mer än den allmänna rösträttens införande och även de stora men långsamma förändringarna under seklet för kvinnors sociala och ekonomiska frigörelse är en viktig del. Den ökade arbetskrafts- och flyktinginvandringen under 1900-talets senare del ställer konkret frågan om medborgarskapets rättigheter och skyldigheter liksom om alla människors lika värde.³⁹

Dessa tre exempel skulle kunna utökas, men enligt min uppfattning är dessa särskilt angelägna att argumentera för som viktiga bidrag till en relevant samtidsförståelse för medborgerlig historisk bildning.

Medborgerlig historisk bildning i stället för kulturarv

Kulturarvsbegreppet har i grundskolans senaste läroplan och kursplaner i historia fått en central roll. Det fungerar snarast som en ställföreträdande markör för den allmänbildningstradition, som styr mycket av innehållet i grundskolans historieundervisning. När kulturarvsbegreppet samtidigt kopplats till identitet och identitetsbildning fungerar det inkluderande men också exkluderande. Mot detta kan ställas en gemensam referensram, vars utgångspunkt är pragmatisk samtidsförståelse och vars innehåll diskuteras och beslutas i demokratisk ordning. En sådan gemensam referensram får

---

37. Exempel på ett sådant finns hos bl.a. Vaclav Smil, Barbara Freese och Alfred Crosby. Vaclav Smil, *Energy in World History*, Westview 1994; Barbara Freese, *Coal. A Human History*, Cambridge 2003; Alfred C. Crosby, *Children of the Sun. A history of humanity's unappeasable appetite for energy*, New York & London 2006.

38. Berggren & Johansson s. 55–57.

39. För aktuell forskningsöversikt, se Vetenskapsrådet, *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser*. Rapport 2003:15, 2003.

då karaktären av medborgerlig historisk bildning och ger handlingsberedskap inför framtiden genom att kvalificera samtidsförståelsen med tolkningen av det förflutna. Kort sagt: historieämnets bidrag till medborgerlig historisk bildning innebär då inte att överföra ett kulturarv utan att fördjupa elevers historiemedvetande.

Summary

Cultural heritage and civic education in Swedish compulsory school

In the latest curriculum for compulsory school from 1994 and history syllabuses for 1994 and 2000, the concept of cultural heritage has been given a central role. Its function seems to be as a vicarious marker for the tradition of general education that dictates a great deal of the content of history as taught in compulsory school. When the concept of cultural heritage is simultaneously linked to identity and identity formation, it acts to include but also to exclude. Against this one can set up a shared frame of reference aiming at a pragmatic understanding of our times, the content of which is discussed and decided in democratic order. This shared frame of reference then takes on the character of civic education in history and makes citizens prepared for the future by qualifying the understanding of the present day with the interpretation of the past. In short, the contribution of the subject of history to civic education in history does not mean transferring a cultural heritage but giving pupils a deeper awareness of history.

Referenser

Offentligt tryck

Kungl. Skolöverstyrelsen, *Undervisningsplan för rikets folkskolor 1955*

Lpf 94. Kursplan 2000 för historia

Lpo 94. Kursplan 1994 för historia

Prop. 1987/88:104

Prop. 1992/93:220

Prop. 1998/99:114, *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*

Skolverket, *Flera språk – fler möjligheter – utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen, Rapport till regeringen 15 maj 2002, 2002*

Skolverket, *Grundskola för bildning, 2003*

- Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1962, Lgr 62*
Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1969, Lgr 69*
Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan 1980, Lgr 80*
SOU 1992:94, *Skola för bildning*, 1992
SOU 1995:84, *Kulturpolitikens inriktning*, 1995
Utbildningsdepartementet, *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94*, 1994
Vetenskapsrådet, *Svensk forskning om demokrati, offentlig förvaltning och folkrörelser*, Rapport 2003:15, Stockholm 2003

Litteratur

- Beckman, Svante, »Om kulturarvets väsen och värde«, *Modernisering och kulturarv*, red. Jonas Anshelm, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm & Stehag 1993
Beckman, Svante, »Vad vill staten med kulturarvet«, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm & Stehag 1998
Berggren, Lars & Johansson, Roger, *Historiekunskap i årskurs 9*, EDUCARE Vetenskapliga skrifter, Malmö 2006
Crosby, Alfred C., *Children of the Sun. A history of humanity's unappeasable appetite for energy*, W. W. Norton, New York & London 2006
Davis, Mike, *Svält och kolonialism. Hur Tredje världen underutvecklades*, Leopard, Stockholm 2004
Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker, red. Annika Alzén & Peter Aronsson, Tema Kultur och samhälle, Linköpings universitet, Norrköping 2006
Englund, Tomas, »Introduktion«, *Utbildningspolitiskt systemskifte?*, red. Tomas Englund, HLS, Stockholm 1996
Freese, Barbara, *Coal. A Human History*, Perseus, Reading, Mass. 2003
För en kritisk & konstruktiv kulturmiljöforskning, red. Anders Högberg, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2006
Jensen, Bernard Eric, »At forvalte kulturarv – En identitetspolitisk arbejds- og kampplads«, *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*, red. Annika Alzén & Peter Aronsson, Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet, Norrköping 2006
Karlsson, Sten O., »När Sverige fick sin historia tillbaka« *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm & Stehag 1998
Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg 4–5 april 1990, red. Gunnel Friberg, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1990

- Ljunggren, Carsten, »Skola för bildning och frågan om demokrati«, *Utbildningspolitiskt systemskifte?*, red. Tomas Englund, HLS, Stockholm 1996
- Lundahl, Christian, *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*, diss., Arbetslivsinstitutet, Stockholm 2006
- McNeill, William & John McNeill, *Mänskliga nätverk. Världshistorien i ett nytt perspektiv*, SNS förlag, Stockholm 2005
- Nordgren, Kenneth, *Vems är historien? Historien som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Karlstads universitet, Karlstad 2006
- Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2000
- Ribbens, Kees, »A narrative that encompasses our history: Historical culture and history teaching«, *Beyond the Canon. History for the Twenty-first Century*, red. Maria Grever & Siep Stuurman, Palgrave Macmillan, New York 2007
- Smil, Vaclav, *Energy in World History*, Boulder, Westview 1994
- Thavenius, Jan, *Den motsägelsefulla bildningen*, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm & Stehag 1995
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Nordic Academic Press, Lund 2001

Internet

www.svensktkulturarv.com

ETNISKA GRUPPER OCH REGIONER SOM MINNESPLATSER

Lars Elenius

Minnet är en särskild form av föreställd historisk plats, som påverkar oss i vårt dagliga liv genom att konceptualisera det historiska rummet. Det förflutna består av ett flöde av minnen, allt ifrån triviala minnen om hur vi ska bete oss för att hantera vardagslivet till högstämnda minnen som skapar föreställningar om tillhörigheten i sociala sammanhang. Det historiska minnet är ingen konstant, utan förändras i tiden efter olika sociala och politiska kontexter. Därför har händelser ur det förflutna olika hög grad av närvaro i olika historiska kontexter. Det är samtiden som skapar det historiska minnet utifrån moraliska, existentiella, ideologiska, vetenskapliga eller andra syften, det som inom historievetenskapen kommit att kallas för *historiebruk*, vilket i sin tur etablerar ett diskursivt *historiemedvetande*.¹

Samtidigt har i det sekulariserade, snabbt föränderliga massamhället en klyfta uppstått mellan minnesplatsen, där minnet utkristalliserar sig, och historien som är det postmoderna samhällets sätt att fragmentariskt och på ett relativiserande sätt bryta sönder minnet. Minne och historia är inte synonyma med varandra.

Med förskjutningen från historieproduktion till minnesproduktion ser vi också en förskjutning av historieproduktion från professionella historiker till amatör- eller populärhistoriker. Förändringen innebär inte bara en positionsförändring inom historia som ämne. Den innebär även en epistemologisk förändring som gör att nya grupper i samhället skapar nya typer av minnesplatser med hjälp av historia.² Som en särskild

---

1. Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm 1999, s. 57; Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004, s. 40ff.

2. *Nation and Narration*, red. Homi K. Bhabha, London 1990; Pierre Nora, »Mellan minne och historia«, *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*, red. Sverker Sörlin, Stockholm 2001, s. 365ff; James V.

typ av minnesplats kan man betrakta representationen av olika etniska grupper i olika typer av offentliga publikationer.

Under nationalstatens framväxt har majoritetsbefolkningens kultur och språk i en monokulturell stat betraktats som norm för nationell identitet. Det har bland annat betydelse att olika nationella minoriteter mer eller mindre har exotiserats, som ett sätt att markera svenskheten som norm. Detta gäller i hög grad för exempelvis samer och finskspråkiga minoriteter i Sverige, inte bara under moderniseringsfasen utan också i tidigare faser av nationalstatens utveckling.³ De samiska och finskspråkiga minoriteterna på Nordkalotten var kulturellt underordnade skandinaverna i de skandinaviska kungadömena under tidigmodern tid. De kom därför att ha ett ringa inflytande på utformningen av officiella monument och minnesplatser under moderniseringsprocessen. Samtidigt ingick de, i egenskap av »De Andra«, i utformningen av en nationell identitet.⁴

Exotisering som ett sätt att framställa svenskhet gäller även för särskilda regioner, exempelvis begreppet Norrland som kommit att användas som ett samlingsbegrepp för den perifera Andra i ett mellansvenskt centrum–periferi-perspektiv, eller begreppet Skåne som fått symbolisera Skånelandskapen som en sydlig periferi inom nationalstaten. För vetenskapsmän och författare har nationens natur- och kulturmiljöer alltid varit ett lockande fält för beskrivningar. I den mån deras berättelser har attraherat nationella elitgruppers behov av nationell identitet, eller i den mån deras berättelser av särskilda elitgrupper uppfattats som väsentliga uttryck att offentligt kommunicera för stärkande av den nationella identiteten, kan de beskrivas som en nationell *kanon*.

En gemensam nämnare för kontinuiteten i den nationella identiteten är att de största nationella kulturhistoriska berättarna ägnat stor uppmärksamhet åt periferierna, både geografiskt och etniskt, åtminstone i en svensk kontext. Det gäller för kulturhistorikern Olaus Magnus, naturvetenskapsmannen Carl von Linné eller författaren Selma Lagerlöf. De har samtliga, i kraft av sin iakttagelseförmåga, sin gestaltningförmåga och sitt nationella mål, skapat en kanon som utgör en nationell minnesplats för identitets-
skapande.

Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge 2002, s. 30ff.

3. Lars Elenius, *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalim och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*, diss., Umeå, 2001 samt *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*, Lund 2006; *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006.

4. *Bilden av det samiska*, red. Kjell-Arne Brändström, Umeå 2000; Lars Elenius, »Selma Lagerlöf och Norrland. Nationella idealbilder i Nils Holgerssons underbara resa«, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om utbildning, välfärd och nationell identitet vid förra sekelskiftet 1900*, red. Peder Aléx & Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 15ff.

När vi går in i deras berättelser känner vi oss delaktiga i den nationella mytologins genealogiska kedja. Det är en kedja som blir allt tunnare i takt med att »minnet«, under de moderna historievetenskapernas relativiserande skalpell, blir allt mer dissekerat och tömt på sitt innehåll. Etniska grupper och periferier är viktiga beståndsdelar i skapandet av den nationella identiteten. Det gäller särskilt för de yttersta av periferierna, i detta fall Lappland och Skåne. De har genom kulturhistorien fått symbolisera det mest avlägsna i förhållande till centrum, men också varandras motsatser.

I uttrycket »från Ystad till Haparanda« sammanfaller både den etniska och geografiska periferin. Det finskspråkiga Tornedalen som symbol för det etniskt främmande nordområdet och det danskinfluerade Skåne som symbol för en sydlig hybrididentitet har, i egenskap av den Andre, under lång tid skapat svensk identitet. Samtidigt har den nationella identiteten varit flytande och föränderlig. Det som på sent 1800-tal uppfattades som ett hotfullt kulturellt inflytande från östliga finskugriska grupper som samer och tornedalingar, kunde tvåhundra år tidigare eller hundra år senare beskrivas som en mångkultur. De kulturhistoriska element som i *en* tid bygger upp den nationella identiteten, kan i en *annan* tid framhållas som ett gemensamt nordiskt arv.

Det är därför intressant att jämföra hur etnicitet och geografi har använts hos Olaus Magnus, Carl von Linné och Selma Lagerlöf när de beskrivit och porträtterat de yttersta periferierna i landet, Skåne och det finsk-ugriska nordområdet. Det skiljer sexhundra år mellan de tre författarna, vilket också gör att frågan kan ställas om det, med Anthony D. Smiths termer, finns en etnisk kontinuitet hos nationen som kommer till uttryck i författarnas beskrivningar.⁵ En följdfråga är om regionala identiteter har liknande sega identitetsbevarande strukturer, särskild den »nyregionalism« som uppstått både i Skåne och på Nordkalotten som en reaktion mot centralmakternas etniska kategorisering och som lokal mobilisering för särskilda politiska mål.

Det ligger något motsägelsefullt i de nordiska staternas sätt att skapa nationell identitet. Å ena sidan har de enskilda nationalstaterna ständigt sökt manifesteras den enskilda nationens unika historia. Å andra sidan har de nordiska länderna genom historien ständigt sökt stöd hos varandra för att i ett europeiskt perspektiv manifesteras den egna nationella identiteten som nordisk med tydlig geografisk innebörd, men också fylld av kulturella, ideologiska och politiska innebörder.⁶

---

5. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986 samt *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Hanover 2000.

6. *Frihetens källa. Nordens betydelse för Europa*, red. Sven Olof Karlsson, Nordiska rådet, Stockholm 1992; Peter Stadius, »The North in European Mental Mapping«, *The North Calotte. Perspectives and Cultures of Northernmost Europe*, red. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja, Helsinki 2005, s. 14ff.

Allra tydligast kommer motsättningen kanske till synes i entréhallen till Nordiska museet i Stockholm. Nordiska museet skapades i en tid av högstämd skandinavism i slutet av 1800-talet då hembygden, bondekulturen och naturen i de skandinaviska länderna manifesterades som en enhet. Samtidigt möter i entrén till Nordiska museet en Gustav Vasa i nationalistiskt kolossalformat med orden »Varom svenska!«, vilket historikern Uffe Östergård med god iakttagelseförmåga påpekat. Det är ett typiskt nationalromantiskt uttryck från 1800-talet. Frågan är hur Gustav Vasas samtida uppfattade svenskheten i förhållande till en nordisk identitet.

Exotisering av Norden hos Olaus Magnus

När Olaus Magnus i mitten av 1500-talet i Italien gav ut först kartboken *Carta Marina* och sedan eposet *Historia om de nordiska folken*, var det ur ett centraleuropeiskt perspektiv han försökte synliggöra de nordiska ländernas kulturer och historia. Några decennier tidigare hade Kalmarunionen definitivt gått i graven genom kriget mellan Sverige och Danmark samt Gustav Vasas kröning till kung. Innan dess hade en nordisk enhet upprätthållits i drygt hundra år, så det fanns för Olaus Magnus en samnordisk politisk tradition att förhålla sig till.

Han satt som landsflyktig katolik i Rom, men gjorde ändå sitt yttersta för att placera de nordiska länderna på den europeiska kulturhistoriska kartan. Valet av Norden som historiskt subjekt dikterades säkerligen till stor del av den centraleuropeiska exotiseringen av de nordiska länderna som en föreställd enhet, ungefär som den nutida centraleuropeiska eller globala omgivningen gärna föreställer sig Sverige, Norge eller Danmark som ett gemensamt Skandinavien. Med målsättningen att skriva för en europeisk, lärd publik var Olaus Magnus tvungen att anpassa sig till dåtidens europeiska föreställningar om länderna i norra Europa. Han gjorde det genom att börja allra längst uppe i det »hyperboreiska« Norden. Det första kapitlet i den första boken inleddes med en beskrivning av *Biarmia* (Bjarmaland) i Vitahavsområdet. Därmed hade Olaus Magnus anslagit tonen för en bred exposé över det, ur centraleuropeisk synvinkel, okända skandinaviska området i sin nordliga utsträckning.

Periferierna får i hans beskrivningar en framskjuten plats. De framställs inte som subjekt underordnade en svensk centralmakt utan som självständiga kulturella och politiska enheter med ett oavhängigt politiskt förflutet. I *Carta Marina* anger han i nordområdet *Finnmarchia* och *Scricfinia* som två forna kungariket. I sammanhanget nämns även hälsingarnas kung som den förlorande parten i strid med scricfinarna. I *Historia om de nordiska folken* beskriver han *Finnmarchia* och *Scricfinia* som landskap

i det område som i dag kallas Nordkalotten, med distinktionen att Finnmarken i äldre tid på grund av sin storlek räknades som ett konungarike.

I norra Fennoskandinavien urskiljer Olaus Magnus fyra huvudområden med namn efter etniska grupper.⁷ Det är *Lappia Occidentalis* (Västra Lappland), *Lappia Orientalis* (Östra Lappland), *Finnmarchia* (Finnmark) och *Scricfinia* (Skrid-Finland). Förutom ovannämnda *Biarmia* vid Vita havet beskriver han i öster även *Carelia* (Karelen).⁸ Med angivandet av tidigare självständiga kungariken höjde han den politiska statusen på området. Namngivningen av nordområdets olika etniska grupper gjordes i enlighet med dåtidens uppfattningar, men också utifrån en lärd centraleuropeisk tradition. I framställningen citeras flitigt latinska historieförfattare som Jordanes eller den langobardiske Paulus Diaconus liksom den danske Saxo Grammaticus. I vissa av böckerna är upp till 60 procent av texten direkta lån från andra författare, men i andra fall, exempelvis i tjugonde boken om fisket i Bottenviksområdet, är lånen betydligt färre. Framställningen färgas allt som oftast av göticismens patriotiska glöd.⁹

Däremellan finns konkreta iakttagelser och traditionsstoff som gör intryck av att vara självupplevt. Eftersom Magnus besökt Bottenviksområdet och Torneå år 1519 hade han ögonvittnesuppgifter från området. Han verkar även ha gjort en resa till dåvarande S:t Andreae kapell som låg i Övertorneå, sex mil uppströms Torne älv, och Pello som låg ytterligare sex mil uppströms. Målsättningen med resan var att besöka de olika socknarna i de nordligaste trakterna av riket för att, som påvens ombud, samla in pengar och sälja avlatsbrev.¹⁰ I kontakter med präster bör han därför ha fått upplysningar om den bofasta befolkningen, även om han inte kunde prata med den finskspråkiga eller samiska befolkningen.

På ett ställe skriver han om fem språk som talas i Norden. Där jämställer han samer (lappar) med »bottningar« och skiljer dem från finnar och götar. Den sistnämnda etnonymen är i dåtidens götiska, patriotiska kontext synonym med svenskar.¹¹ Uppen-

---

7. Med Fennoskandinavien avses här Norge, Sverige och Finland som en kulturgeografisk enhet bestående av den skandinaviska halvön och Finland. Utifrån de finskugriska minoriteternas historia finns en poäng i att ha en samlingsbeteckning för deras utbredningsområde. Det geologiskt bestämda uttrycket Fennoskandia ger inte samma politiska konnotationer som Fennoskandinavien.

8. Olaus Magnus, *Carta Marina*, Bokgillet, Uppsala 1964 [1539] samt *Historia om de nordiska folken I*, Stockholm 1976 [1555], s. 11ff, s. 165.

9. John Granlund, »Efterskrift«, Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken IV*, Stockholm 1976 [1555], s. 530; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Medeltiden. Reformationen*, Stockholm 1989, s. 304f; Patrik Hall, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm 2000, s. 23ff.

10. Karl Ahlenius, *Olaus Magnus och hans framställning av Nordens geografi*, diss., Uppsala 1895, s. 46; Granlund, s. 502f.

11. Magnus, *Historia om de nordiska folken I*, s. 178f.

barligen blev Olaus Magnus tagen av ungdomsresan genom den nordligaste delen av Fennoskandinavien. Han tyckte sig där möta en subarktisk forntid som inkarnerade det kärva nordanland han senare ville förmedla till de mediterrana breddgraderna. Beskrivningar av seder och bruk, särskilt bland samerna, återkommer i flera kapitel.

De sydsvenska landskapen Blekinge, Skåne och Halland tillhörde under 1500-talet Danmark, men behandlas av Olaus Magnus i hans nordiska historia som svenska. Om landskapet Skåne skriver han exempelvis – vid beskrivningen av det stora sillfisket – att det »enligt gammal rätt hör till Göta rike, hvarav det utgör en del«. ¹² Påståendet hade tidigare förts fram av bland andra den heliga Birgitta, Johannes Magnus och biskop Brask och betraktades under Olaus Magnus tid, ur svensk synvinkel, som en sanning bekräftad av tidigare historieskrivning. ¹³ I det sammanhanget bör man se Olaus Magnus, och brodern Johannes Magnus, historieskrivningar som en samlad helhet.

De var båda i landsflykt på grund av reformationens seger i Sverige. De drevs också båda av en stark svensk patriotism, som särskilt hos Johannes, den förre ärkebiskopen i Sverige, yttrade sig i ett återkommande danskhat. ¹⁴ Hos Olaus framträder inte den sidan av den götiska patriotismen särskilt stark. Det förekommer ett fåtal korta omnämmanden om svenska herremän som i Skåne dött i strider med »fienden«, det vill säga danskarna, men mera som illustrationer till andra företeelser. I övrigt passerar Skåne tämligen obemärkt jämfört med norra Fennoskandinavien. Det beskrivs som ett landskap som egentligen tillhör det svenska *Gothia* (Götaland).

Bilden av Sverige ges i ett genealogiskt historiskt perspektiv. I det sammanhanget tonas de enskilda länderna ner till förmån för ett samnordiskt område, där särskilt Fennoskandinavien (Norge, Sverige och Finland) beskrivs som en nordisk enhet utan fasta politiska gränser. ¹⁵ I detta samnordiska område uppträder i Olaus Magnus beskrivning folkslag och reminiscenser från tidigare folkkungadömen.

Skåne har i det sammanhanget inte lika stark symbolisk status som de nordliga områdena. I *Carta Marina* förs Skåne nära ihop med *Gothia* som ett samlande begrepp för Götaland, men också genom idén att det europeiska folkslaget goterna härstammade från Sverige. Skåne får inte heller någon annan beskrivning än som ett landskap i söder. I 1500-talets Europa spelade religionen en allt överskuggande roll för nationell identifiering. Att söka de genealogiska rötterna hos nationen i form av olika folkslag innebar också ett sökande efter Guds plan med skapelsen.

12. Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* IV, Stockholm 1976 [1555], s. 201.

13. Granlund, s. 435.

14. Lindroth, s. 288ff.

15. Gränsen mellan Sverige och Norge drogs i norra Skandinavien inte förrän 1751, och gränsen mellan Norge och Ryssland inte förrän 1826 – så det gränslösa intrycket stämde också med de verkliga förhållandena.

Skåne och Lappland i Linnés resedagböcker

Precis som Olaus Magnus anträdde Carl von Linné sin norrlandsresa från Uppsala, men omkring tvåhundra år senare, år 1732, och precis som Magnus var han i sina yngre år och färdades längs kustvägen norrut. Det finns alltså intressanta yttre likheter i de två resorna. Det finns även likheter i förhållningssättet till natur och kultur. Linné såg, precis som Magnus, en Guds plan som genomsyrade skapelsen med gudomlig vishet. Det fanns en mening i allt han iakttog, en mening som det gällde att tolka utifrån den övergripande planen. Linné använde exotiseringen av Norden, genom att lyfta fram den samiska kulturen, för att göra vetenskaplig karriär i Europa.¹⁶ Det kan man inte säga om Olaus Magnus. Han skrev sin historiebok i ett sent skede av livet, under ständiga ekonomiska svårigheter och i landsflykt.¹⁷

Den största skillnaden var kanske det vetenskapliga förhållningssättet. Linné var ett barn av upplysningen och närmade sig naturen på ett empiriskt sätt. Även om Gud skapat livet, fanns ett utrymme för människan att katalogisera och tolka. Det sammanföll med upplysningstidens ambitioner att kvantifiera nationens innehåll. Här finns en likhet med de tre element som Benedict Anderson beskriver som kolonialmakernas sätt att hålla de koloniserade i schack och att manifesteras nationen: *kartan*, *folkräkningen* och *muserna*. De bidrog till att skapa nationen som en föreställd politisk gemenskap, som Anderson så välfunnet uttryckt sig.¹⁸ Han sätter in nationalismen i en kontext av industrialisering, folkskola och boktryckarkapitalism, men man kan fråga sig vad som skiljer de ovannämnda institutionernas betydelse i 1800-talets industrinationalism från deras betydelse i Carl von Linnés rurala, perifera bondelandskap på 1700-talet.

Åtminstone de två förstnämnda, kartan och folkräkningen, var viktiga instrument för att skapa en föreställd nationell gemenskap även på Linnés tid. Välkända i norrländska sammanhang är lantmätare Olof Tresks kartläggning av de nordligaste inlandsområdena och gränstrakterna under 1600-talet, likaså bruksherrn Samuel Gustav Hermelins kartverk med tillhörande statistiska uppgifter från slutet av 1700-talet över dåvarande Västerbottens län. I de sistnämnda kategoriserades befolkningen till viss del efter etnicitet, men huvudsakligen efter sin ståndsmässiga ställning.¹⁹

---

16. Päivi Maria Pihlaja, »The Study of the North in the 18th Century. Knowledge of Lapland in Europe, and Its Significance for Foreign Scholars«, *The North Calotte. Perspectives and Cultures of Northernmost Europe*, red. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja, Helsinki 2005, s. 25ff.

17. Granlund, s. 523.

18. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993 [1983], s. 163ff.

19. Lars Elenius, »Statistiken i nationalstatens tjänst«, *När språk och kulturer möts*, red. Heidi Hansson m.fl.,

Vid mitten av 1700-talet etablerades också Tabellverket som den officiella svenska folkbokföringsinstitutionen. Kartverken och folkräkningstabellerna bidrog till att skapa en föreställning om nationell enhet, åtminstone i de övre stånden, men säkerligen också i de lägre stånden. Det förnämsta instrumentet för folkräkningen var prästens kyrkböcker och där bokfördes också det ideologiska arbetet att lära befolkningen att läsa. Det första steget mot ett fullvärdigt medborgarskap, att ha rätt att gifta sig och bilda familj, togs när man efter en skolgång inom husförhållningsordningen och sedan med särskild konfirmationsläsning blev konfirmerad. Det var en universell ordning som gällde lika i alla socknar i landet.

Det som saknades på 1700-talet var masskommunikationen i form av allmän läs- och skrivkunnet och en tidnings- och bokmarknad i massformat, spridd över hela nationen. Nationen hade ännu inte, för att återigen citera Anderson, uppnått stadiet av »ett horisontellt brödraskap«.²⁰

Det finns ytterligare en faktor som lätt bortses ifrån i strikt hållna konstruktivistiska analyser av nationens och nationalismens framväxt. Det är kopplingen till etniska grupper. Nationen skulle, med Andersons terminologi, kunna beskrivas som »ett politiskt förbund av etniska grupper« lika väl som att beskriva den som »en föreställd politisk gemenskap«. Medborgarskapet har aldrig varit etniskt neutralt, såsom det gärna framstår i de socialkonstruktivistiska analyser som beskriver nationen i termer av en konstruktion av etniskt neutrala elitgrupper.²¹ De etniska minoriteterna i nationalstaten har i sin sociala och politiska praktik visserligen upplevt att nationen frambesvärjts av elitgrupper, men inte av neutrala sådana. I Sverige var merparten svenskar, i Norge norrmän. De genomförde, så att säga, moderniseringsprojektet i etniskt draperad form.

Carl von Linné var, precis som de flesta andra upptäcktsresenärer i nordområdet, av svensk etnicitet. Till skillnad från Olaus Magnus utsträckte han sin norrlandsresa också till fjällområdet väster om Kvikkjokk och kom därför i kontakt med den samiska befolkningen i deras bosättningsområde, men han besökte även Tornedalen uppströms Torne älv. Femton år senare gjorde han en motsvarande resa till Skåne. Det är därför av intresse att jämföra hur de två landsändorna framställdes i hans resedagböcker med avseende på etnicitet och nationell retorik.

De lappländska dagboksanteckningarna förvarade han i en »plånbok« av läder som skyddade bladen. Där fanns också nedskrivet för hand några viktiga finska fraser med svensk översättning. Linné hade förberett sig för den mångkulturella landsända han

Umeå 2002.

20. Anderson, s. 21ff.

21. Eric Hobsbawm, *Nationer och nationalism*, Stockholm 1998.

skulle besöka, men som för så många andra söderifrån kommande resenärer var det Lappland och »lapparna« som tilldrog sig det stora intresset. Den lappländska resans dagbok är välkänd för sitt friska, livfulla språk, men också för sina stringenta naturvetenskapliga iakttagelser. Växter, djur, sällsamma naturtecken eller sedvänjor beskrivs på liknande sätt som hos Olaus Magnus, om än på upplysningsvis med den direkta iakttagelsens skärpa.

För det mesta förhåller sig Linné relativt neutral till samernas och finnarnas sedvänjor, men ibland jämför han, exempelvis när han beskriver boendet hos de två grupperna. Efter en detaljerad beskrivning av en lappkåtas uppbyggnad och form utgjuter han sig i en lång, patosfylld lovsång till lappens frihet från européernas bekymmer med krig och sjukdomar, och avslutar: »O du heliga oskuld, har du ej här den tro bland faunerna i högan nord, i detta det mest ringaktade land? Männe du icke föredrager dessas björkrisläger framför sidenbolster, fyllda med mjukaste dun?«²² Ordvalet kunde vara direkt hämtat från en senare tids nationalistiska patriarkala exotisering av samerna, beskrivna som ädla naturbarn som skulle skyddas mot civilisationen.

I den klassiska formuleringen vid Sangis älv, på väg mot Torneå, kommenterar Linné hur han reser in i finskt kulturområde: »När jag miste Sangis, miste jag ock mitt modersmål; i Säivis var pura finnar, dem jag ej förstod.« Vid samma passage beskrivs finnarnas boende i rökpörten. Linné berättar hur han omringas av så många blinda eller halvblinda finnar att han drabbas av rädsla. Han tillskriver blindheten deras rökfyllda boende och önskar dem femton par spön, hängande på väggen, tills de bygger skorstenar.²³ Också här finns ett förebud om hur finnarna skulle komma att betraktas av svenskarna under nationalismens 1800- och 1900-tal. De kom att beskrivas som ett hot från en främmande östlig kultur med barbariska och ociviliserade sedvänjor.²⁴ Samerna och finnarna hade olika kulturell status i det svenska nationalstatsbygget.

Carl von Linné företog resan till Lappland vid 25 år ålder och den till Skåne, tretton år senare, vid mogna 38 år. Han reste nu i egen vagn i stället för på hästrygg och var en uppbyren vetenskapsman med många aktiva lärjungar. Anslaget är också annorlunda. Där lapplandsresan inleds med en stolt och förväntansfull beskrivning av Lappmarken som ett föresvävande mål för resan och med en detaljerad beskrivning av reseutrustningen, inleds resan till Skåne: »Skåne är av Sveriges i Göta rike den provins, som ligger

---

22. Carl von Linné citerad i Bertil Gullander, *Linné i Lappland (Utdrag ur Carl von Linnés dagbok från resan till Lappland 1732)*, Stockholm 1997, s. 112.

23. Linné i Gullander, s. 138.

24. Elenius, *Både finsk och svensk*, passim.

längst i söder [...].²⁵ Därefter beskrivs latituder och longituder i förhållande till Uppsalaobservatoriet. Periferin bestäms i förhållande till centrum. Därefter följer ett tiotal sidors uppräknig av städer, härader, bygder, öar, mineraler, djur och insekter. Han lyckönskar invånarna som bor i ett så »ädelt land« och avslutar: »Alltså är intet land, som haver flera förmåner.«²⁶

Förutom den dubbla hänvisningen till Sverige och Göta rike finns ingen nationell yvelse i Linnés beskrivning av Skåne, men i hänvisningen till det gamla Göta rike sker en koppling som på uråldriga nationella grunder binder Skåne till Sverige. Samma slags argument återfinns, som nämnts, två hundra år tidigare hos Olaus Magnus, som hävdar att Skåne sedan gammalt tillhört Göta rike. En anledning till deras påpekanden kan vara att Christian III på 1530-talet återupptagit Götetiteln i dansk kungatitulatur.²⁷ I övrigt är Linnés skånska resa en enda stor exposé över nyttan med de skånska landskapen. Ett fåtal gånger nämns Danmark, som när han beskriver hur danskarna tvingade Tycho Brahe i landsflykt, men utan koppling till Skåne eller skåningarna som ett före detta danskt landskap.²⁸

Befolkningen beskrivs i termer av bönder, drängar, pigor, husfruar och så vidare, men utan annan etnicitet än, underförstått, svensk etnicitet. Det enda som skvallrar om ett militärt övertagande är de ovanligt många militärer av olika slag Linné lyfter fram och citerar under sin resa. Det var också militären som drog nytta av Skånelandskapens införlivande i Sverige, genom att de förlänades gårdar och gods eller kunde köpa dem billigt när den danska adeln flyttade till Danmark.²⁹

De två periferierna, Lappland och Skåne, behandlas i naturvetenskapens tjänst lika i Linnés skildringar. Provinsernas naturresurser ska på bästa sätt, med utplånande av vidskepelse och orationellt användande, komma den gemensamma nationen till gagn, vare sig det handlar om renar på fjället eller oxar vid en karpdamn på den skånska slätten; man skulle kunna tala om en utilitaristisk nationalism.

25. Carl von Linné, *Skånska resan*, red. C.-O. von Sydow, Stockholm 1975 [1751], s. 559.

26. Linné, s. 14.

27. Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte* (Studia Historica Upsaliensia 201), Uppsala 2001, s. 93.

28. Linné, s. 329.

29. Alf Åberg, *Kampen om Skåne under försvenskningstiden*, Stockholm 1994, passim; Sten Skansjö, *Skånes historia*, Lund 1997, s. 176ff.

Idealbilden av Sverige hos Selma Lagerlöf

När Selma Lagerlöf ytterligare tvåhundra år senare skrev *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* hade industrialiseringen och moderniseringen skapat nya förutsättningar för gestaltandet av Sverige. Det var Sveriges folkskolläraryrkeförbund som gett henne i uppdrag att skriva en ny läsebok för folkskolan. Den gamla upplevdes som föråldrad och nu ville man att skönlitterära författare skulle gestalta nationens kulturarv.³⁰

Även hos Selma Lagerlöf fanns en tydlig nordlig riktning, men i en helt annan nationell kontext än hos Olaus Magnus och Linné. Under deras tid hade Sverige bestått av ett Väst- och Östsvrige, av Sverige och Finland. Den mångkulturella prägel hade varit självklar. Åren 1904–1906 då Lagerlöf satt och skrev på *Nils Holgersson* upplöstes unionen mellan Sverige och Norge, medan Finland fortfarande var ett ryskt storfurstendöme. Kvar blev ett avlångt land som sökte efter en ny nationell identitet som kunde överensstämma med de nya förhållandena.

En särskild lärobokskommitté hade utsetts som skulle samarbeta med författarinnan. De ville ha en läsebok som lyfte fram de bästa sidorna hos den svenska nationen. Särskilt betonade kommittén behovet av en modernare beskrivning av Norrland, som nu sågs som det stora framtidslandet, tillgängligt för industriell exploatering genom järnvägen.³¹ Den nya läseboken skulle fungera som en kulturhistorisk idealbild av den svenska nationalstaten.

För att förbättra sina bristfälliga kunskaper om Norrland gjorde Selma Lagerlöf sommaren 1904 en sex veckor lång studieresa till Norrland. Den skedde med tåg längs stambanan. Vid tiden för resan var hon fortfarande övertygad om att läseboken skulle börja i norra Sverige och avslutas i Skåne, men i slutändan fick den en rakt motsatt riktning.

Det är på en skånsk bondgård som berättelsen börjar. En lat och obetänksam pojke blir av en tomte förvandlad till en pyssling och omständigheterna gör att han följer med vildgässen på deras flyttning genom landet. Selma Lagerlöf skapar på ett subtilt sätt en analogi mellan de flyttande vildgässen och de nomadiserande samerna. Hennes beskrivning av gässen motsvarar tidens romantiska exotisering av samerna när hon beskriver dem som på samma gång av »ädel börd« och »ett vildmarksfolk«.³² Ledargäsen

---

30. Andra författare som engagerades i projektet var Verner von Heidenstam och Sven Hedin.

31. Sverker Sörlin, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombröttet*, Stockholm 1988; Elenius, »Selma Lagerlöf och Norrland«.

32. Elenius, »Selma Lagerlöf och Norrland«, s. 34ff.

heter Akka och de följande gässen har de finska räkneorden Yksi, Kaksi, Kolme, Neljä, Viisi, Kuusi. Deras urhem finns i Lappland.

Av tornedalingarna ser man däremot inte ett spår i *Nils Holgersson*. Med tanke på Tornedalens kulturella säregenhet som finskspråkigt område kan det tyckas märkligt, men det visar sig inte vare någon slump. I Torneå, på andra sidan älven om Haparanda, stod ryska kosacker på vakt. Boken inleds med dikten *Sveriges karta* av Carl Snoilsky och där lyder en av verserna:

Längst upp i norr ett blodrött snitt,
där vidtog Ryssland tomt och vitt,
och blicken återvände
till Sveas bygd med berg och slätt,
små städer liksom smultron tätt.
och strömmar utan ände.³³

Dikten var antagligen ett redaktionellt grepp, men det visar sig också att Selma Lagerlöf och vännen Sofie Elkan vid den tiden var bidragsgivare till Tornedalens folkhögskola, som grundats 1899 i Övertorneå på gränsen till Finland, som ett led i att försvenska Tornedalen. Även detta sammanföll med tidsandan. Efter missväxtåret 1902 inleddes ett insamlingsarbete för Norrbotten som snart övergick i en kampanj för att bygga arbetsstugor i Tornedalen. I arbetsstugorna, som var skolinternat, förbjöds de finskspråkiga barnen att tala sitt modersmål.³⁴

Sammantaget får det skånska och lappländska landskapet en central roll i berättelsen. De utgör den pendang på vilken hela berättelsens axel vilar. Medan Skåne är Nils Holgerssons kulturella hemvist, är Lappland vildgässens (samernas) urhem. Och i slutändan är det Skåne som förblir det trygga svenska nationella hemmet, medan Lappland och Norrland förblir en både främmande och fascinerande periferi.

Etnopolitiskt och regionalpolitiskt bruk av historia

De kulturhistoriska beskrivningarna av Olaus Magnus, Carl von Linné och Selma Lagerlöf har i kraft av både konstnärlig kvalitet, kulturhistorisk rikedom och nationellt identitetsskapande fått en särskild plats hos kulturhistoriskt intresserade. Man skulle kunna kalla dem för kulturhistorisk, nationell kanon i Sverige. Berättelserna uttrycker

33. Selma Lagerlöf, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm 1957 [1906], s. 7.

34. Elenius, »Selma Lagerlöf och Norrland«, s. 33ff; Elenius, *Både finsk och svensk*, s. 215ff.

det nationella kulturarvet och representerar den typ av »stora berättelser« om nationen som är en del av upplysningstidens tradition. De åtföljdes av idéerna om frihet, jämlikhet, broderskap som i de nordiska länderna spreds genom en folkligt förankrad utbildning och institutionaliserade folkrörelser. Ur detta växte idén om folkhemmet fram, som ett förbund mellan en centraliserad välfärdsstat och det civila samhället.³⁵

I det postkoloniala tidevarv som vi lever i, med dekonstruktionen av tidigare hävdvunna sanningar och hierarkier inom vetenskap, konst och historia, är de stora nationella berättelsernas positioner inte längre lika självklara, lika lite som nationalstatens informationshegemoni. Det västerländska koloniala tolkningsföretaget av – i förhållande till väst – marginaliserade kulturer har länge ifrågasatts både i en orientalisk och i en subarktisk kontext.³⁶

De professionella historikernas nationella historieskrivning, och med den förbundna nationella kanon, är i dag ifrågasatt av en uppsjö av partikulära historier. Det kan handla om enskilda byars historia, yrkesgruppers historia, kvinnors historia, glasögonens historia och så vidare. Den partikulära historieskrivningen hör samman med transformeringen från ett monokulturellt till ett mångkulturellt ideal inom nationalstaten, men också med oppositionen mot en falsk objektivism inom feministisk och postkolonial forskning.³⁷

Resultatet är en relativisering av identiteter och ett bejakande av hybrididentiteter i stället för monolitiska identiteter. Den tidigare monokulturella nationalstatens historieskrivning ifrågasätts i dag av grupper som använder historieskrivningen för sina egna partikulära intressen. De använder Internet och andra forum utanför de etablerade historikernas kontroll och kan i sociologiska termer beskrivas som »neo-tribes«, alltså postmoderna intressegrupper med ofta begränsade mål och organisationer som inte ser nationen som sin främsta lojalitet.³⁸

Det är i periferierna av nationalstaten som den här typen av identitetsskapande politisk mobilisering visat sig vara starkast. På Nordkalotten har under 1990-talet finskspråkiga personer organiserat sig över nationsgränserna med målsättningen att bli erkända som en nordkalottisk ursprungsbefolkning. Anledningen är att de vill få

---

35. Manuel Castells, *The Information Age. Economy, Society and Culture*, Malden, Mass. 1997; Bo Stråth, »Nordic Modernity: Origins, Trajectories and Prospects«, *Thesis Eleven* 2004: 77.

36. Peter Childs & Patrick Williams, *An Introduction to Post-colonial Theory*, Hemel Hempstead 1997; Edward Said, *Orientalism*, Stockholm 1997; Michael Bravo & Sverker Sörlin, *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*, Canton 2002.

37. *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, red. Victoria Bonell & Lynn Hunt, Berkeley, Los Angeles & London 1999.

38. Michel Maffesoli, *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*, London, Thousand Oaks & New Delhi 1996, s. 11.

tillgång till den globalt verkande FN-konventionen ILO 169, som ger urbefolkningar särskilda rättigheter att bruka land och vatten inom sina bosättningsområden.³⁹

De har sina hemvister i svenska Tornedalen, Nordfinland och Nordnorge, och kallar sig för *kväner*.⁴⁰ Deras frondering mot samerna har ofta varit aggressiv och de har medvetet använt sig av historia för att legitimera sina krav, framför allt genom den transnationella organisationen *Kvänlandsförbundet*. Nämnas bör även föreningen *Suonttavaara lappby* som organiserar sig i Sverige och Finland med målsättningen att få samma rättigheter till land och vatten som de renskötande samerna. De använder sig medvetet av den gamla svenska etnonymen *lapp* (finska: *lappalainen*) och vill därigenom ge sken av ett uråldrigt förflutet.

De skilda organisationerna kallas här för en *pan-kvänsk* rörelse därför att den mobiliserar nationella minoriteter i Norge och Sverige (kväner och tornedalningar) och en regionalt avgränsad majoritet i Finland (nordfinnar) inom samma nationsöverskridande organisationer. Den gemensamma nämnaren är att de riktar sig mot de renskötande samerna och deras rättigheter. Den pan-kvänska rörelsen använder sig av historien både som mytologisk källa, för att bevisa sitt uråldriga ursprung, och för att bevisa sin släktskap med de nu levande renskötande samerna.⁴¹

På motsvarande sätt har icke-professionell historia använts i Skåne för en regional mobilisering. Det gäller exempelvis föreningen *Stiftelsen Skånsk Framtid* som organiserar sina medlemmar i Skåne. Även i detta fall används Internet som en mobiliserande och organiserande teknik. Betoningen av en essentiell identitet som har uråldriga rötter tillämpas på liknande sätt som inom den pan-kvänska rörelsen.⁴² I det här sammanhanget finns inte möjlighet att närmare jämföra de två företeelserna.

39. ILO 169 är ratificerad i Norge 1990, men inte i Sverige och Finland.

40. Här kallas rörelsen pan-kvänsk för att de olika riktningarna enar sig över nationsgränserna och har den gemensamma målsättningen att bli erkända som urbefolkning. Det finns även en nationell minoritet i Nordnorge som betecknar sig kväner. De har i Norge status som språklig nationell minoritet. De ska inte sammanblandas med den pan-kvänska rörelsen.

41. Teemu Ryymin, »Historie, fortidsforestilling og kvensk identitetsbygging«, *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*, red. Einar Niemi, Tromsø 2003; Thomas Wallerström, *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*, Stockholm 2006; Lars Elenius, »The Use of Ethnonyms in the Course of Minority Policy in the Fenno-Scandinavia«, *Minority Policies, Culture and Science* (Studies in Northern European Histories 1), red. Lars Elenius, Luleå 2006; samt »Memory Politics and the Use of History. Finnish-speaking Minorities at the North Calotte«, *Historical Writing and Politics and Practices of Remembrance*, red. Bo Stråth & Gosia Pakier, Florence (under publicering 2008).

42. Fredrik Persson, »Den farliga halvön. Användandet av historia i dagens skånska regionalism«, *Scandia* 2004 (70):2, s. 263–284.

Kontinuitet eller diskontinuitet i periferiernas representationer

När vi jämför norra Sverige med Skåne inom det svenska nationalstatsprojektet måste vi vara klara över skillnaden i hur de integrerades i den svenska staten. Bottenviksområdet i norra Sverige och Finland integrerades i det svenska riket från mitten av 1300-talet, även om både Norrlands och Finlands status som riksenheter under lång tid framåt hade en föränderlig karaktär.⁴³ Man kan ändå säga att det finskspråkiga och samiska området var en del av den centraliserade statsbildning som inleddes i mitten av 1200-talet.⁴⁴

Skånes statliga integrering hade startat några hundra år tidigare med integreringen i det danska riket. Med sitt strategiska läge vid Öresund, det rika medeltida sillfisket och Danmarks kontinentala roll under Knut den stores tid, kom Skåne att få starka centraleuropeiska influenser. Vid övergången till Sverige på 1600-talet fanns ett utvecklat jordbruk i landskapet. Den försvenskning som genast igångsattes hängde samman med Skånes ekonomiska, politiska och militärstrategiska betydelse.⁴⁵

Någon liknande försvenskning pågick inte i Finland vid samma tid. Integreringen av Finland i det svenska riket skedde vid samma tid som Norrland, Småland, Hälsingland och andra periferier. Finland var del i den tidiga centraliseringen av riket. Det ansågs inte heller på 1600-talet behövas någon särskild kampanj för att övertyga finnarna om att de skulle vara lojala i krigen mot Ryssland. Lojaliteten ifrågasattes inte förrän i slutet av 1800-talet, och då beträffande den lilla tornedalska minoriteten i Norrbotten. I motivbilderna fanns det kulturella hotet från den nordkalottiska laestadianska väckelsen, liksom det både politiska och kulturella hotet från de finska fennomanerna samt det militära hotet från Ryssland.⁴⁶

Det finns därför en perspektivförskjutning i de kulturpolitiska rum som utgjorde kognitiva ramar för Olaus Magnus, Carl von Linnés och Selma Lagerlöfs kulturhistoriska beskrivningar. Detsamma gäller också den form av historiebok som är närvarande i nutidens perifera politiska mobilisering bland finskspråkiga minoriteter på Nordkalotten och bland skånska aktivister i Skånelandskapen.

---

43. Eng, s. 92ff.

44. Elenius, *Nationalstat och minoritetspolitik*, passim; Lars Elenius, »Förlusten av Finland – Ett svenskt trauma«, *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*, red. Raul Granqvist, Stockholm & Stehag 1999, s. 75ff.

45. Åberg, passim; Skansjö, s. 114ff, 176ff; Stig Alenäs m.fl., »När Östdanmark blev Sydsvrige. Integration, interaktion och identiteter«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006, s. 132ff.

46. Elenius, *Både finsk och svensk*, s. 127ff.

Hos Olaus Magnus hade de boreala områdena en särskild dragningskraft, som gör att de i beskrivningen dominerar jämfört med Skånelandskapen. Det har säkert att göra med att Skånelandskapen vid den tiden hörde till Danmark, men också med att Olaus Magnus uppfattar Norden som en nordlig, subarktisk enhet som bäst kommer till uttryck i samernas och finnarnas områden på Nordkalotten mot Ishavet.

Varken för Magnus eller Linné existerade någon kulturellt hindrande gräns österut. Den finska befolkningen beskrivs visserligen inte i lika fördelaktig dager som samerna hos Linné, men det verkar ha att göra med rationella skäl, exempelvis hans aversion mot de finska rökpörtena och den blindhet hos befolkningen som de orsakade. Språkgränsen vid Sangis är en kulturgräns men ingen etnopolitisk gräns, som den är hos Selma Lagerlöf. När Lagerlöf gör halt vid Sangis i sin beskrivning av Sveriges kulturområden, är det för att Tornedalen är politiskt tabu och därigenom också kulturellt tabu. Hon förbigår helt enkelt området med tystnad.

Olaus Magnus är den av de tre som försöker ge en brett upplagd beskrivning av Nordkalotten utifrån regionens egna villkor, och även den som har det bredare kultur-geografiska perspektivet. Hans ambition är en nyanserad framställning av olika folkgrupper och deras bosättningsområden och han betraktar området som ett tidigare politiskt autonomt område. Å andra sidan ger Linné och Lagerlöf en betydligt mer nyanserad och rik bild av Skåne. Gemensamt för alla tre är att samerna framställs som exceptionellt annorlunda än den övriga befolkningen, och att Skåne betraktas som ett självklart svenskt kulturområde trots den långa förbindelsen med Danmark.

Den pan-kvänska rörelsen på Nordkalotten och Skåneregionalismen har skiftat fokus från användning av historia för nationens bästa, till användning av historia för den egna gruppens bästa. I båda fallen kan man urskilja lokala politiska mål för en högre grad av autonomi, krav som riktas mot centralmakten, men också mot andra etniska grupper. I fallet med den skånska regiopolitiska mobiliseringen är det svenskarna, som representanter för centralmakten i Stockholmsområdet, som angrips. I fallet med den pan-kvänska rörelsen är det de renskötande samerna, som etnisk grupp med särskilda etniska rättigheter, som angrips.

I Skåne är det den regionala hybrididentiteten mellan svenskt och danskt som är den mobiliserande faktorn. Man kan jämföra med svenska Tornedalens roll som tvåhundraårig buffertperiferi mellan Sverige och Finland. I båda fallen sker en lokal samling kring den egna identiteten som upplevs som hotad från två starka nationalstatsprojekt. I båda områdena har lokalbefolkningen en djupt liggande tradition av en assimileringspolitik som bedrivits från centralmaktens håll. De nationella idealbilderna av exotiserade etniska och regionala identiteter har ersatts av etnopolitiska idealbilder

med ett inifrånperspektiv, men förståelsen för andra etniska grupper har knappast ökat genom detta. Snarare har de interetniska motsättningarna förstärkts.

Summary

Ethnic groups and regions as memory places

With the shift from history production to memory production, we also see a shift from professional to amateur historians in the production of history. The change is not only connected to the shift of positions within history as a subject. It also implies an epistemological change, which involves new groups in society creating new kinds of memory places. Representations of different ethnic groups in different kind of public publications can, in this context, be regarded as special kinds of memory places.

During the growth of the nation state, Swedish culture and language, in a mono-cultural state, has been regarded as a norm of national identity in Sweden. This has, for example, implied that national minorities, to a greater or lesser extent, have been made exotic by the majority population as a means of signifying Swedishness as a norm. This is highly relevant for, for example, the Sámi and Finnish-speaking minorities, not only during the phase of modernization, but also during earlier phases in the development of the nation state. Exoticization, as a means of depicting Swedishness, is also relevant for certain regions, such as the provinces of Scania. The Sámi and Finnish-speaking minorities in northernmost Fennoscandia were culturally subordinated to the Scandinavians in the Scandinavian kingdoms in early modern times. They therefore had an insignificant influence on the shaping of public monuments and memory places during the modernization process. At the same time did, in the capacity of the Others, they took part in the shaping of a national identity.

In the article the ideal images of the Finno-Ugric minorities, as depicted by Olaus Magnus, Carl Linnaeus and Selma Lagerlöf, are analysed in this national context. This is compared with the exoticization of Scania. The article then investigates the way national ideal images of the Sámi and Torne Valley (Finnish-speaking) minorities have been replaced by ideal images, i.e. in the way the minorities have chosen to make themselves exotic, in their own publications of websites. Comparisons are also made with regiopolitical Scanian stakeholders, especially the way they have chosen to make the Scanians exotic in a political context.

Referenser

- Ahlenius, Karl, *Olaus Magnus och hans framställning av Nordens geografi*, diss., Almqvist & Wiksell, Uppsala 1895
- Alenäs, Stig m.fl., »När Östdanmark blev Sydsverige. Integration, interaktion och identiteter«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm, 2006
- Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Daidalos, Göteborg 1993 [1983]
- Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004
- Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, red. Victoria Bonell & Lynn Hunt, University of California Press, Berkeley, Los Angeles & London 1999
- Bilden av det samiska*, red. Kjell-Arne Brändström, Umeå universitet, Umeå 2000
- Bravo, Michael & Sörlin, Sverker, *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*, Watson Publishing International, Canton 2002
- Castells, Manuel, *The Information Age. Economy, Society and Culture*, Blackwell, Malden, Mass. 1997
- Childs, Peter & Williams, Patrick, *An Introduction to Post-colonial Theory*, Prentice Hall, Hemel Hempstead 1997
- Elenius, Lars, *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalim och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*, diss., Umeå universitet, Umeå 2001
- Elenius, Lars, »Förlusten av Finland – Ett svenskt trauma«, *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*, red. Raul Granqvist, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm & Stehag 1999
- Elenius, Lars, »Memory Politics and the Use of History. Finnish-speaking Minorities at the North Calotte«, *Historical Writing and Politics and Practices of Remembrance*, red. Bo Stråth & Gosia Pakier, The European University Institute, Florence (under publicering 2008)
- Elenius, Lars, *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv*, Studentlitteratur, Lund 2006
- Elenius, Lars, »Selma Lagerlöf och Norrland. Nationella idealbilder i Nils Holgerssons underbara resa«, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om utbildning, välfärd och nationell identitet vid förra sekelskiftet 1900*, red. Peder Aléx & Ann-Katrin Hatje, Carlssons, Stockholm 2001
- Elenius, Lars, »Statistiken i nationalstatens tjänst«, *När språk och kulturer möts*, red. Heidi Hansson m.fl., Umeå universitet, Umeå 2002
- Elenius, Lars, »The Use of Ethnonyms in the Course of Minority Policy in the Fenno-Scandina-

- via», *Minority Policies, Culture and Science* (Studies in Northern European Histories 1), red. Lars Elenius, Luleå University of Technology, Luleå 2006
- Eng, Torbjörn, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte* (Studia Historica Upsaliensia 201), Uppsala universitet, Uppsala 2001
- Frihetens källa. Nordens betydelse för Europa*, red. Sven Olof Karlsson, Nordiska rådet, Stockholm 1992
- Granlund, John, »Efterskrift«, Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken IV*, Gidlunds, Stockholm 1976 [1555]
- Gullander, Bertil, *Linné i Lappland (Utdrag ur Carl von Linnés dagbok från resan till Lappland 1732)*, Forum, Stockholm 1997
- Hall, Patrik, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Carlssons, Stockholm 2000
- Hobsbawm, Eric, *Nationer och nationalism*, Ordfront, Stockholm 1998
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Natur och Kultur, Stockholm 1999
- Lagerlöf, Selma, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Bonniers, Stockholm 1957 [1906]
- Linné, Carl von, *Skånska resan*, red. C-O von Sydow, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1975 [1751]
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria. Medeltiden. Reformationen*, Norstedts, Stockholm 1989
- Magnus, Olaus, *Carta Marina*, Bokgillet, Uppsala 1964 [1539]
- Magnus, Olaus, *Historia om de nordiska folken I–IV*, Gidlunds, Stockholm 1976 [1555]
- Maffesoli, Michel, *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*, Sage, London, Thousand Oaks & New Delhi 1996
- Nation and Narration*, red. Homi K. Bhabha, Routledge, London 1990
- Nora, Pierre, »Mellan minne och historia«, *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*, red. Sverker Sörlin, SNS förlag, Stockholm 2001
- Persson, Fredrik, »Den farliga halvön. Användandet av historia i dagens skånska regionalism«, *Scandia* 2004 (70):2, s. 263–284
- Pihlaja, Päivi Maria, »The Study of the North in the 18th Century. Knowledge of Lapland in Europe, and Its Significance for Foreign Scholars«, *The North Calotte. Perspectives and Cultures of Northernmost Europe*, red. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja, Helsingfors universitet, Helsinki 2005
- Ryymän, Teemu, »Historie, fortidsforestilling og kvensk identitetsbygging«, *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie*, red. Einar Niemi, Institutt for historie, Tromsø 2003
- Said, Edward, *Orientalism*, Ordfront, Stockholm 1993

- Skansjö, Sten, *Skånes historia*, Historiska Media, Lund 1997
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986
- Smith, Anthony D., *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, University Press of New England, Hanover 2000
- Stadius, Peter, »The North in European Mental Mapping«, *The North Calotte. Perspectives and Cultures of Northernmost Europe*, red. Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja, Helsingfors universitet, Helsinki 2005
- Stråth, Bo, »Nordic Modernity: Origins, Trajectories and Prospects«, *Thesis Eleven* 2004: 77
- Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Carlssons, Stockholm 1988
- Wallerström, Thomas, *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2006
- Wertsch, James V., *Voices of Collective Remembering*, Cambridge University Press, Cambridge 2002
- Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Åberg, Alf, *Kampen om Skåne under försvenskningstiden*, Natur och Kultur, Stockholm 1994

KULTURARV I DET DANSK-TYSKE GRÆNSELAND – NATIONALLIBERALISMENS LANGE SKYGGER I EN CENTRALISTISK NATION

Niels Kayser Nielsen

Den 16. august 1945 blev det 45 meter høje tårn på Knivsbjerg ved Lillebælt nord for Aabenraa – samlingsstedet for den tyske befolkningsgruppe i Danmark – sprængt i luften. Forinden var to andre mindesmærker, nemlig Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal på henholdsvis Dybbøl Banke og Arnkilsøre, også blevet ødelagt i løbet af den eksalterede befrielsessommer. Gerningsmændene skulle efter sigende være danske modstandsfolk, men de er aldrig blevet fundet.¹ Om årsagen til bortsprængningerne ved vi derfor intet, men der kan være grund til at formode, at de pågældende gerningsmænd har ment sig i deres legitime ret til at fjerne disse monumenter, som er en del af det tyske mindretals kollektive historiske erindring. Vi ved imidlertid ikke, om disse handlinger rettede sig mod Nazi-Tyskland, mod Tyskland i sin helhed eller mod tyskerne bosat i Danmark. De tre attentater efterlader os således med en del ubesvarede spørgsmål, som der her skal ses nærmere på i en kulturarvssammenhæng. Det sker i lyset af problemstillingen: Var attentaterne tilfældige episoder, eller stod de i forbindelse med ældre træk af dansk historie og det prekære forhold mellem hovedstad og periferi?

Kulturarv – et moderne forehavende?

Kulturarv har med både erindring og glemsel at gøre. Udgangspunktet for den er en tidsandsbestemt selektion, hvor noget løftes frem og gøres til genstand for institutionaliseret hyldelse, pleje og højtideligholdelse, medens andet skydes i baggrunden for til

---

1. Lars Bak, »En ubekvem kulturarv fra den tyske tid: Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal efter 1920«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 124–27; »Tyske sejrsmønter på danske hænder. Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal og den danske stat«, *Sønderjyske Årbøger 2003*, s. 7–42.

slut at forsvinde ud af billedet. For det andet har kulturarven det lige som moden; den har en form for dødelighed indbygget i sig. Når noget er blevet for trivielt, populært og velkendt, forsvinder det ofte, fordi man ikke kan se det længere. Moden er blevet umoderne og usynlig og må derfor udskiftes. Kulturarven er også et modernistisk anliggende, hvor forandring fryder. Kulturarven skal appellere og lever af den grund sit eget provisoriske liv. Imidlertid knytter der sig til kulturarven også en tredje bestemmelse, nemlig det ønske om bevarelse og fastholdelse, som er indeholdt i selve arveandelen. Arveaspektet tenderer, antimodernistisk, i retning af essentialisme og substans. Der er således ud over selektionsprincippet også altid indbygget en indre spænding i kulturarven, som gør, at den er processuel. Kulturarven har sine dilemmaer.²

Ud fra denne optik er kulturarven af samme beskaffenhed som den danske højskolesangbog, der i sig selv er en del af kulturarven. Også i den sker der en løbende revision, når noget er blevet for usamtidigt og kedeligt, samtidig med at afsyngelsen af gamle travere skønnes at have sin egenverdi.

Ser man nu på de indholdsmæssige sider af kulturarven, kan man hæfte sig ved, at denne normalt er ikklædt nationale gevandter. Dette kan umuligt overraske, for så vidt som nationen – enten den nu går tilbage til romantikkens tidsalder eller tilbage til middelalderen – har været rammen om såvel magthaveres som den brede befolknings liv, om ikke andet så i form af kirkerne og skatten. Det er inden for nationens rammer, man har arvet sin kultur og fortsat arver den. Den tyske sammenføring af henholdsvis Bundesrepublik Deutschland og DDR er et fredeligt eksempel på, hvor stærk kulturel nationalismen fortsat står i dag, og kan betragtes som et memento til påstandene om, at nationalismen kun skaber ulykker. Som den tyske rockstjerne og sangskriver Udo Lindenberg formulerede det i en sang fra 1973: »Wir wollen doch einfach nur zusammen sein«. I sig selv skaber nationalismen imidlertid ingenting; det gør kun de politiske omstændigheder omkring den, nærmere bestemt den politiske brug af den, som kan være af enten inklusiv eller eksklusiv samt af enten decentralistisk eller centralistisk art.

Hovedelementerne i de nationale gevandter består normalt af fire elementer. For det første sprog, for det andet historiske strukturer og begivenheder samt bevidstheden herom og, for det tredje, en række kulturelle størrelser, der i dagligdagen virker som en upåagtet, banal nationalisme,³ men som også kan gøres til genstand for institutioniseret højtideligholdelse og fejring, om det nu er fortæring af særlige madretter ved

2. Niels Kayser Nielsen, »Der var engang...'. Balladen om H. C. Andersen, oplevelshistorien og kulturarven«, *Den jyske Historiker* nr. 109, 2005, s. 118–32.

3. Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 2005; Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford & New York 2002.

bestemte lejligheder eller opførelse af monumenter som særlige erindrings- og identitetsmarkører.

Imidlertid er der den fjerde egenskab ved den nationale kulturarv, som ofte overses, nemlig det territorielle aspekt. Vi arver også et land og et rum – og dermed nogle grænser. Selve landet, rummet – og grænsen – ligger nogenlunde fast og kan under normale omstændigheder aldrig udskiftes med samme hast som modens stangtøj. Det, som derimod kan forandres, er synet på landet, rummet og grænsen. Danmark udgør ingen undtagelse fra disse fire kulturarvsbestemmelser. Dem deler vi med vore nabolande. Blot er der væsentlige historiske træk, som disponerer kulturarvsspørgsmålet i Danmark for at være noget ganske særligt.

I rumlig henseende er situationen nogenlunde overskuelig. Udgår vi fra verdenshjørnerne, grænser vi mod vest mod Storbritannien, mod nord er det Norge, østpå ligger Sverige, og mod syd deler vi grænse med Tyskland. Grænserne ude i havet synes ikke af meget og er stort set umærkelige og flydende, medens den landfaste grænse er absolut og let at markere. Det har da også som hovedregel været disse jordfæstede landegrænser, der har tiltrukket sig størst opmærksomhed; ikke mindst i Danmark, hvor vi som en sjældenhed blandt europæiske nationer kun har den ene af slagsen. Det kan derfor ikke undre, at denne grænse har været ofret betydelig opmærksomhed. Således også i denne artikel, hvor forholdet mellem grænsen og kulturarven skal belyses. Det sker ud fra det synspunkt, at grænsen mod Tyskland altid har været og fortsat er en problematisk størrelse, som både peger på generelle kulturarvsaspekter og særegne danske, som først og fremmest har at gøre med den særlige danske centralisering af kulturfællesskabet.

Men nu er grænser generelt set vidt forskellige. Derfor kan det indledningsvis være nyttigt at se nærmere på visse grænsetypologier, idet disse har en vis betydning for udformningen af den danske kulturarv.

Nationale grænser

Der er gået epistemologisk sædvane i at udgå fra nationsgrænser som prototypen på grænsen. Dette er nemt og praktisk, ikke mindst når der er sammenfald mellem nation, stat og territorium. Her kan grænserne følges i deres historiske vekslen, ved at man kigger i et atlas. Grænsen forekommer her at være noget absolut og fastlagt. Synlig og identificerbar. Den synes at markere et absolut rum, som er entydigt. Måske det er en af årsagerne til, at denne type grænse i sig selv ofte bliver betragtet som en blokering, en indespærring og som en hård grænse, hvor man rask væk overser den absolutering

af grænsen, der herved finder sted, og glemmer, at grænsen er fastlagt i kraft af voluntaristiske politiske og økonomiske interesser. Denne opfattelse af grænsen forbindes ofte med en kritik af nationalisme og nationalitet. Det sker især i den del af nationalismeforskningen, der hviler på en marxistisk tilgang til nationalismen. Her er det paradoksalt, at hvor man ellers inden for historie og kulturvidenskab for længst har opgivet de marxistiske positioner, idet de anses som værende alt for simple og reduktive, har disse positioner hidtil overlevet inden for nationalismeforskningen. Her tages abstrakte følgeslutninger – at nationalismen er fremkaldt af kapitalismen, af bogtrykkerkunsten, af moderniteten eller af industrialiseringen – fortsat for gode varer. Marxistisk inspirede tænkere som Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson citeres stadigvæk ukritisk, om end der er enkelte undtagelser, som bl.a. har påpeget det betænkelige i fortsat at operere med fænomenet 'falsk bevidsthed'.⁴

Man kan spekulere på, hvorfor disse marxistiske historikere, stadig har så stor lydhørhed, da man ellers for længst som sagt har forladt de marxistiske positioner og forklaringsmodeller. Svaret er sandsynligvis, at disse historikers synspunkter har passet perfekt ind i en EU-propaganda om det ønskværdige i en nationsnedbrydning. Det er tankevækkende, at det først er nu, hvor EU er blevet udvidet med flere østeuropæiske lande, at vi ser en mere omfattende kritik af denne vesteuropæiske konstruktionstænkning. Det kan skyldes flere ting: a) at der er tale om en vis mæthedsfornemmelse, og at man har hørt de gamle travere for tit – ej heller academia er fri for modebevægelser – og b), at der med Østeuropaudvidelsen af EU nu også er kommet andre historikere, herunder polske, på banen, som er vant til at tale magthaverne midt imod. Det kan man eksempelvis se i den antologi, der behandler den polske debat om Jan T. Gross' bog om den polske jødemassakre i Jedwabne sommeren 1941,⁵ der om noget er et eksempel på et stykke kulturarv, som det gør ondt at forholde sig til. Flere af de forskere, som har bakket op om Jan T. Gross, har rødder i den demokratiske opposition fra slutningen af 1970'erne.

Undertiden flankeres denne opfattelse af en forestilling om, at grænserne engang var mere flydende og frontierlignende end i dag, og at det er nationalismen, som har skabt hårde grænser. Det er en forenkling; også tidligere historiske epoker har kendt til markerede grænser. Allerede ved Nöteborgfreden 1323 mellem Novgorod og Sverige/Finland blev der trukket en egentlig grænse,⁶ ligesom der var konflikter ved grænserne,

4. Edensor, *National Identity*, s. 5.

5. *The Neighbors Respond. The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, red. Antony Polonsky & Joanna Michlic, Princeton & Oxford 2004.

6. Kimmo Katajala, »The Origin of the Border«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella*

f.eks. i Galizien, allerede inden nationalismen kom på banen.⁷ Konflikterne ved den dansk-tyske grænse har også været legio, længe inden nationalismen – efter konstruktivisternes opfattelse – kom på banen. Nationalismekritikerne mener at have fundet vejen væk fra de hårde grænser i form af en fortidig idyllisering af f.eks. Habsburgeriget og en tilsvarende nutidig af EU, som har fået ord for at nedbryde de fæle grænser for i stedet at operere med et fredeligt og grænseløst fælles Europa. Der tales patetisk om, at man vil hele 'historiens sår', hvorfor man i EU-regi har oprettet 136 grænseoverskridende regioner, hvortil kommer en række andre, som ikke har officiel Europa-regionsstatus, men selv forstår sig som sådan.⁸ Denne idealisme løser imidlertid ingen problemer, for de nye grænser, der opstår ved udløbet af EU's territorium, er ikke mindre hårde end de gamle nationale. I Ukraine har man gjort grænsen til Rusland hård (det kaldes i Ukraine at gøre den 'civiliseret') i håb om herved at komme ind i EU-varmen.⁹ Grænserne har altså ikke ændret sig; de er blot forskudt.¹⁰ Ofte ud til der, hvor de vesteuropæiske nationalismeteorikere sjældent stifter personligt bekendtskab med dem, nemlig til Øst- og Sydeuropa, hvor der imidlertid i f.eks. Galizien mellem Polen og Ukraine foregår nøjagtig den samme 'othering', dvs. udgrænsning som »den Anden«, som ved de gamle grænser. Denne 'othering' indebærer selvsagt vanskeligheder for at udforme en kulturarv, der reflektivt omfatter de enorme spændinger, som har gjort sig gældende i disse østeuropæiske grænseegne.¹¹ Grænseområder har det med at blive trængt ud i periferien i forhold til økonomiske og politiske magtcentre; for de fleste grænseområder gælder det, at jo længere afstand der er fra periferien til centrum, desto lavere status har grænselandets indbyggere.¹²

Norden (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006, s. 86–106.

7. Barbara Törnquist-Plewa, »Cultural and National Identification in Borderlands – Reflections on Eastern Central Europe«, *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*, red. Klas-Göran Karlsson, Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa, Lund 1998, s. 104.

8. Martin Klatt, »Common, Cross-Border Regional History as an Approach to People-to People Cooperation and Cross-Border Regional Integration«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 117.

9. Tatiana Zhurzhenko, »The New Post-Soviet Borderlands: Nostalgia, Resistance to Changes, Adaptions«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 71.

10. Ann Kennard, »The EU's New Eastern Border: Will Cultural Overlap be a Force for Change«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006.

11. Luiza Bialasiewicz, »Back to Galicia Felix?«, *Galicia – a Multicultural Land*, red. Christopher Hann & Paul Robert Magocsi, Toronto 2005, s. 160–84.

12. Alexandra Schwell, »Boundaries in Border Police Cooperation: The Case of the German-Polish Border«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 261.

Vanskelighederne med at omgås en ubekvem kulturarv er imidlertid ikke kun forbeholdt Galizien og andre øst- og sydøsteuropæiske grænseområder. Også i Danmark har vi – historisk bestemte – vanskeligheder i så henseende. Kulturarven er lige så problemfyldt i København som i Lvóv.

Regionale grænser

Ved siden af nationsgrænserne findes der en række andre af mindre absolut karakter. Regionsgrænsen er en af dem. Den kan være intranational eller transnational, dvs. der kan være tale om en region inden for nationen eller hen over nationsgrænsen – men den kan også være international ved at omfatte andre nationer og andre regioner.

Ser vi på det første tilfælde, den intranationale grænse, ved alle, at der er kulturelle og sociale forskelle på Oslo og Bergen, på Gdansk, Zamosc og Rzezsów, på Riga og Daugavpils, for slet ikke at tale om forskellen på Hvide Sande og København og Lycksele og Stockholm, men hvor går grænsen? Hvor begynder forskellene at være flere end lighederne? Ellen Damgaard har i sine studier i nordvestjysk identitet og selvforståelse peget på, at denne identitet snarere end at være en essentiel og nominalistisk entitet er relativ og realistisk, men samtidig en af den grund ikke mindre konkret størrelse, der knytter sig til handlinger, gøremål og praktisk livsviden.¹³ Tim Ingold opererer i den forbindelse med begrebet 'skills' som betegnelse for det handlingsberedskab og den praktiske viden, der går forud for den mere abstrakte idé om identitet.¹⁴ Disse 'skills' er, som vi skal se i det følgende, lige så vigtige grænsemærkningsmuligheder som nationalstaternes landkort og pas og kulturrelativisternes fokus på etnicitet. Grænsen viser sig også i forskellige måder at bjærge hø, som det fremgår af en studie i den sovjetrussiske bosættelse efter 2. verdenskrig i de tidligere finske områder i Karelenes grænseegne.¹⁵ Kulturarvsspørgsmål er ofte ekstraordinært synlige i grænseegne.

Ser vi på det andet tilfælde, den transnationale grænse, er sagen heller ikke så entydig. Lad os tage grænseregionen mellem Slovakiet og Ungarn. Her overskrides grænsen dagligt af de ganske velbeslåede ungarere, der turishandler på den slovakiske side af grænsen, og af de slovakisk bosatte ungarere, der arbejder i bilindustrien i Nordvest-

13. Ellen Damgaard, »I kuling fra Hals til Harboøre. Et studie af regional identitet i Vestjylland«, *Fortid og Nutid* 2002: 4, s. 251–77.

14. Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*, London & New York 2000.

15. Pekka Hakamies, »Soviet Settlers on a Strange Territory: Experiences and Narratives from the Former Finnish Karelia«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 31–56.

ungarn – Suzuki i Esztergom og Audi i Győr. Her forholder man sig smidigt og ubekymret til grænsen som et nationalpolitisk fænomen; det afgørende er ikke etnicitet – hvad det så end måtte være – men kendskab til sproget og de socio-økonomiske incitamenter.¹⁶ Det er én måde at omgås grænsen på. Grænselandet fungerer her som en region.

Længere østpå ad den slovakisk-ungarske grænse, i Kosice-området, er grænsen ikke porøs som i den vestlige del af grænselandet, men hård og fast.¹⁷ Området er på begge sider af grænsen i vid udstrækning beboet af roma-befolkningen, men der er her ikke noget incitament til at opsøge frænder på den anden side af grænsen. Personlige netværk på mikroplanet, tætte nabo- og familiebånd, tæller her mere end økonomiske og sociale udfordringer. Hertil kommer den psykologiske belastning ved at være økonomisk marginaliseret og socialt tilsidesat, hvilket heller ikke fremmer lysten til at være undervejs og søge nye muligheder. Som i Komárno er det ikke grænsen i sig selv, der er problemet, og heller ikke etniciteten som sådan, men manglende overskud som følge af diskrimination. Af den grund fremstår grænsen som en absolut barriere. Her er der ingen regionalisme og dermed heller ingen transnational kulturarv.

Endelig er der også regioner, som adskiller sig fra såvel den intranationale som den transnationale ved at kombinere dele af dem og derved være international, såsom Middelhavsregionen eller Østersøregionen. Her er regionens dele dybest set kendetegnet ved ikke at have noget tilfælles; de religiøse, politiske og sociale forskelle er her langt større end lighederne, mangfoldigheden mere fremtrædende end fællespræget. Østersøregionen er først og fremmest kendetegnet ved transit, bevægelse og forflytninger, som det fremgår af flere af bidragene i antologien *Gränsländer. Östersjön i ny gestalt*. Der findes meget få fællesnævner i denne region, og der findes meget få grænser, som virkelig skiller; de fleste er porøse og gennemtrængelige.¹⁸ I stedet udgør grænserne punkter, hvor netværk flettes ind i hinanden. I tilknytning hertil har den svenske slavist Margareta Attius Sohlman gjort sig til talsmand for følgende prægnante opfattelse: »Gränstrakter är i själva verket ofta förbindelselänkar mellan folk och kulturer och inte skiljelinjer«.¹⁹

På baggrund heraf kan man da opstille følgende fire grænsetyper: nationsgrænser, intranationale regionsgrænser, transnationale regionsgrænser og internationale regionsgrænser. I tilknytning hertil kan man mere konkret spørge: Hvad indebærer nu

---

16. Wolfgang Aschauer, »Ethnicity as a Factor of Cross-Border Economic Integration? The Case of the Slovakian-Hungarian Border Region«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006 s. 303f.

17. *Ibid.*, passim.

18. Janis Krenslins, Steven A. Mansbach & Robert Schweitzer, »Inledning«, *Gränsländer. Östersjön i ny gestalt*, red. Janis Krenslins, Steven A. Mansbach & Robert Schweitzer, Stockholm 2003, s. 9.

19. Margareta Attius Sohlman, *Slaviska världar. Möten med språk, kultur och religion*, Stockholm 2005.

grænsen mellem dansk og tysk? Er der tale om en nationsgrænse eller en selvstændig regionsdannelse i grænselandet? Udgør grænsen mellem dansk og tysk – uanset om det er en nations- eller en regionsgrænse – et forbindelsesled og en berigende udvekslingszone, eller er den en skillelinje? Og hvilken rolle spiller den for kulturarven i grænselandet? Svarene herpå har betydning for synet på den danske nationalisme. Er den af politikere, kulturforvaltere og magthavere brugt inklusivt eller eksklusivt?

Dagligt dansk-tysk samkvem

Der er siden 1997 blevet talt ofte og meget om region Sønderjylland/Slesvig ud fra den betragtning, at dette område på begge sider af den dansk-tyske grænse har sit eget regionale særpræg på tværs af nationsgrænsen. Ikke meget tyder på, at noget sådant faktisk er tilfældet,²⁰ men samarbejdet mellem institutioner og virksomheder på begge sider af grænsen er mange, og det indbyrdes samkvem mellem befolkningen på begge sider er umådeligt fredeligt. Tyskere fra Slesvig-Holsten og de andre delstater er velkomne og vellidte sommergæster på den jyske vestkyst, vi bliver budt indenfor hos hinanden og er på julekort. I Radio Klitholm, en 25 år gammel lokalradio hjemmehørende i Hvide Sande, hvor der på alle tider af året er masser af tyske turister, og hvor ekspedienterne i forretningerne ubesværet snakker tysk, ligesom mange af de tyske turister har lært sig en del dansk, har man i sommerhalvåret hver lørdag formiddag en time, hvor man kun spiller tysk musik. Den hedder »Tysktimmen« med en reference til Siegfried Lenz' berømte roman. Danskere og tyskere tilhører hvert sit økonomisk-administrative fællesskab, som ikke er bestemt af hverken nationalisme eller nationalister, men af stor- og udenrigspolitiske forhold.²¹ Alligevel er det tydeligt, at der i dagligdagen med dens banale nationalisme er plads til såvel kulturudveksling som interpersonelle relationer;²² og det til trods for, at nationsgrænsen i dag er stærk og virker absolut.

Spørgsmålet er så, om den danske kulturarv er lige så åbensindet som Radio Klitholm. Og hvis ikke, hvad der kan angives af mulige forklaringer herpå. For at få et svar må vi gå tilbage til 1800-tallet og se på situationen, dengang grænsen ikke som i dag gik langs en linje mellem Flensborg og Tønder, men sydpå langs en linje nord for Hamburg og østpå til nord for Lübeck, og på, hvorledes man i hovedstadens ledende kredse opfattede dette grænseland omkring midten af 1800-tallet.

20. Klatt.

21. Morten Andersen, »Nation Building and Border Identities: The Economic Reconstruction of the Schleswig Border Region, 1919–25«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Eslöv 2006, s. 225–54.

22. Niels Kayser Nielsen, *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner*, Aarhus 2005, s. 134ff.

Bild borttagen på grund av upphovsrättsliga skäl:

Vykort med texten "RØMØ, DIE INSEL IM Wattenmeer". Över hela kortet syns ett fotografi av en sandstrand och hav, med två personer springande i vattenbrynet, sedda snett bakifrån. Till vänster av kortet en teckning av öns utformning med en tecknad sol i dess övre vänstra hörn. I nedre högra hörnet ett fotografi av en säl med en ritad pratbubbla med texten "Mojn Mojn". Under texten "RØMØ" en tecknad dansk flagga.

Rømø i vort hjerte. En blanding af sødt og salt. Der er mange tyske turister på Rømø, og af samme grund hedder øens øst-vestgående landevej i folkemunde af letgennemskuelige årsager Pomes Fritz Strasse. Sælen siger »mojn,mojn«. Det er oprindeligt et plattysk ord, som kan betyde både goddag og farvel, og som i dag er gængs i store dele af Sønderjylland. I Aabenraa er man i disse år begyndt at lege lidt med ordet; her hedder det »møjne«. Måske for at give ordet en dansk toning. Kulturelle udtryk er under løbende transformation. Det gælder også i Grænselandet med dets bestandige kulturudveksling mellem tysk og dansk.

Regionsgrænse eller nationsgrænse?

I 1800-tallet var Danmark det af de nordiske lande, som var ringest stillet med hensyn til folkelig indflydelse på politikken, og som havde de dårligste forudsætninger for et demokratisk gennembrud. I modsætning til Sverige og Finland havde danskerne ikke haft en stænderrigsdag at politisere i, dvs. at den største befolkningsgruppe, bønderne,

aldrig havde opnået politisk erfaring. Ej heller havde man som den svenske og finske bonde kunnet træne i demokrati på 'hjemmebane' i *sockenstämmorna*, og modsat Norge havde man ingen demokratisk grundlov af bygge samfund og politisk ledelse op omkring.

Til gengæld havde Danmark takket være Helstaten en tæt forbindelse til politiske kræfter i Tyskland, hvor kongen i kraft af sin status som hertug i Holsten og Lauenburg desuden havde adgang til de inderste kredse i Det tyske Forbund, idet han havde sæde i det såkaldte Engerer Rat og her havde fuld individuel stemmeret, på linje med Østrig, Preussen, Bayern, Württemberg, Sachsen, Hannover, Baden og Hesse-Darmstadt samt Nederlandene, der repræsenterede storhertugdømmet Luxembourg. Det skulle vise sig at få stor betydning for den politiske udvikling i Danmark i 1800-tallet, der på den måde blev indviklet i den kombination af restauration og nationalliberal tænkning, som kendetegnede Tyskland i årene op mod 1848. Når det alligevel lykkedes at få et begyndende demokrati stablet på benene med bondens aktive opbakning, er årsagen givetvis at finde i henholdsvis skoleundervisningen og den betydningfulde lægmandsbevægelse, hvor en del af bondelederne kom fra. Men uden tysk hjælp var det næppe gået.

Det var nemlig takket være Holstens medlemskab af Det tyske Forbund, at Danmark i 1834 indførte stænderforsamlingerne. Baggrunden herfor var Det tyske Forbunds forbundsakt af 8. juni 1815, hvori det i paragraf 13 hed, at der skulle indføres stænderforsamlinger i de af forbundets medlemsstater, der havde en vis størrelse. Det havde Holsten, som derfor var omfattet af denne løfteparagraf. Og Holsten var ikke en ubetydelig del af det danske monarki. Sammen med de to andre hertugdømmer udgjorde det den mest moderne og mest velstående del af Helstaten. Medens den kongerigske del af monarkiet indtil ca. 1830 var præget af forfald og økonomisk tilbagegang, blomstrede hertugdømmerne. Lempelsen af den engelske kornlov i 1828 gav gode eksportmuligheder, ligesom mejerivarerne fra den østlige del af Holsten blev regnet for de bedste i Europa, og stude- og kvægopdrættet i den vestlige del havde god afsætning i Nordtyskland med Hamburg som det store centrum. På de 'panoramaer', som brødrene Suhr rejste rundt med og fremviste mod betaling, så man det driftige liv i Hamburgs havn med matroser og borgerskab i én pærevælling.²³ Det var propaganda af bedste – eller værste – skuffe. Man var i høj grad bevidst om moderne salgsfremstød. Ligesom det østlige Finland nød godt af nærheden til den nærliggende Skt. Petersborg, såvel

---

23. Harald Busch, *Alt-Hamburg. Leben und Treiben*, Hamburg 1962, s. 20.

kulturelt²⁴ som økonomisk og socialt,²⁵ nød hertugdømmerne godt af nærheden til Hamburg, der i 1830'erne fik bygget en ny børs og fik udvidet sit havnekajanlæg bl.a. med henblik på kvægtransport og dampskibsfragt. Samtidig følte Kiel og Flensburg sig klemte af Hamburg. Hanseaterne og hertugdømmerne var aldrig hjertevenner.²⁶ Af Helstatens samlede landbrugseksportoverskud i 1839 faldt 52 procent på hertugdømmerne, der kun udgjorde en tredjedel af kongeriget. Smørret tegnede sig for 77 procent af den danske eksport, hvilket også brændevinseksporten gjorde, medens kød- og flæskeeksporten udgjorde 59, respektive 62 procent.²⁷

Urbaniseringen var længere fremme end i kongeriget. Der boede en større del af befolkningen i byerne i hertugdømmerne (og disse byer havde en betydelig håndværkerstand) end i den kongerigske del af monarkiet. Landets næststørste by var Altona med ca. 28.000 indbyggere, efterfulgt af Flensburg, Kiel, Slesvig og Rendsborg, der alle havde over 10.000 indbyggere. Først på sjettepladsen kom Odense. Væksten i hertugdømmerne skyldtes ikke kun landbruget, men også industrien. Neumünster blev på grund af sin tekstilindustri, der tegnede sig for tofemtedele af monarkiets samlede produktion, kaldt Holstens Manchester, og inden for jernindustrien var Carlshütte i landsbyen Büdelsdorf uden for Rendsborg førende. Hertil kom bl.a. kobbermøllen ved Kruså, teglværkerne i Egersund samt industrianlæggene i Christiansdal ved Haderslev fra 1772.²⁸ Af landets købstæder var, ifølge en samtidig kilde, kun København og omegn samt Horsens mere industrialiseret end byerne i Slesvig-Holsten.

En væsentlig del af denne modernisering bestod i en veludbygget infrastruktur, der understøttede handelen, hvis omsætning blev omtrent tredoblet i perioden 1824–46.²⁹ Hovedelementerne var ved siden af skibsfarten de brostensbelagte chausséer og jernbanerne. 1832 blev den første chaussé åbnet mellem Altona og Kiel. Den blev i 1844 fulgt op af Helstatens første jernbane, som ligeledes løb mellem Altona og Kiel, således at handelsborgereskabet i Altona kunne stå i tæt forbindelse med det akademiske miljø i landets anden universitetsby, Kiel. Strækningen kunne med tog tilbagelægges på under tre timer. Tilsvarende blev der i 1854 åbnet en tværgående banelinje mellem Flensburg og Husum-Tønning. Det, man ville undgå, var at skabe forbindelse mellem de slesvig-

---

24. Matti Klinge, »Östra Finland i 1800-talets S:t Petersburg«, *Östra Finland. Det andra Finland*, red. Richard Palmgren, Kristina Ranki & Henrika Tandefelt, Helsingfors 1994.

25. Max Engman, *Petersburgska vägar*, Helsingfors 1995.

26. Steen Bo Frandsen, »Helstatens første opinionsavis: Theodor Olshausens Kieler Correspondenz-Blatt som forum for en liberal holstensk regionalisme (1830–1848)«, *Historie* 2006:2.

27. Lorenz Rerup, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982, s. 14.

28. John Rendboe & Peter Dragsbo, »Den industrielle kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 46–51.

29. Rerup, s. 16.

holstenske købstæder og Hamburg. Det vakte gehør i nationalliberale kredse i hovedstaden. Og her er vi fremme ved det altafgørende element i dansk historie i 1800-tallet: frygten for Hamburgs økonomiske magt.

Denne frygt kan der være al mulig grund til at se nærmere på, når vi forfølger synspunktet, at den har relevans for den nutidige dansk kulturarvsselektion. Kulturarven kan ikke undslippe den historie, der ligger til grund for den.

Orla Lehmann og 'tranlamperne'

Frygten for Hamburg blev udslaggivende for det nationalliberale, elitedyrkende handels- og embedsborgerskab i København. Uden at vi har kildemæssige spor heraf, kunne man fristes til at tro, at der er blevet grædt tørre tårer i København i anledning af Hamburgs brand maj 1842. I modsætning til harmoniliberalismen i Norge og Sverige drejede de nationalliberales politik sig ikke om sædelighed og samfundssind, men om centralisme og pureste egen nytte. Det dagspolitiske brændende spørgsmål var, hvorledes man skulle håndtere toldgrænsen ved Kongeåen. Toldgrænsen betød i grove træk, at kongerigets varer kunne eksporteres toldfrit til hertugdømmerne, medens industrivarer produceret dér skulle belægges med indførselstold ved import til den kongerigske del af monarkiet.³⁰ Her trådte de nationalliberale i karakter. Skønt principielt tilhængere af toldfrihed fandt man, at toldgrænsen skulle opretholdes, således at slesvig-holstenske varer blev dyrere i kongeriget. Risikoen var ganske vist, at man dermed drev dem i armene på Hamburg, men den risiko var man villig til at løbe for at pleje handelsborgerskabets interesser i København. Ganske vist var den kongerigske del af Helstaten stedt i stagnation og handlingslammelse i årtierne efter Napoleonskrigene, men viljen til at pleje snævre hovedstadsinteresser fejlede ikke noget. Det kunne der da også være en vis *raison* i. Lübeck, der med sine 25.000 indbyggere var på størrelse med Altona, havde tætte handelsmæssige forbindelser til Fyn og Lolland-Falster, medens Hamburg var metropolen for jyderne. Mellem en tredjedel og halvdelen af Jylland var hamburgsk valutaområde. Mand og mand imellem blev der brugt lybske og hamburgske mønter.³¹

Det var i sammenhæng med denne benhårde konkurrence mellem et tilbagestående, men administrativt magtfuldt hovedstadsmiljø og et driftigt og progressivt centrum i hertugdømmerne, at stænderforsamlingerne så dagens lys i 1834 som et tysk importeret, progressivt bidrag til den danske nation.

30. Steen Bo Frandsen, *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorie 1814-1864*, Aarhus 1996.

31. Rerup, s. 16.

Startskuddet havde som nævnt lydt allerede 1815 med Det tyske Forbunds løfteparagraf om det fornuftige i at oprette stænderforsamlinger som led i en folkelig repræsentation. I lyset af Den hellige Alliance og 'den europæiske koncerts' konservatisme skete der imidlertid ikke noget, og den danske enevældes kombination af sendrægtighed, grundighed i sagsbehandling og en god del reaktionær handlingslammelse lagde yderligere en dæmper på reformtrangen. Men så kom der en revolution og en friser i vejen. Revolutionen fandt sted i 1830, friseren hed Uwe Jens Lornsen og var fra Sild. Revolutionen vakte knap nok gehør i det søvndrukne København, men Lornsen blev man lige så bange for, som man var blevet for dr. Dampé en halv snes år tidligere.³² Det var der også al mulig grund til.

Med tydelig inspiration fra Norge og fra det tyske Burschenschafts nationale liberalisme, som han havde stiftet bekendtskab med i sin studietid i Jena, slog Uwe Jens Lornsen i den 12 sider korte pjece *Ueber den Verfassungswerk in Schleswigholsten* til lyd for indkaldelse af en grundlovgivende forsamling for hertugdømmerne. Det skete samme år, som den liberale regionalist Theodor Olshausen begyndte at udsende sin avis, *Kieler Correspondenz-Blatt*, der ligeledes forfægtede liberale synspunkter, dog langt mere tysk-holstensk og nationalt farvet end Lornsens regionalt prægede liberalisme.³³ Som ung jurist havde Lornsen haft ansættelse i det slesvig-holstensk-lauenburgske kancelli og fandt det både småligt og udueligt, hvorfor han også rejste krav om, at det skulle flyttes til Kiel med denne bys blomstrende, ungdommelige og liberale åndsliv. Hensigten var at skabe en middelstandsbarer pendant til det svensk-norske dobbeltrige, hvor kun kongen og udenrigspolitikken var fælles.³⁴ Pjecen slog ikke an. Både regeringen og ridderskabet i hertugdømmerne, der havde reaktionen til fælles, veg tilbage for de radikale liberale krav. Lornsen røg i spjældet et år og begik nogle år senere selvmord i skuffelse over uoverensstemmelsen mellem hans højtflyvende idealisme og realiteternes træghed. Men liberalismens fakkell var tændt. Den kom til Danmark fra Tyskland og var blevet tændt af en repræsentant for en af Helstatens mindste minoriteter.

Lornsen og det stærke liberale miljø i Kiel samt ikke mindst begivenhederne rundt om i Europa overbeviste embedsmændene i den enevældige hovedstad om, at der måtte ske noget. Selv den gamle hugaf (sv. *krigsbuss*) Frederik 6. indså virkelighedens verden og anerkendte nu kravet om en stænderforsamling i Holsten, som imidlertid af hensyn til Helstatens ligevægt måtte suppleres med en tilsvarende i Slesvig, en for Nørrejylland

---

32. Gerda Bonderup, »Enevælde og reformer 1720–1848«, *Danmarks historie – i grundtræk*, red. Steen Busck & Henning Poulsen, Aarhus 2000.

33. Frandsen, »Helstatens første opinionsavis«.

34. Rerup, s. 37.

samt en for Øerne. 1834 blev de rådgivende stænderforsamlinger efter preussisk forbillede en realitet, og dermed var én station på vejen til demokrati realiseret. Ganske vist havde kun grundejere og arvefæstere stemmeret hertil, således at den kun omfattede ca. tre procent af befolkningen, men den livlige debat om antallet af forsamlinger, deres placering, kommissorium og ikke mindst den liberale elites arrogante holdning over for den jyske repræsentation – med Orla Lehmanns hånlige hoveren over for jyderne som mønstereksempel – gav anledning til træning i politisk bevidsthed og begyndende fraktionsdannelse samt en argumentationsdrejning væk fra en statsborgerlig og patriotisk retorik i retning af en nationalliberal og demokratisk.³⁵

I 1830'erne og begyndelsen af 1840'erne var de liberale tanker endnu i højsædet i forhold til de nationale. Det gjaldt for såvel hertugdømmernes som de kongerigske stænderforsamlinger.³⁶ Fælles for de liberale i såvel hertugdømmerne som København var en kritik af enevælden som styreform, og der var da også i 1830'erne en tæt forbindelse mellem de to kredse, der kunne mødes i kravet om liberale reformer og en forfatning. Denne kritik var i hertugdømmerne forbundet med en tydelig modsætning til den centralistiske statsmagt og ønsket om anerkendelse af monarkiets mest florissante dele. Det synlige bevis herfor skulle være, at kongen lig den svensk-norske monark en del af året tog ophold i randområderne – hertugdømmerne – i stedet for at nøjes med et sommerbesøg, og så ellers bo i det fjerne København resten af året.³⁷ Med dette viste man samtidig sin royale respekt. Også blandt de tyske og tysktalende undersåtter var der en indiskutabel loyalitet over for den bestående stat,³⁸ hvilket ikke forhindrede en skarp påpejning af en økonomisk forfordeling af hertugdømmerne og deres økonomiske interesser. Slesvig-holstenerne blev ikke opfattet som ligeberettigede statsborgere, men som andenrangsundersåtter, der ikke desto mindre udviste mest vindskibelighed, sådan som bl.a. moderniseringen af landbruget i Angel i de første årtier af 1800-tallet var et godt eksempel på. En ting var irritationen over den stærke koncentration af beslutningsprocesser og de statslige uddannelsesinstitutioner i hovedstaden; en anden ting var, at skatterne fra hertugdømmerne var med til at opretholde denne koncentration.

35. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848*, bd. 1–2, København 1931–34; Frandsen 1996, s. 197ff.

36. Steen Bo Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«, *Det nya Norden efter Napoleon*, red. Max Engman & Åke Sandström, Stockholm 2004.

37. Lars N. Henningsen, »Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig«, *Grænseforeningens Årbog 2000*; Nina Seirup, *Kongernes købstadsbesøg. Komparativ analyse af Frederik V, Christian VIII og Christian X's besøg i jyske og slesvigholstenske købstæder 1746–1947*, hovedfagsspeciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Aarhus 2006.

38. Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«.

Det første tydelige tegn på denne utilfredshed var den kritik af en landsindsamling til opførelsen af Thorvaldsens museum i København, som Theodor Olshausen fremførte i *Kieler Correspondenz-Blatt* i 1837.³⁹ Denne kritik, der hos Olshausen var tysk-national i sin grundholdning, fik næring af de holstenske bønder og godsejeres fornemmelse af altid at skulle punge ud til hovedstaden og af en provinsorienteret og regional selvbevidsthed, der var rettet mod centralismen i Helstaten, mere end den var nationalt bestemt. Denne regionale selvbevidsthed blev mere synlig på den offentlige scene i 1800-tallets første halvdel, men var dog af ældre dage, hvor den tidligere var blevet kaldt 'holstensk'. Den kom ikke kun til udtryk hos adel og godsejere, men også blandt den brede befolkning.⁴⁰ I løbet af 1800-tallet kom den også til at omfatte borgerskabet, således at liberalisme og regionalisme blev kombineret – ofte med et stærkt pragmatisk og nytteorienteret grundlag.

I det hele taget var det så som så med forbindelsen mellem det liberale og det nationale i disse år. Det kan man bl.a. se af sprogforholdene. I løbet af de første tiår af 1800-tallet var tysk trængt længere og længere mod nord med sprogskiftet i Angel som det tydeligste bevis. Det hyppigt hørte udsagn 'dat is doch so gemeen Dänsch zu spräken' vidnede om, at dette sprogskifte mere var socialt og statusmæssigt betinget end nationalt bestemt. Det samme gør den omstændighed, at en række sognefogeder fra Haderslevengen i begyndelsen af 1840'erne advarede mod 'partiånd', 'uro' og 'den fordærlige uenighed', der kunne blive resultatet af en sprogekamp. Hvis københavnere ville blande sig, måtte de hellere gøre noget for det sølle undervisningsniveau i de jyske hedeegne end i Slesvig.⁴¹ Den nationale tankegang var her ingenlunde slået igennem. Det var nyttigt at kunne noget tysk, når man skulle handle ikke kun i Altona, men også i Hamburg. Sproget blev anskuet som et nyttigt kommunikativt redskab.⁴² Disse folk udgjorde senere grundstammen i Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–50, hvor de slog til lyd for, at børnene skulle lære tysk i skolerne. Igen skete det som følge af et funktionelt syn på sproget, og i øvrigt var man mere interesseret i industriudstillinger og dyrskuer.

---

39. Frandsen, »Helstatens første opinionsavis«.

40. Carsten Porskrog Rasmussen, »The Duchy of Schleswig – political status and identities«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006.

41. Hans Schultz Hansen, »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–40«, *Sønderjyske Årbøger* 1997, s. 129.

42. Vibeke Winge, »Language – means of communication or national treasure?«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg & Stockholm 2006, s. 46–60.

Hovedstadens patent på danskheden

En, som færdedes i disse kredse, var den sønderjyske politiker Peter Hiort Lorenzen, der var glødende liberalist og regionalist. Hans store ideal var Eidsvoldforfatningen med dens betoning af folkerepresentation og folkesuverænitet, og han håbede på, at en lignende kunne blive indført for hans eget land, Slesvig.⁴³ Hans modersmål var den sønderjyske dialekt, ligesom han talte flydende tysk, medens hans evne til at udtrykke sig på rigsdansk var pauver. Det må derfor betragtes som en historiens ironi, at han er gået over i historien som den, der i stænderforsamlingen i Slesvig i 1842 første gang talte dansk – og 'vedblev at tale dansk', som sekretæren dér, digteren Theodor Storms fader, der var helstatsmand, noterede i referatet efter at have oversat talen til højtysk. Hiort Lorenzen har givetvis talt sønderjysk, som de fleste i forsamlingen i øvrigt ubesværet forstod. Han var fra sit regionale ståsted blevet lokket over på den danske side efter en kraftig bearbejdning af Orla Lehmann, der havde lovet ham, at liberalismen snart ville sejre i Danmark, og at foreningen af liberalisme og slesvig-holstenisme kunne varetages bedre af en 'dansk' nationalliberal Ejder-politik end af de slesvig-holstenske liberale, der risikerede at komme i kløerne på den reaktionære og opportunistiske Hertug af Augustenborg. På efterfølgende møder i København fremgik det, at hans rigsdansk i øvrigt ikke tiltalte det københavnske bourgeoisie, der havde deres eget hovedstadelige lokalsprog som norm og mente, at det var denne norm, der skulle rettes ind efter.⁴⁴ Det er formodentlig også en af årsagerne til, at en anden fremtrædende sønderjysk politiker, Laurids Skau, der kom fra samme egn, delvis blev lagt på is i hovedstaden, idet han var begyndt at optræde vel hovedstadsagtigt og ikke i overensstemmelse med den bondekoft-eksotisme, de hovedstadsliberale forventede af en mand fra Sønderjylland.⁴⁵ Det slesvigske spørgsmål skulle de københavnske nationalliberale nok selv håndtere. Der skulle nok regeres *for* folket, men ikke *af* folket. Og så drejede sagen sig alligevel om københavnske lokalinteresser i både økonomisk og magtmæssig henseende.

Det havde i grunden stået klart allerede 1838, hvor Orla Lehmann uskrømtet i en blanding af hån og trussel havde advaret jyderne mod at have for tætte forbindelser til hertugdømmerne og Hamburg.⁴⁶ Igen var det frygten for det stærkt ekspanderende Hamburg, der i langt højere grad end København var det naturlige økonomiske cen-

43. Troels Fink, *Rids af Sønderjylland historie*, København 1955, s. 139.

44. Karen Margrethe Pedersen, »Folkedansk og rigsdansk i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 142–47.

45. H.V. Gregersen, »Laurids Skau og Goldschmidt«, *Sønderjyske Årbøger*, 1. halvbind 1967.

46. Frandsen, *Opdagelsen af Jylland*, s. 197ff.

trum i Jylland for handel og omsætning, som spillede ind,⁴⁷ og som i sidste instans, da den blev koblet på nationalistisk retorik, resulterede i den eneste borgerkrig i Norden i 1800-tallet, den såkaldte 'treårskrig' 1848–50.

Handelsstanden i hovedstaden havde betydelige interesser i den nationale bevægelse og havde både politiske og økonomiske motiver til et brud med de tyske dele af monarkiet. Med sin politiske begavelse og sine retoriske evner spændte Lehmann nu i stigende grad nationalismen for den økonomiske og magtefterstræberiske vogn. Det nationale program med krav om Danmark til Ejderen, dvs. indlemmelse af Slesvig i kongeriget, hvilket indebar, at Holsten og Lauenburg kunne sejle deres egen tyske sø, knyttede sig fint til kravet om en forfatning. Konflikten mellem centrum og periferi, eller måske snarere konflikten om, hvad der var centrum, og hvad der var periferi, blev nationaliseret.

Medvirkende hertil var, at man kunne hente skyts til denne retorik hos andre toneangivende kredse i hovedstaden. Her kom historikerne på banen og optrådte nu som de nationalliberales håndgangne mænd. Man betonede, at Slesvig altid havde været gammelt dansk land, som imidlertid via skæbnens ugunst var kommet i udanske hænder.⁴⁸ Så var det nationale spil kørende. Det fik næring af kongens sprogreskriptudspil 1840 med henblik på en styrkelse af dansk sprogbrug i hertugdømmerne, 1845 forbudet mod den slesvig-holstenske trikolor, 1846 med Det åbne Brev af 8. juli, der søgte at styrke Helstaten på bekostning af slesvig-holstenske interesser, og loven af 28. januar 1847, der fastlagde en ny helstatsforfatning. Den ny forfatning tilfredsstillede imidlertid ikke den nationale politik, hverken nationalliberale særinteresser i hovedstaden eller hertugdømmerne. I begge kredse ville man gå videre i nationalliberal retning. Fra i såvel København som hertugdømmerne at have været liberalt og regionalistisk domineret blev sagen i stigende grad gjort til et nationalt anliggende.

Herefter eskalerede tingene. I forbindelse med Christian 8.s død fik de nationalliberale sæde i regeringen og dermed adgang til magten. Den benyttede de til at sprede rygter om et oprør i Rendsborg, der kunne give danskerne ret til at udnytte situationen og hjemmel til at sætte 'tyskerne' på plads og til at bestorme kongen.⁴⁹ Rygterne om et oprør talte ikke sandt. Mødet i Rendsborg var ikke nogen revolution, men en beslutning om på traditionel petitionsvis at sende en delegation til København for at tale med

---

47. Claus Bjørn, »Den danske stat ved indgangen til 1848«, 1848 – *det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998.

48. Henrik Becker-Christensen, »Sønderjylland i dansk historisk forskning«, *Sønderjyske Årbøger* 1995, s. 446ff; Frandsen, »Det nye Norden efter Napoleon«, s. 21ff.

49. Hans Vammen, »Den københavnske 'revolution' 1948. Martsdagens nationalliberale magtovertagelse«, 1848 – *det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998, s. 71.

kongen.⁵⁰ Vel ankommet til hovedstaden fik Orla Lehmann slesvig-holstenerne gemt af vejen, så han i fred og ro kunne forhandle med dem, uden at deres tilstedeværelse ville udæske befolkningen i Københavns gader og dermed bringe begivenhederne ud af kontrol. Ved disse forhandlinger luftede han tanken om en deling af Slesvig i henseende til sprog og sindelag. Men begivenhederne var sat i gang, og retorikken levede sit eget liv. Noget kompromis blev der ikke tale om. Danmark fik sin forfatning, ligesom i øvrigt også slesvig-holstenerne. Begge lande fik også en egen regering, men i tilgift fik man en borgerkrig, der med visse pauser varede tre år. Denne borgerkrig blev en af de blodigste i Europa i årene 1848–50. De uforsonlige nationalister satte sig igennem i såvel København som Kiel. Fronterne trak op til den borgerkrig, der blev afsluttet med hovedslaget ved Isted 25. juli 1850, det største slag, som nogensinde har været udkæmpet i Danmark.

Historien om borgerkrigen er velkendt fra litteraturen og skal ikke gengives her. Kun én ting skal påpeges. Hvis man overhovedet kan tale om tabere og vindere, må det være, at de nationalliberale i Slesvig-Holsten blev taberne, medens de københavnske nationalliberale vandt. Den ene halvdel af monarkiet besejrede den anden; den ene part af det, som var startet som en liberal bevægelse, knægtede den anden med vold. Slesvig-Holsten blev den næste halve snes år vidne til en hårdhændet danskhedspolitik. Med tvang og loven i hånd skulle man udbrede dansk sprog i hertugdømmerne og erstatte slesvig-holstenske embedsmænd med danske. Én af taberne var digteren og liberalisten Theodor Storm i Husum, der hverken kunne fordrage dansk eller preussisk absolutisme.⁵¹ Da vennen og forfatteren Theodor Fontane i december 1864 opfordrede ham til at skrive en hymne i anledning af tyskernes sejr ved Dybbøl, skrev han harmdirrende tilbage: »Kære Fontane! Fanden tage Dem!«⁵² Denne danskhedsfremfærd gav Bismarck en kærkommen lejlighed til at angribe Danmark, da de selvsikre nationalliberale fortsatte deres københavnerpolitik.

Det er blevet hævdet, at Helstaten blev sprængt af nationale årsager. Det er ikke rigtigt. Helstaten – hvad angår dens tyske dele – blev bragt til ophør, fordi Danmark var en enevældig stat med en voldsomt centralistisk struktur, som ikke kunne forstå, at

50. Hans Schultz Hansen, »'Mitbürger!' Den slesvig-holstenske rejsning og regering 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, København 1998, s. 87.

51. Johannes Jensen, »Theodor Storms Auswanderung 1853«, *Nordfrieschesches Jahrbuch* 1965, s. 133–43; Armin Kerker, »Theodor Storm – der Autor und seine Landschaft«, *Storms Friesland*, red. Armin Kerker, Hamburg 1984, s. 3–11; Christian Sørensen, »Theodor Storm als politischer Mitkämpfer der Erhebung 1848–1851«, *Zwischen Eider und Wiedau. Heimatkalender Nordfriesland* 2001, s. 70–87.

52. Udo Sachse, »Die Anfänge preussischer Verwaltungspolitik in Pinneberg«, *Jahrbuch für den Kreis Pinneberg* 1984, s. 91–110.

Istedløven, til minde om slaget ved Isted 25. juli 1850, blev skabt af den slesvigsk fødte billedhugger H.V. Bissen. Den blev som mindesmærke for de danske faldne i Treårskrigen og som en markering af de nationalliberale storhedsdrømme rejst 1862 på en kirkegård i Flensborg. Efter nederlaget 1864 førtes løven til Berlin, men blev i 1945 bragt til København, hvor den med en placering ved Tøjhusmuseet i offentligheden står som et minde om dengang, »vi vandt over Tyskland«. Foto: Tøjhusmuseet, København.

denne centralisme var undertrykkende i forhold til andre dele af riget, og som desuden i sin rede havde en gøgeunge i form af de nationalliberale, der var parat til at ofre ikke kun Helstaten, men også nationens interesser for at pleje egeninteresser. Der var i København kræfter, der brugte nationalismen inklusivt, således at den dybest set fredelige ideologi blev anvendt til fremme af en aggressiv politik, som endte med en borgerkrig.

Grænselandsarv – en vanskelig arv

Der er ovenfor blevet skelnet mellem en række grænser – nationsgrænser og regionale grænser, herunder transnationale og intranationale. Det er hævet over enhver tvivl, at der 'altid' har gået en grænse mellem Danmark og de tyske lande et sted mellem Vesterhavet og Østersøen. Den har forskubbet sig, snart sydpå, snart nordpå, og har som hovedregel været både en statsgrænse og en nationsgrænse. Fra middelalderen og frem til 1864 har den været ganske porøs og gennemtrængelig, for så vidt som de økonomiske og kulturelle forhold i grænselandet har næret en vis flydende overgang med en udtalt regionalisme i hertugdømmerne til følge. Denne regionalisme, der centrerede sig om en stærk og florissant økonomi, blev i løbet af årtierne omkring 1850 en voldsom anstødssten for handelsborgerskabet i København, der her så sine centralistiske interesser mere og mere truet. At vedkende sig, at der i den dansk-tyske del af Helstaten var et stærkt og driftigt tysktalende befolkningselement, blev derfor ubekvem. I lyset heraf sejrede en grænsedragning, der – pukkende på nationalismen – søgte at udgrænse den tysktalende regionale del af riget ved at tilsidesætte grænselandets politiske, kulturelle og økonomiske interesser, medens man selv tog patent på danskheden og degraderede sønderjyder og slesvig-holstenere til andenrangsdanskere, som ikke kunne leve op til kravene om at være dannede og kultiverede og derfor heller ikke var egnede til at varetage hverken egne eller den danske nations interesser. Sønderjyden Laurids Skau, der var blevet både lidt for kæk og lidt for hovedstadssmart, samtidig med at han talte en 'grim', sønderjysk dialekt, skulle ikke have adgang til at tale Sønderjyllands sag på de bonede gulve i hovedstaden; det havde man selv anderledes kvalificerede folk til, som var 'rene' i både tale og omgangsformer. Der blev trukket interne nationale grænser i Danmark mellem dem på første klasse og dem på anden klasse.

I den forbindelse blev sproget en vigtig slagmark, ligesom territoriet blev det. Den toldgrænse ved Kongeåen, der som led i en favorisering af København på bekostning af rigets andet økonomiske centrum i Hertugdømmerne, blev opretholdt af Helstaten, sørgede Bismarck for en national tysk absolutering af, således at hovedstaden slap af med de besværlige sønderjyder, der ikke kunne tale rigsdansk, og de driftige slesvig-

holstenere, der havde udbygget både handelsnetværk og infrastruktur i faretruende grad. Nu kunne der truttes i ren national takt. Tyskheden og dens bidrag til dansk historie skulle udgrænses – og blev det.

I mellemtiden foregik der så et aktivt hjemstavnsarbejde fra tysk side i Sønderjylland. I 1890 dannedes der en »Deutscher Verein für das nördliche Schleswig«, der efterhånden fik 59 lokalafdelinger til en noget hårdhændet politisk og kulturelt fremmelse af tyskheden i Nordslesvig. Foreningen købte i 1893 Knivsbjerg ved Genner med udsigt ud over Aabenraa Fjord og en beliggenhed i et 'typisk' dansk landskab. Her blev der årligt holdt folkefester i stil med Skamlingsbankemøderne længere nordpå.⁵³ De fortsatte efter genforeningen i 1920. Knivsbjerg blev samlingssted for det tyske mindretal, hvor stedet i perioden 1933 fik stor symbolværdi for den tiltagende nazificering af det tyske mindretal i Danmark

Det er sandsynligt, at denne nazificering har foranlediget modstandsfolkene til at sprænge tårnet i luften, men det er interessant at hæfte sig ved, at en sådan tankegang langtfra var uforenelig med Orla Lehmann og de nationalliberales syn på tysk kultur og økonomiske interesser. I stedet for at respektere denne kultur som en væsentlig del af Helstaten og tage hensyn til et dansk-tysk regionalt fællesskab i hertugdømmerne anlagde man en intraregional strategi, der ikke ville kendes ved den besværlige 'Anden', men til gengæld promoverede hovedstaden og trak en grænse mellem denne og provinsen, der blev henlagt som et hegemoniseret territorium. Der skulle være sammenfald mellem dansk sprog i hovedstadsudgave, territorium og historie. Denne tanke blev så radikaliseret i 1945, hvor man underkendte dansk-tyskerne deres ret til en hjemstavns; deres landskabsmæssige kulturarv kunne ikke tolereres. Ud fra den ophidsede stemning i befrielsessommeren var dette forståeligt nok, men man må samtidig huske på, at ikke alle tyskere i Sønderjylland blev nazister.

En ting er imidlertid befrielsessommeren, noget andet er situationen i dag. Her kan man konstatere, at der i udpræget grad er tale om en negligering af den tyske kulturarv i Danmark. Fredning af bygninger opført af tyske arkitekter hører fortsat til undtagelsen. Fredning af jernbanestationer og skolebygninger, som der ellers er meget af rundt om i Danmark, finder ikke sted i Sønderjylland, fordi bygningerne er 'tyske'. Peter Dragsbo har i en undersøgelse heraf anført en stribe af ellers bevaringsværdige arkitektureksempler, som er blevet forbigået af netop denne årsag.⁵⁴ Den nationalliberale kulturarv er tilsyneladende særdeles levedygtig. Man 'glemmer' den tyske kulturhistorie, på samme

---

53. Rerup, s. 296ff.

54. Peter Dragsbo, »Forsømt kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005, s. 118–123.

måde som man 'glemmer', at den danske helstat først blev endeligt afviklet i 1944 med proklamationen 17. juni på Thingvellir af den frie og selvstændige islandske republik, og at det skete på trods af Christian 10.'s modvilje mod en islandsk løsrivelse, så længe Danmark var okkuperet.⁵⁵

Opsamling

Kulturarv er en besværlig størrelse at have med at gøre. Den pukker på entydighed og rene linjer. Selektionsmekanismerne har svært ved at acceptere 'grums' i kategorierne og kanonerne. I centralistiske nationsstater som den danske er dette yderligere kompliceret. Her tenderer kulturarvsaspektet på antimodernistisk vis at ende i essentialisme og substanstænkning, hvor man har svært ved at acceptere 'de andres' kulturarv. I Danmark er vi i den situation, at der i årtierne omkring 1850 – i en tydelig pleje af hovedstadens interesser på bekostning af provins og periferi – blev installeret en forståelseshorisont, som efterstræbte intranationale grænser og iklædte dem nationale gevandter. Denne såre selektive pleje blev sat som målestok for, hvad der var den 'rigtige' danskhed. Den har tilsyneladende en lang virkningshistorie og kaster stadig sine skygger, således at den fortsat har betydning for kulturarven i Sønderjylland og grænseegnene og dermed for den danske nation som helhed. Trods det at kulturarvs-selektionerne også er underlagt det modernistiske diktum om, at tingene skal laves om med jævne mellemrum, er der tale om en forbløffende konstans i hovedstadscentreringen og den manglende respekt for andre former for danskhed. Den går hårdt ud over grønlandere – og tyskere.

I Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger har man i forbindelse med idrætsudøvelse det princip, at der bortset fra lederne ikke bliver stillet bestemte sproglige krav til udøverne.⁵⁶ Heller ikke når disse foreninger deltager i stævner nord for grænsen. Man kan således godt deltage 'på tysk' som repræsentant for en dansk forening. På den danske side kan det give anledning til ejendommeligheder, såsom at tyrkiske hold ved sådanne stævner – i København – mødes med accept, medens sydslesvigerne er blevet overfuset og beskyldt for at være 'preussere' og det, der er værre. Langt væk fra grænsen tænkes der tilsyneladende fortsat mere etnisk nationalt end i den grænsezone, hvor det regionale er nok så fremtrædende, og den transnationale tålsomhed er mere markant – som f.eks. i Sønderjylland og Vestjylland.

55. Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, London 2000.

56. Jørn Hansen, »Dansk, tysk eller Zweiströmigkeit?«, *Folk – om et grundbegreb i demokrati og kultur*, red. Jørn Møller, Aarhus 2004.

Konklusion

Den danske nationsstat omfatter den dag i dag også en tysktalende minoritet, der har rødder tilbage til Helstatens multinationalitet. Som følge heraf indgår der ud fra såvel en nutidig som en historisk synsvinkel tyske elementer i den danske kulturarv. En dansk kultur- og historiekanon vil kun yderst reduktivt kunne udformes uden denne tyske dimension. Skal en kulturarv afspejle virkeligheden, må den også omfatte de mere sammensatte og genstridige dele af historien. Det har nationer med en decentraliseret, måske endog føderal opbygning som f.eks. Tyskland, tilsyneladende langt lettere ved end en nation som den danske, der bærer på en tung enevældeaffødt centralistisk arv, som ikke er begejstret for afvigelser fra hovedsporet og derfor har tendens til at udvise en nonchalant mangel på respekt for de træk i historien, som ikke forliges godt med hovedstadens sprog og kultur.

Summary

Cultural heritage in the Danish-German borderland – the long shadow of national liberalism in a centralistic nation

From both a contemporary and a historical point of view, there are strong German elements in the Danish cultural heritage. Only by means of extreme reduction can a Danish cultural and historical canon be drawn up without this German dimension. However, it does not enjoy much favour, and for some periods it has even been hated. A harmonious and consensual coexistence between the two parallel population groups has been rare, despite the constant cultural exchange. If anything, the relationship has been confrontational. As a possible explanation for this, the article goes back to the nineteenth century and points out the pronounced Danish centralism inherited from the age of absolutism, and the fear of Hamburg among the national liberal bourgeoisie, with the concomitant neglect of South Jutish and German interests. The hegemonic struggle of Copenhagen's commercial bourgeoisie for their own economic and political interests did not leave any room for "the others". On the contrary, it resulted in the only Nordic civil war in the nineteenth century. This heritage has rarely been considered, but it still casts long shadows.

Referencer

- Andersen, Morten, »Nation Building and Border Identities: The Economic Reconstruction of the Schleswig Border Region, 1919–25« *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Aschauer, Wolfgang, »Ethnicity as a Factor of Cross-Border Economic Integration? The Case of the Slovakian-Hungarian Border Region«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Attius Sohlman, Margareta, *Slaviska världar. Möten med språk, kultur och religion*, Carlssons, Stockholm 2005
- Bak, Lars, »En ubekvem kulturarv fra den tyske tid: Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal efter 1920«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Sønderborg 2005
- Bak, Lars, »Tyske sejrsmønter på danske hænder. Düppel Denkmal og Arnkiel Denkmal og den danske stat«, *Sønderjyske Årbøger* 2003, s. 7–42
- Becker-Christensen, Henrik, »Sønderjylland i dansk historisk forskning«, *Sønderjyske Årbøger* 1995
- Bialasiewicz, Luiza, »Back to Galicia Felix?«, *Galicia – a Multicultural Land*, red. Christopher Hann & Paul Robert Magocsi, Toronto University Press, Toronto 2005
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, London 1995
- Bjørn, Claus, »Den danske stat ved indgangen til 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Bonderup, Gerda, »Enevælde og reformer 1720–1848«, *Danmarks historie – i grundtræk*, red. Steen Busck & Henning Poulsen, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2000
- Busch, Harald, *Alt-Hamburg. Leben und Treiben*, Broschek Verlag, Hamburg 1962
- Damgaard, Ellen, »I kuling fra Hals til Harboøre. Et studie af regional identitet i Vestjylland«, *Fortid og Nutid* 2002: 4
- Dragsbo, Peter, »Forsømt kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005
- Edensor, Tim, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Berg, Oxford & New York 2002
- Engman, Max, *Petersburgska vägar*, Schildts, Helsingfors 1995
- Fink, Troels, *Rids af Sønderjyllands historie*, Schultz, København 1955
- Frandsen, Steen Bo, *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorie 1814–1864*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1996
- Frandsen, Steen Bo, »Det nye Norden efter Napoleon«, *Det nya Norden efter Napoleon*, red. Max Engman & Åke Sandström, Almqvist & Wiksell, Stockholm 2004

- Frandsen, Steen Bo, »Helstatens første opinionsavis: Theodor Olshausens *Kieler Correspondenz-Blatt* som forum for en liberal holstensk regionalisme (1830–1848)«, *Historie* 2006: 2
- Gregersen, H.V., »Laurids Skau og Goldschmidt«, *Sønderjyske Årbøger*, 1. halvbind 1967
- Hakamies, Pekka, »Soviet Settlers on a Strange Territory: Experiences and Narratives from the Former Finnish Karelia«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Hansen, Jørn, »Dansk, tysk eller Zweiströmigkeit?«, *Folk – om et grundbegreb i demokrati og Kultur*, red. Jørn Møller, Klim, Aarhus 2004
- Henningsen, Lars N., »Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig«, *Grænseforeningens Årbog* 2000
- Ingold, Tim, *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*, Routledge, London & New York 2000
- Jensen, Hans, *De danske Stænderforsamlings Historie 1830–1848*, bd. 1–2, Schultz, København 1931–34
- Jensen, Johannes, »Theodor Storms Auswanderung 1853«, *Nordfriesches Jahrbuch* 1965
- Karlsson, Gunnar, *Iceland's 1100 Years. History of a Marginal Society*, Hurst & Co., London 2000
- Katajala, Kimmo, »The Origin of the Border«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Kayser Nielsen, Niels »'Der var engang...?' Balladen om H.C. Andersen, oplevelseshistorien og kulturarven«, *Den jyske Historiker* nr. 109, 2005
- Kayser Nielsen, Niels, *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2005
- Kennard, Ann, »The EU's New Eastern Border: Will Cultural Overlap be a Force for Change«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Kerker, Armin, »Theodor Storm – der Autor und seine Landschaft«, *Storms Friesland*, red. Armin Kerker, Ellert & Richter, Hamburg 1984
- Klatt, Martin, »Common, Cross-Border Regional History as an Approach to People-to-People Cooperation and Cross-Border Regional Integration«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Klinge, Matti, »Östra Finland i 1800-talets St:t Petersburg«, *Östra Finland. Det andra Finland*, red. Richard Palmgren, Kristina Ranki & Henrika Tandefelt (Historicus' skriftserie vol. III), Helsingfors 1994
- Pedersen, Karen Margrethe, »Folkedansk og rigsdansk i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005

- Porskrog Rasmussen, Carsten, »The Duchy of Schleswig – political status and identities«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Rendboe, John & Dragsbo, Peter, »Den industrielle kulturarv i Sønderjylland«, *Sønderjysk kulturarv*, red. Inge Adriansen & Peter Dragsbo, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, Sønderborg 2005
- Rerup, Lorenz, *Slesvig og Holsten efter 1830*, København 1982
- Sachse, Udo, »Die Anfänge preussischer Verwaltungspolitik in Pinneberg«, *Jahrbuch für den Kreis Pinneberg* 1984
- Schwell, Alexandra, »Boundaries in Border Police Cooperation: The Case of the German-Polish Border«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006
- Schultz Hansen, Hans, »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening 1845–40«, *Sønderjyske Årbøger* 1997
- Schultz Hansen, Hans, »'Mitbürger!' Den slesvig-holstenske rejsning og regering 1848«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Seirup, Nina, *Kongernes købstadsbesøg – Komparativ analyse af Frederik V, Christian VIII og Christian X's besøg i jyske og slesvigholstenske købstæder 1746–1947*, hovedfagsspeciale ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Aarhus 2006
- Sørensen, Christian, »Theodor Storm als politischer Mitkämpfer der Erhebung 1848–1851«, *Zwischen Eider und Wiedau. Heimatkalender Nordfriesland* 2001
- The Neighbors Respond. The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, red. Antony Polonsky & Joanna Michlic, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2004
- Törnquist-Plewa, Barbara, »Cultural and National Identification in Borderlands – Reflections on Eastern Central Europe«, *Collective Identities in an Era of Transformations. Analysing developments in East and Central Europe and the former Soviet Union*, red. Klas-Göran Karlsson, Bo Petersson & Barbara Törnquist-Plewa, Lund University Press, Lund 1998
- Vammen, Hans, »Den københavnske 'revolution' 1948. Martsdagens nationalliberale magtøvertagelse«, *1848 – det mærkelige år*, red. Claus Bjørn, Museum Tusulanum, København 1998
- Winge, Vibeke, »Language – means of communication or national treasure?«, *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden* (Centrum för Danmarksstudier 10), red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Makadam, Göteborg & Stockholm 2006
- Zhurzhenko, Tatiana, »The New Post-Soviet Borderlands: Nostalgia, Resistance to Changes, Adaptions«, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe*, red. Madeleine Hurd, Gondolin, Eslöv 2006

KULTURARV I ET KULTURTEORETISK PERSPEKTIV

Anne Krestina Povlsen

Opfattelsen af kulturer som naturligt afgrænsede enheder, der befinder sig inden for bestemte territorier med tilhørende befolkninger, har domineret kulturtænkningen siden romantikken. Nationalstaten er i den forbindelse blevet opfattet som den primære kulturelle enhed og bliver det stadig i Danmark, hvor idéen om, at verden er opdelt i nationale kulturer, lever i bedste velgående.

I de seneste årtier er den traditionelle kulturopfattelse imidlertid blevet udfordret af sociokulturelle globaliseringsteorier, der fokuserer på kulturelle fænomener eller positioner, der går på tværs af eller falder uden for de kulturelle kategorier, vi normalt tænker i – såvel nationale som lokale, regionale og internationale.

Den række af kulturteoretiske problemstillinger, som de nye kulturteorier rejser, angår i høj grad den diskursive og sociale praksis vedrørende opfattelsen og bevaringen af kulturarv. Problemstillingerne angår kort sagt, hvordan vi forholder os til 'kultur' og 'arv'.

Artiklen vil tage afsæt i den danske samtids offentlige kulturarvspraksis, hvilket lægger op til en teoretisk afdækning af den kulturopfattelse, der ligger implicit i kulturarvtænkningen. Denne kulturopfattelse problematiseres ud fra de nævnte globaliseringsteorier med det videre sigte at åbne kulturarvtænkningen for alternative kultursyn og at udfordre den danske samtids offentlige, nationalt orienterede kulturarvspolitik.

Den nationale kulturarv i Danmark

Kulturarv er blevet et rigtigt 'buzz word' i vores samtid, og i dansk sammenhæng har anliggender om kulturarv indtaget en anderledes markant plads i kulturpolitikken under Venstre/Konservative-regeringerne (VK, siden 2001) end under de foregående so-

cialdemokratiske regeringer (1993–2001). I 2002 fik kulturarvsforvaltningen sin egen styrelse, Kulturarvsstyrelsen (KUAS), da regeringen valgte at samle kulturarvsbevarende kontorer og sekretariater i én styrelse under Kulturministeriet.

Kulturminister Brian Mikkelsen (K) blev tilskyndet til at gøre noget ved bevarings-situationen og foranstaltede en udredning om kulturarven på de statslige arkiver, biblioteker og museer (ABM-institutioner). Udredningens beskrivelser, konklusioner og anbefalinger står at læse i rapporten *Udredning om bevaring af kulturarven*,¹ udgivet af Kulturministeriet i 2003. Rapporten indførte begrebet 'nestående national betydning' (ENB) som væsentligste bevaringskriterium for kulturarvsgenstande i en hierarkiseret orden, hvor lokal og regional betydning ækvivaleredes med 'begrænset national betydning' eller 'mindre forskningsmæssig betydning'. Rapporten førte efterfølgende til udformning og folketingsvedtagelse af en langsigtet bevaringsplan for kulturarven, *Bevaring med perspektiv*.² Bevaringsplanen medtog udelukkende ENB-kriteriet og negligerede helt og holdent andre dimensioner end den nationale.

Ud over at igangsætte konkrete tiltag til bevaring af kulturarv har VK-regeringerne fokuseret på den identitetspolitiske anvendelse af kulturarv, hvilket ikke mindst Kulturministeriets lancering og senere udgivelse af den såkaldte *Kulturkanon*³ i henholdsvis 2004 og 2006 bevidner.

Kulturarv indgår også i regeringens erhvervspolitiske udviklingsstrategier. Her betragtes kulturarv som en vigtig ressource for lokalområder, idet den kan anvendes til at fremme udviklingen af landets kommuner. Men selv i denne sammenhæng, hvor kulturarven ses i et lokalt perspektiv, bliver den indskrevet i den overordnede nationale kulturarv.⁴

De bevaringsmæssige tiltag og den identitets- og erhvervspolitiske interesse vedrørende kulturarv, som regeringen, Kulturministeriet og KUAS har stået for, har gjort det klart, at den overordnede offentlige organisering af kulturarv er nationalt orienteret. Når forvaltningen taler om kulturarv, tales der om 'den nationale kulturarv', 'den danske kulturarv' eller 'kulturarven' i bestemt form ental, som er den en entydig, afgrænset størrelse. Et andet aspekt, som står klart med de sidste års kulturpolitiske tiltag, er, at kulturarven instrumentaliseres til det politiske formål at værne om dansk kultur, danskhed og nationalkulturel identitet. Et emblematiske udtryk for dette findes i kultur-

1. Kulturministeriet, *Udredning om bevaring af kulturarven*, Kulturministeriet, 2003; www.kum.dk/sw5953.asp.

2. Kulturministeriet, *Bevaring med perspektiv – regeringens plan for en langsigtet bevaring af kulturarven*, Kulturministeriet, 2003; www.kum.dk/sw6642.asp.

3. Kulturministeriet, *Kulturkanon*, Kulturministeriet, 2006; www.kulturkanon.kum.dk.

4. Kulturministeriet, *Kulturarv – en værdifuld ressource for kommunernes udvikling*, Kulturarvsstyrelsen og Fonden Realdania, 2005; www.kulturarv.dk/kulturarv/kulturarv_kommuner/rapporten/index.jsp.

minister Brian Mikkelsens udtalelse: »Der er kun danskere til at tage sig af den danske kulturarv«. ⁵ Danskerne skal, ifølge Brian Mikkelsen, bevare deres identitet som en nation med en fælles kulturhistorie, nemlig Danmarkshistorien med stort D.

Kritikken, der udeblev

Bevaringsplanen med ENB-kriteriet blev vedtaget i Folketinget stort set uden diskussion af den entydige vægtning af det nationale perspektiv på kulturarv. Efterfølgende, ved implementeringen af bevaringsplanen, er ENB-begrebet blevet diskuteret internt i ABM-institutionerne samt i deres netværk og fundet problematisk. Kritikken har primært fokuseret på bevaringsplanens nedprioritering af varetagelse af lokal og regional kulturarv, som dog betragtes som bidragende til en samlet national kulturarv. Alt i alt har bevaringsplanen haft vind i sejlene, da den har givet ekstra midler til et trængt område, primært til konservering og magasinering af kulturarvs-genstande.

Kulturkanonen blev til forskel fra bevaringsplanen debatteret i medierne i perioden omkring lanceringen og udgivelsen. Her blev intentionerne med at udfærdige en kulturkanon som alment dannelsesprojekt samt udvælgelserne af konkrete værker diskuteret. Disse diskussioner blev imidlertid overtrumpet af en anden overordnet politisk diskussion, affødt af kulturminister Brian Mikkelsens tale ved Det Konservative Folkepartis Landsråd i 2005. ⁶ Talen blev tolket som udtryk for, at kulturministeren havde igangsat kanonprojektet som et led i en *nationalistisk kultur- og værdikamp*. Trods den megen kritik af, hvad der blev opfattet som kulturministerens fordækte intentioner, blev det i stort set ikke diskuteret, at *Kulturkanonen* indskrives værkerne i *en national kulturarv*. ⁷ Nationalisme-kritikken har således ikke haft nogen synlig indvirkning på kulturarvstænkningen, og den nationale orientering er stadig dominerende i kulturarvspolitikken.

Mens der kun har lydt en spæd kritik af regeringens og forvaltningens nationale kulturarvspolitik, er den nationale indstilling i andre kulturpolitiske anliggender blevet kritiseret højlydt. Det danske samfund opfattes af kritikere som multikulturelt som følge af migration, og den nationale kulturpolitik er udtryk for en anakronistisk og ideologisk set uacceptabel holdning. Nationalstaten indeholder mange forskellige et-

---

5. Brian Mikkelsen, »Vi skal værne om kulturarven«, *Nordjyske Stiftstidende*, 19. september, 2002.

6. Brian Mikkelsen, *Kulturminister Brian Mikkelsens tale ved Det Konservative Folkepartis Landsmøde 2005*, Kulturministeriet, 2005; www.kum.dk/sw28752.asp.

7. Se eksempelvis *Weekendavisens* artikelserie »Kanon. Diskussionen, der udeblev og perspektivet, der manglede«, 2006–2007.

niske minoritetskulturer, og de kulturelle minoriteter undertrykkes med den omfattende nationale orientering, som præger det politiske billede. En kritik, som altså kan rettes mod forvaltningen af kulturarv.

Spørgsmålet er imidlertid, om en forståelse af samfundet som multikulturelt i den forstand, at det består af en majoritetskultur og af etniske minoritetskulturer, bidrager med et gennemgribende alternativ til den nationalt funderede kulturtenkning og -politik. Det vil sige et alternativ på såvel et analytisk som et operationelt niveau. For at komme bag om dette spørgsmål må den kulturopfattelse, der ligger som implicit baggrund, bringes frem i lyset.

Det antropologiske kulturbegreb

Det kulturbegreb, der som vist ovenfor præger kulturpolitikken, har sit udspring i den tyske romantik og udvikles under påvirkning af Johann Gottfried Herder og af perioden med nationalstatsdannelserne. Inden dette kulturbegreb blev dominerende, ansås kulturel forskellighed rundt om i verden som udtryk for forskellige kulturelle stader i en universel civilisatorisk udvikling mod det stadigt mere forfinede. Kultur blev med andre ord opfattet som noget, man har i mere eller mindre grad. I den forståelse af kultur, som opstod med romantikken, blev kultur betragtet som noget, alle er omsluttet af. Det vil sige kultur som noget, man 'er'. Kulturel forskellighed blev ikke længere set som et udtryk for, at én universel kultur havde forskellige udviklingsstader, men derimod som udtryk for kulturel pluralisme. Der findes ikke én, men derimod mange forskellige kulturer, der udvikler sig på egne præmisser.

Hvor kulturperspektivet før romantikken var rettet mod finkultur og kunst, blev kultur i den nye forståelse set i en bred antropologisk kontekst – kultur som 'the whole way of life'. Men det universalistiske kulturbegreb forsvandt ikke helt ud af billedet. Det overlejrerede i den nye forståelseshorisont, hvor det kom til at stå for den ekspressive og æstetiske side af kultur i bred antropologisk forstand.⁸

Det er denne antropologiske, men dobbeltsidede forståelse af kultur, der dominerer kulturtenkningen i vores nutid. Således forstår vi i dag verden som opdelt i forskellige kulturer, der hver især har sine egne idéer, værdier, normer, traditioner m.v., som kommer til udtryk i form af værker, genstande ritualer m.v.

Men hvad følger med opfattelsen af, at verden er opdelt i forskellige kulturer? Hvilke

8. Johan Fjord Jensen, »Det dobbelte kulturbegreb«, *Kulturbegrebets kulturhistorie*, red. Hans Hauge & Henrik Horstbøll, Århus 1988; se også Christian Jantzen, »Tertium datur. Kampen om kulturbegrebet«, *Kunstkritik og kulturkamp*, red. Henning Bech m.fl., Århus 2005, s. 85–103.

grundantagelser knytter sig til det traditionelle antropologiske kulturbegreb? Og hvordan kan kulturarv placeres i denne sammenhæng?

Kultur, territorialitet og etnicitet

Det antropologiske kulturbegreb knyttes først og fremmest til en stedlig dimension, idet kulturer antages at have territorielt bestemte grænser. Det vil sige, at forskellige kulturer menes at høre hjemme i bestemte geografiske områder, og verden deles på den måde ind i kultur-territoriale enheder.⁹ Som en følge af at nationalstaten blev Vestens og siden verdens totalitære referencepunkt, er kulturernes grænser først og fremmest blevet opfattet som sammenfaldende med dennes geopolitiske grænser. Bindingen af kulturbegrebet til de nationalstatslige territorier er med tiden blevet så total, at selvom disse territoriers grænser historisk set ikke er faste, betragtes de i kulturel henseende som 'absolutte'.

Men den antropologiske kulturopfattelses territoriale fundering skal ikke kun ses i forhold til nationalstatens territorium. Der findes andre kultur-territoriale niveauer, der kan placeres over eller under det nationale niveau: lokale, regionale samt internationale, hvoraf de regionale både kan være intra-, trans- og internationale. De territoriale grænser, der sættes på disse niveauer, opfattes enten som skarpt definerede ligesom de nationale grænser eller som mere vagt definerede. Pointen er imidlertid, at uanset grænsernes egenart kan man med de kultur-territoriale grænsedragninger skalere op og ned mellem makro- og subkulturelle enheder. For eksempel fra dansk kultur over europæisk kultur til vestlig kultur eller fra dansk kultur over fynsk kultur til sydfynsk kultur. Metaforen, der anskueliggør denne kulturelle opdeling af verden, er træet, der forgrener sig. På den måde skabes en let overskuelig og stabil kognitiv 'geografi' over verdens kulturelle strukturering.

Vigtigt i sammenhængen er, at kulturer i denne forståelse kendetegnes ved kulturel homogenitet inden for et givent territorium, hvilket giver en interkulturel afgrænsning udadtil. De kulturelle enheders indre homogenitet modsvarer med andre ord af en afgrænsning ud mod omverdenen, der ses som kulturelt anderledes.¹⁰ Det har ikke mindst betydet, at nationalstaten er blevet betragtet som en monokultur trods interne

---

9. Kirsten Hastrup & Karen Fog Olwig, »Introduction«, *Siting Culture. The Shifting Anthropological Object*, red. Karen Fog Olwig & Kirsten Hastrup, London 1997; Wolfgang Welsch, »Transculturality. The Puzzling Form of Cultures Today«, *Spaces of Cultures. City, Nation, World*, red. Mike Featherstone & Scott Lash, London, Thousand Oaks & New Delhi 1999, s. 194ff.

10. Welsch, s. 195.

kulturelle forskelle. Forskellene inden for nationalstaten bliver selv i dag set som kulturinterne variationer, der ofte negligeres fra centralt hold. Denne anskuelse er derfor i sin grund reduktiv. Den fordrer netop et homogeniserende og samlende blik indadtil og et fremmedgørende blik udadtil.

Det homogeniserende blik gælder også på andre kulturniveauer end det nationale. F.eks. på europæisk plan, hvor nationale kulturer ses som variationer over en fælles europæisk kultur. Et sådant perspektiv står ikke mindst EU for. EU har det klart definerede kulturpolitiske mål at skabe et fælles Europa, ikke kun som teknokratisk og økonomisk fællesskab, men også som et kulturelt fællesskab.¹¹ EU's kulturpolitiske sigte går dog ikke kun på styrkelse af Europa som kulturfællesskab, men også på dannelsen af nye regionale kultur-territorier, hvormed det endnu tydeligere fremgår, at nationalstaternes grænser nedtones og overskrides.

Regionaliseringen er imidlertid stadig i overensstemmelse med struktureringen af verden i afgrænsede, kulturelle enheder. Den er godt nok et udtryk for, at der sættes nye grænser (som kan være gamle) for kulturelle enheder, men det sker ud fra den selv samme strukturelle 'logik' om, at verden kan inddeles i kulturelle enheder på forskellige niveauer. Den flytter ikke ved kulturtænkningens grundantagelse om kulturs territoriale binding.

Den traditionelle antropologiske kulturopfattelse indeholder et tredje og afgørende aspekt, der hænger sammen med de to omtalte aspekter, intrakulturel homogenisering og interkulturel afgrænsning, nemlig en antagelse om etnisk konsolidering.¹² På den vis indeholder kulturopfattelsen en grundantagelse om strukturelt sammenfald ikke blot mellem kultur og sted, men også etnicitet. I perioden med nationalstaternes opbygning fik 'et folk' skikkelse af en nation, og opfattelsen af, at 'nationen' er det primære kulturelle fællesskab, er stadig vidt udbredt.

Det er netop i kraft af det etniske aspekt i kulturbegrebet, at idéen om det multikulturelle samfund opstår. Et kulturelt tilhørsforhold forstås via den etniske forankring som en 'tilskreven' position, altså en position, man fødes ind i og ikke kan undslå sig. Tilflyttere fra andre nationer kan derved grupperes i etniske mindretal, der konstrueres som *kulturelle minoriteter* ud fra antagelsen om kulturel anderledeshed.¹³

Samlet set kommer kultur til at fremstå som en statisk og substantiel størrelse, der er

11. EU, »Culture (2007–2013)«, *Official Journal of the European Union*, 2006; <http://eur-lex.europa.eu/JOY-ear.do?year=2006>, link: L 378.

12. Welsch, s. 194.

13. Jf. Lise Paulsen Galal, »Anerkendes af hvem og for hvad? – Et minoritetsproblem«, *Kulturlighed. Temaer om kulturel identitet, foranderlighed og anerkendelse*, red. Simon Laumann Jørgensen & Morten Sandberg, Århus 2006, s. 146.

kendetegnet ved, at verdens respektive kulturer befinder sig i bestemte, afgrænsede territorier og tilhører bestemte befolkninger. På den måde giver kulturbegrebet et effektivt konceptuelt skema til at begribe kulturel samhørighed og forskellighed.¹⁴ Kultur bliver en essentialistisk distinktion, og uanset hvilket kulturniveau der tales ud fra, inddeles verden i et 'os og dem'. Sat på spidsen kan man sige, at den traditionelle kulturopfattelse over en uundgåelig inklusions- og eksklusionstvang, og at kulturbegrebet indeholder en fordring om *kulturel renhed*.¹⁵

Inklusionen og eksklusionen finder stadig sted, selvom man prøver at bløde den rigide kulturtænkning op med multikulturalisme. Problemet med multikulturalismen er, at et samfund stadig antages at indeholde kulturelle totaliteter, og hviler netop på en antagelse om kulturel renhed. De multikulturelle minoriteter forstås stadig med henvisning til deres respektive kulturers hjemsteder og befolkninger. Det vil sige, at multikulturalismen godt nok er et forsøg på at tænke kulturel sameksistens – men den løser ikke op for den kulturelle enhedstænkning, som den er en udløber af. Kritikere har da også karakteriseret multikulturalisme som 'monokulturalisme i flertal'.¹⁶

Kulturtænkningens implicitte kulturarvsbegreb

Et andet interessant aspekt ved den traditionelle antropologiske kulturopfattelse er, at den ikke kun indeholder forestillinger om den stedlige dimension, men også om den tidslige. Med i enhedstænkningen hører forestillinger om kulturel oprindelse og kontinuitet, hvilket er af afgørende betydning for idéen om kulturarv. Kulturelle elementer fra fortiden og nutiden vælges ud og bygges sammen til en meningsskabende helhed, f.eks. en national eller europæisk kulturhistorie. En kulturel enhed bindes på den vis sammen ved at siges at have de samme kulturelle rødder og en *fælles kulturarv*.

Når kulturarv omtales som elementer fra en national kultur, der går i arv fra generation til generation inden for et fædreland, er såvel de territoriale som de etniske aspekter til stede, foruden de tidslige aspekter om kulturel oprindelse og kontinuitet.

Det viser sig at være svært overhovedet at tænke kulturarv uden for denne forstå-

---

14. Hastrup & Olwig, s. 1.

15. Birgitta Frello, »Hybriditet: Truende forurening eller kreativ overskridelse?«, *Kultur på kryds og tværs*, red. Jane Arthurs m.fl., Århus 2005, s. 89; Jan Nederveen Pieterse, »Globalization as hybridization«, *Global Modernities*, red. Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson, London, Thousand Oaks & New Delhi 2002 (1995), s. 64; Arjun Appadurai, »Sovereignty without Territoriality: Notes for a Postnational Geography«, *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*, red. Setha M. Low & Denise Lawrence-Zúñiga, Malden m.fl. 2003, s. 339.

16. Se f.eks. Jesper Vind Jensen, »Vor tids gift« (interview af Amartya Sen), i *Weekendavisen*, nr. 21, 25.–31. maj 2007, s. 12.

elseshorisont, hvorfra kulturarvstænkningen udspringer. Formuleringer som 'kulturarven' eller 'vores kulturarv' er udtryk for, at kulturarv er kapslet inde i den traditionelle antropologiske kulturopfattelse. Selv i en bred, endnu ikke institutionaliseret forståelse af kulturarv (hvor det ikke er givet, hvilken kultur eller hvilke kulturelle elementer fra fortiden der er tale om), vil kulturarv ikke være en neutral kategori. Ved at indeholde den traditionelle kulturopfattelses grundantagelser om kultur, kulturel repræsentation og kulturel arvtagning vil kulturarvsbegrebet, akkurat som kulturbegrebet, blive en inklusions- og eksklusionsmekanisme.¹⁷ Kulturarv repræsenterer en bestemt, kulturelt set distinktiverbar gruppe menneskers kulturelle fortid. Nogle samfundsgrupper vil affødt heraf blive marginaliseret i kulturarvsanliggender, andre helt udelukket.

Som offentligt organiseret kulturelt repræsentationssystem bliver kulturarv yderligere politiseret. Vores nationale kulturarv, som kulturminister Brian Mikkelsen refererer til, er altså ikke et udtryk for mellemmenneskelig samhørighed i Danmark. Det rummer en fremmedgørelse af borgere uden dansk kulturarv, endog selvom de måtte føle sig eller være danske i anden forstand.

Kulturens globalisering

Med ovenstående in mente rejser der sig en række spørgsmål om kulturelle forandringer, bevægelser, spring og blandinger, der ikke lader sig forklare tilfredsstillende inden for den traditionelle kulturopfattelses paradigme.

At problematisere den traditionelle kulturopfattelse er ikke i sig selv noget nyt, men det er særdeles vigtigt at sætte den efterhånden udbredte kritik af kulturel enhedstænkning i forhold til kulturarv. Der sættes nemlig alt for sjældent spørgsmålstegn ved den 'repræsentationslogik', der følger med den traditionelle kulturopfattelse i kulturarvsanliggender. De kommer alt for ofte til at handle om, hvilket kultur-territorielt niveau der tales fra. Det vil sige, at kulturarvspolitik ofte reduceres til, om kulturarv skal tolkes ud fra et nationalt, lokalt eller regionalt perspektiv.

Netop derfor bliver nye kulturteorier i globaliseringslitteraturen interessante i kulturarvsøjemed. De fokuserer på kulturelle fænomener, der vanskeligt lader sig håndtere i den traditionelle kulturopfattelses paradigme, og bryder med den kulturelle vanetænkning.

De teorier, der beskæftiger sig med globaliseringens kulturelle dimension, har

---

17. Se f.eks. Bernard Eric Jensen, »At forvalte kulturarv – En identitetspolitisk arbejds- og kampplads«, *Demokratisk kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*, red. Annika Alzén & Peter Aronsson, Norrköping 2006, s. 52.

fremSAT nye kulturanalytiske begreber, de såkaldte overskridelsesbegreber, som enten anvendes til at beskrive kulturelle fænomener, der går på tværs af den naturaliserede kulturtænkning i 'rene' enheder, eller anvendes til at fremsætte kulturelle positioner, der gør helt op med den. Det er begreber som transnationalitet, translokalitet, transkulturalitet, kreolisering, hybridisering, kosmopolitanisme m.fl. Det vil gå for vidt at gennemgå begreberne her, selvom de bestemt ikke står for det samme og heller ikke er udtryk for en samlet position og derfor ikke kan skæres over én kam.¹⁸ Overordnet set kan man udskille to positioner, der har forskellige perspektiver på den kulturelle globalisering, men som dog indbyrdes låner af hinanden.

Den første position tildeler nye kulturelle fænomener, der overskrider de kendte kultur-territorier, en objektiv status. Verden er ikke længere opdelt i kulturelle enheder, sådan som den traditionelle kulturopfattelse antager. I kraft af globaliseringen undergår de kulturelle fænomener radikale forandringer, og det er disse forandringer, teorierne ønsker at indfange.

Denne position indeholder to synsvinkler: Den første er, at globaliseringen har intensiveret den kulturelle forbundethed, så de tidligere grænsedragninger opløses, og kulturen tenderer én sammenvævet global kultur. Denne synsvinkel taler om, at der sker en kulturel homogenisering på globalt plan. Den anden synsvinkel fremhæver, at der modsat sker en kulturel heterogenisering, idet globaliseringen med sin intensive ring af den kulturelle forbundethed afstedkommer nye kulturelle blandingsfænomener, der ikke lader sig forstå med henvisning til 'oprindelige' kulturelle enheder.¹⁹ Der opstår med andre ord nye, helt lokale kulturelle fænomener, som dårligt kan føres ind under f.eks. nationale særpræg. De to synsvinkler udelukker ikke hinanden, men menes oftest at forekomme samtidigt.²⁰

Denne første position fokuserer ved hjælp af overskridelsesbegreberne på de aktuelle – og traditionelt set problematiske – kulturfænomener i stedet for at marginalisere dem. Forcen ved flere af disse teorier er, at de sætter fokus på proces og forandring – at kultur er under stadig transformation og ikke en stabil struktur. Kultur videreføres ikke i traditionel forstand fra generation til generation, men er under evig omdannelse og udbredelse i form af blandinger og spring.

---

18. Frello, s. 95; se også Setha M. Low & Denise Lawrence-Zúñiga, »Locating Culture«, *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*, red. Setha M. Low & Denise Lawrence-Zúñiga, Malden m.fl. 2003, s. 25ff for gennemgang af et udvalg af teoretikere.

19. Pietersee, s. 53f; Frello, s. 90.

20. Pietersee, s. 53, 62.

Derved kommer tidsligheden ind som konstituerende element på en anden måde end i den traditionelle antropologiske kulturopfattelse, hvor hver kultur nok ses som foranderlig og påvirkelig, men forandringerne opfattes at ske inden for de kulturelle enheder. De nye overskridelsesbegreber udfordrer derfor antagelserne om kulturel oprindelse og videreførelse, og spørgsmålet er, om man kan tale om kulturarv, hvis kultur ikke tilskrives en territorial og etnisk forankring. Det er ikke givet, hvem der overtager hvad og fra hvor. En opgave for blandt andet antropologien vil da være at kortlægge de (betydeligste, verdensomspændende) temporære kulturelle forbindelser og flugtlinjer ud fra teorier om netværker med nodalpunkter.²¹

Den anden position inden for de kulturelle globaliseringsteorier griber det anderledes politisk og normativt an ved at mene, at vægten ikke skal lægges på, at kulturfænomenerne har forandret sig i kraft af globaliseringen, som givetvis altid har været en realitet, om end den nu anses for intensiveret. Det, den anden position fokuserer på, er derimod, at den kulturelle enheds- og renhedstænkning er kommet under pres ved intensiveringen af globaliseringen. Det handler ikke primært om forandringen af kulturelle fænomener, men derimod om forandringen af *forståelseshorison*t eller *indstilling*. At verden skulle have været inddelt i kulturelt homogene enheder, er en forestilling, som har domineret kulturopfattelsen i Vesten i en bestemt periode, og som har styret synet på verden.²² Herunder handler det om magtudøvelse og udsigelsesposition, om retten til at kontrollere kulturopfattelsen og magt til at definere, hvad der er normalt. Det handler om at påpege det uligeværdige i, at uklare kulturelle tilhørsforhold opfattes som problematiske, utilpassede og i værste fald som truende.²³

Intentionerne med denne anden position er ikke primært at påvise, hvordan det kulturelle landskab ser ud, men at 'forstyrre' den historisk set vestlige, hegemonistiske kulturopfattelse, der som sagt langt fra er neutral og universel. Det nye består i at rette opmærksomheden mod den traditionelle kulturopfattelses undertrykkende og ekskluderende funktion. Dette er udtryk for et positionelt syn på kulturaspekterne frem for et substantielt, som den første position stod for. At 'positionelle teoretikere' alligevel gerne underbygger deres kritik af den kulturelle enheds- og renhedstænkning med henvisning til konkrete hybride kulturelle fænomener, skal ikke tages som et udtryk for, at de hybride blandinger er nye eller altdominerende, men som et udtryk for at disse

21. Hastrup & Olwig, s. 5.

22. Se Frello, s. 95f samt s. 98ff om blandt andre Stuart Hall; denne position forfægtes også af postkoloniale teoretikere som blandt andre Homi Bhabha, Akhil Gupta og James Ferguson, se Hastrup & Olwig for en udlægning af deres teoretiske standpunkter; se også Mike Featherstone & Scott Lash, »Introduction«, *Spaces of Culture. City, Nation, World*, red. Mike Featherstone & Scott Lash, London, Thousand Oaks & New Delhi 1999.

23. Frello, s. 89ff.

blandninger forstyrrer det ensidige billede af kultur, der ligger i den traditionelle kulturtænkning. Enheds- og renhedstænkningen menes altså hele tiden at blive forstyrret, om end den til stadighed forfægtes i kulturpolitikker, hvor identitetsdannelsen foregår gennem en kulturel normativ inklusions- og eksklusionsmekanisme.²⁴

Kulturel af- og re-territorialisering

I forbindelse med globaliseringsteoriene skal det nævnes, at en overordnet tese er, at globaliseringens forskellige former for af-territorialisering, der sker i takt med overskridelser af traditionelle kulturelle enheder, afstedkommer modreaktioner i form af re-territorialisering. Begge tendenser findes samtidigt, og globaliseringen forårsager alt i alt en større differentiering af organisatoriske modi, hvor der arbejdes på forskellige niveauer. Det vil sige, at såvel transnationale som internationale, makro- og mikro-regionale, nationale, lokale og globale niveauer vil findes samtidigt, foruden nye former i uplacerbare 'mellemrum'.²⁵ Territorialisering som organisatorisk praksis vil altså ikke forsvinde. Den vil være der som én måde at forholde sig til verden på.

Set i denne kontekst kommer samtidens nationale kulturarvspolitik til at fremstå som en modreaktion på globaliseringens af-territorialisering. At globaliseringen afstedkommer en stigende trang til at fastholde gammelkendte og entydige kulturelle tilhørsforhold, er et globalt fænomen, og identitetsproblematikker er yderst aktuelle. Da kulturarv som kollektivt repræsentationssystem er en særdeles vigtig identitetsmarkør, kan det ikke undre, at kulturarv tillægges en så stor betydning i samtiden. Kulturarv bliver et kulturpolitisk redskab til at modstå af-territorialiseringen af nationalstaterne, som det ses i dansk kulturpolitisk sammenhæng, eller til at foretage en re-territorialisering af nye kultur-territorier, så som EU's Europa med de nye regioner. Spørgsmålet er så, om det er tilstrækkeligt i kulturarvsanliggender at fastholde kulturarv i den territoriale enhedstænkning, hvilket de nævnte kulturpolitiske tiltag er udtryk for.

I denne forbindelse har det positionelle syn en force: Ud fra en positionel tilgang vil det ikke gælde om på empirisk vis at demonstrere, at kulturelle fænomener (overvejende) er hybride og ikke kan forstås med henvisning til de traditionelle kultur-territorielle enheder. Det er ikke et spørgsmål om at demonstrere, at den traditionelle kulturelle enhedstænkning er anakronistisk og mangler berettigelse. Det ville i givet fald være udtryk for en 'universalisering' af eget perspektiv, en 'universalisering' som den første,

---

24. Frello, s. 96f.

25. Pietersee, s. 50–52; se også Appadurai, s. 345.

substantielle position kritiseres for at stå for.²⁶ Det positionelle syn vil derimod pointere, at den traditionelle kulturelle enhedstænkning er udtryk for et bestemt, positioneret blik på verden. Et blik, der netop ikke er universelt gældende. Det giver plads til *andre* perspektiver på kultur, også på kulturarv.

Set i forhold til denne globaliseringsdiskurs viser multikulturalismen, på trods af dens bagvedliggende intention om ligeværdig sameksistens mellem forskellige kulturelle grupper, for alvor sin begrænsning. I hvert fald for så vidt at multikulturalismen stadig rummer den implicitte forestilling om kultur, der ligger i det traditionelle kulturbegreb, hvor kulturelle fænomener, der er negativt afvigende fra renhedsnormen, ses som problematiske og utilpassede. Den nye globaliseringsdiskurs vil give anledning til at flytte opmærksomheden væk fra multikulturalismens fokus på, hvorvidt flere kulturer kan eller bør kunne sameksistere, hvilket kan være svært nok ud fra et minoritetsperspektiv i en asymmetrisk magtrelation, og i stedet henlede opmærksomheden på, at de uplacerbare kulturelle identiteter bliver frataget den kollektive kulturelle ligeværdighed.

Opgør med den nationale kulturarvspolitik

Undertrykkelsen af de uplacerbare kulturelle identiteter kan ses i integrations- og kulturdebatteerne i Danmark, hvor de kulturelle tilhørsforhold radikaliseres, dvs. gøres til 'os' mod 'dem', for at bringe tydelige og forståelige udsigelsespositioner. Denne radikaliseringsproces bliver også tydelig i kulturarvspolitikken. Ikke kun på grund af, at den danske kulturhistorie betragtes som en uomgængelig realitet, som kulturminister Brian Mikkelsen kan referere til. Det er i kraft af udtalelser som »Der kun er danskere til at tage sig af den danske kulturarv« at de kulturelle tilhørsforhold skærpes.

Set ud fra et positionelt globaliseringsperspektiv kommer det væsentlige ikke til at dreje sig om, hvorvidt den nationale kulturarvstilgang er utidssvarende eller ej, men om, at den har en ekskluderende og undertrykkende funktion. Det har ideologiske konsekvenser, at kulturarv konstrueres som kulturelt referencepunkt for en national kultur. Når der tales om 'den danske kulturarv' og 'den nationale kulturarv' ekskluderes en stor mængde mennesker fra at have kulturarv, også selvom det ikke er ment i streng nationalistisk forstand.

Den udfordring af kulturel territorialitet og etnicitet – og dermed også kulturel arvtagning – som de nye kulturtilgange fører med sig, skal ikke forstås som en løsrivning af kultur fra sted. Kultur vil altid være situeret. Den stedlige dimension skal med

---

26. For denne diskussion, se f.eks. udlægningen af Jonathan Friedmans kritik af hybriditetsbegrebet i Frello, s. 92ff.

andre ord ikke forstås som forsvundet, men derimod som frataget den territoriale binding. Kultur skal opfattes lokalt, ikke i forståelsen 'afgrænset', men derimod 'forankret'. Kultur viser ikke tilbage til en kulturel enhed, men forbinder sig ud i verden. Dette perspektiv vil give nogle muligheder for inklusion af kulturelle fænomener, som ikke har 'eksisteret' i den traditionelle kulturtænkning. Det vil give en mulighed for at se på lokale praktikker, der videreføres uden om bestemmelser af etnisk tillørsforhold.²⁷ Det vil give plads for alternative fortællinger og en alternativ kulturarv, en kulturarv, der ikke skal indskrives i en overordnet, national historiefortælling.

Men er der så tale om kulturarv? Kan kulturarv være uden grænser og uden forfædre? Eller er arvsdimensionen indispensabel? At tale om en *global* kulturarv kommer let til at fremstå som en konstruktion af et samlende begreb, en form for universalisme, der forsøges lagt oven i den ellers dominerende kulturelle enhedstænkning, der ikke udfordres radikalt. Spørgsmålene er derfor 'besværlige'. De lader sig ikke besvare uden en omfattende diskussion af, om kulturarv fortsat skal produceres ud fra de i denne artikel problematiserede grundantagelser, eller om kulturarv kan antage nye former – ved siden af de traditionelle.

Konklusion

Kulturarv indeholder implicit en opfattelse af kultur som opdelt i territorielt og etnisk funderede, kontinuerlige enheder. Så længe konstruktionen af kulturarv sker ud fra denne traditionelle kulturopfattelses essentialistiske grundantagelser om kultur, kulturel repræsentation og kulturel arvtagning, vil kulturarvsbegrebet, akkurat som kulturbegrebet, blive en inklusions- og eksklusionsmekanisme, der fører det med sig, at nogle samfundsgrupper bliver marginaliseret, andre helt udelukket. Der er altså god grund til at være bevidst om den 'repræsentationslogik', der afføder kulturarv ud fra implicite grundantagelser i vores kulturforståelse. Selv kulturarv i en helt bred definition må derfor opfattes som værende historisk, politisk og normativ.

Hvad angår kulturarvsforvaltningen i dansk sammenhæng, må opmærksomheden rettes mod, at det har undertrykkende konsekvenser, at kulturarv som officielt, kollektivt repræsentationssystem udelukkende konstrueres som kulturelt referencepunkt for en national kultur (med diverse lokale kulturer). Når der tales om 'den fælles nationale kulturarv' og 'den danske kulturarv', ekskluderes en stor mængde mennesker, som er

---

27. For en diskussion af dette, se f.eks. Tim Ingold, »Ancestry, generation, substance, memory, land«, *The Perception of the Environment*, red. Tim Ingold, Oxon 2005 (2000).

danske statsborgere, fra at have kulturarv, såvel i Danmark som i det, der betragtes som deres fædreland.

Det, som kulturarvstænkningen ifølge denne artikel bør orientere sig mod, er derfor ikke blot integration af minoritetskulturer i kulturarvspolitikken, men integration af andre positioner i kulturtænkningen som sådan.

Summary

Cultural heritage from the perspective of culture theory

The view of cultures as being units naturally demarcated within a territory, primarily the nation state, has dominated since romanticism. This view is now challenged by socio-cultural globalization theories, focusing on cultural phenomena and theoretical positions transgressing these naturalized cultural units and spatio-temporal demarcations. This gives rise to new problems concerning the conceptualization of cultural heritage.

This article demonstrates how the traditional view of culture is implicit in the contemporary Danish discursive and social praxis of cultural heritage with “unique national significance”. As a new approach, the article argues for an introduction of globalization theories in the theories of cultural heritage in order to open the field of cultural heritage preservation to new cultural positions including transgressive cultural phenomena.

Referencer

- Appadurai, Arjun, »Sovereignty without Territoriality: Notes for a Postnational Geography«, *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*, red. Setha M. Low & Denise Lawrence-Zúñiga, Blackwell, Malden m.fl. 2003
- EU, »Culture (2007–2013)«, *Official Journal of the European Union*, 27.12.2006; <http://eur-lex.europa.eu/JOYear.do?year=2006>, link: L 378
- Featherstone, Mike & Lash, Scott, »Introduction«, *Spaces of Culture. City, Nation, World*, red. Mike Featherstone & Scott Lash, Sage, London, Thousand Oaks & New Delhi 1999
- Frello, Birgitta, »Hybriditet: Truende forurening eller kreativ overskridelse?«, *Kultur på kryds og tværs*, red. Jane Arthurs m.fl., Klim, Århus 2005
- Galal, Lise Paulsen, »Anerkendes af hvem og for hvad? – Et minoritetsperspektiv«, *Kulturlighed. Temaer om kulturel identitet, foranderlighed og anerkendelse*, red. Simon Laumann Jørgensen & Morten Sandberg, Philosophia, Aarhus 2006
- Hastrup, Kirsten & Fog Olwig, Karen, »Introduction«, *Siting Culture. The Shifting Anthropological Object*, red. Karen Fog Olwig & Kirsten Hastrup, Routledge, London 1997

- Ingold, Tim, »Ancestry, generation, substance, memory, land«, *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*, red. Tim Ingold, Routledge, Oxon 2005 [2000]
- Jantzen, Christian, »Tertium datur. Kampen om kulturbegrebet«, *Kunstkritik og kulturkamp*, red. Henning Bech m.fl., Klim, Århus 2005
- Jensen, Bernard Eric, »At forvalte kulturarv – en identitetspolitisk arbejds- og kampplads«, *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universelle värden, lokale praktiker*, red. Anika Alzén & Peter Aronsson, Tema, kultur och samhälle skriftserie 2006:1, Linköpings universitet, Norrköping 2006
- Jensen, Jesper Vind, »Vor tids gift« (interview af Amartya Sen), *Weekendavisen*, nr. 21, uge 21, 25.–31. maj 2007
- Jensen, Johan Fjord, »Det dobbelte kulturbegreb – den dobbelte bevidsthed«, *Kulturbegrebets kulturhistorie*, red. Hans Hauge & Henrik Horstbøll, Aarhus Universitetsforlag, Århus 1988
- Kulturarvsstyrelsen og Fonden Realdania, *Kulturarv – en værdifuld ressource for kommunernes udvikling*, Kulturarvsstyrelsen, 2005; www.kulturarv.dk/kulturarv/kulturarv_kommuner/rapporten/index.jsp
- Kulturministeriet, *Udredning om bevaring af kulturarven*, Kulturministeriet, 2003; www.kum.dk/sw5953.asp
- Kulturministeriet, *Bevaring med perspektiv – regeringens plan for en langsigtet bevaring af kulturarven*, Kulturministeriet, 2003; www.kum.dk/sw6642.asp
- Kulturministeriet, *Kulturkanon*, Kulturministeriet, 2006; www.kulturkanon.kum.dk
- Low, Setha M. & Lawrence-Zúñiga, Denise, »Locating Culture«, *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*, red. Setha M. Low & Denise Lawrence-Zúñiga, Blackwell, Malden, m.fl. 2003
- Mikkelsen, Brian, »Vi skal værne om kulturarven«, *Nordjyske Stiftstidende*, 19. september, 2002
- Mikkelsen, Brian, *Kulturminister Brian Mikkelsens tale ved Det Konservative Folkepartis Landsmøde 2005*, Kulturministeriet, 2005; www.kum.dk/sw28752.asp
- Pietersee, Jan Nederveen, »Globalization as hybridization«, *Global Modernities*, red. Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson, Sage, London, Thousand Oaks & New Delhi 2002 [1995]
- Weekendavisen*, »Kanon. Diskussionen, der udeblev og perspektivet, der manglede«, artikelserie, 2006–2007
- Welsch, Wolfgang, »Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today«, *Spaces of Cultures. City, Nation, World*, red. Mike Featherstone & Scott Lash, Sage, London, Thousand Oaks & New Delhi 1999

MITT OCH ALLAS KULTURARV – POLITISK RISK OCH RESURS

Lars-Eric Jönsson

»Kultur arv för alla« är tre ord som har använts i ett par olika sammanhang i Sverige under de två senaste decennierna. De var namnet på ett treårigt regeringsuppdrag (1997–2000) till svenska museer och kultur arvsmyndigheter med syfte att öka medvetenheten om det mångkulturella samhället och att motverka främlingsfientlighet och rasism. Man talade om behovet av att bemöta vantolkningar och missbruk av kultur arvet.

2005 fick Riksantikvarieämbetet (RAÄ) i uppdrag av regeringen att göra en analys av möjligheterna att uppnå de handikappolitiska målen inom kulturmiljösektorn. Utan att gå in på detaljer i RAÄ:s rapport kan vi kort konstatera att den gavs titeln »Kultur arv för alla«. Tillgänglighet i detta avseende handlar om människor som av någon fysisk anledning kan ha svårt att ta sig in och röra sig i kulturmiljöer eller museers lokaler. »Historiska museet är till för alla«, läser jag på detta museums hemsida. »Vi har tagit fram en särskild tillgänglighetsguide för dig med rörelsehinder, synskada, hörselskada, allergi eller barnvagn.«¹

Men tillgänglighet handlar också om andra villkor och förutsättningar, inte minst kulturella och ekonomiska. Denna aspekt på tillgänglighet fokuserades i försöket med fri entré på 19 svenska statliga museer 2004–2007. Även här användes »Kultur arv för alla« som rubrik för reformen. Syftet med fri entré-reformen var att öka »museernas möjligheter att nå de människor som sällan eller aldrig besökt ett museum«.² Motarbetande av rasism och främlingsfientlighet, ökad fysisk tillgänglighet, social breddning av

---

1. www.historiska.se.

2. *Dagordning för kultur 2003–2006*, Kulturdepartementet, u.å. Fri entré på de statliga museerna avskaffades i januari 2007 av den då nytilträdde borgerliga regeringen.

de statliga museernas publik – alla dessa tre politiska krav på den svenska kulturarvssektorn kunde rubriceras »Kulturarv för alla«.

Dessa tre ord har kommit att bli ett slags politisk besvärjelse inom det svenska kulturarvsfältet, mer eller mindre uttalat. Kulturarv bör inte vara sekteristiskt, inte vända sig till de redan invigda, intresserade och kunniga. Men samtidigt finns det uppenbarligen en farhåga för att förhållandena är just sådana, att museer, arkiv och kulturmiljöer är en angelägenhet för ett kvalificerat fåtal, att institutionerna inte är attraktiva eller tillgängliga för alla medborgare, en farhåga som förefaller peka mot ett slags slöseri med resurser, mot att kulturarv skulle vara till för kulturarvets egen skull utan någon samhällsnytta därutöver. Den officiella uppfattningen, som kommer till uttryck i ett flertal dokument, är däremot att kulturarv kan och bör användas till en mängd olika goda syften, inte minst ökad mångfald, demokrati, tolerans, jämställdhet och personlig utveckling.³ Dessa syften kan sägas sammanfattade i utropet »kulturarv för alla«.

Den här artikeln tar alltså sin utgångspunkt i denna slogan. Syftet är att undersöka relationen mellan de två orden »alla« och »kulturarv«, och därigenom också undersöka en väsentlig aspekt av relationen mellan kulturarv och samhälle. Hur kan de två orden förstås? Kulturarv? Alla? Hur väl passar de ihop? Vad händer när de sammanförs? Var kan konflikter tänkas uppstå? I försöken att svara på dessa frågor ska jag använda mig av exempel som sträcker sig såväl till nationella, svenska kulturarvspolitiska texter som till internationella. Jag ska söka mig både till territoriella och sociala kategorier.

Det där ordet »alla«, det syftar ju både på ett kollektiv och på var och en, det vill säga en samling individer. Kulturarv borde dessutom förstås i plural. Vi talar alltså om en odefinierad mängd kulturarv som var och en borde kunna förhålla sig till efter egen vilja och förmåga. Men fullt så formlösa är inte ordens relationer. I stället har betydelsen av ordet kulturarv i förhållande till samhället, grupper och individer genererat en väl utvecklad retorik, som man kan tematisera som särartstänkande och gemenskap, mångfalds- och enhetsretorik.

Kulturarv i välfärdssamhället

I Sverige ligger det nära tillhands att inleda sökandet efter denna retorik i 1974 års kulturpolitiska proposition. Efter drygt 30 år har den fortfarande stor betydelse för landets kulturpolitik. Även i 1996 års kulturpolitiska proposition⁴ var anknytningen stark till

---

3. Till dessa syften kan läggas en rad andra, till exempel ökad hälsa och välbefinnande, regional och lokal ekonomisk utveckling etc.

4. Prop. 1996/97:3, *Kulturpolitik*.

70-talet. Regeringen noterade bland annat följande. »Vid utformandet av den statliga kulturpolitiken vid mitten av 1970-talet fick bevarandet av allas kulturarv en plats i den samlade välfärdspolitiken och betydelsen av kulturmiljöns sociala och praktiska dimensioner fick uppmärksamhet.«⁵ Arkiv, kulturmiljövård och museer fick en litet oväntad funktion i välfärdssamhället, en funktion som skulle komma att utvecklas under de kommande åren. Med införandet av 1974 års kulturpolitik blev kulturen i högre grad än tidigare en angelägenhet för hela landet. Kulturen blev dessutom alltså uttalat instrumentaliserad: kultur borde kunna användas för att uppnå andra syften. Genom att sätta upp mål för kulturpolitiken visade staten sin viljeinriktning. De åtta målen sammanfattades i följande punkter.

- Kulturpolitiken skall medverka till att skydda yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för att denna frihet skall kunna utnyttjas.
- Kulturpolitiken skall ge människor möjligheter till egen skapande aktivitet och främja kontakt mellan människor.
- Kulturpolitiken skall motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet.
- Kulturpolitiken skall främja en decentralisering av verksamhet och beslutsfunktioner inom kulturområdet.
- Kulturpolitiken skall i ökad utsträckning utformas med hänsyn till eftersatta grupper erfarenheter och behov.
- Kulturpolitiken skall möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse.
- Kulturpolitiken skall garantera att äldre tiders kultur tas till vara och levandegörs.
- Kulturpolitiken skall främja ett utbyte av erfarenheter och idéer inom kulturområdet över språk- och nationsgränserna.⁶

Endast den näst sista punkten hade explicit bäring på kulturarvssektorn, men talet om eftersatta grupper erfarenheter och behov samt utbytet över språk- och nationsgränser skulle också få betydelse för museer, arkiv och kulturmiljövård. I 1996 års kulturpolitiska proposition utvecklades målen med kulturarv. Regeringen talade om identitet och trygghet »i tider av snabba samhällsförändringar«. Museerna borde aktivt verka för »att människor engageras att utnyttja sitt kulturarv«.⁷ Detta avsågs omfatta barn och unga men också »dem med flykting- och invandrabakgrund som skall kunna bära

---

5. Ibid., 14.6.

6. Ibid., 4.1.

7. Ibid., 4.2.

med sig sitt kulturarv och infoga det i sina liv i Sverige.« Regeringen menade här också att kulturarv äger en politisk laddning:

Kulturarvet är inte neutralt. Det är ett kulturpolitiskt ansvar att synliggöra såväl klass-skillnader som könsskillnader och skillnader mellan stad och land. Det är också ett kulturpolitiskt ansvar att motverka försök att utnyttja kulturarvet i diskriminerande syften och att i internationella sammanhang delta i arbetet för att skydda det gemensamma kulturarvet.⁸

Dessa formuleringar kan betraktas som ett inlägg i den under 1990-talet intensiva diskussionen om växande främlingsfientlighet, inte sällan parad med vad som ansågs vara ungdomens ökande historielöshet. Rasism och antisemitism ansågs befordrad av att landets skolungdom visste för lite om dessa företeasers historia. Särskilt förintelsen av judar, romer, psykiskt avvikande och politisk oliktankande i Tredje rikets Tyskland stod i fokus för denna uppfattning om okunskap.⁹

Instrumentella syften

1998 preciserade regeringen viljeyttringen avseende kulturarvsfältet. Propositionen 1998/99:114 om kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål innehöll förslag om de övergripande målen för arbetet med kulturmiljön. Jag ska här framför allt koncentrera mig på avsnittet som följer under rubriken »Kulturmiljöverksamhetens mål och inriktning«. Här menas att kulturarvsbegreppet måste omprövas för att avse alla naturens och kulturens resurser som ärvs eller nyskapas, samt att »planer, program och politik för städers och landsdelars utveckling måste innefatta och säkerställa skyddet av kulturellt värdefulla byggnader, platser, sammanhållna miljöer och landskap«.¹⁰ Med hänsyn tagen till den så kallade snabba samhällsomvandlingen fann regeringen det väsentligt att understryka vikten av den formulering om att ansvaret för kulturmiljön »delas av alla«, som återfinns i den föregående propositionen *Kulturmiljövård*.¹¹

I propositionen definieras kulturarvsbegreppet i särskild ordning. Först uppges det vara »de traditioner och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare

---

8. Ibid., 4.2.

9. Ett resultat av denna uppfattning om skolungdomens historielöshet blev »Forum för levande historia«, en myndighet som har uppdraget att – med utgångspunkt i Förintelsen – arbeta med frågor som rör tolerans, demokrati och mänskliga rättigheter.

10. Prop. 1998/99:114, *Kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål*.

11. Prop. 1987/88:104, *Kulturmiljövård*.

generationer« och att det både är materiellt och immateriellt. Innehållet är öppet och påverkas av samtidens skiftande värderingar. I bakgrundsavsnittet sägs följande.

Kulturmiljön kan beskrivas som det samlade uttrycket för människans materiella och immateriella påverkan på den omgivande miljön. Kulturmiljöer är områden där det finns historiskt och geografiskt samband betingat av den mänskliga påverkan och prägling som utformat eller bidragit till att utforma platsen eller på annat sätt ge den en mening.¹²

Kulturmiljön bär också på »vittnesbörd om vår historia och på gemensamma minnen« och är viktig för våra möjligheter att få kunskap om det förflutna. Regeringen menar också att var och en har »rätt till respekt för sin kulturmiljö samt till delaktighet i bruket och utformningen av den«. Bortsett från en uppsättning praktiska frågor om hur en sådan rättighet skulle kunna hävdas uppstår här genast frågor om den enskildes rätt och »vårt« kulturarv. I principiella ordalag skulle man kunna tala om en potentiell konflikt mellan det gemensamma »vårt« och den enskildes »mitt«. Man talar också om »allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön«.¹³ Men kulturarv sägs också vara ett »kollektivt minne«, ett minne som bör erkännas och bevaras.

Såväl det exklusiva och specifikt intressanta som det vardagliga måste bevaras. Människor utan erkänt kulturarv och dokumenterad historia står sämre rustade när de skall delta i formandet av samhället och hävda sina krav på lika rättigheter och möjligheter. Det kan hävdas att kvinnornas och den unga generationens kulturarv idag är underrepresenterat och att de vuxnas, och framför allt männens, kulturarv utgör normen. Frågan om vems kulturarv som bevaras och förmedlas är av betydelse, t.ex. för hur könsroller och generationsfrågor kan uppfattas.¹⁴

I propositionen anges en rad andra sektorer som betydelsefulla för kulturmiljöarbetet: design och formgivning, Svenska kyrkan, storstadspolitiken, miljöpolitiken, jordbrukspolitiken, skogspolitiken, transportpolitiken och sist men inte minst den sektor som kretsar kring regional utveckling, tillväxt och sysselsättning.

Arbetet med kulturarvet har enligt den svenska regeringen 1999 alltså flera målsättningar. Sammantaget formuleras dessa som:

---

12. Prop. 1998/99:114, 4.1.

13. Prop. 1998/99:114.

14. Prop. 1996/97:3.

- Ett försvarat och bevarat kulturarv
- Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen
- Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön
- Nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv.¹⁵

De två propositioner som jag här har ägnat mig åt hade två uppenbara målsättningar. En sådan sökte definiera de fält utanför kulturarvssektorn som denna kunde verka i. Ett av flera sådana fält var miljöpolitiken, ett annat var storstadspolitiken. Den andra målsättningen handlade om att instrumentalisera kulturarv, inte minst i termer av demokrati, tolerans och jämställdhet. I denna målsättning ingick därför också att bredda kulturarvsfältet socialt. »Alla« borde vara delaktiga i kulturarvet; för var och en borde kulturarv vara relevant.

Gemenskap i Europa

Samtidigt med att den svenska regeringen lade ovan behandlade förslag om kulturarv pågick en parallell process och diskussion i Europarådet. Denna organisation omfattar som bekant fler länder än Europeiska unionen och driver förutom mänskliga rättigheter bland annat frågor om kultur, inte minst kulturarv.

I september 1999 invigdes en kampanj med namnet »Europe – A Common Heritage«. Denna Europarådets kampanj motiverades med att tolerans och förståelse mellan de europeiska folken är en viktig del av vår, det vill säga den europeiska historien. Walter Schwimmer, dåvarande generalsekreteraren i Europarådet, hade uttalat att kulturarv inte skilde oss åt utan tvärtom gör oss medvetna om komplexiteten i våra relationer och förhöjer ömsesidig kunskap och förståelse mellan samhällen.¹⁶ Av dessa skäl hade Europarådet beslutat att sjösätta kampanjen. Som bakgrund angavs också två ministermöten i Wien 1993 och Strasbourg 1997, där man enats om att ett gemensamt kulturarv skulle medverka till ett säkert och demokratiskt Europa (Strasbourgdeklarationen 11 okt. 1997). Kampanjen skulle vara i drygt ett år och avslutades i december 2000 i Riga.

Kampanjen engagerade Europarådets 41 medlemsländer plus ytterligare sex länder.¹⁷ Målsättningen var att få alla européer att varsebli vikten av kulturarv för »tolerans,

---

15. Prop. 1998/99:114.

16. *Introductory text on the Campaign »Europe – A Common Heritage«*, www.coe.int.

17. Dessa sex länder var Armenien, Azerbajdzjan, Bosnien-Hercegovina, Monaco, Vatikanstaten och Vitryssland.

kunskap och ömsesidigt erkännande«. Kampanjen borde också befordra en »känsla av allmän tillhörighet« och stimulera till upptäckten av skillnader. För att uppnå detta avsågs den arbeta med fyra olika typer av aktiviteter: större internationella evenemang, transnationella projekt, debatter samt nationella, regionala och lokala projekt.

När vice generalsekreterare i Europarådet Hans Christian Krüger sammanfattade kampanjen vid dess avslutningsceremoni i Riga tog han fasta på kulturarvets roll i processen att skapa ett demokratiskt och säkert Europa, en process byggd på lag, parlamentarisk demokrati, mänskliga rättigheter och en medvetenhet om ett gemensamt kulturarv byggt på olikheter. Detta arbete borde fortsätta, menade Krüger, som såg en uppsättning etablerade transnationella samarbeten framför sig mellan länder, intressen och religioner, samarbeten som tidigare inte hade varit möjliga. Han nämnde bland annat en påbörjad dialog om minoriteters kulturarv som ett av flera goda exempel. Vad är kulturarv? avslutade Krüger sitt tal. Det kunde i alla fall inte begränsas till studiet, skyddandet och bevarandet av det förflutna. Det handlade också om framtiden, en framtid som »borde vara fri och rättvis för alla européer, oavsett religion, kultur eller etnisk bakgrund, och dessutom en framtid av solidaritet mellan länder, samhällen och medborgare«. ¹⁸

För en fri och rättvis framtid

Krüger underströk alltså användbarheten av kulturarv i syfte att skapa en fri och rättvis framtid. Denna funktion skulle också komma att stå i fokus för den konvention som Europarådet antog i Faro, Portugal den 27 oktober 2005. Konventionen har titeln »Value of Cultural Heritage for Society«. ¹⁹ Det är talande att de tre föregående konventionerna som berörde kulturarv uttalat handlade om arkeologi (nr. 066 1969 och nr. 143 1992) och bebyggelse (nr. 143 198), det vill säga särskilda sakområden inom det vi idag kallar kulturarv. Det är också talande att dessa tre föregående konventioner hade bevarande som mål och uppgift medan den senaste talar om kulturarvs värde i och för samhället. ²⁰

Faro-konventionen inleds med att ansluta till Europarådets övergripande mål att befordra enhet och sammanhållning mellan medlemsländerna i syfte att säkerställa

18. www.coe.int. Egen översättning.

19. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005, Council of Europe Treaty Series No. 199, 2005.

20. Europarådet har dessutom antagit ett par tangerande konventioner som t.ex. nr 18, *European Cultural Convention* (1955), nr 199, *European Convention on Offences relating to Cultural Property* (1985), nr 176, *European Landscape Convention* (2000), nr 183, *European Convention for the protection of the Audiovisual Heritage* (2001).

och främja respekten för mänskliga rättigheter, demokrati och rättssäkerhet. Skrivningen omfattar med andra ord ett ställningstagande för att människovärdet ska vara centralt för begreppet kulturarv. Generellt kan sägas att konventionen bevakar allas rätt till kulturarv, mångfald och tillgänglighet. Undertecknarna vill understryka begreppet som resurs i ett hållbart samhälle och livskvalitet i ett samhälle i utveckling. Man vill också involvera alla medborgare i definierandet av och omhändertagandet av kulturarv: alla, såväl individer som kollektiv, har ansvar för kulturarven, menar man. Dessa ska behandlas jämlikt för att främja dialog mellan kulturer och religioner. Man talar också om en kulturarvsgemenskap (*a heritage community*), bestående av människor som värderar särskilda aspekter av kulturarv som de vill bevara och föra vidare till kommande generationer. Alla, såväl individer som kollektiv, har rätt att ta del av kulturarv och bidra till det, men också krav på sig att respektera andras kulturarv.²¹

Av särskilt intresse i det här sammanhanget är den uttalade rättigheten för var och en att själv välja att engagera sig i ett kulturarv så länge han eller hon respekterar andras rättigheter och frihet. I den engelskspråkiga versionen av konventionen uttrycks denna sak som »a right to engage with the cultural heritage of their choice«.²² Frågan är om det betyder att var och en har rätt att välja att förhålla sig till ett visst kulturarv, eller om det betyder att var och en själv kan välja vad han eller hon anser vara kulturarv.

Om jag förstår konventionen rätt är kulturarv – liksom begreppet kultur – kollektivt till sin natur. Var och en kan inte ha sitt eget kulturarv, men var och en kan förhålla sig till och räkna kulturarv *som* sitt eget. I definitionen av begreppet anges att det är en uppsättning resurser från det förflutna som folk (*people*) identifierar som en spegling av och ett uttryck för de värden – deras trosföreställningar, kunskaper, traditioner – som befinner sig i ständig rörelse. Det omfattar alla aspekter av miljön som resultat av interaktionen mellan människor och platser genom tiderna.²³

Undertecknarna vill främja ett gemensamt europeiskt kulturarv, det vill säga att alla former av kulturarv i Europa tillsammans är en gemensam resurs avseende »hållkomst, förståelse, identitet, sammanhållning och kreativitet«.²⁴ Det gemensamma europeiska kulturarvet uppges också bestå i ideal, principer och värden, genererade av utveckling och tidigare konflikter, som främjar framväxten av ett fredligt och stabilt

---

21. *Council of Europe Framework Convention*, artikel 4.

22. »Recognising that every person has a right to engage with the cultural heritage of their choice, while respecting the rights and freedoms of others, as an aspect of the right freely to participate in cultural life enshrined in the United Nations Universal Declaration of Human Rights (1948) and guaranteed by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)«, *Council of Europe Framework Convention*, artikel 4. Preamble.

23. *Council of Europe Framework Convention*, artikel 2.

24. *Ibid.*, artikel 3.

samhälle, grundat i respekten för mänskliga rättigheter, demokrati och rättssäkerhet.

Det finns här en tämligen uttalad riskbedömning av begreppet. Formuleringar om allas rätt till kulturarv och kraven på vars och ens respekt för andras kulturarv bottnar i upplevelser av det motsatta. Europeiska erfarenheter av konflikter, inte minst väpnade, ligger som en klangbotten till konventionen – kriget på Balkan var inte långt borta 2005. Men både konventionen och kampanjen måste också betraktas som ett svar på murens fall 1989 och utvidgningen av Europeiska unionen. I det senare avseendet kan Europarådet ses som ett slags vänthall till EU-inträdet. För alla länder var det inte så, men för flera av de forna öststaterna var denna funktion uppenbar.

Ett farligt land

I de svenska texterna är orden »vår« och »allas« centrala samtidigt som man alltså också ställde frågan om »vems« kulturarv det handlade om. Utifrån ett nationellt perspektiv verkar det ha varit svårt att tänka bort Sverige som ett socialt kollektiv samtidigt som propositionsförfattarna insåg att detta »vi« måste brytas ned till mindre och delvis okända kollektiv.

I Europarådets texter har tanken om ett enat Europa en liknande ställning som nationen i de svenska propositionerna. I europaperspektiv är dock viljan större än i Sverige att ena det som uttalat uppfattas som splittrat. Hans Christian Krüger förefaller i sitt tal snarare ha närt uppfattningen att religion, kultur och etnicitet, det vill säga sådana aspekter som anses vara byggstenar för skillnader i olika kulturarv, riskerade att stå i vägen för ett fritt och rättvist Europa. Det förflutna framstår här som problemet, men också som dess lösning. Genom att respektera, erkänna och bejaka olika gruppers kulturarv ska eventuella och potentiella konflikter mellan grupper kunna lösas. Faro-konventionen ansluter som sagt till Europarådets målsättning om enhet och sammanhållning. Europarådets svar var, litet paradoxalt, just olikhet. Gemenskap genom olikhet, skulle man kunna säga. I jämförelse med den svenska regeringens proposition om kulturarv framstår Faro-konventionen, liksom Hans Christian Krügers tal, som starkt medvetna om de politiska krafter kulturarvsbegreppet kan användas till. *The Past is a Foreign Country*, skriver David Lowenthal, i sin bok med samma titel.²⁵ Ur europeisk synvinkel vore det mer relevant att skriva *The Past is a Dangerous Country*.

I de svenska texterna förefaller utgångspunkten snarare ha varit införlivandet av »alla« i ett redan färdigt »vi« – »vår historia och [...] gemensamma minnen«. I Sve-

---

25. David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge 1985.

rige kom intresset till stor del att riktas mot socialt marginaliserade grupper. I 1996 års kulturpolitiska proposition nämndes särskilt kvinnor. Men här ställdes också den mer allmänna frågan om vems kulturarv som bevaras. Förutom kön blev klass och etnicitet två bärande perspektiv för de statliga satsningar som gjordes under de följande åren: »Industrisamhällets kulturarv« (1999–2002),²⁶ »Storstadens arkitektur och kulturmiljö« (1999–2001) och »Agenda kulturarv« (2002–2003). Ett gemensamt fokus för dessa projekt var hur kulturarv och historia används i samhället och vikten av att fler människors historiska berättelser skulle uttalas och höras.

Majoriteter och minoriteter

Nationen har länge varit huvudarenan för det moderna samhällets kulturella identiteter. Det förflutna har i form av kulturarv och historia varit grundläggande delar av denna identitet. Uppfattningen om nationen som etniskt homogen har varit stark, både som konstaterande och som målsättning för olika biopolitiska åtgärder. Till viss del kan nationens och kulturarvens historia skrivas i termer av relationen mellan majoriteter och minoriteter. Vi talar idag om olika gruppers kulturarv, ibland som utgångspunkt för kulturella identiteter. När ropet om kulturarv för alla skallade handlade det ju inte om *ett* kulturarv som alla borde omfattas av, utan om möjligheten att förhålla sig till kulturarv som inte nödvändigtvis var definierat som svenskt. I allt detta tal om var och ens, vårt och allas kulturarv, om en mångfald av gemenskaper, passeras givetvis gränserna för nations- och regionsbegreppen. Men dessa »nya« gemenskaper eller kollektiva identiteter sätter knappast nationen, regionen eller för den delen det lokala ur spel. De förändrar kartbilden, men raderar inte ut den gamla utan lägger sig snarare som ännu ett lager ovanpå. Mångfaldsretoriken förefaller på ett komplext och kontradiktorskt sätt leva vid sidan av den enhetsretorik som ligger i kulturarvens historiografi.

Kulturarv har alltid producerat majoriteter, och därmed också minoriteter. Måhända är en stor skillnad mellan sekelskiftet 1900 och 2000 att vi idag har större benägenhet att erkänna minoriteter, att vi så att säga ritar in dem på majoritetens karta. Att ha rätt till kulturarv är också att vinna erkännande. Såväl Europarådet som den svenska regeringen har, som vi sett, hävdad möjligheten och det önskvärda alternativt nödvändiga i att det gemensamma byggs utifrån kulturell mångfald. Samtidigt har vi kunnat konstatera hur framför allt Europarådet har sett en risk i människors förhållningssätt till det förflutna. Den amerikanska filosofen Nancy Fraser skriver att kampen

---

26. «Industrisamhällets kulturarv» var dessutom Sveriges bidrag till »Europe – A Common Heritage«.

för erkännande för grupper ofta framkallar separatism, konformism och intolerans. För marginaliserade grupper betyder detta att kampen för just erkännande tränger undan kampen för ekonomisk rättvisa.²⁷ I ett europeiskt perspektiv skulle man nog också kunna påstå att kampen för erkännande tränger undan strävan mot gemenskap med andra grupper, en strävan som alltså är en central målsättning för Europarådet. Genom olikheter ska gemenskap byggas – men kan olikhet definieras och samtidigt införlivas i en gemenskap uppbyggd av andra särarter?

Den indiske antropologen Arjun Appadurai diskuterar i sin bok *Vredens geografi* frågor om majoriteters förhållande till minoriteter, nationalstatens tillstånd i en globaliserad värld, där idén om nationens »naturliga« motsvarighet i en homogen folkgrupps utbredning blir allt orimligare att hävda.²⁸ Appadurai påminner oss bland annat om att politiskt våld inte endast är en produkt av antagonistiska identiteter utan också producerar sådana »fasta och laddade identiteter«.²⁹ Han menar vidare att majoriteter kan bli *predatoriska*, rovgiriga och beredda att tillintetgöra minoriteterna, i den stund de påminns om att den nationella helheten är ofullständig. Skillnaderna mellan majoriteten och minoriteten är avgörande, liksom uppfattningen att förhållandet mellan flertal och fåtal är rörligt.³⁰

Detta är ett mörkt och pessimistiskt perspektiv på kulturella identiteter. Appadurais fokus ligger på terrorism, politiskt våld och etnisk rensning. Likväl, och kanske just därför, är perspektiven i högsta grad relevanta i en tid då allt fler grupper formerar sig via sitt förflutna och vinner erkännande som ett kulturellt kollektiv. I samhällen som bejakar mångfald och heterogenitet, och som inser rörligheten i de sociala kategorierna, finns också uppenbara risker för att majoriteter ska se minoriteter som hot. Och ju svagare en minoritet framstår, desto större risk är det att majoriteten utvecklar vrede över att den lilla gruppen får den stora att »bara« känna sig som en majoritet snarare än en enhetlig nation.³¹

I detta perspektiv framstår kulturarv varken som något gott eller ont, däremot som ett slags politisk resurs, för såväl individer som grupper, att användas i olika syften. Jag har här gett exempel på hur den svenska regeringen och Europarådet uppfattar och formulerar denna resurs. Och det ska erkännas, att om detta vet vi redan ganska

---

27. Nancy Fraser, *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*, Göteborg 2003, s. 227. Birgitta Svensson, »Kulturarv och identitetspolitik«, *I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv*, red. Lars-Eric Jönsson & Birgitta Svensson, Stockholm 2005.

28. Arjun Appadurai, *Vredens geografi. Rädslan för de fåtaliga*, Stockholm 2007.

29. *Ibid.*, s. 21f.

30. *Ibid.*, s. 23–27.

31. *Ibid.*, s. 78.

mycket. På vilket sätt *individer* använder kulturarv och historia vet vi däremot förhållandevis litet om. Att det finns ett samspel mellan offentliga berättelser och individuella är uppenbart,³² men forskning om kulturarv och historiebruk har med stor kraft koncentrerats till vad som skulle kunna benämnas den offentliga produktionen. Individuell produktion av kulturarv och dess samspel med kollektiva identiteter och offentligt sanktionerade och institutionaliserade kulturarv är till stora delar utforskat territorium.³³ Och det är ett uppseendeväckande faktum i en tid när det politiska språket lägger stor vikt vid relationen mellan individ och kollektiv, mellan det personliga förhållningssättet till det förflutna och till institutionaliserade kulturarv. Hur människor gör när de utövar sin och allas rätt till kulturarv väntar ännu på sina undersökningar.

Summary

My cultural heritage and everyone's – a political risk and resource

“Cultural heritage for everyone” has become a slogan in the Swedish cultural heritage field, to avoid cultural heritage becoming a concern for a few people and not accessible to all citizens. But how are the terms “everyone” and “cultural heritage” related to each other? That question is considered in this article.

Ever since the cultural policy of the 1970s in Sweden, the cultural heritage has been in the service of the welfare state. In the 1990s this service was directed towards democracy, tolerance and equality. In other European countries there have been similar goals for cultural heritage. The Council of Europe talks about tolerance, recognition and legal security. As in Sweden, there are fears that the past can also be used for other, opposite purposes. Cultural heritage has always produced majorities and thereby also minorities. Drawing on the Indian anthropologist Arjun Appadurai, the article discusses risks in relationships between majorities and minorities, risks that conflict with political goals of tolerance, democracy and equality. Gaining recognition as a cultural collective requires a past. In this sense, cultural heritage appears like a political resource, neither good nor bad in itself, which can be used for different purposes. “Everyone” cannot be included in one cultural heritage. We must thus reckon with the fact that all people relate to different cultural heritages, but we know surprisingly little about this fact, which needs to be studied.

---

32. Se t.ex. Peter Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004, s. 245ff.

33. Se t.ex. Aronsson, s. 283, och Mats Börjesson & Lars-Eric Jönsson, *Forskningsprogram för ett kulturarvs-vetenskapligt institut*, Stockholm 2005.

Referenser

Offentligt tryck

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005, Council of Europe Treaty Series No. 199, 2005

Dagordning för kultur 2003–2006, Kulturdepartementet, u.å.

De kulturpolitiska målen, Statens kulturråd, u.å.

Fri entré till museer. En utvärdering av frientréreformen, Kulturrådet 2006

Kulturarv för alla. Omvärldsanalys av handikappolitiken, Rapport från Riksantikvarieämbetet 2005:4, Riksantikvarieämbetet

Kulturarv, kulturmiljöer och kulturföremål, Regeringens proposition 1998/99:114

Kulturmiljövård, Regeringens proposition 1987/88:104

Kulturpolitik, Regeringens proposition 1996/97:3

Litteratur

Appadurai, Arjun, *Vredens geografi. Rädslan för de fåtaliga*, Tankekraft, Stockholm 2007

Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund 2004

Börjesson, Mats & Jönsson, Lars-Eric, *Forskningsprogram för ett kulturarvsvetenskapligt institut*, Historiska museet, Stockholm 2005

Fraser, Nancy, *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*, Daidalos, Göteborg 2003

Lowenthal, David, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, Cambridge 1985

Svensson, Birgitta, »Kulturarv och identitetspolitik«, *I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv*, red. Lars-Eric Jönsson & Birgitta Svensson, Carlssons, Stockholm 2005

Internet

www.coe.int: *Introductory text on the Campaign* »Europe, a Common Heritage«

www.historiska.se

www.kulturradet.se/templates/KR_Page.aspx?id=777&epslanguage=SV

ATT MEDVERKA TILL FÖRÄNDRING – KULTURARV OCH DEMOKRATI

Helen Avery

Värderingar i en brytpunkt

De första förslagen till den kulturkanon som fastställdes i Danmark 2006 lades fram av bland andra Torben Weinrich, och de blev omedelbart omdebatterade. Allt sedan dess har diskussionen varit livlig: den centralistiska agendan har ifrågasatts, liksom de värderingar som förmedlas. Framför allt har den bild av »danskhet« som målas upp diskuterats, både ur ett etnicitetsperspektiv och med hänsyn till genus. Men vad är då problemet med att bevara för framtida generationer de rikedomar som tidigare generationer byggt upp? Är inte detta något som gynnar alla? Och varför är ämnet så emotionellt laddat, om det ändå bara rör sig om det förflutna, det tunna skikt av kulturell fernissa som hör till bildning, på samma vis som man beslutar att kulturmärka några vackra byggnader för att låta staden skryta med en historisk kärna?

En del av svaret ligger i det faktum att kulturarv består av kultur; det är knappast någon ytlig fernissa. Det är själva livsblodet i våra samhällen, det som ger en mening åt våra aktiviteter. Men kulturarv är dessutom en mycket speciell form av kultur: det är kultur som markerar en brytpunkt. Å ena sidan är det laddat med stort värde: en hel generation har ansett att av allt de gjort under sina liv, och av allt de har övertagit från sina förfäder, är just detta värt att bevara. Detta vill de ge vidare till sina barn och bli ihågkomna för. Å andra sidan är kulturarvet hotat: man har ifrågasatt dess värde. Andra värderingar och andra praktiker har uppträtt; det är först när en kulturyttring behöver försvaras, som vi betecknar den som kulturarv. Med andra ord är det som vi uppfattar som »kulturarv« antingen marginaliserat – som när det bärs av en minoritet – eller på väg att försvinna. Den bestående ordningen är däremot skogen vi inte ser för alla träd. Den är självklar, och därmed osynlig, stark nog att ta vara på sig själv.

Kulturarv uppstår i den kritiska brytpunkten mellan olika värderingssystem. Det

handlar om att en grupp vill bevara något, trotsa strömmen av motstridiga krafter, som dagligen formar och omformar vårt samhälle. Men går det då över huvud taget att prata om att något »består« eller kan »föras vidare« i en föränderlig värld? Seder ändras. Nya personer föds. Saker blir utslitna och slängs. Gator rivs upp. Men det är inte bara mot tidens tand och årens gång som kulturarvet försvaras, inte enbart mot den enkla glömskan: det är först när centrala och grundläggande värderingar håller på att förändras som kulturarvet blir en arena för strid. Och allra högst svallar känslorna när det blir en fråga om identitet: våra barns identitet. Kulturarvsdebatten rör alltså både det vi betraktar som mest värdefullt och det som är mest centralt och känsligt i oss själva. Striden blir då utan pardon.

Minne och kontinuitet

Det finns flera slags bevarande. Ett sätt att förhålla sig till det förgångna är det museala. Härmed stämplas en företeelse som avverkad. Från att ha varit en del av vardagen för ett helt samhälle, tar denna vardag ett steg till andra sidan glaset i en monter. Den sätter sig på en hylla för att samla damm under några år, innan den förpassas ytterligare ett steg ner i glömskan, i ett skåp i någon källare, gömt i de mausoleer vi inrättat för en svunnen tidsepok. Det museala förflutna får varken röras eller röra sig. Idén om den rena, oförstörda historien ger oss samtidigt en känsla av kontroll, och dämpar förmodligen vår existentiella ångest inför det slutgiltiga försvinnandet. Genom att minnas och skapa minnesmärken är vi inte längre maktlösa offer för tidens gång. Det vi gör är inte förgäves, eftersom det lämnar spår – ju starkare hotet mot vår existens upplevs, desto starkare blir behovet av trygghet.

Ett annat slags bevarande skulle kunna kallas det monumentala. Även här skall ögonblicket förevigas och slussas bakåt i tiden: bli historia – men gärna i större format, finare och långt mer hjältemodigt än något vi kan finna bland de levandes skara. Människorna blir Namn. Vardagen blir Historiska datum. Historia får ett stort H: det symboliska värdet och i synnerhet värdigheten kan bli viktigare än den historiska exaktheten.

Ett tredje är den kontinuitet vi upplever i vardagen. Gamla hus som fortsätter att bebos även när några av hyresgästerna har flyttat. Kända ansikten. Bekanta smaker. Nya koftor som stickas med ett traditionellt mönster. Och sist men inte minst den aktuella diskussionens kärnpunkt: de formaliserade och ritualiserade seder som lärs ut i skolan – vår »kunskap«. Ett värdesatt förflutet ger sammanhang, mening och dynamisk inspi-

ration till den framtid vi önskar för våra barn. Det är anledningen till att läroplanernas förgångna blir det djupast kontroversiella.

Bevarandet av ett kulturarv fyller alltså flera olika funktioner. Det ger oss existentiell trygghet och en känsla av kontroll över tillvaron. Det skapar stolthet och en känsla av egenvärde. Slutligen bidrar det till den känsla av kontinuitet och sammanhang som enligt Aaron Antonovsky behövs för att hantera kriser.¹ Antonovsky framhävde bland annat hur viktigt det är att omvärlden är meningsfylld, begriplig och förutsägbar – inte fragmenterad och kaotisk. Kulturarvet spelar därmed en viktig roll genom att skapa engagemang och förståelse för den plats vi lever på. Genom kulturarvet kan vi relatera positivt till vår närmaste omgivning, känna förtrogenhet med platsen.² Vi får möjlighet att kommunicera med människor omkring oss och ta till oss erfarenheter från andra generationer. Vi observerar händelseförlopp över längre tidsperioder, och drar egna slutsatser om krafter och orsaksförlopp.³ Detta ger oss den kunskap som behövs för att ta initiativ och samla våra krafter kring konkreta projekt; de gemensamma referenspunkterna kan tas tillvara – även när vi har skilda värderingar.⁴ Kulturen ger oss ett gemensamt landskap, ett sammanhang och en kontinuitet där vi kan situera våra egna åsikter.

Kulturarvet som avgränsning

Frågan är dock om vi kan ta till oss andra sociala gruppers kulturarv. Vad händer om våra egna traditioner marginaliseras i förhållande till »majoritetens«? Eller om platsen markeras av kulturarvet som ett ställe där vi inte hör hemma? Kan det då fortfarande vara en källa till trygghet, styrka och handlingskraft? I den följande diskussionen tar jag upp några anledningar till varför jag trots allt anser att den kunskap och handlingspotential som förmedlas genom kultur, inte bör likställas med de reduktionistiska tecknen och symboler som används för att avgränsa nationer eller etniska grupperingar mot varandra. Jag jämför även den aktuella situationen i Skandinavien med kulturarvets roll för grundandet av den moderna nationalstaten Turkiet.

Medan multikulturalism uppfattas som en relativt modern företeelse i Norden, har

---

1. Aaron Antonovsky, *Health, Stress and Coping*, San Francisco 1979.

2. Margareta Rämgård, *The Power of Place. Existential crises and place security in the context of pregnancy*, diss., Lund 2006.

3. Thomas Hylland Eriksen, *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age*, London 2001.

4. Kalypto A. Nicolaidis, »The New Constitution as European Democracy?« *Federal Trust Constitutional Online Working Paper* No. 38, 2003.

utvecklingen i Mellanöstern snarare gått från tolerant mångkultur i riktning mot exkluderande nationalism. Onekligen kan kulturyttringar användas – och har använts – för att legitimera vissa gruppers anspråk till territorier eller makt. Detta innebär dock knappast att vi kan eliminera rasism och extremistisk nationalism genom att bortse från kulturarvet. För att visa på några av de förgivettaganden som förekommer i kanondiskussionerna, har jag i det följande ställt vissa av dikotomierna på sin spets.

Den mest grundläggande dikotomin handlar om förändring och kontinuitet. Dessa ställs ibland mot varandra, som om de vore ömsesidigt uteslutande motsatser. Acceptans av förändring associeras med begrepp som »utveckling« och framtidstro. Motstånd mot förändring förknippas däremot med rigiditet, en nostalgisk kärlek till det förflutna och oralistisk, idealiserande romantik. Den reaktionära drömmen om en etniskt »ren« ursprunglighet kontrasteras därför ofta med öppenhet mot invandrare och andra kulturer, tekniska framsteg, nyfikenhet, flexibilitet. Men att reducera debatten till just dessa dikotomier ger föda åt argumenten hos några extrema grupperingar, samtidigt som det maskerar vilka frågor oenigheterna egentligen berör.

Debatten polariseras till synes i två läger, en »framåtblickande« globaliserad internationalism, kontra den »bakåtblickande« konservativa provinsialismen. Lokal-global-problematiken skär tvärs över partipolitiska gränser. Men trots att motsättningarna verkar så tydliga, delar båda lägren i själva verket en lineär historiesyn kopplad till en uppsättning stereotypa antaganden om hur samhällen ser ut och hur de kan utvecklas. Resonemangen implicerar att historien kör på räls, att vi kan åka »framåt« eller »bakåt«, men inte styra det tåg vi sitter i. Genom att debatten reduceras till frågan om »bevarande« kontra »förändring«, blir det svårare att se den egentliga frågan, nämligen vilken typ av förändring vi vill ha, och hur vi gemensamt skall arbeta för ett samhälle vi kan känna oss hemma i, oavsett färgen på våra rötter.

Men är inte kulturarv genom sin blotta natur kopplat till reaktionära tankar och önskan att försvara det egna territoriet mot främlingar? Det råder inget tvivel om att »ursprunglighets«-argument kan tjäna till att legitimera maktanspråk. Geografiska rum markeras genom minnesmärken som tillhörande en viss etnicitet eller kultur »av tradition«. Äldre normer kan även legitimeras gentemot nyare: det traditionella blir därmed det autentiska, det egna, det trygga, det oförstörda.

För mig finns det dock knappast någon självklar förbindelse mellan *kunskap om det förgångna* och önskan om att återupprätta ett forntida *status quo*. Att ha kunskap om en praxis, är inte detsamma som att vilja tillämpa den. Det finns till exempel väldigt få nostalgiker som önskar »återvända« till förra århundradets tandläkartekniker. Men för att det verkligen skall vara fråga om kunskap och inte om ett endimensionellt

kategoriserande »bra« kontra »dåligt«, är djupet i kunskapen avgörande. Och minst lika viktigt är att den överordnade historiesynen då inte fastnar i ett lineärt schema av »tradition« kontra »framsteg«. Problemet med kulturkanon är därför inte så mycket de arkaiserande värderingarna, som att de idéer som förmedlas saknar kontext – kunskapen tenderar att bli ytlig och fragmentarisk.

Reaktioner mot traditionen

I progressiva kretsar har det uppstått en mängd reaktioner mot det nationalistiska monopolet på det förgångna. Michael Landzelius föreslår till exempel att kulturarvet skall »suddas ut« i syfte att skapa förskjutningar och visa den historia som döljs av de officiella framställningarna.⁵ Begreppen kultur och identitet har på sina håll nästan blivit tabu, eftersom kultur likställs med en gräns mellan Vi och Dem. Kulturyttring likställs med rasism. Vissa blir hellre kulturlösa än bevandrade i de kulturer och den historia som förklarar det samhälle de själva lever i. I Israel har rädslan för rasism gått så långt, att det inte längre är möjligt att forska om diskriminering mot grupper med olika ursprung, eftersom det inte går att samla data där personers ursprung anges.

Tror man att segregering kommer att försvinna om man helt enkelt inte talar om likheter och skillnader? Eller att individer får större utrymme att utvecklas som personer ju mindre de vet? En annan dikotomi som förekommer i diskussioner om kultur och identitet är nämligen distinktionen mellan det individuella och det kollektiva. Som motvikt mot nationalstatens centralistiska och homogeniserande skolprocess, där samhällets behov av sammanhållning och samstämmighet har stått i centrum, har ibland det positiva i en helt individcentrerad utbildning framhållits. Men föreställer man sig att historielösa individer som flyter runt i den sjudande magman av globaliserade livsstilar, kommer att »fritt« kunna plocka ihop den identitet som behagar dem från en global shoppingvagn? Vilken handlingsfrihet har då våra tonåringar, om de hänvisas till media, mode och reklam för att bilda sig en kultur?

Kulturen som symbol

Dikotomierna i kanondebatten kan till viss del härledas ur en generalisering av strukturalistiskt tänkande, där det fokuseras på en analys i fristående delar och gränser

---

5. Michael Landzelius, »Commemorative dis(re)membering: erasing heritage, spatializing disinheritance«, *Environmental Planning D: Society and Space*, vol. 21, 2003, s. 193–221.

mellan dessa. Översatt i sociologiska termer tenderar man enligt detta synsätt att se kulturyttringar som avgränsande markeringar för gruppstillhörighet. Med andra ord uppfattas fenomen rent symbolisk-semiotiskt: ett tecken, som står för något. Vilket tecken som används är likgiltigt. Det räcker exempelvis med en flagga för att beteckna ett folk. Det materiella innehållet av kulturyttringen och dess påtagliga konsekvenser får i detta sammanhang betraktas som irrelevant, eftersom betydelsen läggs enbart i de strukturella relationer som friläggs mellan sådana »tomma« enheter, och i de abstrakt-symboliska värden som enheterna tillskrivs, utan relation till deras inneboende materiella egenskaper. Böckerna listade i kulturkanon skulle då läsas för att de betecknar »danskhet«, inte för att författarna har något vettigt att säga.

Tankesättet grundas i Ferdinand de Saussures resonemang om tecknets godtycklighet, *l'arbitraire du signe*. Saussure påpekade att det inte finns någon nödvändig eller av naturen given förbindelse mellan en följd av ljud och en betydelse.⁶ Semiotiskt inspirerade forskare har därför framhävt att på samma vis som man skulle kunna använda ett helt annat ord för en sak, beroende på vilket språk man talar, kan kulturyttringar se väldigt olika ut, beroende på kulturen. Och visst ligger det mycket i ett sådant synsätt. I Sverige är en hatt kanske en fråga om väder, mode, personlig smak eller bara tillfällighet. I Israel eller New York skulle samma hatt ge detaljerad information om bärarens världsuppfattning och identitet. Grupper som delar en livsåskådning kan definiera och avgränsa sig mot omvärlden genom sådana tecken.⁷ Det viktiga blir inte hattens förmåga att skydda för väder och vind, utan vad den står för. Kulturen uppfattas som en särskild form för kommunikation inom och mellan grupper, snarare än ett sätt att leva.

Det är dock en farlig förenkling att se verkligheten som *enbart* socialt/kulturellt konstruerad, eller se kulturyttringar som en uppsättning tomma tecken, vars enda funktion är att *separera* grupper från varandra. Vore en samhällsbyggnad enbart en abstrakt struktur sammansatt av utbytbara kulturelement, där varje del lika gärna kunde se ut på något annat vis, skulle det vara likgiltigt hur samhället faktiskt ser ut. Könstympning, folkmord eller atombomben skulle i en värderelativistisk syn kunna uppfattas som likvärdiga och lika giltiga kulturyttringar. Men kulturen svävar inte i ett tomrum utan förhåller sig till och formas i en materiell verklighet.⁸ Det handlar inte enbart om symboler, utan om människor av kött och blod.

6. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique general*, Paris 1955 [1916].

7. Johan Åberg, *Det föreställda ghetton. Ultraortodox gränsdragnings och identitetskonstruktion i The Jewish Observer 1983–2002*, diss., Lund 2003.

8. Margaret Archer, *Being Human. The Problem of Agency*, Cambridge 2000.

Kategorier och segmentering

Andra faror i ett överstrukturalistiskt tänkande är risken att förbise vikten av kontinuitet och sammanhang. Idémässigt bottnar detta synsätt i betydelsen av segmentering i förhållande till språk och kommunikation. Man tänker sig att ett begränsat antal entydigt definierade »byggstenar« kombinerade på olika vis skall ge en så effektiv kommunikationsprocess som möjligt. Men analogin mellan språkstruktur och samhällsstruktur bör inte drivas alltför långt. I slutändan riskerar man starkare polarisering och konflikter när världen konceptualiseras i vattentäta skott, och gränser mellan samhällsgrupper ses som fasta och entydiga, i stället för öppna, överlappande och varierande.⁹ Unga som söker sin identitet tvingas välja läger. Välja mellan Vi eller Dem, antingen /eller i stället för både-och. På vilken sida ställer de sig? Dansk eller nydansk, svenne eller blatte, kristen eller muslim? Att det i verkligheten finns alla möjliga varianter, med föräldrar, förfäder, syskon och sysslingar som kan ha fötts på den ena eller andra sidan av gränserna: skilda, samboende, utomäktenskapliga, ingifta, utvandrade, invandrade eller kringvandrande troende och konvertiter – den verkligheten i all sin komplexitet försvinner i de skyttegravar som nu befästs.

Att uppfatta världen som en uppsättning avgränsade kategorier, där kategoriernas medlemmar delar någon avgörande egenskap, samtidigt som de skiljer sig från medlemmar i andra grupper, kan härledas ur den gamla grekiska filosofin. Men de gamla grekerna ville ha enkla svar. De sökte ett säkert sätt att logiskt räkna sig fram till Sanningen, snarare än att närma sig verklighetens mångfald, paradoxer och komplexitet.

Den analytiska metoden underlättar än idag vetenskaplig rapportering, när vi lägger upp faktorer, variabler och populationer, men ger likväl en ofullständig och missvisande bild av samhället »i sig« och av hur vi uppfattar den värld vi lever i. Visst kategoriserar vi, men våra kategorier skiftar ständigt i ett kalejdoskop. Och samtidigt som vi upplever kategorier, upplever vi också helheter, sammanhang, relationer med unika kvaliteter och identiteter. Vi kan kalla trädet utanför vårt fönster »träd«, och ändå uppfatta det som ett alldeles speciellt träd, vars egenskaper skiftar med väder och vind, växlar med årstiderna och utvecklas under årens gång.¹⁰ Kategorierna vi faktiskt använder i vår vardag är inte entydiga, utan fluktuerande, med olika skikt och dimensioner. Och lika ofta som vi resonerar logisk-analytiskt (antingen/eller), tänker vi associativt (både-och), holistiskt eller emotionellt. Mångfalden av flertydiga kategorier bildar inget

---

9. Mekonnen Tesfahuney & Lena Grip, »Integrationism – Viljan till Detsamma: Integration(s)politikens paradoxer«, *Nordisk samhällsgeografisk tidskrift* 43, 2007, s. 67–98.

10. Carina Sjöholm, »Träd och tankar«, *Upptecknaren, Nytt från Folklivsarkivet*, nr 5, 2007, s. 4–11.

prydligt schackspel, utan en levande organisk mylla som förändring och nytänkande kan växa ur.

Rädslan för det avvikande

I ett förenklande strukturalistiskt resonemang blir det viktiga alltså inte kulturens materiella innehåll och konsekvenser, utan enbart att en företeelse skiljer sig från en annan. Politiskt kan detta yttra sig som nationalism och polarisering. Nationen skall fungera som en homogen likriktad enhet, eller kategori, med tydliga gränser mot omvärlden. Medborgarna skall vara lojala mot den centralt definierade gruppen, och fogligt medverka i centralt fattade beslut. För att uppnå detta måste den lojalitet medborgarna känner mot nationen vara starkare än de band som binder individen till sin familj, sina vänner, sina grannar, eller arbetskollegor. Den »nationella identiteten« förmedlas genom obligatorisk skolgång, där barnen socialiseras till gemensamma normer och värderingar.¹¹ Möjliga rivaliserande »sub-identiteter« måste då undertryckas, förtigas och marginaliseras. Blandäktenskap, hybriditet, motstridiga lojaliteter, schatteringar och osäkerheter kan inte accepteras. Bryter kriget ut, interneras »främlingarna« och de oliktankande.¹² Här kommer vi till själva knuten i kulturfrågan: i ett absolutistiskt samhälle får tänkande inte vara nyanserat och kritiskt. Landets »styrka« bygger på medborgarnas lydnad. Vänskap och samarbete får inte gå tvärs över etniska eller religiösa gränser.¹³

Men impulser till avvikande tänkande kan lika gärna komma både från historien och tidigare generationers funderingar, som från andra länder eller minoritetskulturer. Frågan blir då inte om kulturarvet symboliskt står för ett etniskt »renare« danskt eller svenskt samhälle, utan vilken idérikedom kulturarvet förmedlar innehållsmässigt. Medan det absolutistiska samhället legitimerar sina maktanspråk genom nationella symboler av historisk karaktär, måste sådana symboler förbli ytliga och endimensionella. Historien måste skrivas om och oskadliggöras. För att från det ögonblick kulturarvet förmedlas i sin mångfald och sin rikedom, i det ögonblick allas röster får höras, förmedlas samtidigt en bredd av olika perspektiv och värderingar som skär sig med de rådande.

11. Hans Lorentz, *Talet om det mångkulturella i skolan och samhället*, diss., Lund 2007.

12. Jfr Landzelius.

13. Maria Småberg diskuterar i sin avhandling den intressanta frågan om vänskap i förhållande till utbildning och nationalistiska/koloniala diskurser. Maria Småberg, *Ambivalent Friendship. Anglican Conflict Handling and Education for Peace in Jerusalem 1920–1948*, diss., Lund 2005.

Identitet och folkstyre, klass eller etnicitet?

I Kalypso Nicolaïdis manifest för de europeiska folkens styre, *European Demoi-cracy*, framhäver hon att en gemensam »europeisk« identitet knappast existerar och inte heller behövs för att samarbeta kring olika projekt. Det viktiga är inte vilka vi är, utan vad vi vill göra tillsammans. Demokrati förstått som majoritetsstyre kopplas ofta till idén att statens institutioner representerar ett »folk«. Nicolaïdis understryker tvärtom vikten av att erkänna pluraliteten: inte folkets utan de olika folkens styre. Vi behöver inte vara likadana för att fungera empatiskt och konstruktivt i förhållande till varandra.¹⁴

Ytterst är det en fråga om vilket beteende som förväntas av medborgarna. Absolut lojalitet och »nationell enhet« krävs bara när staten förväntar sig absolut lydnad, som i krigssituationer då det krävs snabba beslut. Men varför är mångfalden av idéer och identiteter så hotande om vi lever i fredstid? Har vi inte tid att fundera över hur vi egentligen vill ha det, diskutera med varandra, komma överens om en del, samtidigt som vi är oense om en del annat? Måste vi verkligen vara identiska för att leva tillsammans i ett land?

I den danska kanondebatten har vikten av sammanhållning och att bygga gemensamma värderingar framhållits. Detta skall bland annat ske genom att alla skolbarn läser ett gemensamt pensum i skolorna. Man hänvisar till positiva erfarenheter från USA, trots skillnaderna i förhållandena där. Men om man tittar på en del av de verk som har utvalts, i exempelvis litteraturkanon, kan man misstänka att det mindre är en fråga om att hitta inspirerande texter som dagens ungdomar kan relatera till, än att representera äldre smak och normer. Här handlar det knappast om att hitta den gemensamma nämnaren, utan att nostalgiskt upprepa idéer från ett tidigare samhällsskede. Kontinuiteten som skapas genom att återanvända delar av ett äldre skolpensum kan tänkas ge en känsla av trygghet i en hotfull värld.

Men hur såg då Danmark egentligen ut på den »gamla goda tiden«? Under en epok då skandinaviska samhällen kanske var mer homogena, etniskt eller religiöst sett, var motsättningarna mellan stad och landsbygd, män och kvinnor och mellan olika klasser desto mer påtagliga. De värderingar som förmedlades i skolsystemet skulle fungera som ett sammanhållande kitt, basen för en nationell enighet, för att undvika en våldsam explosion, som på så många andra håll i världen.¹⁵ Paradoxen är att sådant som förr kunde upplevas som relativt oproblemiskt, för att klassfrågor undveks, idag

---

14. Nicolaïdis.

15. Lorentz.

snarare bidrar till att skapa djupare klyftor: mellan danskar och nydanskar, mellan »traditionalister« och »framstegsvänliga«.

Kontinuitet och revolution i det moderna Turkiets grundande

Historien är knappast enkelspårig och samhällen kan se ut på en mängd olika vis. Medan det förflutna upplevs som en tid av relativ etnisk homogenitet i Skandinavien, är den »gamla goda tiden« i Mellanöstern för många förknippad med den ottomanska epokens mångkultur och religionstolerans, före de moderna nationalismernas folkmord, krig och etniska rensningar. Glömda är nu de tunga skatterna, byråkratin, korruptionen, den plågsamt långa militärtjänstgöringen.¹⁶ Det man minns från den ottomanska tiden är milletsystemets grannsäma och pluralism då de olika religiösa och etniska grupperna själva fick styra sina inre angelägenheter. Modern demokrati förstådd som majoritetsstyre har i flera fall tenderat att skapa demografiska maktstrategier, där ohämmad befolkningstillväxt av de »egna«, och fördrivning eller fysisk-kulturell utplåning av de politisk-etnisk-religiösa Andra blir den logiska konsekvensen av det politiska spelets regler. Djupa motsättningar mellan flera partier kan utvecklas till inbördeskrig. Medan majoritetsstyre i Europa anses synonymt med fred och mänskliga rättigheter, är sambanden i Mellanöstern inte alltid lika klara. Om både folket och folken skall få komma till tals, kan man därför i en mångkulturell kontext inte bortse från artikulationerna mellan majoriteter och minoriteter.

Som ett exempel på nationalismernas utveckling i Mellanöstern har jag valt Turkiet. Även om liknande utvecklingar har ägt rum i grannländerna, var reformerna i Turkiet särskilt radikala och de paradoxala situationer som uppstod blev därför också tydligare.

Efter flera års inbördeskrig grundades den turkiska republiken 1923, ledd av Mustafa Kemal Atatürk. Hans målsättning var att skapa en modern sekulär nationalstat enligt europeisk modell, en revolutionär ideologi som kom att kallas kemalism (*ataturkcülük*). Tillvägagångssättet präglades av radikala förändringar (*inkilapçılık*). En ny kalender och ett nytt måttsystem infördes. År 1925 genomdrev Atatürk en sekulär klädkod med obligatorisk västerländsk klädsel.¹⁷ Hagia Sofia förvandlades till ett museum. Kvinnor fick rösträtt. Ett nytt nationalspråk skapades 1928, skrivet med latinsk skrift, och blev

16. Talib Younis, S. A. M. & McLean M. A., » Administrative Development and Reform in Turkey: A Historical Overview (Part I)«, *The International Journal of Public Sector Management*. 5:1, 1992, s. 15–23.

17. Houchang Chehabi, »Dress Codes for Men in Turkey and Iran«, *Men of Order. Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, red. Touraj Atabaki & Erik Zürcher, London 2004, s. 209–237.

samtidigt det enda tillåtna. Genom det nya språket och den nya skriften, skars alla band med kulturarvet av. Det som tidigare hade betraktats som »kunskap«, ansågs nu som »okunnighet«. Den äldre generationen var inte längre förmedlare av värdefull erfarenhet, utan förvandlades plötsligt till analfabeter och bakåtsträvare. Kunskap skulle härnäst ligga i framtiden och i de nya statliga skolorna som undervisade om moderna kemalistiska ideal – inte i det förflutna.

Det skulle skapas en ny människa: en turkisk människa. Varje dag ropar fortfarande skolbarnen: Lycklig är den som kan kalla sig turk! (*Ne mutlu Türküm diyene!*) Alla skulle bära turkiska namn. Det blev till och med enligt artikel 301 i brottsbalken förbjudet att förolämpa »turkiskheten« på något vis. Rättegången mot Ibrahim Kaboglu och Baskin Oran är ett talande exempel på hur infekterat temat identiteter/subidentiteter fortfarande är i Turkiet. Att dessa akademiker i en (opublicerad) rapport föreslagit införandet av en överordnad identitet baserad på turkiskt medborgarskap i stället för »turkiskhet« räckte för att stämplas som farliga, och dömas för »uppmaning till hat och fientlighet«.¹⁸

Existensen av alla etniska eller språkliga minoriteter förnekades i den nya republiken. Enligt bosättningslagen från 1934 skulle minoriteter flyttas till orter där de lättare kunde assimilera turkisk kultur. De vågor av turkisk nationalism som mynnade ut i Atatürks nya nationalstat, hade redan börjat under den sista fasen av det ottomanska riket. Man uppskattar att fler än 1,5 miljoner armenier mördades 1915–1923.¹⁹ Kriget 1919–22 slutade 1923 med befolkningsutbytet mellan det nya Turkiet och det nya Grekland.²⁰ Vid den syriska gränsen lever en nedtystad arabisk minoritet efter annekteringen av Hatay/Alexandretta 1939. Medan judar i långa perioder bemöttes som en uppskattad befolkningsgrupp av skickliga yrkesmän under ottomanerna, ledde den nya turkifieringen till ett ogästvänligare klimat.²¹ Kristna assyrier i sydöst utsätts för långsam systematisk förföljelse och diskriminering. »Djävulsdyrkarna« yezidier, bektasi och aleviter är lovligt byte för allsköns extremister, medan staten blundar för alla övergrepp. Det finns lazer, bulgarer, turkmener, tatarer, azerier, albaner, cirkasser, georgier och romer – alla lika osynliga i den officiella statistiken. Men mest känd i Europa är

---

18. www.bianet.org/english/kategori/english/101785/academics-acquittal-overruled.

19. Robert Bevan, »Cultural Cleansing: Who Remembers the Armenians«, *The Destruction of Memory. Architecture at War*, London 2006, s. 25–60.

20. Bruce Clarke, *Twice a Stranger. How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, London 2006; Speros Vryonis, *The Mechanism of Catastrophe. The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, New York 2005.

21. Benjamin Braude & Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, New York & London 1982.

idag kurdernas situation. Under decennier förnekades till och med deras existens – en etnisk-språklig »minoritet«, som förmodligen uppgår till mer än en fjärdedel av Anatoliens befolkning. Strävan efter nationell enighet har här i praktiken skapat ett nytt inbördeskrig.

Den starka rädslan för separatism, det som i Turkiet kallas »Sèvres-syndromet«, har alltså sedan republikens grundande lett till en rad exkluderande företeelser som verkar gå tvärt emot Atatürks uttalade ambitioner om framsteg, jämställdhet och upplysning. Den underliggande drivkraften tycks ha varit rädsla för omgivningen, mer än öppenhet för förändring. Jutta Weldes har sammanfattat den onda cirkel som då kan uppstå: nationalismen skapar konflikter, som leder till rädsor, som i sin tur förstärker den misstro mellan grupper som ger näring åt processer av exkluderande identitetskonstruktion. Identitet och otrygghet kan produceras i en ömsesidigt konstituerande process.²²

Diskussion

En av de viktigare lärdomarna vi kan dra från utvecklingen i Turkiet är att kulturarv inte behöver vara synonymt med exkluderande nationalism, utan att den exkluderande nationalismen tvärtom måste censurera kulturarvet för att etablera en ny *status quo*. Kulturarv ger tillgång till historien och historiens mångfacetterade perspektiv. De värderingar som förmedlas från det förgångna behöver inte vara föredömliga, men de gör samtiden mer begriplig. Det Edward Said kallar *narratives* öppnar därför vägen för ifrågasättande och kritiskt tänkande.²³ »Genom att urskilja och främmandegöra det förflutna från nuets generaliserande ihågkomster, bidrar genealogin till att icke-hegemoniska strukturer i samtiden upptäcks.«²⁴ Genom att skilja sig från det aktuella, gör dessa avvikande perspektiv samtidigt andra framtider möjliga. Det är därför viktigare än någonsin att värna om kulturarvet, inte i traditionalismens namn, utan för pluralism och en levande demokrati.

Den ideologiska och kulturella helomvändning som Atatürk genomförde i Turkiet illustreras slående i den språkliga revolutionen. Det gamla ottomanska skriftspråket *lisânî-osmânî* var ett kreolspråk, som blandade element från turkiska, persiska och arabiska. Den »rena« nyturkiskan sökte däremot sina rötter i en mytisk altaism – idén

---

22. Jutta Weldes, *Cultures of Insecurity. States, Communities, and the Production of Danger*, Minneapolis 1999.

23. Edward W. Said, *Orientalism*, London 1978.

24. Lorentz, s. 27.

om ett turkiskt urfolk, motsvarigheten till tyskarnas »arier«. ²⁵ Samtidigt som den nya generationen »turkar« genom det nya skriftspråket hindrades från att läsa alla äldre skrifter, försvann kommunikationsmöjligheterna med de omgivande kulturerna och skriftraditionerna. ²⁶ Som enda språk i regionen skrevs nu turkiska med latinsk skrift.

Men de tydliga nationella gränser som därmed skapades för det moderna Turkiet, kunde knappast upprätthållas på andra plan. Rebetika-musik blandar fortfarande tonarter och stilar över de nya gränserna, och varvar grekiska sångtexter med turkiska ord eller ladino. Filmen *Politiki Kouzina (A Taste of Spice)*, 2003, regissör Tassos Boulmetis), som skildrar deportationen av 30 000 »greker« från Istanbul 1964, visar något av regionens komplexa identitetsfrågor. De fördrivas främlingskap i »hemlandet« Grekland skildras humoristiskt och ömsint. Och kanske är det just denna enorma skiftande, okontrollerbara rikedom av helt unika smaker, dofter, toner, melodier och känslor, som bäst visar varför vi behöver vårt kulturarv? Visst är maten symbol, men den är framförallt livslust, livsglädje – livet självt. Kulturen och även kulturarvet har i det långa tidsperspektivet inte främst betydelse genom det den står för, utan genom det den är.

Summary

Participating in Change – Cultural Heritage and Democracy

The Danish Cultural Canon of 2006 has been the object of heated debate. It has been criticized for maintaining patriarchal values, excluding minorities, and shaping an exclusive traditionalist notion of Danishness. Clearly, minority sub-cultures cannot be ignored without endangering democracy. But culture is more than a system of signs, with cultural identities that are automatically constituted in opposition to the Other. The author argues that issues of cultural heritage cannot be reduced to the simple dichotomy “traditionalist” versus “open to change”. In fact, both positions share a linear deterministic view of history moving backwards or forwards along a predetermined track, a view that tends to exclude citizens’ participation in processes of change. Continuity and access to heritage are essential for citizens’ empowerment. The democratic discussion of values needs to be based on pluralism and a wide spectrum of available historical models. Examples from Turkey illustrate some of the problems that may occur when all links to the past are severed in the name of progress.

---

25. Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform. A Catastrophic Success*, Oxford 2002.

26. Talib, Ibrahim & McLean.

Referenser

- Antonovsky, Aaron, *Health, Stress and Coping*, Jossey-Bass, San Francisco 1979
- Archer, Margaret, *Being Human. The Problem of Agency*, Cambridge University Press, Cambridge 2000
- Bevan, Robert, »Cultural Cleansing. Who Remembers the Armenians«, *The Destruction of Memory. Architecture at War*, Reaction Books, London 2006, s. 25–60
- Braude, Benjamin & Lewis, Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Holmes & Meier Publishers 1982
- Chehabi, Houchang, »Dress Codes for Men in Turkey and Iran«, *Men of Order. Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, red. Touraj Atabaki & Erik Zürcher, I. B. Tauris, London 2004, s. 209–237
- Clarke, Bruce, *Twice a Stranger. How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, Granta, London 2006
- Eriksen, Thomas Hylland, *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age*, Pluto Press, London 2001
- Landzelius, Michael, »Commemorative dis(re)membering: erasing heritage, spatializing disinheritance«, *Environmental Planning D. Society and Space*, vol. 21, 2003, s. 193–221
- Lewis, Geoffrey, *The Turkish Language Reform. A Catastrophic Success*, Oxford University Press, Oxford 2002
- Lorentz, Hans, *Talet om det mångkulturella i skolan och samhället*, diss., Lunds universitet, Lund 2007
- Nicolaidis, Kalypso A., »The New Constitution as European Demoi-crazy?«, *Federal Trust Constitutional Online Working Paper No. 38*, 2003
- Rämgård, Margareta, *The Power of Place. Existential crises and place security in the context of pregnancy*, diss., Lunds universitet, Lund 2006
- Said, Edward W., *Orientalism*, Routledge & Kegan Paul, London 1978
- Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique general*, Payot, Paris 1955 [1916]
- Småberg, Maria, *Ambivalent Friendship. Anglican Conflict Handling and Education for Peace in Jerusalem 1920–1948*, diss., Lunds universitet, Lund 2005
- Talib Younis, Ibrahim, S. A. M. & McLean M. A., »Administrative Development and Reform in Turkey: A Historical Overview (Part I)«, *The International Journal of Public Sector Management*. 5:1, 1992, s. 15–23
- Tesfahuney, Mekonnen & Grip, Lena, »Integrationism – Viljan till Detsamma: Integration(s) politikens paradoxer«, *Nordisk samhällsgeografisk tidskrift* 43, 2007, s. 67–98
- Vryonis, Speros, *The Mechanism of Catastrophe. The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and*

the Destruction of the Greek Community of Istanbul, Greekworks, New York 2005

Weldes, Jutta, *Cultures of Insecurity. States, Communities, and the Production of Danger*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999

Åberg, Johan, *Det föreställda ghyttot. Ultraortodox gränsdragning och identitetskonstruktion i The Jewish Observer 1983–2002*, diss., Lunds universitet, Lund 2003

Internet

www.bianet.org/english/kategori/english/101785/academics-acquittal-overruled

EUROPA FØR, UNDER OG EFTER NATIONALSTATEN – REFLEKSIONER OVER IDENTITETSPOLITIK OG -HISTORIE¹

Carsten Paludan-Müller

Identitet udtrykt som nationalitet, etnicitet, kultur og religion er rykket stærkt frem i Europas offentlige bevidsthed gennem de seneste årtier. Denne optagethed af identitet er en følge af mødet med andre, ikke-europæiske identiteter. Det møde er ikke altid enkelt og kan føre til en række modsatrettede reaktioner. Blandt andet har vi i Danmark set et identitetspolitisk tiltag i form af forsøget på at definere og formidle en national kulturkanon, der underkommunikerer de udvalgte kulturelle frembringelsers nære sammenhæng med resten af verden. Men vi har også opdaget den reelle betydning af forskelle og ligheder i måden, hvorpå vi tænker om det at leve sammen i et samfund. Vi er begyndt at ane, at de værdier, der kan forekomme os selvfølgelig som grundlag for en demokratisk, europæisk samfundsform, har en dyb og kompleks historisk tilblivelse, som vi må undersøge nærmere for at forstå, at de er værdier, som netop er skabt af en ganske specifik historie og kultur med udgangspunkt i Vesteuropa.

Nærværende artikel præsenterer et komprimeret overblik over udvalgte kernemomenter i dette forløb. En sådan historisk relativisering er nødvendig, dersom vi skal kunne forstå, hvorfor et europæisk syn på mennesket som individ og som borger med pligter og rettigheder i et frit demokratisk samfund ikke nødvendigvis er selvindlysende for mennesker med andre historiske og kulturelle referencerammer.

Det er ikke dermed tanken, at vi må renoncere på gyldigheden – ej heller den universelle – af disse værdier, men derimod, at vi må forberede os bedre på dialogen med 'de andre' om værdierne. Den dialog kræver både respekt for andre og selvrespekt. Re-

---

1. Nærværende artikel er en videreudvikling af et baggrundsnotat fra 2006 udarbejdet af undertegnede for Europarådet: Carsten Paludan-Müller, »Background paper on citizenship and multiple belongings – Histories, issues, and questions to consider«, Europarådet, Strasbourg, 10. november 2006.

spekt og selvrespekt forudsætter i næste led kundskaber om baggrunden for de andres syn og værdisæt og kundskaber om baggrunden for vore egne. Det følgende er tænkt som et bidrag til det sidste.

I artiklen vil jeg derfor argumentere for de nære sammenhænge mellem identitetspolitik og opbygningen af en centraliseret statsmagt på den ene side og den geopolitiske udvikling i Europa siden det 15. århundrede på den anden. Hovedpointen er, at identitetspolitikken gennem store dele af dette tidsspænd er blevet udviklet med det formål at konstruere en homogen identitet blandt indbyggerne som grundlag for magtcentralisering i de store vesteuropæiske territorialstater – først med fyrsten som identitetsbærende fællesnævner, siden med nationen og folket organiseret i nationalstaten.

Nationalstaten har gennem det 19. og 20. århundrede udkonkurreret de øvrige statsformer og står nu i det 21. århundrede på én gang enerådende og utilstrækkelig i sin evne til at rumme en mangfoldighed af kulturer og identiteter, der interagerer på godt og ondt i en epoke domineret af det globale marked. Nationalstaterne er på denne måde sat under pres både indefra og udefra. Den enkelte nationalstats reaktion på presset har i mange tilfælde været at søge at bekræfte sin nationale særegenhed gennem at definere og dyrke ikoner for en eksklusiv identitet.

Den danske kulturkanon er et eksempel på et sådant identitetspolitisk greb, der i sin valgte bagud- og indadvendte form ikke fremmer evnen til at møde dagens verden i dens aktuelle historiske situation. Her overkommunikeres et dansk særperspektiv på bekostning af alt det ved billederne, bygningerne, musikken, litteraturen og oldtidsklenodierne, som peger ud i verden, ud på de inspirationer, værkerne har modtaget og givet. Kanonen fremstår snarere som et svar på et spørgsmål fra en anden tid, og det er fristende her at erindre om J. J. A. Worsaaes programerklæring fra 1843 for arkæologiens bidrag til en dansk national identitetspolitik: »Den Opmærksomhed, som allerede nu vises Oldtidens Mindesmærker, er derfor visselig ikke uden dybere Grund. Den er et tegn paa, at det danske Folk i sin forestaaende høiere Udvikling ikke blindthen vil slutte sig til andre Lande, men at det snarere, ved at vende Blikket indad mod sig selv, vil føie Oldtidens Kraft til Nutidens Kløgt og saaledes uddanne sig selvstændigt og frit.«²

Konstruktionen af en kanon som den danske må man imidlertid også forholde sig til som et fænomen i en historisk proces, en sandsynlig – omend ikke selvfølgelig – reaktion netop i en overgangsproces mellem det velkendte og det ukendte. Det kan da

---

2. Jens Jacob Asmussen Worsaae, *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, København 1843, s. 116.

være fristende at søge trygheden i at bekræfte forestillinger om et velafgrænset værdi- og kulturfællesskab.

Det grænseløse Europa og dets organisationsprincipper

Europa har altid været i færd med at finde sig selv – sin identitet og sine grænser. Europa har aldrig været en veldefineret enhed, suveræn og afsondret fra de globale processer. Lige så lidt har Europas befolkninger på noget tidspunkt som helhed været organiseret i logisk uomtvistelige enheder adskilt fra hinanden bag permanent anerkendte grænser. Europas historie har været kendetegnet ved vekslende perioder af langsom og hurtig forandring i varierende rumlige skalaer.³ I et langt tidsperspektiv er der flere gange bare gennem de seneste to årtusinder foregået radikale befolkningsforskydninger i en kontinental og nogen gange sågar interkontinental skala.⁴ Men også i en statslig og regional skala er der sket store demografiske forskydninger.

Europas industrialisering fra midten af det 18. århundrede og frem medførte voldsomme befolkningsforskydninger fra land til by. Det var bevægelser, som var drevet af såvel afstødning fra landet som tiltrækning fra byerne. Mennesker, som blev drevet fra landbruget på grund af omlægninger af produktions- og ejendomsforhold, blev trukket ind i de urbane vækstcentre. Denne kombinerede afstødnings- og tiltrækningsmekanisme fortsætter den dag i dag – og med en tiltagende global rækkevidde for de mennesker og samfund, den berører.⁵ Som altid har nytilkomne i byerne en tendens til at gruppere sig sammen med tilflyttere med samme oprindelse for bedst muligt at værne om en specifik identitet og støtte hinanden i det krævende møde med nye måder at leve på. Undertiden har der været markante kulturelle konfrontationer, hvor traditionelle rurale værdier og normer har mødt urban modernitet.

Gennem historien har andre former for befolkningsflytninger fundet sted på initiativ af magthavere, der har ønsket at tiltrække eller forstøde befolkningsgrupper med særlige potentialer, f.eks. økonomisk, teknologisk eller militært. Her kan vi bl.a. tænke på den danske kong Christian II's indsats for at tiltrække nederlandske bønder for bedre at sikre fødevarerforsyningen til København. Eller vi kan tænke på forløbet efter den osmanniske afståelse af Banatet til det habsburgske kejserrige i 1718 ved fredstraktaten

3. Se f.eks. Leslie Page Moch, *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington, Indiana 2003.

4. F.eks. hunnernes og germanernes vandringer mod vest, der bidrog til romerrikets fald i 4. årh. e.Kr.

5. Netop i 2008 har den globale befolkningsfordeling nået et punkt, hvor mere end halvdelen af os bor i byerne.

i Passarowitz.⁶ Kejserinde Maria-Theresa og hendes efterfølgere koloniserede bevidst den nye provins med bl.a. tyskere, ungare, jøder, serbere og franskmænd.

Også diasporaer⁷ som jødernes, romaernes og armenernes hører med til billedet. Mest kendt er den første i kraft af sin lange, veldokumenterede historie om skiftende perioder af integration, assimilering og forfølgelse.⁸

Sammenfattende tegner dette billedet af et Europa, der gennem hele sin historie har været en konstant skiftende blanding af etniske, religiøse og kulturelle størrelser – størrelser, som også selv er i stadig forandring i kraft af mødet med 'de andre'. Det forekommer usandsynligt, at fremtiden i den henseende skulle blive anderledes. Europa må forblive en proces, hvis det skal forblive sig selv.

Europas historie har gennem de sidste par årtusinder grundlæggende været domineret af tre statsformer: bystaten, territorialstaten⁹ og imperiestaten. De har haft forskellig vægt og roller varierende i tid og rum. I antikken havde bystaterne og senere den romerske imperiestat afgørende betydning for udviklingen af europæisk samfund og kultur. Da Romerriget brød sammen i Vesteuropa, gik den imperiale orden her i det store og hele til grunde. I stedet fulgte efterhånden på ny bystater¹⁰ samt en række territorialstater. Bystaterne havde i en periode en vigtig rolle som bærere og udviklere af det republikanske demokrati.¹¹ I mange af bystaterne bukkede den republikanske styreform i løbet af det 15. århundrede under for presset fra de ekspanderende fyrstestyrede territorialstater.

Det Frankiske Rige havde i godt halvandet århundrede imperiale ambitioner. Med pavens kroning af Karl den Store til romersk kejser i Rom juledag år 800 fik Det Frankiske Rige tillige imperiale attributter. Men imperiet begyndte at gå i opløsning efter Karl den Stores død i 814 og blev delt i tre ved traktaten i Verdun 843. Dermed var der skabt

---

6. Yves Terson, *Empire ottoman, le déclin la chute, l'effacement*, Paris 2005, s. 76.

7. Her bruges betegnelsen 'diaspora' i sin generelle græske betydning, 'spredning', og altså ikke som betegnelse for eksil fra et oprindeligt hjemsted.

8. Specielt om jødeforfølgelse, se Trond Berg Eriksen, Håkon Harket & Einhart Lorenz, *Jødehat. Antisemitismens historie fra antikken til i dag*, Oslo 2006.

9. Territorialstat bruges her som betegnelse for mange af de statsdannelser, der senere har defineret sig som nationalstater. Det bliver imidlertid en anakronisme at projicere nationalstaten længere tilbage i tid end til slutningen af det 18. århundrede. Territorialstater er typisk stater af mindre geografisk størrelse og mindre etnisk diversitet end imperier (jf. Carsten Paludan-Müller, *Rome. The Parallactic Observation of the Empire*, Oslo 2008 med henblik på en diskussion af imperiebegrebet). I modsætning til imperierne accepterer territorialstaterne, uanset indbyrdes styrkeforhold, typisk andre stater som sideordnede.

10. Bystaterne blev særligt betydningsfulde i Norditalien samt i den nordlige del det kontinentale Europa – fra Nederlandene til Estland.

11. Maurizio Virolli, *From Politics to Reason of State, The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*, Cambridge 1992.

et udgangspunkt for nogle lange linjer gennem efterfølgende århundreders vest- og centraleuropæiske storpolitik. Den fik i mangt og meget karakter af en løbende konflikt mellem det vestlige efterfølger-rige (det senere Frankrig) og de østlige efterfølger-riger (senere Tyskland og Østrig) om kontrollen med det mellemste efterfølger-rige (Lotharingia, der rakte fra Nederlandene til Rom).¹² Det blev altså territorialstaternes evigt balancerende magtkamp frem for imperiet, der kom til at præge historien i det vestlige Europa, afbrudt af enkelte kortlivede forsøg på ny kontinental imperiebygning (Frankrig under Napoleon I, Tyskland under Hitler). De imperier, Vesteuropa i øvrigt byggede fra det 15. til det 20. århundrede, var alene oversøiske og havde udgangspunkt i de territorialstater, der i løbet af det 19. århundrede blev til nationalstater.

Derimod levede imperiet videre som dominerende statsform i Øst- og Mellemeuropa, først gennem det byzantinske imperium og det hellige tysk-romerske imperium (senere det østrigske og det østrig-ungarske). Siden afløstes det byzantinske imperium af det osmanniske, og det russiske imperium voksede frem – blandt andet på bekostning af det osmanniske. Medens det østrig-ungarske og det osmanniske imperium gik til grunde med 1. verdenskrig, levede det russiske videre som Sovjetunionen frem til 1991 i kraft af Oktoberrevolutionens metamorfose. Det havde dog allerede nået sit zenith kort efter – og i kraft af – sammenbruddet i 1945 af Hitlers tyske imperieprojekt.¹³

På den vesteuropæiske del af kontinentet udviklede territorialstaterne sig i stærk indbyrdes konkurrence, der ofte slog ud i krige. Det er næppe forkert at påstå, at den indbyrdes rivalisering mellem staterne var en vigtig faktor bag deres udvikling i retning af stadig større intern centralisering og homogenisering. Der er tale om en lang udvikling, som det kan være vanskeligt – måske endog meningsløst – at sætte et begyndelsestidspunkt for. Men jeg vil her fremhæve nogle momenter i Europas historie, som fremstår som centrale:

- Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af den tidligt moderne territorialstat fra det 15. til det 18 århundrede.
- Samlingen af Spanien under Isabella af Castilien og Ferdinand af Aragon i sidste del af det 15. århundrede.
- Tredivårskrigen og de westphalske fredsaftaler fra 1648.
- De engelske borgerkrige og John Hobbess publicering af *Leviathan* i 1651.
- Centraliseringen af statsmagten hos en suveræn fyrste med Frankrig under Ludvig

12. Jean Tulard, *Les empires occidentaux, de Rome à Berlin*, Paris 1997, s. 225.

13. Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, 2. udg., Cambridge 2006, s. 165.

XIV som det epokedannende eksempel.

- Udviklingen af nationalstaten fra det 18. til det 20. århundrede – med overførelse af det identitetspolitiske fokus fra fyrsten til 'folket'.
- Nationale 'vækkelser' i Europa, Tysklands samling og de flernationale imperiers krise og opløsning.
- 1. verdenskrig som Europas første store geopolitiske sammenbrud.
- 2. verdenskrig som det næste sammenbrud, der indleder Europas *timeout* – 'den kolde krig'.
- Murens fald i 1989 – de uløste nationale spørgsmål fra 1. verdenskrig dukker frem igen i øst.
- Immigration samfund og identitetssammenstød i Vesteuropa.

Disse momenter kan opfattes som væsentlige i et historisk forløb. Det skal ikke forstås sådan, at de har forudbestemt forløbet frem mod en bestemt historisk situation. Men de har medvirket til at definere et sæt af mulige udfald, som blandt andet omfatter det historiske forløb, vi i disse år er med til at forme.

Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af den tidligt moderne territorialstat

I lighed med andre kulturelle fællesskaber har også Europa defineret sig gennem både åbenhed og lukkethed i forhold til de andre. I begge henseender har islam været af umådelig betydning helt fra 600-tallet og frem til i dag. Kampen for at genetablere et kristent herredømme over Den Iberiske Halvø har haft en særlig rolle. Dette var ikke blot et lokalt iberisk anliggende.

Ideologisk var den europæiske kult omkring Skt. Jacob (Sant Iago) og hans grav i Santiago de Compostela vigtig for generobringsprojektet. Den bidrog med pave Alexander II's appel allerede i 1064 til mobilisering af kristne fyrster og riddere fra andre dele af Europa (flest fra Frankrig, men eksempelvis også fra Skotland). Generobringen – 'La Reconquista' – blev vigtig for udviklingen af den særlige kobling af militær og religiøs erobring, som siden blev benævnt korstogene,¹⁴ og som blev institutionaliseret af pave Urban III i 1095.¹⁵ Op gennem det 12. århundrede blev der grundlagt en række iberiske ridderordner efter mønster fra tempelridderne og med 'La Reconquista' af halvøen fra muslimsk herredømme som mål. En af ordnerne indstiftedes under navnet og

---

14. Franco Gardini, *Europe et Islam, Histoire d'un malentendu*, Paris 2002, s. 63–81.

15. Richard Fletcher, »The Early Middle Ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford 2000, s. 63–89.

med skytshelgenen Sant Iago, som nu også fik tilnavnet 'Matamore' – mauerdræberen.

Forbindelsen mellem korsfarerordnerne og opbygningen af kristen iberisk kongemagt var stærk – det var eksempelvis ikke usædvanligt, at en konge 'udliciterede' tilbageerobringen af et bestemt område til en af ordnerne, som da til gengæld fik visse feudale rettigheder over det erobrede område. Det tætte forhold mellem kongemagt og korsfarere illustreres tillige af, at Stormesteren af Avisordnen, prins John, i 1384 blev konge af Portugal.¹⁶ I 1551 overførte pave Julius III stormesterembedet for samtlige af landets militære ordner til den portugisiske krone 'in Perpetuum'.¹⁷

Legitimering af stats- og kongemagten havde i Europa på dette tidspunkt først og fremmest én ideologisk ressource at trække på – den katolske kristendom. I opbygningen af én samlet spansk stat under en kongemagt blev det katolske kristne brugt som et særlig stærkt identitetsbyggende element. Det skete på baggrund af de mange århundreders korstog, der gradvist lagde flere områder fra det muslimske El Andalus under først og fremmest Castilien og Aragon. Da disse to spanske kongeriger i 1469 blev samlet gennem indgåelse af ægteskab mellem Isabella af Castilien og Ferdinand af Aragon, blev det katolske gjort til den ideologiske kerne i den samlede kongemagt. De to herskere lod sig benævne 'Los Reyes Católicos'. Da Ferdinand i 1492 forestod erobringen af den sidste muslimske bastion, Granada, var han allerede blevet benævnt 'El Encubierto'. Tilnavnet betyder 'den skjulte' – den hersker, der ifølge datidens spanske eskatologi skal åbenbare sig og føre kristendommen til endelig sejr. Generobringen var blot begyndelsen, og vejen ville nu gå videre mod befrielsen af Jerusalem og oprettelsen af det katolske verdensherredømme.¹⁸

Samme år sejlede Columbus ud med sine tre skibe for senere at lande i Caribien. Skibene førte sejl med samme kors, som korsfarerne bar på deres våbenkjortler. Dermed igangsattes netop dén kristne verdenserobring, som forståelsesmæssigt lå i forlængelse af det iberiske generobringsprojektet. Denne sammenhæng refererede Columbus da også åbent til i flere af sine breve til sine kongelige opdragsgivere. Columbus' projekt og siden hele opbygningen af det spanske (og portugisiske) verdensimperium hentede dermed ideologisk legitimitet fra de samme messianske og milleniaristiske forventninger, som knyttede sig til de katolske monarker og deres politik.¹⁹

Columbus nævnte i et af sine breve et tredje forhold, som var specielt for året 1492

16. Angus Mackay, »The Late Middle Ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, s. 91–115, se s. 106. Se også www.jvarnoso.com/orders/orderaviz.html.

17. www.jvarnoso.com/orders/orderchrist.html.

18. Mackay, s. 92.

19. Serge Grusinski, *Les Quatre Parties du Monde, Histoire d'une mondialisation*, Paris 2004, s. 72 og s. 288–292.

– fordrivelsen af Spaniens store jødiske befolkning.²⁰ Denne fulgte efter en århundreder lang proces med stadigt tiltagende forfølgelse af jøderne. Mange af dem var blevet tvunget til at konvertere til kristendommen. Men heller ikke omvendelse var nok: Oprigtigheden i de konverterede jøders – de såkaldte 'conversos' – kristne sindelag blev underlagt granskning af den i 1480 til formålet kongeligt indstiftede inkquisition.²¹ Inkquisitionen var også et magt- og propagandainstrument, der gennem sin ritualiserede magtudøvelse medvirkede til både at cementere den spanske stats særlige kristne identitet og kongemagtens (frem for pavemagtens) kontrol over kirken i Spanien. Også den store muslimske befolkning blev udsat for både forfølgelse, tvangskristning og til slut i begyndelsen af det 17. århundrede fordrivelse. Med mission, med forfølgelse af muslimer og jøder og med bekæmpelse af protestantisme definerede den spanske kongemagt også i praksis katolicisme som konstituerende for den spanske identitet.

I kraft af rigdommene fra det voksende oversøiske imperium svang Spanien sig i løbet af det 16. århundrede op som den førende stat i Europa. Udviklingen nåede sit højdepunkt under Karl I og hans søn Filip II. Karl I var i kraft af dynastiske alliancer under navnet Karl V blevet kronet til tysk-romersk kejser. Alliancen mellem habsburgske monarker i henholdsvis det spanske og det tysk-romerske rige fortsatte frem til sidste halvdel af det 17. århundrede. Nabostaten Frankrig var en hovedfjende, hvilket også kom til udtryk ved valget af dato for påbegyndelsen af det kongelige slotsbyggeri, Escorial, ved Madrid.²² Byggeriet blev indledt i 1563 for at fejre Filip II's sejr over franskmændene ved St. Quentin på Sankt Laurentius dag (10. august) 1557.²³ Escorial er et stærkt symbolsk udtryk for enheden mellem katolicisme og kongemagt. Det er et stramt bygningskompleks, der på én gang skulle fungere som kongelig residens og som kloster. Escorials grundplan, som kan sammenlignes med en rist, er blevet udlagt som en reference til skytshelgenen Sankt Laurentius, der led martyrdøden på en glødende rist. Men nok så oplagt er det formentlig at opfatte grundplanen som inspireret af tidens forestillinger om Salomons tempel i Jerusalem.²⁴ Centralt placeret i anlægget er Sankt Laurentius-kirken, hvis facade i sin udformning også refererer til forestillingerne om Salomons tempel. Facaden smykkedes af seks statuer af gammeltestamentelige konger. Spanien blev med dette tempel præsenteret som det udvalgte folks rige, kongens sæde

20. www.historyguide.org/earlymod/columbus.html.

21. Heather Rae, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge 2002, s. 69–82.

22. Felipe Fernández-Armesto, »The Improbable Empire«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, s. 116–151, se s. 123.

23. www.newadvent.org/cathen/05534c.htm.

24. Stefania Tuzi, *Le Colonne e il Tempio di Salomone, La storia, la leggenda, la fortuna*, Rom 2002, s. 143, fig. 42.

som det ny tempel og Filip II selv som den nye Salomon – kort og godt kristenhedens og modreformationens fremmeste proponent.²⁵

Sammenfattende kan man konkludere, at den politiske udvikling af et samlet, spansk kongerige blev ledsaget af et brutalt indre opgør med den århundreder gamle, flerkulturelle sameksistens af muslimer, jøder og kristne i Spanien. Opbygningen af en potent spansk statsmagt blev betalt med en tvangshomogenisering af befolkningen gennem kulturel/religiøs/etnisk udrensning. Med den valgte identitetspolitiske underbygning fulgte vigtige historiske og kulturelle handlingsmatricer. For det første en definition og mobilisering af et kristent Europa imod islam. I forlængelse heraf et systematisk arbejde for at konstruere et samlende identitetsgrundlag for en stærk stat. I dette tilfælde er det katolicisme, først defineret i modsætning til islam og jødedom, siden i modsætning til protestantisme, der leverer det ideologiske grundlag for konstruktionen af den spanske stat som kristendommens udvalgte forsvarer.

Det udvidede europæiske teater 1: Krigsherrer og samfundstænkere – fra kaos til orden

Af såvel ideologiske som geopolitiske årsager blev protestantismen op gennem det 16. og 17. århundrede til en trussel mod den habsburgske magtstilling i Europa. Henholdsvis protestantisme og katolicisme blev til samlingspunkter for forskellige territorielle og dynastiske magtpolitiske interesser. Kontrollen med Nederlandene var vigtig. De havde sammen med England i løbet af det 16. århundrede gradvist overtaget Norditaliens rolle som Europas førende vækstområder. Et andet konflikttema, som grupperede protestanter og katolikker over for hinanden, var konstellationerne omkring valget (gennem kurfyrsteinstitutionen) af tysk-romersk kejser.

Karl V havde både været spansk konge (under navnet Karl I) og tysk-romersk kejser (under navnet Karl V). Ved hans død i 1556 blev rigerne igen skilt, og det blev bestemt, at Nederlandene skulle overgå fra den tyske til den spanske gren af huset Habsburg (Filip II). Dette medførte en forstærket konfrontation mellem kronen – nu den stærkt katolske spanske – og de reformerte, som stod stærkt i de nordlige Nederlande. De erklærede sig som Utrecht Unionen uafhængige i 1581.²⁶ Herefter rådede med korte afbrydelser en krig, der siden smeltede sammen med det tidligt moderne Europas anden store krig – tredivåarskrigen. I udgangspunktet handlede det for de habsburgske mo-

25. Tuzi, s. 125; Gruzinski, s. 29–33.

26. Lars Ericson Wolke, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*, Lund 2006, s. 35–41.

marker i Wien og Madrid om at sikre kontrollen med arvefølgen på den tysk-romerske kejsertrone gennem at kontrollere, hvem der blev konge i Bøhmen. Men her ligesom i Nederlandene udløstes spændingerne mellem den spanske modreformation og en stærk lokal protestantisk orientering i et åbent oprør mod kejsermagten i 1618. Herefter fulgte 30 år, der vendte op og ned på den europæiske orden. Krigshandlingerne havde tyngdepunkt i det tyske område, men med mere eller mindre stærke homologe eller analoge forbindelser til andre indre og ydre konflikter, blandt andet i Frankrig, på Den Iberiske Halvø, på den italienske halvø, på de britiske øer, i Polen, i Rusland og i Norden.

Af flere årsager viste krigshandlingerne sig vanskelige at afslutte. Fire af de vigtigste årsager var:

- Pres for en større magtpolitisk vægtjustering i de mellemstatslige såvel som i de indrestatslige relationer. Dette pres fremkom blandt andet ved forskydningen af Europas økonomiske orientering fra Middelhavet til Atlanten og i den forbindelse tillige fremvæksten af en ny selvbevidst urban elite navnlig i de nord- og nordvest-europæiske vækstcentre.
- En stærk ideologisering af konflikterne centreret omkring opgøret mellem reformation og modreformation.
- En uklar skelnen mellem indre og ydre anliggender i mellemstatslige relationer. Denne uklarhed gjorde det vanskeligt gennem inddæmning at undgå ydre indblanding og dermed konfliktspredning med udgangspunkt i det, vi i moderne tid har defineret som indre statslige anliggender.
- En udstrakt brug af private, ikke statslige krigsentreprenører (lejesoldater anført af krigsherrer), som havde en egen interesse i at holde krigshandlingerne i gang.²⁷

Trediveårskrigen og krigen mellem habsburgerne og Nederlandene²⁸ fandt deres endelige afslutning i 1648 ved indgåelse af traktaterne i Osnabrück og Münster. Tilsammen benævnes disse to Den Westphalske Fredsaftale. Aftalerne omfattede ikke krigshandlingerne mellem Spanien og Frankrig, der fortsatte frem til indgåelse af Pyrenæertraktaten i 1659.

Jeg skal ikke i denne sammenhæng gå nærmere ind på de westphalske aftaler, men det er vigtigt at konstatere, at aftalerne med baggrund i krigens erfaringer indførte den suveræne stat som grundlag for den mellemstatslige nyordning af Europa. Fyrsten kunne da på den ene side herske suverænt over sit eget territorium og dets befolkning

27. Herfried Münkler, *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Assymetrie*, Weilerswist 2006, s. 49.

28. En fredsaftale mellem Spanien og Nederlandene indgæet i januar samme år blev i oktober 1648 gjort til en del af det westphalske aftalekompleks.

uden ydre indblanding, men måtte på den anden side acceptere ikke at blande sig i fremmede territorialstaters indre anliggender. Desuden blev militærvæsenet 'afprivatiseret' til fordel for stående statslige hærstyrker.

En vigtig – og fra fransk side ikke utilsigtet – følge af det nye princip om suveræn fyrstestemagt blev en langvarig politisk fragmentering af Tyskland. Den tysk-romerske kejsermagt var herefter i det store og hele begrænset til kejserens eget personlige rige, det østrigske. Resten af det tyske område var organiseret i en række små enevældige fyrstestater efter fransk forbillede, hvor kejseren kun havde yderst begrænset magt. Med opsplitlelsen af Tyskland opstod der i Europa et geopolitisk mønster, som varede helt frem til midten af det 19. århundrede: mod vest dominerede store territorialstater (Frankrig, Spanien og England), mod øst dominerede tre store imperier (det habsburgske, det osmanniske og det russiske). Imellem lå de nederlandske samt en del tyske og italienske områder som en 'cordon sanitaire' af småstater, hver især uden tilstrækkelig tyngde til at true naboerne.²⁹ Til gengæld rummede dette bånd fra Norditalien til Nederlandene også Europas rigeste koncentration af byer. Her går en hovedarterie gennem Europa, som rækker langt tilbage i middelalderen og fortsætter op i nutidens 'blå banan'³⁰, der definerer dette område (inklusive det sydlige England) som Europas urbane ryggrad og økonomiske tyngdepunkt.

Den engelske borgerkrig fra 1642–49 (som også involverede resten af de britiske øer) havde mange træk fælles med krigen i Centraleuropa. Også her var det urbant centrerede økonomiske nybrud og opkomsten af et stærkt byborgerskab en drivende kraft i en konflikt mellem parlament og kongemagt. Ideologisk samlingspunkt var ligesom på kontinentet modsætningen mellem katolicisme og protestantisme.

Krigene var på de britiske øer en lige så ødelæggende oplevelse af kaos og meningsløshed som på kontinentet. Begge steder udløste erfaringerne nytænkning. På kontinentet traktatfæstelsen af nye principper for suveræne stater, i England Thomas Hobbes' (1588–1679) *Leviathan* fra 1651. Her reintroducerede Hobbes begrebet 'den sociale kontrakt' som betegnelse for forholdet mellem borgerne i en stat under en suveræn hersker.³¹ John Locke (1632–1704) udviklede begrebet videre med vægt på en bedre

29. Nederlandene udgjorde dog til en vis grad en undtagelse gennem det 17. og hovedparten af det 18. århundrede i kraft af sin betydelige økonomiske og maritime styrke. Det samme galdt Venedig frem til udgangen af det 17. århundrede.

30. I 1980'erne blev det almindeligt at definere en række sammenhængende bånd af dynamiske byområder i Europa. De kaldtes 'bananer' efter den krumme form.

31. Jean Bodin havde allerede i 1576 med *Les six livres de la république* publiceret sin anvisning på nødvendigheden af en stærk, suveræn fyrste som garant for trosfrihed og fred i samfundet. Bodin reagerede med dette på det 16. århundredes krige mellem katolikker og huguenotter i Frankrig.

balance mellem rettigheder og pligter i forholdet mellem borgere og hersker. Fælles for Hobbes og Locke er opfattelsen af, at vi som borgere hver især må give afkald på en del af vores 'naturlige ret' for at kunne leve sammen med andre borgere i et ordnet samfund.

Med dette samfundsfilosofiske resultat af det 17. århundredes ødelæggende krige var kimen lagt til en dynamisk tænkning, som navnlig Voltaire og Rousseau siden førte videre gennem det 18. århundrede. Det skulle vise sig at blive en tænkning, der i vekselvirkningen med den videre historie udviklede sig til noget ganske andet end det filosofiske grundlag for den autoritært fyrstestyrede stat, Hobbes havde lagt frem.

Men samlingen af store territorialstater som Spanien og Frankrig og trediveårskrigen havde også medført radikale forandringer i måderne, krige blev forberedt og ført på. Forandringerne omfattede en øget statsliggørelse af militærvæsenet og store investeringer i ny artilleriteknologi og fæstningsværker, der kunne matche denne og bidrage til konsolidering af territorialstaterne internt og eksternt. Krigsflåderne blev tillige et vigtigt og ressourcekrævende oprustningsfelt. En finansiering og styring af alt dette krævede i sig selv en styrket central statsmagt til udskrivning af skatter og til administration af militærvæsenet. På den måde blev udbygningen af statsmagten for Europas territorialstater et konkurrenceparameter på linje med den primære militære slagkraft. Det er i det lys, vi også må forstå statsmagtens spektakulære udvikling i Frankrig og hos dets konkurrenter.

Krige udløses af akkumulerede spændinger mellem forskellige interesser. Typisk kommer de i forlængelse af nye geopolitiske aktørers indtræden på scenen og/eller i forlængelse af perioder med omfattende økonomisk og social forandring. Begge forhold spillede ind i det 17. århundredes Europa. Religiøse forskelle blev vigtige markører, der kunne mobilisere ressourcer og begrunde krig. Men at krigene viste sig så vanskelige at begrænse i tid og rum, blotlagde behovet for udviklingen af spilleregler for adskillelsen af indre og ydre konflikter. Krigenes ødelæggende virkning inspirerede også en ny samfundsfilosofisk raison med fyrsten som statens suveræne garant for en social kontrakt og dermed for samfundets sammenhængskraft. I det følgende vil jeg se på det fremmeste eksempel på enevældig fyrstestemt, således som denne udvikledes i Frankrig fra midten af det 16. århundrede.

Frankrig under Ludvig XIV – absolutismens identitetspolitiske nybrud

Den franske historie i det 17. århundrede er vigtig i vores sammenhæng, fordi den konstituerer en overgang fra den førmoderne stat til den moderne. Det går naturligvis slet

ikke an at forklare denne proces alene ud fra et idéhistorisk perspektiv. Men det idéhistoriske har dels en egen dynamik, dels en vekselvirkning med det sociale, økonomiske og politiske.

De franske konger, der siden begyndelsen af det 16. århundrede så sig omklamret af de habsburgske riger, kæmpede tillige med stærke indre spændinger. Det var kræfter, der langt op i det 17. århundrede truede med at ødelægge den franske kongemagts ambitioner om at skabe en stærk og samlet stat, der kunne matche den habsburgske udfordring. For den franske kongemagt var det derfor naturligt på europæisk niveau at anlægge en kynisk realpolitik, hvor såvel spaniernes anden hovedfjende, osmannerne, som de protestantiske fyrster i Tyskland og Norden blev vigtige alliancepartnere. På indenrigspolitisk niveau gjaldt det først og fremmest om at modvirke de centrifugale kræfter, der dels manifesterede sig som en undertiden blodig kamp mellem katolicisme og protestantisme, dels kom til udtryk i mere målrettede angreb på kongemagten. I 1649 måtte den endnu umyndige Ludvig XIV flygte med sin moder, Anna af Østrig, fra 'Fronde' – en fællesbetegnelse for to bølger af væbnede oprør, der fra 1648–53 rekrutterede først borgere og siden adel mod ekstraordinære skatteudskrivninger (forårsaget af tredivårskrigen) og voksende kongemagt.³²

Fronde blev den sidste alvorlige trussel mod et samlet Frankrig. Men den blev sammen med bevidstheden om 1500-tallets ødelæggende religionskrige bestemmende for den epokedannende politiske linje, Ludvig XIV lagde fra 1661, da han ved kardinal Mazarins død personligt overtog regeringsmagten. Ludvig XIV's projekt kan på mange måder betegnes som et politisk-militært-kulturelt-psykologisk 'Gesamtkunstwerk', kommunikeret med en gennemritualiseret symbolbrug. I princippet en genistreg af et magtsystem – men i det lange løb uden et robust ideologisk, socialt og økonomisk grundlag.

I 1653 ved Frondens endelige nederlag markerede kongemagten sin sejr med en ballet, *La Nuit*, hvor den nu myndige Ludvig XIV selv dansede slutpartiet i et symbolladet kostume, der illuderede solen; solen, som brød nattens (læs: krigens) mørke og genskabte den kosmiske orden; solen, som siden skulle blive selve symbolet på Ludvig XIV's personlige regeringsmagt.³³

Ved sin personlige overtagelse af regeringsledelsen i 1661 fjernede Ludvig XIV alle indenrigspolitiske konkurrenter. Den gamle adel (*la noblesse dépepée*), der havde mistet afgørende magt ved Frondens nederlag, fik nu sin rolle i regeringsførelsen yderligere

32. Charles Tilly, *European Revolutions 1492–1992*, Oxford 1995, s. 159–61.

33. Se også Joël Cornette, *Chronique du règne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube des Lumières*, Paris 1997, s. 14–16.

elimineret. I stedet besatte kongen vigtige poster med folk, han selv havde promoveret (*la noblesse de robe*) og dermed gjort til sine personlige klienter. Den gamle adel blev i stigende grad henvist til overvejende ceremonielle funktioner ved hoffet.

Kongens centrering af al magtudøvelse i sin person understøttede han på det ideologiske og symbolske plan gennem udviklingen af en avanceret iscenesættelse. Til forskel fra de spanske monarker trak Ludvig XIV ikke på kristen dogmatik som sit centrale ideologiske virkemiddel. I stedet udviklede han en personkult, der trak på klassisk mytologi, kunst, arkitektur og videnskab.

Det mest radikale greb var at flytte residensen fra Louvre i Paris til Versailles 30 km længere mod vest. Her opbyggede Ludvig XIV med udgangspunkt i faderens beskedne jagtslot Europas største fyrstepalads med en have og park, der i format og virkning næppe er overgået siden. Alt var lagt til rette som et univers med kongen som fikspunkt. Kongens privatgemak og seng lå nøjagtig i slottets og parkens øst-vestgående midterakse. Det mytologiske billede på kongen var Apollon, som behersker parkens hovedakse fra et fontænebassin, hvor en figurgruppe viser guden på hans vogn, der stiger op for med solen at rejse over himlen mod natten. Dette paralleliseredes i ceremoniellet omkring kongens morgen (*levé*) og kongens sengegang om aftenen (*couché*).³⁴

Parken blev indrettet med et tæt væv af figurer fra den klassiske mytologi, som var artikulerede på en måde, der også udtrykte barokkens analoge verdensbillede. Som landskabsarkitektur var haven et udtryk for monarkens evne til at projicere sin magt milevidt ud i landskabet i en total geometrisk orden. Med tidens fremmeste ingeniører og videnskabsmænd skabtes et spektakulært system af fontæner og spejldamme. Orangeri og menageri bragte eksotiske planter og dyr fra fjerne egne af kloden ind i dette totalunivers. Alt dannede ramme om ceremonier og fester, der markerede kongen og hans triumfer. For eksempel blev sejren over den tysk-romerske kejser i slaget ved Seneffe 11. august 1674 – og dermed den endelige erobring af Franche Comté³⁵ – markeret otte dage efter under en fest i Versailles med en teaterforestilling, hvor kongen selv medvirkede, og hvor de erobrede faner pludselig blev bragt ind på scenen og lagt for hans fødder. På den måde blev kunst og politik, fiktion og virkelighed, knyttet sammen med det formål at understøtte den enevældige magt.³⁶

Som enevældig monark konstituerede kongen samlingspunktet for statens identitet.

---

34. Edouard Pommier, »Versailles, l'image du souverain«, *Les lieux de memoire*, vol. 1, red. Pierre Nora, Paris 2004 [1997], s. 1256.

35. Provens i det sydøstlige Frankrig.

36. Pommier, s. 1262.

Men med ambitionerne om at skabe det nye Rom spillede kongemagten også på andre strenge. Arkitekturen – den stramme klassicistiske franske fortolkning af barokken – var et virkemiddel, der blev udviklet som en bevidst forkastelse af Berninis opulente romerske barok. Frankrig skulle gennem sit valg af arkitektur formidle sin fordring på arven fra antikkens romerske imperium.

Endnu vigtigere på langt sigt var det måske, at fransk afløste latin som det sprog, der anvendtes i officielle inskriptioner – f.eks. i teksterne, der forklarede de allegoriske loftsmalerier i Spejlsalen i Versailles. Fransk afløste latin i 1685. Det franske sprog – det sprog, der blev talt af befolkningen i Île de France³⁷ – taltes endnu kun af et mindretal af landets indbyggere, og det blev dermed også gjort til en konstituerende del af den officielle franske identitetspolitik, en rolle, det har bevaret frem til i dag.³⁸

Med Versailles konstituerede Ludvig XIV en kanon for fransk bygnings- og landskabsarkitektur, sprog, musik, teater og etikette, som for en stor del er blevet stående i eftertiden – aktivt eller som en del af den kulturelle bevidsthed. Versailles selv er forblevet et monument og et potent symbol i fransk og europæisk kultur. Det har længe efter at have mistet funktionen som magtens residens bevaret evnen til at erobre positionen som scene for skelsættende storpolitiske tildragelser: Det Tyske Kejserrige udråbtes i Spejlsalen 1881, og fredstraktaten efter 1. verdenskrig undertegnedes sammesteds i 1919. Dermed er der blevet lagt stadigt nye lag af betydninger til de oprindelige.

Endnu en af kongemagtens politiske satsninger, som både havde et ideologisk, økonomisk og militært udgangspunkt, var den storstilede understøttelse af videnskaberne, blandt andet gennem grundlæggelsen af l'Académie des sciences i 1666. Denne satsning styrkede Frankrigs teknologiske grundlag og naturligvis tillige kongens legitimitet som statens altfavnende og altoverskuende omdrejningspunkt. På langt sigt var det dog ikke problemfrit at forene forestillingen om en religiøst-mytologisk begrundet absolutistisk kongemagt med en stadigt mere videnskabeligt baseret omverdensforståelse. Med overgangen fra rationalisme til oplysning svandt Guds og det guddommeliges legitimerende kraft til fordel for tanker om en anden orden, hvor den sociale kontrakt byggedes nedefra og ikke oppefra, baseret på fornuftsargumenter frem for på religion.

Udenrigspolitisk kombinerede Ludvig XIV den militære og kulturelle styrke med opbygningen af et diplomati, der siden har dannet paradigme for det internationale diplomati og dets forhandlingskunst. De franske diplomater arbejdede på grundlag af en grundig forståelse af de realpolitiske forhold og interesser hos partnere og modparter i

---

37. Regionen omkring Paris.

38. Pommier, s. 1269.

et system, der blev raffineret af François Callières, kongens betroede udsending ved forskellige europæiske fyrstehoffer og kabinetsekretær (1701–1708).³⁹ Fransk diplomatisk styrke har medvirket til det franske sprogs stærke internationale position.

Frankrigs europæiske politik var overordnet bestemt af konkurrencen med de habsburgske riger. Dette indebar som nævnt alliancer med andre modstandere af de habsburgske riger. Derfor var Frankrig heller ikke blandt de europæiske magter, der greb ind for at redde Wien ved osmannernes belejring i 1683. Det var ikke uden problemer for Ludvig XIV, for osmannerne på Balkan repræsenterede et indarbejdet fjendebillede for den europæiske kristenhed – på samme måde som i sin tid maurerne i El Andalus. Desuden kæmpede kongen med paven om kontrollen over den katolske kirke i Frankrig.⁴⁰ I disse sammenhænge bliver det forståeligt, at det var vigtigt for kongen at fremstå som en katolsk fyrste af Guds nåde og troens stærkeste forsvarer, endskønt han langt hen ad vejen havde bygget en egen ideologisk platform for sin magt, en platform, der trak på den barok-antikke mytologi.

Det er derfor næppe tilfældigt, at Ludvig XIV i 1685 valgte at slå ned på huguenotterne (de franske protestanter) – og ikke før. For det var længe siden, at huguenotterne havde udgjort en trussel mod kongemagten eller Frankrigs sammenhængskraft. Ludvig XIV ofrede formentlig huguenotterne for at sikre sin legitimitet som katolsk monark. Han tilbagekaldte de endnu gældende aftaler i Nantes-ediktet⁴¹ og beordrede de franske protestanter til at omvende sig til katolicismen. Samtidig forbød han dem at emigrere. Emigration var dog netop, hvad mange af huguenotterne valgte. Herved oplevede Frankrig en umådelig åreladning af menneskelig og økonomisk kapital, og den enevældige kongemagt fik skabt et regimekritisk eksilmiljø. De, der blev tilbage og derfor måtte konvertere til katolicismen, bragte en skepsis med sig ind i forholdet til den etablerede, regimetro kirke. Denne skepsis medvirkede til i Frankrig at nære den oplysningstænkning, som i sidste ende førte frem til et opgør med både kirken og den enevældige kongemagt.

Ludvig XIV's politik var effektiv, men den var også kostbar. Han løftede Frankrig op til positionen som Europas førende magt militært og ideologisk. Men de store militære satsninger kostede, og det gjorde også den gigantiske scenografi omkring kongemagten. Kongens modvilje mod også at lade den i øvrigt pacificerede adel bære sin del af skat-

---

39. François de Callières, *L'Art de négocier sous Louis XIV*, Paris 2006 [1716].

40. Pierre Miquel, *Les Guerres de Religion*, Paris 1980, s. 467–68. Heather Rae, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge 2002, s. 110–15.

41. Nantes-ediktet udstedt af Henrik IV i 1598 rummede en række bestemmelser der gav de franske protestanter forskellige rettigheder til at praktisere deres tro.

tebyrden påkaldte sig kritik fra mange hold, – blandt andet fra Vauban, kongens nøgterne rigsmarskal. Sammen med fejlslagen høst og påfølgende hungersnød (1692–94) medvirkede de store udgifter og den ulige byrdefordeling til at erodere det økonomiske og politiske fundament for systemet. At Ludvig XIV selv var klar over dette, udtrykte han på sit dødsleje til dauphinen (kronprinsen), den senere Ludvig XV, med følgende formaning: »Mit barn, du vil blive en stor konge, men efterlign mig ikke i min forkærlighed for byggeri og krig. Forsøg hellere at leve i fred med dine naboer. [...] Bestræb dig på at gøre godt for dit folk, hvilket jeg ulykkeligvis ikke har kunnet gøre.«⁴²

Med den franske historie fra midten af det 17. århundrede ser vi to udviklinger: for det første en hurtig og monumental etablering af den absolutistiske kongemagt, for det andet og som konsekvens af den første en langsommere og gradvis sekularisering af det ideologiske fundament for staten.

Drivkraften er først den geopolitiske konkurrence mellem Spanien og Frankrig. Her gjaldt det for fyrsterne at sikre sig fuld kontrol over deres territorier samt disses indbyggere for bedst muligt at kunne mobilisere de fornødne ressourcer til at fortsætte konkurrencen med militære midler. Ludvig XIV's identitetspolitik adskilte sig fra den spanske ved at inddrage andre momenter end de religiøse for at legitimere statsmagten. Fyrsten (Ludvig XIV) satte bogstaveligt sig selv i centrum. Desuden blev fransk sprog, kunst og videnskab vigtige ideologiske virkemidler for at understøtte en fælles identitet inden for staten. Systemets indbyggede svagheder – herunder den manglende socio-økonomiske bæreevne samt den indre modsætning mellem en guddommeliggjort kongemagt og en øget naturvidenskabeliggjort verdensopfattelse – medførte på langt sigt systemets kollaps. Absolutismen levede som samfundsorden på lånt tid. Næste skridt blev da, som vi skal se, overførslen af statens identitetsmæssige fællesnævner fra fyrsten til folket.

Det udvidede europæiske teater 2, 1789–1922: Identitetspolitik og geopolitik under udviklingen af nationalstaten

Ludvig XIV's efterfølgere formåede ikke at gennemføre de nødvendige reformer, der kunne have åbnet vejen for en tilpasning til den økonomiske og kulturelle udvikling, der fulgte i det 18. århundrede. Resultatet af det akkumulerede reformpres blev den velkendte revolutionære udladning i 1789. Men selv da formåede det gamle regime ikke

---

42. Denne formaning er overleveret i flere versioner. Her er det Saint-Simons i min oversættelse gengivet efter Joël Cornette, *Chronique du regne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube des Lumières*, Paris 1997, s. 550, note 7.

at imødekomme de politiske kræfter, som det endnu havde været muligt at udvikle et kompromis med.

Med den radikaliserede revolution, der efter 1789 blev konsekvensen af mangelen på andre løsninger, satte Frankrig endnu en gang en epokedannende agenda for den politiske udvikling i Europa – herunder i særlig grad for tænkningen omkring, hvad der konstituerer den statsbærende identitet: Allerede Menneskerettighedserklæringen i sommeren 1789 havde erstattet begrebet 'kongens undersåtter' med begrebet 'nationens borgere'.

Og siden april 1792 var det revolutionære Frankrig i krig med en preussisk-østrigsk alliance, der ønskede at retablere den førrevolutionære orden i Frankrig og demontere faren for, at revolutionen skulle spredes ud over Europa. 11. juli 1792 fulgte erklæringen fra konventet: »La patrie en danger« (»Fædrelandet i fare«). Den var en appel om mobilisering til kamp for fælles overlevelse og havde en paradigmatisk retorik om nation og folk.

Kanonaden ved Valmy 20. september 1792 blev 'the defining moment'. Her tvang den franske hær de invaderende preussere tilbage. Et berømt citat lyder: »Von hier und Heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus, und Ihr könnt sagen, Ihr seid dabei gewesen.«⁴³ Det var Goethe, som med disse ord for de preussiske officerer på stedet udlagde betydningen af deres nederlag ved Valmy. Dagen efter blev Ludvig XVI afsat og republikken udråbt. Kongen var forsvundet som statens samlende identitetssymbol. I hans sted var nu entydigt Nationen, Republikken og Folket. Et folk, som måtte defineres, og det til og med i en situation, hvor det revolutionære Frankrig måtte forsvare sig mod angreb fra de andre stormagter. Dette var og er et af verdenshistoriens helt centrale momenter.

Siden viste historien, at ikke alt, der fulgte med revolutionen, var irreversibelt. Napoleons kejserlige imperium opstod til dels som en konsekvens af dynamikken mellem revolutionen, krigene, de geopolitiske omstændigheder og Napoleons person. Alle disse fire årsagsforhold var medvirkende – også til imperiets undergang. Efter Napoleons fald fulgte på ny først et kongeligt (Ludvig XVIII, Karl X og Louis Philippe) og siden endnu et kejserligt monarki (Napoleon III), en revolte (1831), endnu en revolution (1848), et statskup (1851) og en mislykket revolution (1871) samt en mellemliggende republikansk fase, før den republikanske statsform var fast etableret. Men gennem alle disse omskiftelser stod en kerne fra revolutionen i 1789 i det store og hele fast: Opgøret

---

43. »Fra denne dag og dette sted udgår en ny verdenshistorisk epoke, og I kan sige, at I var til stede.« (Min oversættelse.)

med formel (ikke reel) ulighed baseret på klasse og idéen om folket og nationen som de konstituerende elementer i statens identitet. Dette blev en drivende ideologisk kraft op gennem det 19. og 20. århundredes historie.

I det 18. og 19. århundrede voksede territorialstaterne sig stærke. I Europa var de førende magter nu territorialstaterne Frankrig, England og Preussen samt kontinentalimperierne Østrig og Rusland. Længst mod sydøst herskede et stadigt mere svækket osmannisk imperium, der efterhånden kun eksisterede takket være rivaliseringen mellem de øvrige stormagter om fordelingen af de osmanniske territorier.

Med den franske revolution var nationalstaten og folket blevet knæsat som definerende identitetsgrundlag for territorialstaterne. En identitetspolitik, der kunne holde sammen på og mobilisere folket i rivaliseringen mellem staterne, blev et afgørende succeskriterium. Dette kom til udtryk i assimileringer af minoriteter gennem standardiseringer af et nationalsprog,⁴⁴ uddannelser, konstruktion af nye nationale symboler og ritualer centreret om historie og kulturarv.

Fra det 18. til det 20. århundrede foregik dermed i Europa en intens konstruktion af interne ligheder og forskelle – ligheder internt i nationalstaterne og forskelle eksternt mellem nationalstaterne. Det handlede om at sikre sig, at borgerne aldrig skulle være i tvivl om, hvor deres loyalitet hørte hjemme, når det gjaldt konkurrence og konflikt med andre stater. For den globale konkurrence om markeder for råvarer, kapital og arbejdskraft skærpedes. Og krigene – forlængelsen af den politiske konflikt (jf. Clausewitz, »Vom Kriege«) – ændredes fra opgør mellem fyrsterne og deres professionelle hære til folkekrige, hvor statens samlede materielle, menneskelige og åndelige ressourcer mobiliseredes i opgøret. Derfor blev identitetspolitik så vigtig og nationale kanoner konstrueret – ofte med slående indbyrdes ligheder fra nation til nation.

Dette er den overordnede historie. Men det er vigtigt også at forstå, at den nye idé om folk og nation var stærk, netop fordi den også var født i kampen for menneskerettigheder mod den enevældige kongemagt. Idéen var så stærk, at den også kunne fungere som samlingspunkt i mobilisering af modstand mod regimer, der kunne defineres som fremmedherredømme, hvad enten de nu med rette kunne kategoriseres som undertrykkende eller ej. At skelne helt skarpt mellem sociale frihedskampe, kulturelle frihedskampe og nationalistiske projekter er derfor undertiden vanskeligt.⁴⁵

Idéen om folk og nation blev et radikalt dynamiserende element i den videre europæiske historie, først ved at bidrage til afviklingen af de enevældige monarkier og der-

44. I Frankrig specielt efter udbruddet af krigene med udlandet i 1792, se Alan Forrest, *Paris, the Provinces and the French Revolution*, London 2004, s. 4.

45. Tilly, s. 41–42.

næst som en ideologisk sprængladning under de multinationale kontinental-imperier.

Det osmanniske blev ramt først,⁴⁶ da den græske frihedskrig brød ud i 1821. Denne frihedskrig blev på én og samme tid prototypen for en række nationale uafhængighedskrige og en parallel til den iberiske 'Reconquista' – et korstog for befrielse ikke bare af europæisk kristenhed, men i forestillingen også af den europæiske kulturs hellenske vugge. Det blev en kamp, der vandt aktiv støtte blandt romantikere som Byron og Delacroix og mere tøvende støtte fra de vestlige stormagter, som frygtede, at Rusland ville udnytte den osmanniske nedgang til at opnå sit langsigtede geostrategiske mål om ekspansion til Middelhavet.

Billedet af en græsk befrielseskamp mod tyrkisk undertrykkelse kompliceres imidlertid af, at de etnisk-politiske skillelinjer slet ikke var så tydelige. Græske aristokrater, de såkaldte 'Phanariote-familier' (opkaldt efter den græske bydel i Konstantinopel), havde siden det 17. århundrede opnået ledende positioner i Det Osmanniske Rige ikke bare i forhold til den græske befolkning, men flere andre steder, navnlig på Balkan. Dette aristokrati (ofte med rødder i den gamle byzantinske elite) måtte nu vælge mellem en privilegeret position i et imperium i nedgang eller alternativt at skifte loyalitet og satse på at opbygge en ny magtposition i en selvstændig græsk nationalstat. Valget faldt for det meste på det sidste. Dette er vigtigt, fordi der dermed i den tyrkiske befolkning skabtes en grundfortælling om græsk forræderi over for imperiet og et grundlag for udviklingen af et stærkt modsætningsforhold mellem den græske og den fremvoksende tyrkiske nationalisme. En selvstændig græsk stat blev ikke til umiddelbart efter 1821, men først i 1832 efter en lang og kompliceret proces. De nuværende græske statsgrænser har blot eksisteret siden 1948.⁴⁷ Kulminationen på den moderne græske nationalstatsdannelse kom 100 år efter frihedskrigen med den græsk-tyrkiske krig og de gensidige etniske udrensninger i 1922.

Men den græske frihedskrig fik også betydning som inspiration for andre nationale uafhængighedsprojekter på det osmanniske Balkan og i Kaukasus. Disse projekter førte i konstellationer med forskellige storpolitiske interesser, specielt britiske, franske og russiske, til yderligere erosion af Det Osmanniske Rige.

For de habsburgske kejsere i Wien var interesserne mere sammensatte: På en og samme tid var osmannerne en arvefjende og en territorial konkurrent samt et imperium konfronteret med samme nationalistiske udfordringer. For det habsburgske kej-

---

46. Georges Corm, *l'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation. Histoire d'une modernité incomplète*, Paris 2002, s. 97.

47. Yves Tissier, *Dictionnaire de l'Europe. États d'hier et d'aujourd'hui de 1789 à nos jours*, Paris 2004, s. 290-299.

serrige var i lige så høj grad som det osmanniske multinationalt og dermed en nidkær modstander ikke bare af republikanske idéer, men også af nationale selvstændighedsbevægelser. Derfor støttede habsburgerne i nogle tilfælde osmannernes bekæmpelse af nationalisterne, f.eks. ved i 1796 i Trieste at arrestere den stærkt fransk inspirerede græske nationalist og republikaner Rigas Feraios og udlevere ham til de osmanniske myndigheder, som året efter henrettede ham i Beograd. Men andre gange valgte habsburgerne at sikre sig kontrollen med osmanniske områder på Balkan – ikke mindst for at forhindre konkurrerende russisk fremtrængen.

Hvis vi løfter blikket og ser ud over Europa i tiden efter 1814, finder vi to tilsyneladende modstridende tendenser. Dels en opløsningstendens og dels en samlingstendens. Begge er de imidlertid inspireret af dynamikken fra den franske revolution i 1789. Opløsningstendensen ramte først og fremmest de to gamle imperier, det habsburgske og det osmanniske. Samlingstendenserne gjorde sig derimod særligt gældende i de småstatsfragmenterede områder i Tyskland og Italien, det gamle 'cordon sanitaire' mellem imperiernes og territorialstaternes Europa.

Med Preussens opstigning til stormagtsstatus gennem det 18. århundrede opstod der også en konkurrent til habsburgernes gamle fortrinsstilling som den førende tyske magt. De nationale bevægelser og revolutioner op gennem det 19. århundrede styrkede på ny Preussens position efter dets sammenbrud i napoleonskrigene. Kongeriget blev en samlende kraft i det tyske område. Kulminationen begyndte med sejren over Danmark i 1864, der i tysk forståelse bragte en sejrrig afslutning på holstenernes og slesvigernes nationale frigørelseskamp. Dernæst fulgte sejren over Østrig i 1866, der udelukkede Det Østrigske Kejserrige fra enhver rolle i det tyske nationale samlingsprojekt. Det kunne nu under uantastet preussisk ledelse føres frem mod udråbelsen af Det Tyske Kejserrige i Versailles i 1871 efter sejren i den tysk-franske krig. Dermed lammedes det Frankrig, som gennem århundreder aktivt havde modarbejdet en samling af de tyske områder til en ny stormagt.

Habsburgerne, derimod, blev ikke blot udfordret eksternt af preusserne, men også internt – mest markant af ungarerne. De indledte i revolutionsåret 1848 en national selvstændighedsopstand. Den førte på kort sigt til nederlag (1849),⁴⁸ men var på langt sigt begyndelsen til en proces, der i 1868 gav Ungarn status på linje med Østrig i dobbeltmonarkiet Østrig-Ungarn. Dermed var der for alvor åbnet for problemstillingen om, hvordan magtfordelingen i kejserriget skulle tilgodesee de forskellige nationale

---

48. Den kejserlige østrigske hær fik hjælp fra den kejserlige russiske hær til at knuse den ungarske opstand. Her er der altså endnu et eksempel på, at konkurrerende kontinentalimperier alligevel valgte at støtte hinanden i kampen mod nationale selvstændighedsbevægelser.

grupperinger. Denne problemstilling blev yderligere skærpet af Østrig-Ungarns konkurrence med Rusland om overtagelse af stadigt nye områder på Balkan fra 'Europas syge mand' – Det Osmanniske Rige. Inkluderingen af disse nye provinser ændrede balancen, først og fremmest mellem slaver, magyarer og tyskere, på en måde der anfægtede legitimiteten i de to sidstnævntes magtmonopol.⁴⁹ Kejserriget blev kendt som 'nationernes fængsel'.

Østrig-Ungarns balkanpolitik blev i stigende grad destabiliserende, både internt og eksternt. Annekteringen af det osmanniske Bosnien-Herzegovina (1908) medførte konfrontation med serbisk nationalisme, understøttet af en panslavisk russisk politik. Den konfrontation førte efter attentatet i Sarajevo 28. august 1914 på ærkehertug Franz Ferdinand til krig mod Serbien. Denne krig udløste igen det opgør mellem stormagterne, som man blandt andet også kan se som en følge af de storpolitiske balanceforskydninger, der var opstået med Det Tyske Kejserriges indtræden som europæisk stormagt i det tidligere fragmenterede Mellemeuropa.

Da 1. verdenskrig sluttede i 1918, var Europa radikalt forandret. Den russiske revolution havde delvist afviklet det zaristiske imperium og opløst en række af dets europæiske besiddelser i selvstændige nationalstater. Samme vej gik det nu med det østrig-ungarske og med det osmanniske imperium. At Amerika var trådt ind mod centralmagterne, og at russerne var trådt ud, gjorde det muligt at fremstille krigen som et opgør mellem frie demokratiske nationalstater på den ene side og autoritære folkeundertrykkende regimer på den anden.

Både Lenin⁵⁰ og præsident Wilson havde nationernes selvbestemmelse højt på agendaen. Logisk var det på sin vis også, eftersom det jo var etnisk-nationale konflikter, der havde udløst – omend næppe alene forårsaget – storkrigen. Det blev afgørende for de streger, sejrsmagterne tegnede på landkortet efter 1918. Versailles-traktaten, Sèvres-traktaten og Genève-traktaten fjernede det tyske, det østrig-ungarske og Det Osmanniske Rige fra landkortet. I stedet dannedes en række nye stater, og grænser mellem eksisterende stater blev revideret.

Denne nyordning af Europa tilstræbte at lade de mellemstatslige grænser følge nationerne. Men resultatet efterlader ingen tvivl om, at dette princip var bedre i overensstemmelse med den vesteuropæiske end med den mellem-, øst- og sydøsteuropæiske virkelighed. Store vesteuropæiske territorialstater havde udviklet sig gennem århund-

---

49. Lonnie R. Johnson, *Central Europe. Enemies, Neighbours, Friends*, New York 2002, s. 157.

50. Med anerkendelsen af princippet om nationernes ligeberettigelse og frihed åbnede Lenin for genoprettelsen af en række europæiske stater, der havde indgået i det russiske imperium. Dermed sattes også et eksempel for håndteringen af de besejrede imperier i en nyordning af Europa.

reder gennem en blanding af undertrykkelse, sprogstandardisering, mytologi, historiefortolkning og uddannelse. Det havde skabt og til en vis grad forankret forestillingen om en fælles national identitet som grundlag for staten. Større etnisk-territorielle problemer indskrænkede sig trods alt til nogle få grænseområder som Alsace-Lorraine.

Anderledes så det ud i det Europa, der for en stor dels vedkommende havde været domineret af de multietniske imperier, hvor forskelligt etnisk og religiøst tilhørsforhold ikke fundamentalt havde anfægtet legitimiteten i forholdet mellem statens herskere og dens indbyggere – før det 19. århundrede. Dette sammen med en yderst sammensat etnisk geografi som beskrevet indledningsvist betød, at der i praksis ikke var nogen oplagt og entydig logik, efter hvilken de nye statsgrænser kunne trækkes. De nye grænser skabte nye mindretal, og de delte befolkninger, som ellers opfattede sig som samvarende.

Perioden fra den franske revolution og frem til fredstraktaterne efter 1. verdenskrig er med rette betegnet som nationalstaternes storhedstid. Dette skal forstås således, at forestillingen om national autonomi udtrykt i det ideelle princip om 'hvert folk sin stat' blev formelen for ordningen af Europa. Det blev derfor også perioden, hvor ydre forskelle og indre ligheder blev fremdyrket eller ligefrem konstrueret som ideologisk grundlag for magten i Europas stater – nye som gamle. Historieskrivning, arkæologi, etnologi og museer blev vigtige virkemidler i disse nationale identitetskonstruktioner. At der både inden for og på tværs af de fleste europæiske stater efter nyordningen levede folk, som opfattede sig selv som delte og/eller undertrykte, var imidlertid et faktum.

Det udvidede europæiske teater 3: 1922–89 – nyt sammenbrud og 'timeout'

Efter 1. verdenskrig var mange af de nationale problemstillinger, som var defineret op gennem det 19. århundrede, fremdeles uden løsning. Den internationale nyordning efter 1. verdenskrig formåede som bekendt ikke at stabilisere Europa. En række regionale krige og konflikter fulgte i kølvandet. Og de fortsatte problemer omkring den nye stormagt Tysklands indplacering i den geopolitiske arkitektur udløste en række politiske katastrofer og en ny storkrig. 2. verdenskrig ændrede radikalt Europas geopolitiske situation. Med Yalta- og Potsdamaftalerne blev Europas storpolitiske tyngdepunkt for første gang siden Det Vestromerske Riges sammenbrud flyttet bort fra Vest- og Centraleuropa. Et udslidt Europa blev i praksis sat under geopolitisk administration af USA og USSR – de to nye konkurrerende supermagter. Deres indbyrdes konkurrence om global dominans forhindrede effektivt, at nogen europæisk etnisk eller national konflikt på ny eskalerede ud af kontrol.

Delvist på grund af de gamle europæiske imperiemagters udmattelse, delvist på grund af spredningen af idéen om folkenes ret til selvbestemmelse, brød Europas oversøiske imperier sammen i årtierne, der fulgte efter 1945. Ofte trak kolonimagten sig først efter brutale forsøg på undertrykkelse, som f.eks. i Kenya, Indonesien og Algeriet. Senere fulgte massive indvandring fra de tidligere kolonier til Europa og da navnlig til de tidligere kolonimagter.

Inden for USA's dominanssfære engagerede de vesteuropæiske stater sig i en lang og endnu igangværende proces, der omfatter økonomisk og politisk integration og gensidigt forpligtende aftaler om demokratiske borgerrettigheder og pligter (herunder rettigheder for mindretal). Målet var og er at etablere sådanne nye præmisser for de mellemstatslige relationer, at voldelig konflikt aldrig igen ville blive taget i anvendelse som et legalt, endsige attraktivt middel til at afgøre uenigheder.

Inden for USSR og dets dominanssfære blev potentialet for indre- og mellemstatslige konflikter holdt under skarp kontrol. Dette fungerede, til trods for at reguleringer af grænser og mellemstatslige relationer i Europas østlige halvdel efter afslutningen af 2. verdenskrig havde efterladt en god del latent konfliktpotentiale, f.eks. på Vestbalkan.

Perioden fra 2. verdenskrigs afslutning til murens fald i 1989 kan således opfattes som en art 'timeout' for Europa. Vesteuropa fik på den ene side en unik mulighed for at udvikle nye indre europæiske mellemstatslige relationer og materiel velstand, på den anden side mistede de gamle stormagter deres oversøiske imperier. Central- og Øst-europa inklusive Kaukasus blev 'dybfrosset' med de etniske problemstillinger uløste, som havde skabt voldsomme konflikter siden det 19. århundrede.

Det udvidede europæiske teater 4: Efter 1989 – gamle konflikter genopstår, og nye kommer til

Medens efterkrigstidens internationale orden i Europas vestlige halvdel overlevede afslutningen af den kolde krig, var dette ikke tilfældet i den østlige halvdel. Her, hvor efterkrigstidens orden i høj grad oplevedes som påtvunget af USSR, opløstes denne orden også med sovjetimperiets sammenbrud.

Med sammenbruddet af den sovjetiske dominans og af USSR selv dukkede gamle konflikttemaer op på ny. Mange af dem med et stærkt etnisk islæt. Særligt skæbnesvangre konflikter omkring etniciteter og minoriteter dukkede op fra historiens glemsel i randzonen af den sovjetiske magtsfære: Vestbalkan og Kaukasus. Det er bemærkelsesværdigt, at dette er de samme områder, som gennem århundrederne frem til 1. verdenskrig lå i de omstridte skæringspunkter mellem de multinationale imperier Østrig-

Ungarn, Rusland, Det Osmanniske Rige – og til dels Persien (i forhold til Kaukasus). I disse områder har det på grund af den sammenflettede etniske geografi vist sig særlig vanskeligt at etablere en ny nationalstatslig orden. Det er stort set ikke muligt at trække mellemstatslige grænser efter klare etniske skillelinjer. Der vil altid være fremmede inden for og frænder uden for grænserne. I tillæg til dette kommer så den vanskelige tematik vedrørende relationerne mellem skiftende tiders dominerede og dominerende etniske grupper – ofte med tunge skygger fra tidligere tiders overgreb. Endelig dukkede disse gamle konflikttemaer op i en periode og i områder, hvor befolkningerne blev sat under yderligere pres af radikal økonomisk omstilling til en globaliseret konkurrence-økonomi med deraf følgende social usikkerhed og politisk uro.

I den vestlige halvdel af Europa er der stort set ingen åbne spørgsmål om grænser, og samtidig er der begrænsede problemer med gamle etniske mindretal. Til gengæld har den globale økonomiske og politiske dynamik, efterspørgslen efter arbejdskraft og effekten af Vesteuropas koloniale fortid i andre verdensdele udløst markante indvandring og navnlig fra Afrika og Asien til Europas vestlige lande siden 1960'erne. De vesteuropæiske lande har ved siden af ændringen til indvandringslande oplevet andre radikale opbrud som følge af den tiltagende globalisering af markedet for varer, kapital, arbejdskraft, kultur og kommunikation.

Historie, identiteter, værdier og sameksistens

Historievidenskaberne er optaget af at kortlægge og forklare oprindelser. I denne artikel er der afdækket nogle kausale sammenhænge og forløb over en lang periode, der har ledt til et Europa, som for en tid er organiseret efter nationalstatsprincippet. Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle en sådan afdækning af årsagssammenhænge med påstanden om et teleologisk prædetermineret forløb. Andre udfald kunne tænkes, hvor f.eks. Den Iberiske Halvø var forblevet et område med mere end to stater. Frankrig kunne med eller uden udfordringen fra et samlet Spanien have bukket under for det 16. og tidlige 17. århundredes stærke indre opløsningstendenser. I den forstand skal det foregående altså mere opfattes som en efterrationalisering.

Imidlertid har det også været vigtigt at vise, hvordan nationalstatsprincippet netop er opstået som et logisk svar på nogle specifikke historiske og geografiske omstændigheder i Vesteuropa, og at det fra denne position og op gennem det 19. og 20. århundrede har udbredt sig i rollen som det generelle og globale organisationsprincip. Først ved den gradvise opløsning af de multinationale kontinentalimperier, og siden ved opløsningen af de vesteuropæiske stormagters oversøiske koloniimperier.

Overalt ved opbygningen af nationalstaterne har konstruktionen af indrestatslige ligheder og mellemstatslige forskelle været essentielle komponenter i den enkelte stats identitetspolitik. Indførelse af en national sproglig standard på bekostning af minoritetssprog og lokal variation, konstruktionen af en fælles national historie (med stærkt teleologisk præg) samt fejringen af national litteratur, billedkunst, arkitektur og musik er uomgængelige komponenter i nationalstatens identitetspolitiske arsenal.

I dag befinder nationalstaten sig ved en korsvej. Den globalisering, vi lever under, er ikke den første, men i sin karakter og i sit omfang har den på afgørende vis udfordret den enkelte nationalstats evne til at regulere markedet og garantere borgernes sikkerhed og velfærd. Væksten i internationale organisationer siden 2. verdenskrig viser dette tydeligt. I Europa er Den Europæiske Union et eksempel på en ny og hybrid mellemstatslig organisationsform, der på den ene side overtager en række typiske statslige funktioner, men på den anden side fortsat beror på mandat fra de suveræne nationalstater, som udgør dens medlemmer.

Indbyggerne i det tidlige 21. århundredes europæiske nationalstater oplever ikke bare pres fra den globaliserede økonomi. Et globaliseret mediebillede og en stadig mindre homogen befolkningssammensætning har anfægtet forestillingen om en veldefineret fælles national kultur i Vesteuropas nationalstater. Dette har flere steder medført reaktioner fra store dele af befolkningen, som oplever tab af holdepunkter, materielle som immaterielle. Et af svarene har været de anakronistiske forsøg på at definere nationale kanoner – en serie af kulturelle frembringelser, som da tilskrives rollen som bærere af for eksempel en særlig dansk identitet. Parallelle reaktioner ser vi i de ny- og gendannede nationalstater i det tidligere Østeuropa. Også her konstrueres det nationalt særegne på bekostning af det fælles, der peger ud i verden. Sådanne identitetsmæssige afsnøringer, som ses i forskellige varianter overalt i Europa, er forklarlige, men næppe befordrende for evnen til at møde de reelle udfordringer fra den sammensatte verden, vi europæere er dele af.

Vigtigst af alt er det at besinde sig på, at det særlige ved vore europæiske samfund – det, der virkelig gør dem specielle – er synet på mennesket som individ og som borger med rettigheder og pligter i et frit demokratisk samfund. Det er det, som er produkt af et meget specifikt historisk og kulturelt forløb i vores lille del af verden. Det er det, som alt for let går tabt, dersom vi koncentrerer os om at opretholde de nationale identitetskonstruktioner som det vigtigste. Udfordringen må som følge heraf være at vedgå, at vort syn på samfund og menneskerettigheder har nogle meget specifikke europæiske forudsætninger, som gør, at disse størrelser ikke uden videre er indlysende for og umiddelbart kan fungere i andre kulturelle kontekster. Det glemmer vi for ofte, hvilket

gør os uskikkede til at føre den nødvendige samtale med mennesker, der har andre kulturelle referencerammer.⁵¹

'Oversættelsen' af vore samfunds bærende værdier og den diplomatiske samtale om dem bliver afgørende for vor evne til at møde andre kulturelle referencesystemer med den blanding af respekt og selvbevidsthed, der også vil være forudsætningen for at opretholde grundlaget for en fri og demokratisk sameksistens mellem frie og forskellige identiteter.

Dette er vigtigere end at rekonstruere de nationale enhedskulturer eller at erstatte dem med en ny fælleseuropæisk afgrænsning mod resten af verden. De værdier, Europa kan leve videre på, er nok kulturelt og historisk specifikke i deres tilblivelse, men fremdeles universelle i deres grundlæggende fordring. Europa må derfor forblive åbent mod verden for at forblive tro mod sit grundlag.

Summary

Europe before, during and after the nation state – Reflections on identity politics and history

Identity – expressed as nationality, ethnicity, culture and religion – has gained prominence in public awareness and debate during recent years. This preoccupation is a product of major historical turns, and mounting pressures from economic, technological and socio-cultural transformations in recent decades. Manifestations of identity through the definition of national cultural canons like the one recently published in Denmark can be seen as an identity-political response to such pressures.

In order to fully appreciate such a phenomenon, we have to see it in a culture-historical and geopolitical perspective. This paper aims at exposing the connection between the rise and development of the centralized modern state since the late fifteenth century and the development of monocultural identity-political schemes for their support. These schemes paved the way for the establishment and expansion of the nation state as the universal principle of political organization during the nineteenth and twentieth centuries.

However, the nation state has increasing difficulties in delivering both the content and the ideological framework for the social contract of the twenty-first century. The status of the nation as an adequate frame of reference for the cohabitation of citizens

---

51. Bruno Latour & Pasquale Gagliardi, *Les atmosphères de la politique. Dialogue pour un monde commun*, Paris 2006.

with multiple identities is questionable. What is less questionable is the value of other concepts which have developed out of the same history as the nation state, concepts such as citizen, secularity, democracy and civic rights. But also they must be contextualized, and discussed in ways that give them meaning beyond their original cultural frame of reference.

Referencer

- Callières, François de, *L'Art de négocier sous Louis XIV*, Nouveau Monde, Paris 2006 [1716]
- Corm, Georges, *L'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation. Histoire d'une modernité inaccompli*, La Decouverte/Poche, Paris 2002
- Cornette, Joël, *Chronique du regne de Louis XIV, De la fin de la Fronde à l'aube de Lumières*, Sedes, Paris 1997
- Eriksen, Trond Berg, Harket, Håkon & Lorenz, Einhart, *Jødehat. Antisemitismens historie fra antikken til i dag*, Damm, Oslo 2006
- Fernández-Armesto, F., »The improbable empire«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Fletcher, Richard, »The early middle ages«, *Spain a History*. red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Forrest, Alan, *Paris, The Provinces and the French Revolution*, Arnold, London 2004
- Gardini, Franco, *Europe et Islam, Histoire d'un malentendu*, Seuil, Paris 2002
- Grusinski, Serge, *Les Quatre Parties du Monde, Histoire d'une mondialisation*, Editions de la Martinière, Paris 2004
- Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism, since 1780*, 2. udg., Cambridge University Press, Cambridge 2006
- Johnson, Lonnie R., *Central Europe. Enemies, neighbours, friends*, Oxford University Press, New York 2002
- Latour, Bruno, Gagliardi, Pasquale m.fl., *Les atmosphères de la politique. Dialogue pour un monde commun*, Seuil, Paris 2006
- Mackay, Angus, »The late middle ages«, *Spain a History*, red. Raymond Carr, Oxford University Press, Oxford 2000
- Moch, Lesley Page, *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2003
- Münkler, Herfried, *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Assymetrie*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2006
- Paludan-Müller, Carsten, »Background paper on citizenship and multiple belongings – Histo-

- ries, issues, and questions to consider«, Europarådet, Strasbourg 2006
- Paludan-Müller, Carsten, *Rome. The Parallaxic Observation of the Empire*, Oslo universitet, Oslo (under udgivelse 2008)
- Pommier, Edouard, »Versailles, l'image du souverain«, *Les lieux de memoire*, red. P. Nora, Vol.1. Gallimard, Paris 2004
- Rae, Heather, *State, Identities and the Homogenization of Peoples*, Cambridge University Press, Cambridge 2002
- Ternon, Yves, *Empire Ottoman, le déclin, la chute, l'effacement*, Editions Michel de Felin, Paris 2005
- Tilly, Charles, *European Revolutions 1492–1992*, Blackwell, Oxford 1995
- Tissier, Y., *Dictionnaire de l'Europe. États d'hier et d'aujourd'hui de 1789 à nos jours*, Paris 2004
- Tulard, Jean, *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*, PUF, Paris 1997
- Tuzi, Stefania, *Le Colonne e il Tempio di Salomone, La storia, la leggenda, la fortuna*, Gangemi, Roma 2002
- Virolli, Maurizio, *From Politics to Reason of State. The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*, Cambridge University Press, Cambridge 1992
- Wolke, Lars Ericson, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*, Historiska Media, Lund 2006
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen, *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, København 1843

OM REDAKTÖRERNA

Anna Walette, f. 1972, fil. dr i historia vid Lunds universitet. Hon har gett ut avhandlingen *Sagens svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år (2004)*, samt ett antal artiklar, bland annat i *Makten över minnet. Historiekultur i förändring (red. Aronsson, 2000)*, och i *Hedendomen i historiens spegel. Bilder av det förkristna Norden (red. Raudvere m.fl., 2005)*. *Tematiken historiografi och historiekultur återfinns även i medredaktörskapet för Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900 (2007)*.

Jes Wienberg, f. 1956, är professor och ämnesansvarig för historisk arkeologi vid Lunds universitet. Hans forskningsfält är historisk arkeologi, kyrkoarkeologi, pseudoarkeologi samt kulturarv. Wienberg disputerade med avhandlingen *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark (1993)*. Han har skrivit om kyrkor som kulturarv i artikeln »Kirke, kulturarv og konflikt – Mårup på klinten« (2006) och mera ingående om kanon och arkeologins minnesmärken i artikeln »Kanon og glemsel. Arkæologiens mindesmærker« (2007).

Lars-Eric Jönsson, f. 1961, är docent i etnologi vid Lunds universitet. Han disputerade 1998 i etnologi vid Umeå universitet med avhandlingen *Det terapeutiska rummet – Rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*. Han är sedan 2001 verksam vid Etnologiska institutionen i Lund och driver nu forskningsprojektet *Psykiatrins nya patient – Kulturella perspektiv på psykiatri och patientskap 1960–2000*. Han har arbetat som utredningssekreterare på Kultur- respektive Socialdepartementet och skrivit ett flertal artiklar om produktion och användning av kulturarv.

OM FÖRFATTARNA

Inge Adriansen, f. 1944, är *ph.d.*, museiinspektör vid Museum Sønderjylland-Sønderborg Slot och adjungerad professor i kulturhistoria vid Syddansk Universitet. Hon har skrivit böcker och artiklar om nationell och regional identitet, sønderjysk historia och kultur, museumsformidling och kosttraditioner. Hennes senaste publikationer är *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000* (2003), samt som medutgivare, *De slesvigske hertuger* (2005), *Sønderborg i 750 år* (2005) och *Sønderjyderne og Den Store Krig 1914–1918* (2006).

Helen Avery, f. 1960, är utbildad i tillämpad och allmän lingvistik i Neuchâtel och Genève, Schweiz. Hon undervisar för närvarande i arabiska vid Lunds universitet. Hon är medlem av Forum för interkulturell pedagogisk forskning och forskargruppen Tanke och språk vid pedagogiska institutionen i Lund.

Stefan Bohman, f. 1950, fil. dr i etnologi med avhandlingen *Arbetarkultur och kultiverade arbetare* (1985). Chef för Strindbergsmuseet i Stockholm fr.o.m. 2008; dessförinnan chef för Musikmuseet i Stockholm. Har tidigare som avdelningschef ansvarat för forskning, arkiv med mera vid Nordiska museet. Undervisar och handleder vid olika universitet i bl.a. etnologi, museologi och musikvetenskap, och har som uppdrag att bedöma projekt kring kulturarvsfrågor inom EU. Har nu avslutat ett manus om personmuseers betydelse. Några tidigare publikationer: *Musiken i politiken* (2003), *Historia, museer och nationalism* (1997) samt *antologin Museer och kulturarv* (1997, 2003).

Keld Buciek, f. 1960, är *ph.d.* och lektor i kulturgeografi vid Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring, Roskilde Universitetscenter. Bucieks forskningsområde är resans betydelse för identitet och kultur. Forskningen går bl.a. ut på att analysera relationerna mellan ute och hemma, mellan resan och de processer av kulturell, ideologisk, politisk karaktär som »hemma« använder sig av, mellan resa och »an-norlundahet«, samt de konstruktioner av »ursprunglighet«, nationalism och nationell identitet som använder sig av natur, landskap, platser, historien och »de andra« som element i politiska projekt.

Lars Elenius, f. 1952, är docent i historia vid Avdelningen för samhällsvetenskap, Luleå tekniska universitet. Han är verksam som forskare inom områdena etnopolitik, minoritetsspråkslagstiftning, nationalism och regional förändring i norra Europa. Elenius har under åren 2004–2006 lett det NordForsk-finansierade forskarutbildningsnätverket *The Modernisation Process in the Barents Region*. Han arbetar för närvarande med det av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet *Etnopolitiskt identitetsskapande bland finskspråkiga minoriteter på Nordkalotten 1960–2000* och leder arbetet med att inom ett akademiskt nätverk skriva en historiebok och encyklopedi om Barentsregionen.

Per Eliasson, f. 1949, är universitetslektor i miljöhistoria, Lärarutbildningen vid Malmö högskola. Han har bland annat publicerat *Skog, makt och människor – en miljöhistoria om svensk skog* (2002) och har varit redaktör för boken *Learning from Environmental History in the Baltic Countries* (2004).

Keld Grinder-Hansen, f. 1959, är *ph.d.* och har sedan 1997 varit museichef för Dansk Skolemuseum. Han har arbetat på Nationalmuseet i Köpenhamn och varit extern lektor på Institut for Historie vid Københavns Universitet. Grinder-Hansen forskar bl.a. i skol- och utbildningshistoria, medeltidshistoria, numismatik och resans kulturhistoria, och har utgivit ett flertal publikationer inom dessa ämnesområden. Han var medlem av historikerudvalget, som undervisningsminister Bertel Haarder satte samman 2006, bl.a. med målet att utarbete en historisk kanon för skolan.

Håkan Karlsson, f. 1962, är docent, lektor och studierektor vid Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Göteborgs universitet. Han har skrivit och redigerat ett stort antal böcker och artiklar som behandlar det förflutna i samtiden, arkeologins politiska dimensioner och arkeologins publika relation. Bland dessa kan nämnas:

Försummat kulturarv. Det närliggande förflutna och fotbollens platser (2004), Plats på scen (2004) och Kulturarv som samhällsdialog (2004; med Anders Gustafsson). Hans aktuella forskning berör samtidsarkeologi och relationen mellan kulturarvsförvaltning och publik mot bakgrund av nationella och internationella fallstudier.

Carsten Tage Nielsen, f. 1962, *cand. comm.* och *ph.d.* i historia, är anställd som extern lektor vid Det humanistiske Basisstudium, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter. Han är dessutom projektanställd vid enheten Undervisning og Aktiviteter på Nationalmuseet i København och har sedan 2002 varit examinator i historia vid lärarutbildningen. Han forskar i historieanvändning och disputerade med avhandlingen *Historie til aftenkaffen – en historiekulturel analyse af tv-nyhedsformidlingen som historieproducerende diskurs* (1996). Under 2003–2006 var han projektledare för *Øresundsfolk – ett gränsregionalt samarbetsprojekt mellan arkiv, museer, bibliotek och universitet i Øresundsregionen*.

Niels Kayser Nielsen, f. 1949, är *cand. mag.*, *ph.d.* och lektor vid Historisk Afdeling, Aarhus Universitet. Han forskar och undervisar i bl.a. *Nordens historia 1750–1940, matkultur, idrottshistoria, historisk topografi, historieanvändning, Östeuropas historia under mellankrigstiden samt musik och nationalism*. Några aktuella publikationer: *Steder i Europa. Omstridte byer, grænser og regioner* (2005), *Body, Sport and Society in Norden. Essays in Cultural History* (2005), *Århus som idrætslandskab – topografiske fortællinger og analyser* (2007).

Carsten Paludan-Müller, f. 1950, är direktör för Norsk Institutt for Kulturminneforskning. Han är *mag. art.* i förhistorisk arkeologi från Københavns Universitet och har tidigare haft chefspositioner på Kulturhistorisk Museum i Randers, Skov- og Naturstyrelsen (fortidsmindeafdelingen) och Kulturarvsstyrelsen (museumsafdelingen). Han har skrivit om förhållandet mellan kulturarv och eftervärld och om kulturmiljö och museer. Han deltar i Europarådets arbete med uppföljningen av Faro-deklarationen från 2005, och är styrelseledamot i European Association of Archaeologists.

Anne Krestina Povlsen, f. 1967, är speciale-skrivande (*stud. mag.*) på Afdeling for Æstetik og Kultur, Institut for Æstetiske Fag vid Aarhus Universitet. Hon är BA i konstkonservering vid Det kongelige danske Kunstakademis konservatorskola och har verkat som konstkonservator både som frilans och som anställd vid Fælleskon-

serveringen (i Århus och Helsingør) för de danska konstmuseerna. Povlsen har dessutom studerat konsthistoria vid Aarhus Universitet.

Katarina Saltzman, f. 1966, är verksam som forskarassistent vid Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet. Disputerade vid Lunds universitet med avhandlingen *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap* (2001). Hon forskar för närvarande om landskapets dynamik i gränzonen mellan land och stad och med undervisning på temat kulturarv och modernitet. Saltzman gästade under våren 2007 University of Wollongong i Australien.

Anna Storm, f. 1973, disputerade 2008 vid Avdelningen för teknik- och vetenskapshistoria vid KTH i Stockholm. Avhandlingen, som behandlar omtolkning och återanvändning av industriområden de senaste decennierna, har titeln *Hope and rust. Reinterpreting the Industrial Place in the Late 20th Century*. Storm har tidigare skrivit om det industriella kulturarvet i licentiatavhandlingen *Koppardalen. Om historiens plats i omvandlingen av ett industriområde* (2005), i artikeln »Tom Tits Experiment – exhibit review« (2007; med Nina Wormbs) samt i dags- och fackpress.

Carl-Johan Svensson, f. 1977, är verksam vid Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping. Han har skrivit boken *Personporträtt och funderingar. En bok om Skillingaryds historia* (2005) och historiedidaktiskt inriktade artiklar, bl.a. om ideologiska gatunamn och monument i Teheran samt om utställningsavvägningar på Grenna museum. Svensson skriver historiedidaktisk avhandling om sentida museidebatter.

OM CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER

Centrum för Danmarksstudier grundades den 25 september 1998 efter beslut av Lunds universitets styrelse. Det är en nätverksorganisation för forskare vid Lunds universitet med intresse för Danmark, vars övergripande syfte är att diskutera och problematisera Danmark och det danska från svensk horisont. För att detta ska kunna utvecklas på ett intressant och fruktbart sätt måste det ske i dialog med danska forskare. Tanken är att det självklara Danmark ska problematiseras genom att forskare i grannlandet börjar intressera sig för det, och detta intresse för det annorlunda, men ändå så likartade, kan sedan skapa nya frågor och nya svar i forskningen om Sverige.

En av huvuduppgifterna för oss har därför blivit de dansk-svenska forskarkonferenserna, där danska och svenska forskare träffas i Skåne för att diskutera en problemställning med dansk aktualitet, men där jämförelser med svenska förhållanden också är av stor betydelse. I samband med konferenserna har de medverkande forskarnas texter sammanställts till antologier i vår skriftserie. Vår första konferens handlade om N. F. S. Grundtvig och resulterade i denna series första bok. Följande konferensteman var Danmark på 1100-talet, som blev ämnet för band 3 i serien, Søren Kierkegaard, som är huvudperson i seriens band 9, gränser och identiteter i det tidigmoderna Norden, som diskuteras i band 10, och därefter två dagsaktuella problemkomplex: invandrare och integration i Danmark och Sverige, som behandlas i band 12, och här, i seriens nittonde band, kulturarvsfrågor, bland annat inspirerat av den danska kanondebatten.

Vi arbetar också aktivt för att sammanföra svenska Danmarksforskare med enskilda forskare, institutioner och nätverk i Danmark, i syfte att utveckla gemensamma projekt. Band 5 som gavs ut i samband med Holbergjubileet 2004 var ett resultat av just ett sådant samarbete. Och 2005 firade vi H. C. Andersens 200-årsdag med en bok

(band 7) om författarens och författarskapets kontakter med Sverige och det svenska.

I Lund har vi arrangerat forskarseminarier i egen regi, men vi delar även ut medel till forskare vid Lunds universitet som önskar bjuda in danska forskare till sina institutioner eller konferenser. Vi har också utdelat riktade anslag till svensk forskning om Danmark. Utöver detta är ambitionen att i vår skriftserie ge ut viktig Danmarksforskning utförd vid Lunds universitet. Första avhandlingen (band 2 i serien) var litteraturvetenskaplig och handlade om den danske diktaren Gustaf Munch-Petersen. Sedan har det kommit en bok om nordisk katolicism (band 6), en avhandling om dansk 1500- och 1600-talshistoria sedd från rikets periferi, gränsområdet i Göinge härad (band 8), samt en bok om äktenskapslagstiftning i början av 1900-talet, där relevansen av en nordisk approach till Danmark och Sverige är mycket tydlig (band 11). Många av de forskare vid Lunds universitet som på ett eller annat sätt är knutna till Centrum för Danmarksstudier finns presenterade på vår hemsida (www.hist.lu.se/dkstud).

Två större, externt finansierade, tvärvetenskapliga projekt om Öresundsregionen har varit knutna till centret. Det ena projektet, med titeln »Development of a Cross Border Region«, var forskningsinriktat, och summerades i seriens band 14. Det andra, som var mer förmedlingsorienterat, hette »Øresundsfolk« och var medfinansierat av EU genom Interreg IIIA-programmet för Öresundsregionen. Här blev resultatet en webbutställning på www.oresundsfolk.se.

Vid sidan om utgivningar från våra egna projekt har vi också önskat publicera annan forskning om Öresundsregionen. Detta gällde för bokseriens band 4, som var en avhandling i medie- och kommunikationsvetenskap om mediernas roll i gestaltningen av Öresundsregionen, band 15, som var en antologi om integration och migration i regionen, och band 18, en antologi om Öresundsgränsens betydelse under järnåldern.

Vår målsättning är också att nå studenter och andra som är nyfikna på Danmark och Öresundsregionen i historien och i dag. Vi har därför försett bokserien med en populärvetenskaplig gren. Där återfinns seriens band 13, som i essäform visar hur man genom att vara nyfiken på Danmark blir klokare på Sverige, band 16, en dansk historia ur skånsk synvinkel, samt band 17, en annorlunda berättelse om Roskildefreden och Skånelandskapens övergång till Sverige.

Det utåtriktade arbetet har också tagit sig uttryck i poänggivande kurser i danskt språk, dansk historia, dansk kultur och nutida dansk politik samt korta intensivkurser i danska språket i Köpenhamn för människor med anknytning till den svenska högskolevärlden. Vi säljer kurser om danskt samhälle och kultur till näringsliv och samhällsinstitutioner, och genom en föredragsverksamhet med både danska och svenska forskare önskar vi samla studenter, forskare och andra intresserade kring ämnen som

är aktuella både i universitetsvärlden och i samhället utanför. Det är vår förhoppning att även vår skriftserie kan få alla dessa människor i både Danmark och Sverige att mötas och tillsammans bygga en bro av debatt och intellektuellt utbyte.

SERIEN CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER

(ISSN 1651-775X)

Nr 1: *Grundtvig – nyckeln till det danska?*

Red. H. Sanders & O. Vind, 2003

Nr 2: *Gustafs ansigter – selvfremstilling i Gustaf Munch-Petersens forfatterskab*

Martine Cardel Gertsen, 2003

Nr 3: *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv
och kulturella mönster i medeltidens Danmark*

Red. P. Carelli, L. Hermanson & H. Sanders, 2004

Nr 4: *Att gestalta en region. Källornas strategier
och mediernas föreställningar om Öresund*

Jesper Falkheimer, 2004

Nr 5: *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap
och dess kulturhistoriska betydelse*

Red. G. Dahlberg, P. Christensen Teilmann
& F. Thorsen, 2004

Nr 6: *Nordisk katolicism. Katolsk mission
och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*

Yvonne Maria Werner, 2005

Nr 7: *H. C. Andersens underbara resor i Sverige*

Red. Ivo Holmqvist, 2005

- Nr 8: *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*
Stefan Persson, 2005
- Nr 9: *Tänkarens mångfald. Nutida perspektiv på Søren Kierkegaard*
Red. L. Koldtoft, J. Stewart & J. Holmgaard, 2005
- Nr 10: *Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden*
Red. H. Gustafsson & H. Sanders, 2006
- Nr 11: *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*
Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg, 2006
- Nr 12: *Bortom stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige*
Red. U. Hedetoft, B. Petersson & L. Sturfelt, 2006
- Nr 13: *Nyfiken på Danmark – klokare på Sverige*
Hanne Sanders, 2006
- Nr 14: *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*
Red. F. Nilsson, H. Sanders & Y. Stubbergaard, 2007
- Nr 15: *Migration och tillhörighet. Inklusions- och exklusionsprocesser i Skandinavien*
Red. G. Alsmark, T. Kallehave & B. Moldenhawer, 2007
- Nr 16: *Skåne i Danmark. En dansk historia till 1658*
Harald Gustafsson, 2008
- Nr 17: *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*
Hanne Sanders, 2008
- Nr 18: *Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*
Red. Anne Carlie, 2008
- Nr 19: *Kanon och kulturarv. Historia och samtid i Danmark och Sverige*
Red. L.-E. Jönsson, A. Wallethe & J. Wienberg, 2008